T.C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Çeviribilim Anabilim Dalı
Çeviri Bilim Dalı Doktora Programı

Doktora Tezi

Bir Sosyal Bilimler Alanı Olarak Çeviribilim ve Disiplinlerarasılık Bağlamında Çeviribilim Paradigmaları

Meral Camcı
2502070048

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ayşe Nihal Akbulut
II. Danışman: Prof. Dr. Ali Turgay Kurultay

İstanbul
2014

T.C. İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
1982

DOKTORA

TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı : **Meral CAMCI** Numarası : **2502070048**

Anabilim/Bilim Dalı : **Çeviribilim Anabilim Dalı**

Danışman Öğretim Üyesi: **Doç. Dr. Ayşe Nihal AKBULUT**

Tez Savunma Tarihi : **30.06.2014** Tez Savunma Saati : **11:00**

Tez Başlığı : **"Bir Sosyal Bilimler Alanı Olarak Çeviribilim ve Disiplinlerarasılık Bağlamında Çeviribilim Paradigmaları."**

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin **50. Maddesi** uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜ'NE** OYBİRLİĞİ / ~~OYÇOKLUĞUYLA~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-Prof. Dr. Turgut KURULTAY		Kabul
2-Prof. Dr. Mine YAZICI		Kabul
3-Prof. Dr. Sakine ERUZ		kabul
4-Doç. Dr. Ayşe Banu KARADAĞ		
5-Doç. Dr. Ayşe Nihal AKBULUT		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-Prof. Dr. Alev BULUT		Kabul
2-Yrd. Doç. Dr. Feryal SAYGILIGİL GÜNDÜZ		

ÖZ

Bir Sosyal Bilimler Alanı Olarak Çeviribilim ve Disiplinlerarasılık Bağlamında Çeviribilim Paradigmaları

Meral Camcı

Bu çalışmanın amacı çeviribilimin bir sosyal bilimler alanı olarak doğasını ve sosyal gerçekliğinin inşa sürecini tarihsel ve ilişkisel olarak incelemektir. Çeviribilimin sosyal bilimler alanı olarak tanımlanmasının gerekçeleri, öteki sosyal bilimler alanlarıyla disiplinlerarası ilişkileri de göz önünde tutularak irdelenmiştir. Bilgi-kuramsal bir tez olmakla birlikte çeviribilimin kuramsal ve uygulamalı alt alanları arasındaki diyalektik ilişkiye vurgu yapmak ve her iki alt alanının birbirine etki ve katkısını gözlemlemek üzere çeviri alanının eyleyenleri ve akademisyenlerinin verili bir çeviri olayı (Türkiye'de çevirmen yargılanmaları) üzerine ürettikleri bir dizi metin, örneklenerek, betimleyici ve eleştirel bir gözle ve çeviriye sosyolojik yaklaşımların kavramlarıyla incelenmiştir. Bu çözümlemenin çıktıları çeviribilimin sosyoloji ile disiplinlerarası arayüzünün kavramları kullanılarak yorumlanmıştır. Çeviri sosyolojisi veya çeviribilim sosyolojisi olarak adlandırılan disiplinlerarası arayüze ulaşan tarihsel ve ilişkisel süreçte, çeviribilimin dilbilim ve yazın alanından kopuşu, çeviribilimin özerk bir bilim alanı olarak tanımlandığı çeviribilim paradigması ve kuramsal-yöntemsel dönemeçleri öz-düşünümsel bir yaklaşımla irdelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: *çeviribilim paradigması, kültürel dönemeç, ideolojik dönemeç, sosyolojik dönemeç, çeviri sosyolojisi, çeviribilim sosyolojisi, öz-düşünümsellik, eleştirel çeviribilim*

ABSTRACT

Translation Studies as a Branch of Social Sciences and It's Paradigms in Terms of Interdisciplinarity

Meral Camcı

The aim of this study is to scrutinize the nature of translation studies as a discipline of social sciences and the construction of its social reality in a historical and relational context. The rationale behind the definition of translation studies as a branch of social sciences has been studied within the context of interrelationship between translation studies and other social sciences. This study is mainly a theoretical study. Nevertheless it has also an emprical part, where a series of discourses produced by the agents of the field and academics on a verified translational issue (the judging process of translators in Turkey) has been analysed by means of descriptive investigation and in the light of critical approaaches. The purpose of this analysis is to emphasize the dialectical relationship between the theoretical and the applied sub-branches of translation studies and to observe the impact and contribution of the branches one to the other. The outputs of this analysis have been discussed by using specific concepts which have evolved from the interdisciplinary relationship of translation studies and sociology. The process, which has led to the interdisciplinary interface and is referred to as translation sociology and/or sociology of translation, has been studied in a self-reflexive way with focal points especially on the disengagement of translation studies from the linguistics and literary studies, in parallel with the paradigm of translation studies with its theoretical and methodological turns.

Key words: *translation studies paradigm, cultural turn, ideological turn, sociological turn, translation sociology, sociology of translation studies, self-reflexivity, critical translation studies*

ÖNSÖZ

Çeviribilimin tarihsel izleğinde dilbilimden yazın çalışmalarına, kültürel çalışmalardan hukuk ve tıp gibi ilk elden ilgili görünmemekle birlikte, çevrilen metin ve bağlam düzlemlerinde temas edilen pek çok farklı disiplinle ortaklaştığı gözlemlenebilir. İstanbul Üniversitesi Çeviribilim Doktora Programı'nda doktora öğrenciliğine devam ettiğim ilk yıllarda, aynı zamanda çeşitli üniversitelerin Mütercim-Tercümanlık Bölümleri'nde araştırma görevlisi ve öğretim görevlisi olarak çalışırken, çeviribilimin öteki disiplinlerle ortaklaştığı ve ayrıştığı çalışma alanlarının doğasını tartışmak ve bu alanda ilk sorularımı sormak fırsatını buldum. Ortak alanların tanımlanmasının, disiplinlerarası çalışmanın bilim alanını zenginleştirici etkisini gözlemledim.

Ancak, bu ortaklaşalığın yanı sıra farklılığın tanımlanmasının önemini de fark ettim. Fark yaratan farklılığı ve bilim alanının kendine özgülüğünü tanımlayan bu farklılığın doğasını tartışmak ve tanımlamak ihtiyacı bu tezin konusunu belirledi. Çeviribilimin tarihsel gelişimini ve geldiği noktayı gözlemlemek ve günümüz çeviri gerçekliğine çeviribilimsel söylemle ne gibi bir katkıda bulunulabileceğini araştırmak üzere bu teze başladım. Çeviribilimi dilbilim ve yazın araştırmalarından ve kültürel çalışmalardan ayıran temel bileşenleri irdeledim ve çeviribilimin günümüz koşullarında olabildiğince geniş bir ortak alanda buluştuğu sosyoloji ile ilişkisini gözlemledim.

Bilimsel üretim bütün insan eylemlilikleri gibi sosyal bağlam içinde gerçekleşir. Bilimsel düşünce ve çalışma, sosyal ilişkiler ağında hem ağı örenlerden biri olmayı, hem de öteki ağ örücüleriyle birlikte örülen bu ağda kimi zaman asılı kalmayı kimi zaman emek-yoğun, meşakkatli bir işe dalmayı gerektiren bir süreçtir. Bu süreçte benimle olan herkese yürekten teşekkür etmeyi borç bilirim.

Bilimsel ilgimin çeviriye yönelmesini sağlayan, desteğini, dostluğunu hiçbir zaman eksik etmeyen, bu çalışmayı sonlandıracağıma dair güvenini asla yitirmeden sabırla

sorularıma yanıt, dertlerime derman olan sevgili hocam Ayşe Nihal Akbulut'a, jüri üyelerim ve yol göstericilerim, sevgili hocalarım, Ali Turgay Kurultay, Mine Yazıcı, Sakine Esen Eruz ve Alev Kerimoğlu Bulut'a, bana sosyolojinin kapılarını söyleşerek açan, okumalarımı zenginleştirip sosyolojik gözümü keskinleştiren sevgili sosyolog arkadaşlarım Feryal Saygılıgil, Ayşe Berna Uçarol ve İlkay Özküralpli'ye, aynı ağda yıllardır birlikte asılı kaldığımız kadim dostum Şirin Baykan-Smets'e, beni yüreklerinde, zihinlerinde sarıp sarmalayan, bu çabayı kimi zaman yıpratıcı ve anlamsız bulsalar da tek ben öyle istediğim için bitmesini can-ı gönülden isteyen annem, babam ve kardeşlerime, sevgili arkadaşım ve hasretim Ebru Gültekin Ilıcalı'nın anısına, kelimenin her anlamıyla "biricik" can yoldaşım, çok sevgili ortakım, arkadaşım ve kardeşim Aslı Takanay'a tek tek teşekkür ederim.

Hâlâ ve daima Haşmet'e ve daima Öykü'ye teşekkür ederim. Bu çalışmayı, bir tezin hangi güzergâhlardan geçerek olgunlaşacağına dair küçüklüğünden gençliğine, net ve incelikli bir öngörü ve tutum geliştiren, yine kelimenin her anlamıyla "güzel" kızıma adıyorum.

İÇİNDEKİLER

Öz/Abstract III

Önsöz V

Giriş 1

1. BÖLÜM

Tanımlar 9

1.1. Bilim, Sosyal Bilim, Çeviribilim Tanımları:
Terimce Düzeyinde İnceleme 9

1.2. Paradigma ile Paradigma Değişikliği Kavramı 16

1.2.1. Sosyal Bilimler ile Fen Bilimleri Ayrışması:
Sosyal Bilimlerde Paradigma Değişimi 21

2. BÖLÜM

Çeviribilime Doğru Paradigma Değişimi 28

2.1. Çeviribilim Paradigması 28

2.1.1. Dilbilim Alanından Kopuş 34

2.1.2. Yazın Alanından Kopuş 44

2.2. Kültürel, İdeolojik Dönemeç 63

3. BÖLÜM

Sosyal Bilimler Alanı Olarak Çeviribilim 78

3.1. Disiplinlerarasılık Bağlamında
Çeviribilim ile Sosyoloji İlişkisi 78

3.1.1. Çeviribilimde Sosyolojik Yaklaşımlar

ve Sosyolojik Dönemeç 97
3.2. Çeviribilimin İnceleme Nesnesi 105
3.2.1. Çevirmen: Bir Toplumsal Varlık Olarak Çevirmen 111
3.2.2. Ürün: Çeviri Ürünün Toplumsal Bağlam İçindeki Yeri 119
3.2.3. Süreç: Bir Toplumsal Etkinlik Alanı Olarak Çeviri Süreci 122
3.3. Eleştirel Çeviribilim ya da Betimleyici Çeviribilimden Eleştirel Çeviribilime 124

4. BÖLÜM
Çeviri Sosyolojisi: Disiplinlerarasılık Bağlamında Bir Uygulama 139

4.1. Türkiye'de Çevirmen Yargılamaları: Yasal Dayanak 139
4.2. Tepki ve Tutumlar 143
4.2.1. Eyleyenler 150
4.2.2. Akademik Çevre 167
4.3. Çeviribilimsel ve Sosyolojik Değerlendirme 175

Sonuç 181
Kaynakça 189
Ekler 213
Ek 1 Çevirmenler Meslek Birliği'nin (ÇEVBİR) Tercümana Zeval Olmaz" başlıklı kampanya metni 213
Ek 2 Çevirmenlerin Yargılanması ve İfade Özgürlüğü 214
Ek 3 Çevirmen Masum mu? Çevirmenlerin, Çevirdikleri Metin Karşısında Entelektüel ve Ahlâki Sorumluluğu 224
Ek 4 Tercümana Hiç mi Zeval Olmaz? 228
Ek 5 "Tercümana Zeval Olmaz!" Kampanyası ve Çeviri Kavramı Üzerine Özetlenmiş Görüşler 230
Ek 6 Kampanya Tartışmaları Vesilesiyle Çevirmenin

Ülkemizdeki Reel Konumu Üzerine Bazı Notlar 231
Ek 7 Sabri Gürses'e Cevap 243
Ek 8 Çevirmenin Yeri, Yergi, Yargı 248
Ek 9 Çevirmen: Mesleki Sorumluluk Sahibi Kişi 250
Ek 10 Çevirmen: Mesleki Sorumluluk Sahibi Kişiye Katkı 253
Ek 11 Çevirmen Yargılansın, Toplum Aklansın! 256
Ek 12 Tercümana Neden Zeval Olmamalı 258
Ek 13 İfade Özgürlüğü Tartışmasına Bir Dipnot 262
Ek 14 Çevirmenler Yargılansın!!! 263
Ek 15 İfade Özgürlüğü ve Türkiye'de Yayıncılık 265

Özgeçmiş 271

Giriş

Bu tezin çıkış noktasında da, en genel ve yalın anlamıyla bilimsel çalışmanın özünü oluşturduğunu düşündüğümüz merak ve anlama isteği yatmaktadır. Çeviribilim gibi henüz genç sayılabilecek bir bilim dalının doğası üzerine düşünme, bilgi birikimi ve yöntemlerinin devinimini gözlemleme ve gerçekliğinin ne şekilde inşa edildiğini tanımlama ilgisi ve isteği bu tezin başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Buradan hareketle, bu tezin temel sorusu şudur: Çeviribilimin bir bilim alanı olarak kendi gerçekliğinin toplumsal inşası ne şekilde gerçekleşmiştir? Dolayısıyla, çeviribilimin bağımsız bir bilimsel alan olarak tanımlanmasından bugüne biriktirdiği bilgi birikimi, kuramsal ve yöntemsel dönemeçler ve bilim alanının doğasının tartışılması amaçlanmaktadır.

Çeviribilimin inceleme nesnesinin, çeviriye dair tüm olgular olduğunu ifade ettiğimizde, bu olgular çerçevesinde üretilen bilimsel üst söylemin çeviriyi üretenlere, çeviri süreçlerine ve çeviri ürünlere ne derece etki ettiği, bu etkinin çeviri gerçekliğinin sosyal inşasına katkısının ne olduğu gibi, sıradüzensel olarak ikincil olmakla birlikte, değer bakımından ikincil olmayan sorulara ulaşırız. Bu etki ve katkı süreçlerini, bilim-toplum, bilimsel bilgi-gerçeklik, bilimsel bilgi-yöntem ve uygulama gibi ikilikler üzerinden gözlemleyerek, bu ikilikleri düşünümsel bir bakış açısıyla sorgulayarak bu türden sorulara da yanıtlar arayışında olunacaktır.

Çeviribilimin epistemolojisi üzerine kapsamlı bir okuma ve kapsayıcı bir tanımlama kaygısından öte, belli ön kabullerle ve öncüllerle bilim alanının doğası ve kapsamı ele alınacaktır. Çeviribilimin inceleme ve araştırma nesnesini oluşturan çeviriye dair tüm olguların, yani çevirmen, çeviri ürün, çeviri süreci, çeviri eğitimi, çeviri eleştirisi, çeviriye kuramsal yaklaşımlar vs. nin her birinin sosyo- kültürel ve toplumsal bağlamdan koparılmadan incelenmesinin önem arzettiği ön kabulü ile çıkış sorularımız şu şekilde sıralanabilir:

Çeviribilim bir sosyal bilimler alanı mıdır? Çeviribilimin sosyal bilimler alanı olarak tanımlanmasını sağlayan dayanaklar nelerdir? Çeviribilimin sosyal bilimler'in öteki alanları ile ilgisi ve ilişkisi nedir? Disiplinlerarasılık, bilim dalının tanımlayanı mıdır? Yöntemi midir, çeviribilimde disiplinlerarası yöntem midir? Disiplinlerarasılık bağlamında çeviribilim ile sosyoloji ilişkisi nedir? Disiplinlerarası çalışma zeminini bir arayüz olarak tanımlarsak, bu arayüzün niteliği, örn; çeviribilim ile sosyolojinin arayüzünün niteliği nedir?

Bu noktada çeviribilimin öteki sosyal bilimler alanları içinde, neden özellikle sosyoloji ile ilişkisinin, bu çalışmada örneklendiği sorusu sorulabilir. Çeviribilimi sosyal bilimler alanı olarak tanımlamamıza dayanak sağlayan araştırma nesnesinin, yani çevirmen, çeviri süreci ve çeviri ürün gibi temel bileşenlerin toplumsal nitelikleri dolayısıyla, toplumsal yaşamı, toplumu, toplumun bireylerini, toplumsal süreç ve eylemlilikleri konu edinen sosyoloji ile, ortaklaşılan öteki arayüzlerin dil, kültür, yazın olguları olduğu dilbilim, filoloji gibi alanlara göre ortaklık ya da koşutluk içerdiği zeminin daha geniş ve kapsayıcı olduğu varsayımından hareket edildiğini belirtmekte yarar vardır. Çeviribilimin sosyoloji ile ilişkiselliği araştırma nesnesinin toplumsal doğasından kaynaklanmaktadır, denebilir.

Tezin izleği içinde üçüncül bir soru ve yanıt düzlemi olarak, çeviribilimde betimleyici yöntem ile uygulama çalışmalarının tarihsel gelişimine ve oluşan birikime genel bakış ile betimleyici çalışmanın alımlanışı, uygulanışı ve sosyal/toplumsal bağlam içinde konumlanışı olarak özetlenebilecek gelişim süreci irdelenecektir. Bu tezin öncüllerinden biri de, betimleyici çalışmaların, kuramsal yaklaşım ve yöntemlerin, diyalektik, açıklayıcı ve eleştirel bir çalışma anlayışına doğru evrilmekte olduğudur.

Disiplinlerarasılık, sosyal bilimler ve sosyoloji ile ilişkiler bağlamında ne şekilde alımlanmakta, uygulanmakta ve disiplinlerarası çalışmalar sonucunda ne gibi sonuçlara ulaşılmaktadır? Çeviribilimin özerk bir alan olarak tanımlayıcı niteliği ya da farklılığının

yanısıra, öteki disiplinlere, dolayısıyla bilimsel düşünceye ve bilgi birikimine, gerek kendi uygulama alanına, gerek toplumsal daha geniş bir bağlama katkısının ne olduğu ya da olabileceğinin sorgulanması olan bu tezin temel amaçları arasındadır. Bu bağlamda disiplinlerarası ilişki kurulan bilim dalı ile karşılıklı etki ve değişim esasına dayandığını düşündüğümüz diyalektik, açıklayıcı ve eleştirel bir araştırma ve uygulama yöntemi önerilecektir.

Bu öncül sorular eşliğinde, çeviribilimin araştırma konusu ya da nesnesine, başka deyişle çevirmene, çeviri sürecine, çeviri ürüne kuramsal yaklaşımlar ve bu kuramsal yaklaşımlara temel alınan araştırma yöntemleri irdelenecektir. Çeviribilim paradigmasının oluşumundan sonra, farklı kaynaklarda kültürel, ideolojik, sosyolojik dönemeç olarak adlandırılan evreden günümüze değin çeviribilim alanında kuramsal yaklaşımların geçirdiği değişim ve dönüşümler, özellikle sosyal bilimler alanında yaşanan paradigma değişikliğinin genel çerçevesini oluşturan bütünsellik, tarihsellik ve görece ya da geçici nesnellik, açıklayıcılık ve eleştirellik, öz-düşünümsellik ve toplumsal değişime aktif katılım gibi kavramlar ya da kavram öbekleri göz önünde bulundurularak tarihsel ilişkiselliği içinde ve bilgi birikimi bağlamında irdelenecektir.

Çeviribilim alanındaki kuramsal yaklaşımların, sosyal bilimler alanındaki kuramsal yaklaşımlarla koşutluğunun, disiplinlerarası ilişkiler odağa alınarak irdelenmesi ve bu doğrultuda, çeviribilimin sözü edilen tarihsel dizgede işlevinin ve işleyişinin sorgulanması ve olası yeni açılımlara işaret edilmesi, ilk ve temel amacı destekleyen ikincil amaçlardandır. Disiplinlerarası çalışmanın öteki sosyal bilimler alanlarından çeviribilime doğru tek yönlü algısı sorgulanarak, tezin temel savı ışığında çeviribilimin öteki sosyal bilimler alanlarına katkısı sorgulanacaktır. Disiplinlerarası çalışmadan bahsederken, elbette kendi alanımızın sınırları içinde, öteki alanın bilgi-kuramı, yöntemleri ve tarihsel gelişimi konusunda söz konusu alanın uzmanlarının birikimine sahip olmaksızın konuşuyoruz. Ancak sözü geçen birikim, disiplinlerarası arayüzün

dışında kalan, her iki disiplin için geçerli olan ve o disiplinlerin kendi araştırma nesnelerinin, yöntem ve bilgi-kuramsal alanının özgüllüğünü sağlayan birikimdir.

Çeviribilimin araştırma nesnesi, çeviriye dair tüm olgulardır. Çeviriye dair olguların herhangi birini tek başına ya da birbiriyle diyalektik ilişkisi bağlamında incelerken, toplumsal bileşenler açısından sosyoloji gibi bir alanla disiplinlerarası işbirliği içinde olacağımız bir arayüz de çalışmanın mümkün olabileceği, ancak bu arayüzde edindiğimiz sonuçların, her iki disiplinin kendi özgül alanlarında da bir etki yaratması olasılığı belirtilebilir. Bu önerme tezin, çeviribilim ve sosyoloji ilişkisini disiplinlerarasılık bağlamında irdeleyeceğimiz 3. Bölümü'nde ayrıntılı olarak ele alınmaktadır.

Bu çalışma, yeni bir çeviribilim kuramı oluşturma amacında değildir. Çeviribilimin epistemolojisi kendi tarihselliği içinde açıklanmaktadır. Bu çabanın, çeviribilimin inceleme nesnesinin toplumsal gerçekliği içindeki güç ilişkilerini de açığa çıkarmayı amaç edinen öz-düşünümsel bir çaba olacağını söylemek mümkündür. Çeviribilimin kuramsal alanının kendisini, belli bir tarihsel dizgede, günümüzde öne çıkan yaklaşımlara dek inceleme nesnesi olarak ele alarak, bugün gelinen noktada işlevini ve işleyişini genel çerçevede diyalektik, açıklayıcı ve eleştirel ve öz-düşünümsel bir yöntemsel yaklaşımla inceleyerek, çeviribilim alanında bilimsel bilgi birikimine, dolayısıyla öteki sosyal bilimler disiplinlerinin bilgi birikimine ve çeviriye dair tüm olguların da birer parçası olduğu toplumsal yaşama katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Bu bakımdan tezin soruları sırasıyla şu başlıklar altında oluşturulacaktır:

a) Sosyal bilimler'de-paradigma değişikliği
b) Sosyal bilimler alanı olarak çeviribilim.
c) Çeviribilimin bir paradigma değişikliği ile özerk bir bilim alanı haline gelmesi.
d) Çeviribilim paradigması içindeki dönemeçler 1990'lardan günümüze dek tarihsel olarak ele alınacaktır.

e) Paradigma değişikliğinden sonraki kuramsal yaklaşımlar, çeviribilimin kurucu kuramları olarak da addedebileceğimiz James S. Holmes, Gideon Toury, Itamar Even-Zohar ve Hans J. Vermeer'in kuramsal yaklaşımlarında, tezimizde önceledigimiz 90'lardan 2000'li yıllara sosyolojik dönemeçle zenginleştirilen izleksel bütünlüğe öncül olarak kabul edilebilecek kavramlar ve bakış açıları değerlendirilecektir.
f) Bu aşamada sosyal bilimler alanında yaşanan paradigma değişiklikliğinin çeviribilime etkisi, yansıması ve koşutluğu gözlemlenecektir.
g) Bu bağlam içinde disiplinlerarasılık, çok disiplinlilik, disiplinlerarası alan, disiplinlerarası yöntem ve çeviribilim tartışılacaktır.

Bu çalışmanın kuram ağırlıklı bir çalışma olacağı öngörüsünde bulunabiliriz. Kuramın kendisi, bir anlamda bu araştırmanın inceleme nesnesi olacak ve çeviribilimin kendisi, disiplinlerarası ilişkiler bağlamında incelenecektir. Bu noktada, sosyal bilim(ler) derken genel anlamda bir sosyal bilim(ler) kavramından söz etmekteyiz. Mesele, salt bir sosyoloji ya da kültürel incelemeler ya da iktisat vs. alanı ile çeviribilimin izleği arasındaki koşutluk değildir. Genel anlamda bu tür bilimsel alanların inceleme nesnesine yaklaşımında izlenen yöntem ve çıktıların yorumlanması bağlamında ortaya çıkan benzerlikler ve koşutların izleri sürülecektir.

Ancak, disiplinlerarasılığı tartışacağımız alanı kısıtlamak işlevsellik açısından gerekli olacaktır. Bu tezde, disiplinlerarası ortam olarak sosyoloji ve çeviribilimin kesişme noktasını, bir başka deyişle disiplinlerarası arayüzü tanımlamak amaçlanmaktadır. Genel anlamda sosyal bilimlerde paradigma değişikliği ile çeviribilimdeki paradigma değişikliğini ilişkilendirdikten sonra, çeviribilim açısından sosyolojinin de inceleme alanına giren araştırma nesneleri, yani her iki alanın disiplinlerarası bir kesişme noktasında yani arayüzünde bir araya gelebileceği disiplinlerarası ortamın sorularını ve kavram öbeklerini belirlemek gerekmektedir. Birey olarak-çevirmen, toplum içinde çeviri olgusuna etki eden bir eyleyen olarak çevirmen, çevirmenin 'habitus'u, ideolojinin

manipülasyonu, illusio, alanın ‘doxa’sı, güç ilişkileri gibi tüm toplumsal etmenler toplumsal değişim ve dönüşümler, çeviri yoluyla toplumsal dönüşümlere etki ve katkı sağlanması, tezin bu ilk aşamasında, ilk elden akla gelen disiplinlerarası kavram öbekleri olarak belirlenebilir.

Andrew Chesterman'ın *Translation Studies at the Interface of Disciplines* (2006) *(“Disiplinlerin Arayüzünde Çeviribilim”*) adlı çalışmanın, çeviribilimde yeni perspektiflerin incelendiği ilk bölümünde yer alan “Questions in the sociology of translation” (“Çeviri sosyolojisinde sorular”) başlıklı makalesinde çeviri sosyolojisi alanını üç ayrı alt alana böldüğünü görüyoruz. Bu alanlar, çeviri ürünlerin sosyolojisi, çevirmenlerin sosyolojisi ve çeviri sürecinin sosyolojisidir. Çalışmamızda bunun yanısıra, çeviribilimin belli bir evresinde var olan kuramsal yaklaşımlar disiplinlerarasılık bağlamında odağa alınmaktadır. Bir anlamda, bu tezin, çeviribilimin kendisinin bir sosyal bilimler alanı olarak öteki alanlarla disiplinlerarası ilişkisini inceleyerek, çeviribilimin sosyolojisi olarak da adlandırabileceğimiz bir alt araştırma alanında hareket edeceği de eklenebilir.

Bütünceyi kurarken çeviriye dair tüm olguların çift yönlü algılanabilir olduğu ön kabülünden hareket edilmiştir. Yani, çeviri sosyolojisi olarak belirlenen bir arayüz, sosyolojinin kuram ve yöntemlerinden inceleme nesnesi olarak belirlenen çeviri olgularından herhangi birine dair betimleme, açıklama ya da eleştirel yorumlama anlamında bir katkı sağlayacaksa, diyalektik olarak, ortaya çıkan sonuçların ya da araştırma sürecinin kendisinin disiplinlerarası çalışma yapılan öteki ucu da etkilemesi, değiştirmesi beklenmelidir. Bu aşamada amaç çeviribilimin sosyoloji alanına etki ve katkısını tartışmaktır. Sosyoloji örneğinde, sosyoloji alanında, içinde çeviriye dair olgu ve süreçleri de barındıran bir araştırma nesnesi üzerine sosyolojik çalışma yapılırken, çeviribilimin bulgularından yararlanmaları beklenmektedir. Çeviribilimin tüm alt alanları birbiriyle çift yönlü ve karşılıklı, üstelik çoklu ve çarpraz olarak James Holmes’ün “The Name and Nature of Translation Studies” (1972) (“Çeviribilimin Adı

ve Doğası") adlı makalesinde vurguladığı gibi diyalektik bir ilişkidedir. Bunların başında da kuram ve uygulama alanının birbiriyle diyalektik ilişkisi vardır. Bu anlamda bu tezin temel amacının, kuramın uygulama alanına katkısı, etkisi olduğunun bir kez daha altını çizmekte yarar vardır.

Disiplinlerarasılığı ve sosyolojik yaklaşımları tartışan kuramsal yaklaşımların inceleme yöntemlerine yansımasını örneklemek amacıyla, çevirmen-editör-yayınevi ilişkileri ve hem çeviri yayıncılığın hem de çeviriye dair editöryel politikaların da göz önünde bulundurulacağı, betimleyici-açıklayıcı-eleştirel bir uygulama yapılmaktadır. Çevirinin bir sosyal pratik, çevirmenin bir eyleyen, çeviri ürünün toplumsal bir varlık olduğu gerçeğinden hareketle Türkiye'de çevirmen yargılanmalarının Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu (FSEK) kapsamında öne sürülen yasal gerekçesi ve yargılanma süreçlerine çeviribilim araştırmacıları, çevirmen örgütlenmeleri, çeviri yayıncıları, birey olarak çevirmenler ve benzeri aktörlerin katılımı, bu aktörlerin ürettikleri söylem eleştirel söylem analizi ile çözümlenmektedir. Bu çözümleme sonucu elde edilen çıktılar sosyolojik yaklaşımın çeviribilime kattığı kavramların süzgecinden geçirilerek değerlendirilmektedir.

Uygulama aşamasında kullanılan yöntemi, betimleyici yöntem ve bir adım ötesi, yani açıklayıcı ve eleştirel betimleyici yöntem olarak adlandırabiliriz. Bu çalışma, aynı zamanda disiplinlerarası bir çalışma niteliği taşımaktadır. Bu anlamda kullanılan araştırma ve inceleme yöntemini betimleyici, eleştirel ve disiplinlerarası yöntem olarak belirlemek mümkün görünmektedir. Tezin bütüncesini inceleme yöntemini gerekçelendirmek açısından bugüne değin çeviribilimde yöntem konusunda, odağa betimlemenin bir adım ötesine geçme sorunsalını almış olan kaynaklar değerlendirilmektedir.

Sonuç bölümünde, daha aktif ya da aktivist olarak nitelendirilebilecek, akademi dışına yani yaşama etki ederek, onu değiştirebilen ve yorum yapabilen bir çeviribilim mümkün

müdür? Sosyal bilimler'deki yeni açılımlar göz önünde tutularak, yorumsuz algılanan bir betimleyici yöntemin sınırlarını zorlayıp, yorumlayıcı, ilişkisel ve değiş(tir)meye, geliş(tir)meye, yeni açılımlar ve dönüşümlere hevesli bir bilim alanı olabilir mi? Çeviribilimin kuramsal alanı, uygulamalı alanına, dolayısıyla yaşama, düşünme biçimlerine ve bakış açılarına ne derece etki edebilir? Bu türden sorulara bir yanıt aranmakta, ancak söz konusu edilen ve önerilen bakış açısı ve yöntemin de mutlak olmadığının altı çizilmektedir.

1. BÖLÜM:

Tanımlar

1.1. Bilim, Sosyalbilim, Çeviribilim Tanımları: Terimce Düzeyinde Bir İnceleme

Bilim felsefesi ya da bilgi kuramsal incelemelerde yüzyıllardır üzerine düşünülen ve tartışılagelen, çeşitli kaynaklara ve dönemlere, bakış açılarına göre az ya da çok farklılaştığını gözlemleyebileceğimiz bilim tanımlarının, ilk elden ulaşılan, en genel kaynaklarda birtakım ortak noktalarda birbiriyle örtüştüğü görülebilir. Türk Dil Kurumu (TDK)'nun *Güncel Türkçe Sözlük* sekmesi, ulaşılabilirlik ve kapsayıcılık açısından ilk elden kaynaklara iyi bir örnek oluşturmaktadır. Adı geçen kaynakta yer alan tanımlara göre, bilim:

1. "Evrenin veya olayların bir bölümünü konu olarak seçen, deneye dayanan yöntemler ve gerçeklikten yararlanarak sonuç çıkarmaya çalışan düzenli bilgi, ilim.
2. Genel geçerlik ve kesinlik nitelikleri gösteren yöntemli ve dizgesel bilgi.
3. Belli bir konuyu bilme isteğinden yola çıkan, belli bir amaca yönelen bir bilgi edinme ve yöntemli araştırma sürecidir."

Her üç tanımda da, deney, çıkarım, düzenli bilgi, genel geçerlik, kesinlik, yöntemlilik, dizgesellik, amaçlılık gibi niteliklerin ön plana çıktığı gözlemlenebilir. İlk iki tanımda, bilginin yığınsal niteliği odakta iken, üçüncü tanımda, araştırma yani bilgiye ulaşma süreci odaktadır.

TDK'nun *Bilim ve Sanat Terimleri Sözlüğü* başlığında, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*sekmesinde verilen tanımlara göre ise, bilim şu şekilde tanımlanmaktadır:

"1-Bilimler topluluğu ve bilimsel bilgilerin tümü.
2- Tek tek bilimler.
3- Özünde bilim olarak bilim:
    a. Temellendirilmiş bilme.

b. Belli bir konuyu bilme isteğinden yola çıkan, belli bir ereğe yönelen bir bilgi edinme ve yöntemli araştırma süreci,
c. Genel geçerlik ve zorunlu kesinlik niteliklerini gösteren yöntemli ve dizgesel bilgi.
d. Belirli bir nesne alanı ile ilgili olan soru, yargı ve bunlarla ilgili araştırmaların nesnel bağlamı".

Buna göre ön plana çıkan nitelikler, bilme, bilme isteği, ereğe yönelme, yöntemli araştırma gibi niteliklerin yanı sıra, bir kez daha genel geçerlik, zorunlu kesinlik, dizgesellik, nesnel bağlam olarak sıralanabilir.

TDK'nin *Toplumbilim Terimleri* sekmesinde ise bilim şu şekilde tanımlanmaktadır:

> "Olayların ve nesnelerin oluşum, yapı ve gelişimindeki yasalılıkları açıklamaya çalışan, olguları, mantıksal düşünceyi temel alan, tarihsel nitelikte bilgi düzeni."

TDK'nin *Yöntembilim Terimleri Sözlüğü'*nde yer alan tanıma göre ise, bilim:

> "Alanını oluşturan olaylar üzerinde betimleme açımlama ve ön deyilerde bulunma olanağı veren, uygulamalı yordamlar geliştirmeye yardımcı olarak konusunu denetim altına almaya elveren bilgiler üretme çabası ya da bu tür bilgiler kümesidir."

Yukarıdaki iki tanımda anlama ve betimleme çabasının yanı sıra, uygulamalı yordam geliştirme, yani kuramsal ve betimleyici alanın uygulamalı alana etkisi ve katkısı niteliğinin de üzerinde durulmakta olduğunu görülebilir.

TDK'nin *Felsefe Terimleri Sözlüğü* alt başlığında, bilimlerin bölümlenmesi ve sınıflanmasının çeşitli açılardan yapılabilir olduğunun, ancak hiç birinin kesin geçerliği olmadığının altı çizildikten sonra yapılan bölümleme ise şu şekildedir:

> "a. Ereğe göre: kuramsal ve kılgısal bilimler,
> b. Konusuna göre: zaman ve uzaydaki gerçek nesnelerle ilgili olan olgu bilimleri (reel bilimler) ve düşüncel, zaman dışı nesnelerle ilgili olan düşüncel (ideal) bilimler,
> c. Bilgi kaynağına göre: deneysel (ampirik) bilimler ve önsel bilimler (salt us bilimleri),
> d. Yöntem ve alanına göre: doğa bilimleri ve tinsel bilimler;

bununla ilgili olarak, açıklamaya dayanan ve anlamaya dayanan bilimler vb.
T. : ilim Lat.: scientia İng.: science Fr.: science Alm.: Wissenschaft"

Bu bölümlemeye göre, bilimler amacına göre, hem fen bilimleri hem de sosyal bilimler, kuramsal ve kılgısal ya da uygulamalı bilimler olarak sınıflandırılabilir. Zaman ve uzaydaki gerçek nesneleri ve onlarla ilgili olguları konu edinen olgu bilimleri ya da real bilimler başlığı altına da gerek fen gerek sosyal bilimler yerleştirilebilir. Bilgi kaynağına göre deneysel ya da empirik, görgül bilimler başlığı da hem fen hem sosyal bilimleri kapsar. Önsel ya da salt us bilimleri başlığı altına her ne kadar sosyal bilimler daha uygun görülse de, matematik, fizik ve kimyanın kuramsal alt alanları da girer. Yöntem ve alana göre bölümleme ise geleneksel bilim tanımlarının en genel ayrımına, yani fen ya da doğa bilimleri ile sosyal ya da tinsel bilimler ayrımına yol açacağı söylenebilir.

TDK'nin *Güncel Türkçe Sözlük* sekmesinde, bilim tanımının altında yer alan ilgili sözcük öbekleri bölümünde, fen bilimleri ve sosyal bilimlerle ilişkilendirilebilecek sözcük öbekleri farklı adlandırmaların varlığına işaret eder. Bunları karşılaştırmalı olarak gözden geçirmek, farklı kaynaklarda farklı adlarla karşımıza çıkan, ancak aynı anlam alanına gönderme yapan kullanımları görmek açısından yararlı olabilir. Sosyal bilim, toplumsal bilim, fen bilimi, insan bilimi, ruh bilimi, toplum bilimi, pozitif bilimler, sağın bilimler, sosyal bilimler, temel bilimler, uygulamalı bilimler, doğa bilimleri, tabiat bilimleri, yaşam bilimleri gibi kullanımlar ve tanımları ise şu şekilde listelenebilir:

"Sosyal bilim: Toplum olayları, insanın sosyal ve kültürel faaliyetleri konusunda araştırma ve inceleme yapan bilim(ler).
Toplumsal bilim: Toplum bilimi.
Fen bilimi: Fenle ilgili konuları araştıran, inceleyen bilim dalı.
İnsan bilimi: Antropoloji
Ruh bilimi: Duyum, heyecan, düşünme vb. olguları ve bunların yasalarını inceleyen bilim, ruhiyat, psikoloji.
Toplum bilimi: Toplumun oluşum, işleyiş ve gelişim yasalarını inceleyen bilim dalı, içtimaiyat, sosyoloji.
Pozitif bilimler: Deney sonuçlarına dayanan bilim veya bilimler, müspet ilimler.

> Sağın bilimler: Denetlenebilir ölçü ve hesaplara dayanan bilimler, dar anlamda matematik.
> Sosyal bilimler: Toplum olaylarını, insanın sosyal ve kültürel faaliyetlerini inceleyen bilimlerin ortak adı.
> Temel bilimler: Değişik bilim alanlarının fizik, kimya, biyoloji, matematik gibi temel bilgilerini içeren bilim dalları.
> Uygulamalı bilimler: Uygulamaya ağırlık veren bilim dalları.
> Doğa bilimleri: Konusu tabiat, tabiat olayları ve kanunları olan fizik, kimya, gök bilimi, biyoloji vb. bilimler, tabiat bilimleri.
> Fen bilimleri: Fizik, kimya, biyoloji gibi bilimlerin ortak adı.
> Tabiat bilimleri: Doğa bilimleri.
> Yaşam bilimleri: Biyoloji, tıp, veteriner, diş hekimliği ve eczacılık ile ilgili bilim dallarına verilen genel ad."

Yukarıda derlenen ilk tanımlarda öne çıkan niteliklerin, nesnellik, temellendirilmiş bilgi, amaçlılık, yöntemlilik, genel geçerlik, kesinlik, dizgesellik ve tarihsellik olduğu görülebilir. Son iki tanımda öne çıkan betimleme, açımlama ve ön deyilerde bulunma, uygulamalı yordam geliştirme gibi nitelikler, çağdaş sosyal bilimler alanlarının öne çıkan nitelikleri gibi görülebilse de, genelde bu tanımlar, İngilizce'de *science* teriminin karşılığı olarak, pozitivist aydınlanmacı bakış açısının bilim tanımlarına denk görünmektedir.

Elisabeth Ströker, *Bilim Kuramına Giriş* (2005) kitabında, "bilim-kuramsal çalışmaların, bilimler çokluğunu, uygunlukları, benzerlikleri ve farklılıkları bakımından sınıflandırıcı bir bakış altında görmemizi olanaklı kılacak bir dizi savla başlamış olduğunu" belirterek, buna göre, bu sınıflandırmanın " "Nomotetik" (yasa koyucu) ve "idiografik" (bir defalık olanı anlayıcı); "açıklayıcı" ve "anlamacı"; "çözümleyici" ve "hermeneutik" ve son olarak da "deneysel" ve "hermeneutik" bilimler" olarak yapıldığını belirtmektedir.

Bu tür tanımların ve sınıflandırmaların en genel anlamda fen bilimleri ve sosyal bilimler olarak sınıflandırabilecek alanların ayrım noktasına, sosyal bilimlerin bilim tanımının, çeviribilimin de sosyal bilimler tanımının neresinde durduğu sorgusuna ışık tutacak yeterlikte olmadığı söylenebilir.

Bilim tanımlarını terim düzeyinde giriş niteliğinde bu tanımlamalar ve sınıflandırmalar ile burada bırakıp, çeviribilimin terim düzeyinde tanımına bakacak olursak, "çeviri incelemesini temele alan bir akademik disiplin" olarak çeviribilimin (*translation studies* karşılığı olarak), farklı zamanlarda farklı isimlerle anıldığını görebiliriz. *Routledge Encyclopedia of Translation Studies* (2001) içinde, "Translation Studies" başlığı altında verilen giriş tanımlarına göre, *science of translation,* çevirinin bilimi, *translatology* ya da *traductologie,* çeviri-loji gibi adlarla anılıp, bugünkü kullanımyla *translation studies,* çeviribilim adıyla genel geçerlik kazanan ve en geniş anlamıyla, yani gerek yazınsal gerek yazınsal olmayan biçimleriyle, altyazı ve dublaj çevirisi de dâhil olmak üzere sözlü çevirinin değişik türlerini de kapsayan, sözlü ve yazılı tüm çeviri olgularını araştırma konusu edinen akademik disiplindir (Baker, 2001: 277).

İngilizce'de, günümüzde genel geçer olan, kabul gören, kullanımda olan ad *Translation Studies*'dir. Bu adı resmi bir makale içinde ilk kullanan isim, James S. Holmes'dur [1]. "The Name and Nature of Translation Studies" adlı makale ilk olarak 1972 yılında Kopenhag'da düzenlenen Üçüncü Uluslararası Uygulamalı Dilbilim Kongresi'nde bildiri olarak sunulmuş, aynı yıl Amsterdam Üniversitesi'nin yayını olarak basılmış, ardından da James S. Holmes'un *Translated! Paper on Literary Translation and Translation Studies* (1988) adlı kitabında yer almıştır.

Kuşkusuz bir bilim alanına verilen ad, aynı zamanda o bilim alanının kapsamına ve Holmes'un deyişiyle alanın "doğasına" ilişkin ipuçlarını barındırması bakımından önemli bir unsurdur. Işın Bengi Öner, *Çeviribilim Terimleri Sözlüğü* (2001) adlı terimce çalışmasında, "söz konusu yazıda yerine oturmuş bir model sunulmamakla birlikte, bugün kullanıldığı anlamda Translation Studies'in Holmes'un bu incelemesiyle başladığını" belirterek, adın konulması ve bilim alanının özerk çalışmalarına başlaması

[1] Bu bölümde, bu metne atıfta bulunurken, metnin Türkçe çevirisi kullanılmıştır. Holmes, James S., "Çeviribilimin Adı ve Doğası", Çev.: Ayşenaz Koş, **Çeviri(bilim) Nedir?:Başkasının Bakışı** içinde, Yay. Haz. Mehmet Rifat, İstanbul, Dünya Yay., 2004: 165-182.

arasında bir koşutluk kurar. Bengi Öner, "daha sonra, çeviri kuramcısı Gideon Toury'nin (1980), Holmes'un bu çalışmasını esas alarak Translation Studies'in alanlarını belirlediğini" ekler (Bengi Öner, 2001: 67). Özlem Berk de, *Çeviribilim Terimcesi* (2005) adlı çalışmasında, "bu yeni araştırma alanı için genel kabul görmüş bir adın eksikliğini, disiplinin gelişmesindeki en önemli engellerden biri olarak gören ve İngilizce'de *translation studies* terimini, disiplinin genel kabul görmüş adı olarak öneren kişi"nin, James S. Holmes olduğunu belirtir. Berk'e göre Holmes, "sadece disipline bu yeni adı vermekle kalmamış, aynı zamanda bir akademik çalışma alanı olarak çeviribilimin kapsamını belirleyen ilk şemayı da yapan kişi olmuştur" (Berk, 2005: 21).

Bilim alanının adının İngilizcede, Holmes tarafından, *Translation Studies* olarak önerilmesi ve benimsenmesinden önce, *Theory of Translation, Theory of Translating, Translation Theory, Science of Translating, Art of Translation, Field of Translation, Translatology, Translatistics, Translistics* gibi kullanımların da söz konusu olduğunu görebiliriz (Berk, 2005). Bunlar içinden Türkçeye Çeviri Bilimi olarak çevrilebilecek olan *Science of Translating*, çeviribilimin dilbilim aşamasında Eugene Nida (1964) tarafından önerilmiştir. Çeviriye ve çeviriye dair olgulara sanat ya da zanaat değil de, bilimsel bir araştırma alanı olarak bakışın İngilizce'deki ilk örneği bu kullanımdır, denilebilir. Özlem Berk de, "İngilizcede *science of translation* kullanımının, daha çok dilbilimin etkisinde kalmış, dilbilim kökenli yaklaşımları benimseyen ve çoğunlukla yazın dışı çevirilere odaklanan bir alanı" gösterdiğine vurgu yaparak, "*translation studies* teriminin, tüm çeviri çalışmalarını kapsayan terim olarak kabul görmekte olduğunu ve yaygın kullanıldığını" belirtir (Berk, 2005: 102).

Bu bağlamda, İngilizce'de Translation Studies ile Türkçede Çeviribilim'in, olası Science of Translating ve Çeviri Bilimi kullanımları ile karşılaştırıldıklarında, her iki terimsel kullanımın da, dili, dilsel yapıları, dilsel dönüştürümleri kapsamalarının yanısıra, kültürel, sosyal, ideolojik, işlevsel ve disiplinlerarası etkileşim ve karşılıklı katkıya olanak sağlayacak argümanları da kapsamak amacıyla kullanıldıklarını görebiliriz.

Işın Bengi Öner, *Çeviribilim Terimleri Sözlüğü* (2001) adlı tarama çalışmasında, terimin Türkçe'de izini sürer. Türkçe'de neden Çeviri(nin) Bilimi değil de, Çeviribilim kullanımı tercih edilmiştir? Ya da bu iki kullanımın anlam boyutunda farkı nedir? Bengi Öner'in belirttiği üzere, "yapılan taramada bu terimin Türkçe'de üç farklı anlamda kullanıldığı saptanmıştır: " i) çevirinin bir bilim dalı olduğunu belirten genel bir kullanım olarak; ii) çeviri(nin) bilimi anlamında İngilizce *science of translating* ifadesinin karşılığı olarak; iii) çeviribilim anlamında, İngilizce *Translation Studies* teriminin karşılığı olarak. Birinci kullanım, hem ikinci, hem üçüncü kullanımla örtüşebilmektedir. İngilizce *science of translating* ile *Translation Studies* ifadesi arasında büyük bir anlam farkı vardır" (Bengi Öner, 2001: 66–67). Bu fark, Holmes'un makalesinde de şu şekilde vurgulanmaktadır:

> "...çeviri süreci ve çeviri ürünlerini inceleyen bu alanın, sosyoloji, tarih ve felsefeden – ya da edebiyat bilimlerinden- çok, matematik, fizik ve kimya, hatta biyolojiyle bir tutulmasına yola açabilecek bu terimin (çeviri(nin) bilimi anlamında science of translating teriminin) haklı gerekçelerle kullanılıp kullanılamayacağını sorgularım" (Holmes, (Çev.: Koş), 2004: 169) (parantez içi açıklama bana ait).

Bu sorgulama, kanımızca, Holmes'un çeviriye dair bir bilim alanını, araştırma nesnesini fanusa alıp, araştıran özneden ve tarihsel-durumsal bağlamlardan koparark inceleme eğiliminde olan fen ya da doğa bilimlerinden daha çok, sosyal bilimler alanında görmekte olduğunu gösterir. Odakta çeviri süreci ve çeviri olguları olmak üzere tüm araştırma etkinliklerini kapsayacak terim de, İngilizce'de *Translation Studies*'dir.

Bilim alanının adının alanın tüm bileşenlerini kapsayacak bir ad olmasının önemi büyüktür. Türkçe'de çeviriye dair bir bilim alanı olarak, çeviri olgusunun barındırdığı, kültürel, sosyal, ideolojik, işlevsel ve disiplinlerarası nitelikleri kapsayacak ve alanın bir bilim alanı olarak tanınmasını sağlayacak olan kullanım, Çeviribilim'dir. Çeviri(nin) Bilimi kullanımının ise, araştırma nesnesini "çeviri ürün" olarak kısıtlama eğiliminde

olduğu söylenebilir. Bu yüzden kapsayıcı değil, kısıtlayıcı bir kullanım olarak kabul görmediği düşünülebilir.

Oysa, bugünkü anlamında çeviriye dair bir bilim alanı, Holmes'un makalesinde tanımlandığı günden bugüne hem dünya hem Türkiye düzleminde, akademik bir disiplin olarak üzerinde yapılandığı çalışma ve araştırmalar alanının tümünü kapsar.

1.2. Paradigma ile Paradigma Değişikliği Kavramı

Yunanca kökenli ve örnek anlamına gelen paradigma sözcüğünün farklı kullanımları olduğunu görmekteyiz. Bir dilbilim terimi olarak, TDK sözlüğünde, "aynı sözdizimsel bağlam içinde, birbirinin yerini alabilecek olan ve güçlü bir karşıtlık ilişkisi kurulabilecek öğelerin oluşturduğu bütün, dizi" tanımıyla verilmiştir. *Key Concepts in Communication and Cultural Studies* (1994) terimcesi içinde ise, bu dilbilimsel kullanım, "türe özgü kapsayıcı bir ortak benzerlik taşıyan, ancak her biri diğerinden belirleyici özgün bir özellik ile ayrılabilen ve her bir birimin anlamın diğerleriyle ilişkisi bağlamında tanımlanabildiği birimlerin oluşturduğu dizi" olarak verilmiştir. Buna göre, örn.: en genel anlamıyla "çiftlik hayvanları" paradigmasında, *inek* birimi *at*tan, *domuz*dan ya da *koyun*dan farklı bir "çiftlik hayvanı"dır (O'Sullivan vd., 1994: 216).

Bu tezde paradigma ve paradigma değişimi kavramları, bilim felsefesi, bilgi-kuramsal yaklaşımlar ve sosyal bilimler alanında farklı bakış açıları, yöntemler ve uygulamalar bağlamında kullanımları ile yer alacağı için, dilbilimdeki kullanımı üstteki paragrafla sınırlı kalacak şekilde terim düzeyinde verilerek, ayrıntılı örneklere değinilmemektedir.

Bilim felsefesi alanında terimin en genel anlamıyla ve TDK sözlüğünde verilen dilbilimsel ilk anlamının peşi sıra, "belirli bir alanda çalışan bilim adamlarının paylaştığı ortak değerler ve anlayışlar dizisi" ve "model" anlamında kullanılmakta olduğunu

görürüz. Bu ilk elden tanımları popüler anlamda çoğaltmak mümkündür: Dünyayı algılama biçimi; baskın olan, yürürlükte olan algılama biçimi; duygu, düşünce ve algılara yön veren, davranış kalıplarını belirleyen model; yazılı ve yazılı olmayan bir kurallar ve düzenlemeler, uygulamalar bütünü; kavramsal algımızın sınırları; insanın dünyayı algılamak için kabul ettiği doğrular sistematiği; algı; önceden gelen birikim ve deneyimler, üstü örtülü şartlanmalar ile bir resmi, durumu görme tarzı, görme biçimi; belli davranışlara, tutumlara yol açan bakış açısı, bir nesneye, duruma bakarken taktığımız gözlük; olağandışı, dikkate değer bir olay ile ilgili belirleyici niteliklere ışık tutan model, tercihen ideal model; modern Yunancada örnek; belli bir bilimsel topluluğun bütün kollarınca paylaşılan tüm inanç kümeleri, değerleri ve tekniği ifade eden disipliner matris; bir gerçeğin ortak terimlerle anlaşılmasını sağlayan kavramsal çerçeve; birbiriyle yarışan farklı bilimsel yaklaşımlara verilen ad, hatta Word dosyası oluştururken Microsoft yazılımının önerdiği eşanlamlı olarak, değerler dizisi vs. türünden bu popüler tanımlar pek çok yerde karşımıza çıkabilmektedir.

Paradigma ve paradigma değişimi kavramlarının özellikle 20. yy. ın ikinci yarısında, sosyalbilim alanlarında yaşanan yeniden yapılanma girişimlerine temel oluşturduğunu söyleyebiliriz. Paradigma terimini bu anlamda, yani bilim felsefesi ve bilgi-kuramsal açıdan bizim için değerli ve gerekli kılan tanımıyla ilk olarak *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* (1962) adlı yapıtında Thomas S. Kuhn kullanmıştır[2]. Her ne kadar Kuhn, daha sonra, savını ağırlıkla fen-doğa bilimlerinden hareketle örneklendirdiği, kavramı yapısalcı dilbilimden ödünç aldığı ve çalışması boyunca tutarsızlık içeren pek çok farklı anlamda kullandığı gibi gerekçelerle çeşitli eleştiriler ile karşılaşmış ve kitabın sonuna eklediği sonsözde eleştirilere yanıt vermiş olsa da, tezimizin ilerleyişi açısından yol açıcı olacağını düşündüğümüz biçimiyle Kuhn'un paradigma ve paradigma değişimi kavramlarına getirdiği açımlamalarla devam etmekte fayda vardır.

[2] Adı geçen eserden alıntı yaparken, eserin Türkçe'deki çevirisi kullanılmıştır. Kuhn, Thomas S., **Bilimsel Devrimlerin Yapısı**, Çev.: Nilüfer Kuyaş, İstanbul, Kırmızı Yay., 2006..

Kuhn'un, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*'nda (2006) verdiği tanımlardan birine göre paradigma, "belli bir bilimsel topluluğun bütün kollarınca paylaşılan tüm inanç ve kümeleri, değerleri ve yöntemleri" ifade etmektedir. Bunun yanı sıra, Nilüfer Kuyaş'ın adı geçen eserin Türkçe çevirisine yazdığı ve bir üst okuma-açımlama olarak da nitelenebilecek çevirmen sunuşunda belirttiği üzere, Kuhn'un incelemesinde, "birbiriyle yarışan farklı bilimsel yaklaşımlar" (Kuyaş, 2006:16) da birer paradigma olarak ele alınmaktadır. Paradigma, egemen olduğu "olağan bilim" dönemi boyunca araştırmayı yönetir ve bilim insanları topluluğunun yöntemlerini, araştırma alanlarını ve çözüm ölçütlerini biçimlendirir. Ancak sorun çözme aracılığıyla verili paradigmanın saflaştırılması, keskinleştirilmesi ve geliştirilmesi sırasında karşılaşılan aykırılıkların, aksaklıkların ya da anomalilerin gitgide birikmesi bilim insanları topluluğunu ister istemez "olağandışı bilim" evresine, "bunalım" durumuna sürükler. Olağandışı bilim döneminde egemen paradigmanın ve rakiplerinin temel ilkeleri tartışmaya açılarak, sorun çözme işlemi yeni bir paradigma egemenliğini kurana dek askıya alınır. Eğer olağandışı bilim evresinde yürütülen bu tartışma bilimsel topluluk tarafından kabul edilen yeni bir paradigma ortaya koyarsa, bu yeni paradigma yeni bir olağan bilim dönemine yol açacağından, bilimsel bir devrim gerçekleşmiş olur". Buna göre, olağandışı, dikkate değer bir olay ile belirleyici niteliklere ışık tutan bir model olarak görülebilir. İşte bu, bilimsel devrimlerde paradigma değişimini gerekli hale getirir (Kuhn, 2006: 135-153).

Kuhn'un bilim tarihini, bilimsel bilginin kesintisiz bir yığın oluşturarak değil, paradigma değişikliğine dayanan bilimsel devrimlerle ilerlediği yönündeki önermesiyle, belli bir süre olağan bilim paradigmasına bağlı kalmakla dogmatizm ya da kapalılık tehlikesi içine düştüğü ve dilbilimsel bir çerçeveden hareket ediyor oluşu ve görelilikçiliği nedeniyle eleştirilere maruz kaldığını yukarıda belirtmiştik. Nilüfer Kuyaş ise, "bilimsel ilerlemeye, ikinci tür, yani birikimci değil de evrimci olan yaklaşımı benimseyen Kuhn'un, bilimin alternatif yahut karşı tarihini yazarken bir yandan da bilimsel bilginin hem felsefesini hem de sosyolojisini yapmakta olduğunu" vurgulayarak bu eleştiriyi

karşılamaktadır (Kuyaş, 2006: 15). Bilimsel ilerlemeye evrimci bakışın kendisinin de bir paradigma değişiminin bir ürünü olduğunu söylemek mümkün olabilir. Nesnel ve evrensel ölçüt arayan klasik pozitivist bakış açısı ve Kuyaş'ın deyimiyle "evrimci" bakış açısı arasında, bilim tarihine, epistemolojiye farklı bakış açıları ile yaklaşımlar söz konusudur, denebilir. Buna göre,

> "Kuhn'u bilimin tarihine yönelten temel epistemolojik sorun, tek ve değişmez olduğu varsayılan gerçekliğe farklı kuramsal yapılarla yaklaşan açıklama tarzlarının arasındaki mantıksal bağdaşmazlığı aşan birleştirici ve evrensel geçerlilik ölçütleri olup olmadığı sorusudur. Klasik anlamda bilimsel ilerleme kavramının mümkün olabilmesi için, farklı kuramları birbirleriyle kıyaslamak için kullanılabilecek ve kendileri herhangi bir kurama bağlı olmayan, nesnel ölçütlere gerek vardır. Halbuki Kuhn, bilimin tarihine bakıldığı zaman ilerleme sağlayan büyük bilgi atılımlarının bu tür nesnel ölçütlere başvurularak değil, her biri kendi içinde tutarlı olan farklı yaklaşımların çatışmasından doğan kavramsal devrimlerle meydana geldiğinin görüleceğini iddia etmektedir" (Kuyaş, 2006: 15).

Bilim tarihine bu tarz bir yaklaşımın, tezimizin ilerleyen bölümlerinde ayrıntılı olarak değineceğimiz üzere, çeviribilimin özerk bir bilim alanı olarak tanımlanmasının temelini oluşturmak ve bugün geldiğimiz noktada, öteki sosyal bilimler alanları ile disiplinlerarası çalışma olanak ve olasılıklarının çerçevesini çizmek bakımından önemli olduğu açıktır.

Özetleyecek olursak, bilimsel bilginin onu üreten kişilerin inanç ve tercihlerinden soyutlanamayacağı; uzun süren aykırılıklar ve aksaklıkların belli bir paradigmada tıpkı toplumsal buhranlara benzer bunalımlar yarattığı ve bu bunalımdan kurtulmak için ileri sürülen farklı yaklaşımların da devrimci bir çatışma sonucu ağır basarak çok farklı bir paradigmanın yerleşmesine neden olabildiği; belli araçlar kullanarak, hammadde sayılabilecek belli bilimsel fikirleri bilgiye dönüştüren bilim adamlarının eski üretim araçlarını ve ham maddelerini, yani fikirlerini değiştirmelerinin de, büyük mücadeleler ve tartışmalarla mümkün olabilen özde devrimci bir süreç olduğu; her kavramsal ve bilimsel devrimde bakış açısı ve yöntemlerin değişebildiği gibi, görülen dış dünyanın da

bir ölçüde farklılaşmakta olduğu; karşı-örneklerin belli bir paradigmada bunalım yaratacak kadar zorlu olduklarında, olağanüstü araştırma olarak nitelenen gerilimin oluşması ve karşıt bilim görüşlerinin çoğalması; iki ayrı paradigmanın rekabet edebilmesi için bir ölçüde aynı düzeyi paylaşıyor olmaları gerektiği, rekabetin aynı nesneyi farklı yollardan açıklamak için yapıldığı; bilginin öznesinden, içine doğduğu ortamdan ayrı düşünülemeyeceği; hangi öznenin doğayı hangi amaçla irdelemek için hangi soruları sorduğu vurgusu; ampirisist bilim geleneğinin çağdaş uzantısı olan pozitivizmin genel bunalımına ilişkin can alıcı sorunlara dokunmuş olması (Kuyaş, 2006: 11-59) gibi noktalarda, Kuhn'un başlattığı paradigma değişimi önermelerini, ilerleyen bölümlerde tezin savına katkısı olabileceğinden hareketle önemli ve gerekli kılmaktadır.

Özellikle, Kuhn'un paradigma değişikliği önermesi üzerine Kuyaş'ın, "ister sanatta olsun, ister bilimde, yenilik boşlukta yaratılamaz, eski geleneklere karşı çıkılarak yapılır. Bu basit önermeden yola çıkarak, Kuhn, ancak belirli bir bilim yapma tarzına derinden bağlı olan kişilerin köklü değişikliklere yol açabilecek aksamaları algılayabileceği sonucuna varmıştır. Bilimin temeldeki paradoksu ya da diyalektik sürtüşmesi budur" (Kuyaş, 2006: 27) saptamasının, gerek sosyal bilimler paradigmaları, gerek çeviribilimin özerkliğini ilan edişi, gerek çeviribilimin kendi içinde geçirdiği kuramsal ve yöntemsel dönüşümleri irdelemek açısından önemli bir saptama olduğunu ve bu tezde izi sürülecek paradigma değişimi kavramının bu kuramsal yaklaşımın yukarıda andığımız önermelerine dayandığını söylemek mümkündür.

Ancak, Kuhn'un paradigma kavramsallaştıtmasının bilim pratiğinin işleyişi açısından sezdirimine getirilen eleştirel yaklaşımlardan biri üzerinde durmak önem arz etmektedir. Bu eleştiri tezimizin ilerleyen bölümlerinde çeviribilim ve sosyoloji arayüzünde kimi kavramlarının kullanımını yol açıcı bıulduğumuz Pierre Bourdieu tarafından getirilmiştir. Ona göre, Kuhn, değişimin içselci bir analizini yapmaktadır. Bourdieu'ye göre içsel bir mantık (paradigma) ile çalışan pür bir bilim yoktur. Bourdieu, Kuhn'un

normal ve devrimci bilim ayrımını eleştirerek, normal bilim zamanlarını, paradigmanın içsel mantığına değil, alanın içindeki mücadeleyi esas alan sembolik sermaye kuramına bağlamaktadır. Ona göre, "bu yapı mesela sermayenin az çok tekelleşmesine bağlı olarak karakterize edilir. Sürekli ezen ve ezilen meydan okuyuşları arasındaki baş çelişki etrafında organize olur. Ezenler, genellikle hiç uğraşmadan kendi ilgilerine en uygun bilim temsilini dikte eder, yani oyunun kurallarının meşru, 'doğru' yolunu. Bunlar 'normal bilimin' doğal savunucularıdır" (Bourdieu, 2004: 35'den alıntılayan, Etil-Demir, 2014: 76).

Bu şekilde paradigma değişiminde ezen ve ezilen ikiliği üzerinden bilimsel alanlar içinde ve arasında iktidar ve tahakküm ilişkilerine değinilmesi, çeviribilimin bir paradigma değişimi ile farklılaşarak kendiliğini oluşturma sürecinde göz önüne alınması gereken bir nokta olarak önemlidir. Çeviribilim paradigması içinde özellikle kuramsal yaklaşım ve yöntemlerin evrildiği süreçler irdelenirken bu konuya daha ayrıntılı bir biçimde değinilmektedir.

1.2.1. Sosyal Bilimler ve Fen Bilimleri Ayrışması: Sosyal Bilimler'de Paradigma Değişimi

Gerek dünya ölçeğinde, gerek Türkiye'de, sosyal bilimler alanında yaşanan tartışma platformunun gelişim çizgisini gözlemlemek, çeviribilimin bu zemindeki yerini belirleme çabası açısından yararlı olacaktır. *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek – Yeni Bir Kavrayışa Doğru* (1998)*, Bilim ve İktidar* (2006), *Sosyal Bilimleri Açın – Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor* (1996) adlı çalışmalar, bu tezin çıkış sorularından biri olan sosyal bilimlerde yaşanan paradigma değişikliği ve bu değişimin çeviribilim alanında yansımalarını tartışmak açısından temel kaynaklardır. Bu kaynakların öncelenerek seçilmiş olmasının nedeni, bilim tanımına getirilen farklı

yorumları ve eleştirel bakış açılarını, özellikle sosyal bilimler alanında tartışmaya açıyor olmalarıdır.

Sosyal bilimler alanında yaşanan paradigma tartışmalarının merkezine "evrenselcilik" nosyonunun oturduğunu gözlemlemek mümkündür. Örneğin Doğan Özlem, *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek – Yeni Bir Kavrayışa Doğru* (1998) adlı derleme kitap içinde yer alan "Evrenselcilik Mitosu ve Sosyal Bilimler" başlıklı makalesinde, terimin tarihçesini inceler. Özlem'e göre, terimi ilk kullananlar "tarihi ve toplumu inceleme konusu yapacak olan bilimler için evrenselci bir modelden hareket etmişlerdir". Yani sosyal bilim terimi de, evrenselci söylemin benimsediği bir terimdir. Özlem'in bu belirlemesinde, evrenselci-tekilci bilim yaklaşımının, özne ile inceleme konusu ya da nesnesi arasındaki "nesnel" ilişki ve tümelci yöntemin benimsenmiş olmasına, doğa bilimlerinin model alınmış olmasına karşı bir eleştiri olduğu sonucu çıkarılabilir. Özlem, "sosyal bilimlerin Fransız Devrimi ile tetiklenen, "toplum" denen nesnenin kavranması, anlaşılması, bir düzene kavuşturulması, bu düzen temelinde yönetilmesi ve yönlendirilmesi gibi ihtiyaçlarla" ortaya çıkışına, eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşır Ona göre, "sosyal bilimler, Yeniçağ'ın "bilmek yapabilmektir" sloganı altında pozitivist-evrenselci bir epistemoloji içinde ve belli politik-ideolojik istek ve amaçlar doğrultusunda yönlendirilmiş bilgi faaliyetleri olarak kurumlaşmışlardır" (Özlem, 1998: 58).

Yani, "aydınlanmacı etkilerle, toplumun rasyonel yönden düzenlenmesi, ilerleme, bir "akılcı/bilimsel toplum yaratma amaçlarıyla hareket etmektedirler" ve bu tür bir yapılanma, "bilimsel bilginin kesinliğinden, zorunluluğundan, nesnelliğinden ve tabii ki evrenselliğinden dem vurulması" anlamına gelir (Özlem, 1998: 58).

Sosyal bilimler alanlarının bu türden yapılanmasına karşı çıkan eleştirel yapılanmaları, Özlem şu şekilde betimler: "19. yüzyılın ortalarından ve özellikle son çeyreğinden itibaren, Almanya kaynaklı bir "tin bilimleri" ("Geisteswissensschaften") akımı ve

bunun yanısıra bir "kültür bilimleri" ("Kulturwissensschaften") akımı ortaya çıkıp gelişiyor" (Özlem, 1998: 59). Bu akımların sosyal bilimlerin konusunu, tarihsellik; biriciklik; yasa-olgu ilişkisini değil insani amaç-eylem ilişkisini ön plana alma; doğal nedenleri değil, çağlara, kültürlere özgü insani, kültürel motifleri göz önünde bulundurma; determinasyona değil, olasılık ve rastlantıya bağlı olarak inceleme; perspektiflilik ve görecelilik özelliklerini öne çıkarma olarak belirlediklerini söylemek mümkündür. Tin, kültür, tarih, toplum dünyasını inceleyen bu bilim dallarının yönteminin de doğa ya da fen bilimlerinden ayrı düşünülmesi gerektiği önermesi söz konusudur. Bu yöntemsel ayrımın, Özlem'in sözleriyle, sosyal bilimler açısından, "tekili tümel altına koyma işlemi olarak "açıklama" ya değil, tekili kendi tekilliğiyle, insan tarafından oluşturulmuş bir dünya olarak, öznelerarası bir bilme edimi olarak "anlama" ya yöntem olarak başvurmak gerekliliği" biçiminde özetlenmektedir (Özlem, 1998: 60).

Sosyal bilimlerin, Newtoncu ve nomotetik (kanun koyan, bilimsel kanunlar meydana getiren) bir bilimsel epistemolojiye öykünerek kurulması ve yaşanan paradigma değişikliğine dek, evrenselci bakış açısının etkisinde bir yöntemsel tutum içine girip, nesnel, tümel bir evrensel yasaya ulaşma çabası içinde olduğunu belirlemesine, Gulbenkian Komisyonu tarafından hazırlanan bir tür manifesto niteliği taşıyan, *Sosyal Bilimleri Açın- Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması üzerine Rapor* (1996) adlı çalışmada da sıkça değinilmektedir (Karş. Kuhn, 2006: 185-235, Özlem, 1998: 56, Gulbenkian Komisyonu, 1996: 34-35).

Gulbenkian raporunda da belirlendiği üzere, tarihsel çıkış aşamasında sosyal bilim metodolojisine, o dönem baskın olan bilimsel anlayış olarak Newton fiziği egemen olmuştur. Ancak yine aynı raporda belirtildiği üzere, 1960'lardan bu yana doğa bilimlerinde Newtoncu varsayımlar konusunda, sosyal bilimlerde gözlemlenen türden bir ayrışma meydana gelmektedir. Bunun nedeni olarak, "bilim adamlarının giderek daha karmaşık olaylarla ilgili sorunları çözmeleri gerekirken, eski teorilerin çözüm önermekte her geçen gün daha yetersiz kalmaları" gösterilmektedir (a.g.e., 1996: 60).

Kuhn'un paradigma değişikliği konusunda çalışmasına temel aldığı, "hem problemlerin hem de önerilen çözümlerin geçerliliğini belirleyen ölçütlerin değişmesi" (a.g.e., 2006: 205) önermesiyle yukarıdaki önerme arasındaki koşutluk açıkça görülmektedir. Gulbenkian Komisyonu'nun raporunda, sosyal bilimlerdeki bilimsellik paradigmasına koşut olarak doğa bilimleri paradigmasında da, değişim olduğu gözlemi aktarılır. Buna göre, "doğa bilimci artık, makroskopik olanın, ilkece daha basit bir mikroskopik dünyadan çıkarsanabileceğine inanmıyor. Pek çoğu, karmaşık sistemlerin kendi kendilerini örgütlediklerine, dolayısıyla doğanın artık edilgen olarak düşünülmesinin mümkün olmadığına inanıyor. Artık Newton fiziğinin yanlış olduğunu düşündüklerinden değil, fakat Newtoncu bilimin incelediği istikrarlı, hareket yasalarına tabi zamanda – geri dönüşlü sistemlerin, gerçeğin ancak sınırlı bir bölümünü oluşturduğuna inandıklarından" (a.g.e.,1996: 61) kaynaklanıyor.

Özlem'in de belirttiği üzere, yeni bilimsel paradigmanın, yasa değil, olasılığı öncelemesi (Özlem, 1998: 60) ve Gulbenkian Komisyonu'nun belirlediği üzere, "geri dönüşümsüzlük kabulü ile belirsizlik (a.g.e., 1996: 62) nosyonlarının temele alınması, "çalışma zemininin bilimselliği" ölçütüne ne derece etki eder?" gibi bir soru sorulabilir. Ancak, raporun ilgili kısmının devamında bu sorunun yanıtı verilmektedir: "Tersine, bugün doğa bilimciler hareket yasalarını bu geri – dönüşsüzlük ve olasılık kavramlarını içerecek biçimde yeniden formüle etmeye çalışıyorlar" (a.g.e., 1996: 62).

Bir başka deyişle, Newtoncu nomotetik bilimsel anlayışın, "bilimsellik" tanımı içine girmeyen, bu nedenle de bilimsel araştırma alanının dışında bırakılan, ancak, doğal-toplumsal gerçekliğin çok önemli bir bölümünü oluşturan "belirsiz" bir alanın, yeni bilimsel paradigmayla birlikte, "bilim" in sınırları içine dahil edildiği söylenebilir. Çeşitli kaynaklarda klasik bilim anlayışı, geleneksel bilim anlayışı, nomotetik evrenselci bilim anlayışı olarak adlandırılan, kesinlik, nesnellik, genel geçerlik, deneysellik gibi niteliklerin "bilim" yapmanın olmazsa olmazı sayıldığı bir bakış açısına karşı geliştirilen

savların sorularıyla devam edilebilir. Buna göre, "bilimsel öznenin nesnesiyle ilişkisi, nesnellik, öznellik ve belirsizin bilimselliği ölçütü" sorunsallarına getirilen farklı bakış açılarının temel savları incelenebilir.

Bu bağlamda, *Bilim ve İktidar* (2008) adlı makale derlemesi içinde Tülin Öngen'in "Bilim, İktidar ve Gerçeklik" (Öngen, 2008: 34-35) başlıklı makalesi bu sorunsala yanıt olabilecek bir yaklaşım içermektedir. Siyasetbilimci Öngen, makalesinin giriş bölümünde, kendi pozisyonunu ortaya koyup, belli bir perspektiften bilim ve iktidar arasındaki ilişkinin nasıl sorunsallaştırılabileceğini tartışmaktadır. Öngen'e göre, "bilimsel bilgi gerçek dünyayla ilişkili olandır, ancak bu gerçek dünya özgül bir tarzda ele alınmalıdır". O'na göre, gerçek dünyanın ele alınışındaki bu özgül tarz, "eleştirel bakış açısı" dır. Eleştirel bakış açısıyla kast ettiği anlam alanını şu şekilde açımlar:

> Bu, şu anlama gelir. Bilim insanı, sosyal dünya ile ilgili gerçekliğe ancak belirli bir konumdan/ bakış açısından yaklaşabilir, dolayısıyla olguları da kaçınılmaz olarak belli bir normatif tutumla (eleştirel bakış açısıyla) ele alıp inceler. Baştan bazı tanımları ve varsayımları veri almadan, olguları bilimsel inceleme haline getirmesi, zaten güçtür. Zira bir konuyu incelemek demek, konuyla ilgili alanı inceleyecek belli bazı kavram setlerini seçmek, ayrıca sosyal dünyanın doğası hakkında bazı varsayımlarda bulunmak, hatta neyin kuramsal olarak önemli/ önemsiz olduğuna önceden karar vermek demektir (Öngen, 2008: 35).

Öngen, kendi önermesinin de belli bir bilim anlayışının, örneğin, toplum incelemesini, kendilerinden (daha sonra) kuramların türetileceği olguların bir araya getirilmesinden ibaret sayan deneyselci (ampirisist) yaklaşımdan tamamen farklı bir bilim anlayışı olduğunu da belirttikten sonra, bu tarz bir yaklaşımı ötekinden ayıran noktayı şu şekilde özetler:

> Kuramlardan bağımsız olarak kendi anlamlarını kuran bir olgular dünyasının varlığını geçerli görmediğim gibi böyle bir düşüncenin kendisini de bilim dışı telakki ediyorum. Çünkü, bilimin, günlük/ basit/ sıradan gözlemlerin ve ortak duyunun yanıltıcı aşikarlığına meydan okumalarla gelişen bir sosyal edim olduğunu, bilimin gelişmesinin de bugüne kadar hep bu meydan okumalarla gerçekleştiğini düşünüyorum (Öngen, 2008: 35).

Buradan hareketle, Öngen'in gönderme yaptığı bakış açısının, bilimselliğin ölçütünün bilim insanının inceleme nesnesine belli bir mesafede durması ve tarafsızlığını korumasında değil, aksine inceleme nesnesinin verili koşullarını belli bir perspektiften-değiştirmeye yönelik etkilemesinde gördüğünü çıkarabiliriz. Öngen, bu bağlamda, nesnellik hakkındaki görüşünü şu şekilde özetlemektedir:

> Gerçekte ne sosyal olguların kendisi ne de araştırmacının bu olgular karşısındaki konumu nötrdür. Çünkü bilim insanı da, incelediği dünyanın bir parçası olup, sosyal dünyanın bir nesnesi olarak öteki nesnelerle ilişkiye girmekte, dolayısıyla inceleyenin öznelliği (kimliği, milliyeti, sınıfsal konumu, cinsiyeti, dünya görüşü vb.) zorunlu olarak bu ilişkiye yansımaktadır. Nasıl ki kimsenin bütünüyle ve gerçekten nesnel olması mümkün değilse, bilim insanından da mutlak bir nesnellik ve tarafsızlık içinde davranması beklenemez. Ancak bu söylediklerimden bilimsel etkinlikte nesnelliğe hiç yer olmadığı sonucu çıkarılmamalıdır. Bilim insanı, önyargıların farkında olmak ve yanlılıkları kontrol altında tutmak suretiyle bilimsel etkinliğinde göreli bir nesnellik sağlayabilir, ayrıca bu yönde çaba sarf etmesi de gerekir. Yine de, gerçekliğin bilgisine ulaşmada nesnellik kadar hatta ondan daha fazla, tezin ve antitezin diyalektiğinden (eleştiri) yararlanmanın daha önemli olduğunu düşünüyorum (Öngen, 2008: 36).

Şu ana dek alıntılanan çalışmalarda ön plana çıkan nosyonların, bilginin tarihselliği ve göreceliği nosyonları olduğu görülmektedir. Bilginin evrenselliği nosyonuna karşı ön plana alınmışlardır. Bilginin evrenselliği ve tekilliği (tümelci yaklaşım) ile bilimsel özne ve nesnesi arasında olması beklenen nötr ilişki, kimi araştırmacılara göre, Yeniçağ'ın, kimilerine göre kapitalist üretim sisteminin, kimilerine göre de skolastik (insan-merkezci) modernist yaklaşımın beklentileri olarak ortaya çıkmışlardır.

Ancak, özellikle sosyal bilimler alanında, bilimsellik ölçütü, bilimsel özne ve nesnesi arasındaki ilişkinin niteliği türünden temel olgular tartışılmakta, Kuhn'un da bu bölümün başında adı geçen araştırmasında belirlediği türden "gerilimler" yaşanmaktadır. Nomotetik (yasa koyucu), evrenselci ve tekilci bir bilim anlayışını, geleneksel anlayış olarak niteleyecek olursak, tarihselciliği, tikelliği, göreceliği, görece nesnelliği öne çıkaran bir bilim anlayışına da modern bilim anlayışı diyerek devam edecek olursak, bu iki yaklaşım arasındaki "almaşıklı" ilişkiye *Bilim ve İktidar* (2008) makale derlemesi içinde Devrim Özkan'ın "Sosyal Bilimlerde Evrensellik ve Tarihsel Tikellikler İkiliği"

başlıklı makalesinde de değindiği gibi "modern düşünümselliğin sosyal bilimlere sunmuş olduğu olanakların en ileri seviyede nasıl etkin kılınabileceğinin yollarını aramış" olabiliriz (Özkan, 2008: 174). Adı geçen makalede Özkan, modern öznenin bilimsel etkinliği sırasında yaşama evrenini oluşturan nesnelerle kurduğu ilişkinin hiperbolik olduğunu, yani, kendisinden doğru nesnesine yöneldikten sonra tekrar kendisine döndüğünü, ancak dönmüş olduğu bu noktanın bilimsel etkinliğine başladığı nokta olmadığını belirtir. Ona göre, bu dönüşüm ve değişim süreci, modern bilimin çok yönlülüğü ve değişim dinamiklerine sahip oluşu, bize eleştirel bir duruş noktası sağlar (Özkan, 2008: 173).

2. BÖLÜM:
Çeviribilime Doğru Paradigma Değişimi

2.1. Çeviribilim Paradigması

"Çeviribilim, çeviri deneyiminin düşünsel olarak yeniden kendini ele almasıdır" (Berman, 1989).

Çeviribilim'in özerk bir bilim alanı olarak adının konması ve kapsamının belirlenmesi, kayıt altına alınmış bilim tarihi göz önünde bulundurulursa, 1970'li yıllara uzanmaktadır. Bağımsız bir disiplin olarak bu ortaya çıkışı, dilbilimden, yazın alanından bu kopuşun kendisini bir paradigma değişimi olarak algılayabilmek mümkündür. Çeviribilimi diğerlerinden ayıran ayırt edici özelliğin ne olduğu, dilbilim ve yazın alanından, bu alanların çeviriye dair oluşturduğu bilgi yığınından, bu bilgiyi üretme ve kullanma pratiklerinden farklı kılanın ne olduğu sorusunu, paradigma değişimini hazırlayan tarihsel izlek ve yaklaşımların öne çıkan unsurlarını gözden geçirerek yanıtlamaya çalışmakta fayda vardır.

Çeviribilim, inceleme nesnesinin dil(ler)in kökeni, yapısı ya da dil-kültür, dil-birey, dil-toplum ilişkiselliğinden, kurmaca metnin zaman, mekân ve anlatı üçlüsünden, yazarın yaratıcı süreçlerinden, yazın metninin işlevselliği ve iletişimselliğinden vs. daha geniş bir alana sirayet ediyor oluşu ile bir önceki bölümde tanımları üzerinde ayrıntılı olarak durulan paradigma değişiminin temelini oluşturan ve uzun bir süredir çeviriye ve çeviri süreçlerine ve çıktılarına özgü soru(n)lara yanıt üretemeyen bu alanlardan kopmuş ve ayrı bir disiplin olarak varlığını ilan etmiştir. Ancak bu noktada vurgulanması gereken önemli bir nokta daha vardır. Şöyle ki, 'çeviribilimin inceleme nesnesi çeviriye dair tüm olgulardır' tanımını yaparak ilerlediğimizde, yukarıda sıraladığımız bilimsel ilgi nesnelerini kapsayarak daha geniş bir alana yayılıyor oluşu nedeni ile dil ve yazın alanlarıyla halihazırda ve süregelen bir

‘uzamsal’ çakışmanın sözkonusu olduğu da bir gerçeklik olarak önümüzde durmaktadır.

Çeviribilimin disipliner özgünlüğünün ontolojik olarak disiplinlerarasılık olduğunu ileri süren bakış açıları da mevcuttur. Tezimiz ilerledikçe bu bakış açılarına da dayanakları ile değinilmekle birlikte, tezin amacının disiplinlerarasılık kavramının tüm veçhelerinin ayrıntısıyla tartışılması olmadığından hareketle özetle verilmektedir.

Holmes, “The Name and Nature of Translation Studies” (1972) (“Çeviribilimin Adı ve Doğası”) adlı makalesinde çeviribilimin ana dallarını betimleyici, kuramsal ve uygulamalı alanlar olarak belirlemekle birlikte bu üç alanın arasındaki ilişkinin diyalektik olduğunu da vurgulamaktadır. Bu üç dalın her birinde, çeviri süreci, uygulama ve çeviri ürünlerinin dışında, çeviribilimin kendisinin, gerek tarihsel, gerekse yöntemsel ve üst-kuramsal boyutlarda inceleme nesnesi haline gelebileceğini de ekler. Yöntemsel ve kuramsal boyutun, çeviribilimin farklı alanlarında yürütülen araştırmalarda hangi yöntem ve modellerin kullanılabileceği konusundaki sorunlarla ilgilendiğini belirtir. Ayrıca bilim dalının neleri kapsadığı gibi temel konuların da bu boyutun ilgi alanına girdiğini vurgular (Holmes, (Çev. Koş), 2004: 180-181).

Bu tezin çıkış noktasının da kuramsal-yöntemsel boyutta çeviribilimin kendisini bir inceleme nesnesi haline getirerek, bilimsel bilgi alanımızın gelişimine katkı sağlayacak yeni açılımların vurgulanması kaygısı olduğunu bir kez daha belirtmekte yarar vardır. Yves Gambier ve Luc Von Doorslaer'in, Target dergisinin 'Metalanguage of Translation' (Çevirinin Üst-Dili) konulu özel sayısındaki "How About Meta-An Introduction" (“Üst Hakkında Ne Dersiniz?- Bir Giriş”) başlıklı giriş yazısında değindikleri gibi, bu türden bir üst-söylem oluşturma çabası, asıl olarak, çeviribilimin ötekilere (bu noktada yorumlu bir çeviri yapacağım: sosyalbilimler'in öteki alanlarına) neyi ifade edip etmediğine odaklanma çabasıdır (Gambier; Von Doorslaer, 2007: 189-195). Bu nokta, bu tezin amacını destekler nitelikte önemli bir vurgu noktasıdır.

Çeviribilimsel araştırmalar ve bulguların, sosyal bilimlerin öteki alanlarında çeviriyi konu edinen araştırmalarda yarar ve katkı sağlayıcılığının vurgusu açısından farkındalık yaratma çabası önemlidir. Bunun yanı sıra, aynı yazıda, kuram üzerine üst söylem oluşturma tartışmasının, alan içinde en karmaşık, en az tatmin edici, en alan dışı konulardan biri olduğu da vurgulanmaktadır ki, bizim tezimizde de disiplinlerarası ilişkileri odağa alarak, çeviribilim alanındaki kuramsal ve yöntemsel tartışmaları irdelemeyi amaçladığımız düşünülürse, her adımda nihai amacımızın öteki alanların çeviribilime ne gibi etki-katkıları olduğunu tartışmanın yanı sıra, çeviribilimin de disiplinler arası çalışma yapılan öteki alan(lar)a ne gibi etki ve katkılar sağladığı ya da sağlayabileceğinin vurgulanması olduğunu bir kez daha belirtmekte yarar vardır. Disiplinlerarası çalışma ya da yöntemler disiplinlerarası ilişkinin kurulduğu bilimsel alanın kuram ve yöntemlerinden yararlanma amacını güder elbette, ancak bu ilişkinin Holmes'ün bu çalışmanın Giriş ve 1. Bölümü'nde de değindiğimiz üzere, çeviribilimin kendi alanları arasında olduğunu özellikle belirttiği gibi, diyalektik bir ilişki olduğu genellikle gözden kaçan, ancak çok önemli ve vurgulanması gerekli bir noktadır. Disiplinlerarasılık bağlamında tartışılması amaçlanan çeviribilim alanındaki kuramsal ve yöntemsel yeni açılımların, özellikle sosyal bilimler'in sosyoloji, kültürel incelemeler gibi alanlarında disiplinlerarası ortamda ortaklaştırılan araştırma nesnesine dair bakış açılarında -burada bahsedilen araştırma nesnesi, çevirmen, çeviri süreci, çeviri ürün vs. herhangi bir çeviri olgusu ya da çeviribilime kuramsal ve yöntemsel yaklaşımların kendileri olacaktır- ne gibi bir değişiklik yarattığı konusu, bu tezin sorunsallaştıracağı konulardan biridir.

Çeviribilimin dilbilimden kopuşu bir paradigma değişiminin sonucudur. Bu belirlemeyi bugünün kavrayışı ile dönüp o güne baktığımızda yapabiliyoruz. Çevirinin bilimsel bir ilgi nesnesi haline gelmekle birlikte o güne değin birikmiş olan dilbilimsel yaklaşım ve yöntemlerle açıklanmaya çalışıldığı bu dönemin bir ara dönem, Kuhn'un deyişiyle, olağan-dışı bilim dönemi olarak adlandırabileceğini ileri sürmek mümkündür. Sözkonusu ettiğimiz 70'li yıllarda çeviribilim paradigmasının oluşumuna yol açacak düzeyde bir yetersizliği vurgulamak açısından sözü Mary Snell-Hornby'nin *The Turns of Translation Studies* (2006) ("Çeviribilimin Dönemeçleri") adlı derleme kitabından sürdürmek yararlı olacaktır. "Translation

Studies: The Emergence of a discipline" ("Çeviribilim: Bir disiplinin doğuşu") başlıklı bölümde dikkat çekildiği üzere, sözkonusu tarihte dilbilimin bugün adına *pragmatic turn* ('edimsel dönemeç') dediğimiz süreçten geçmekte olduğunun ve bu sürecin çeviribilimin gerek dilbilim gerek yazın alanından kopuşunu hızlandıran, buna yol açan bir süreç olduğunun altı çizilmektedir (Snell-Hornby, 2006: 35). Snell-Hornby, dönemin dilbiliminde çağdaş çeviribilim alanı açısından bakıldığında olumsuz olarak değerlendirilebilecek bir arayış olduğuna işaret eder. II. Dünya Savaşı sonrası makine çevirisine dair çalışmalarda dilbilimcilerin vardığı sonuçlardır bunlar. Buna göre, her ne kadar sözcüğü sözcüğüne çeviri yetersiz görülse de, sözkonusu sözcüğün sağında ve solunda yer alacak destekleyici bir kaç öğenin devreye girmesiyle doğru bir çeviri sağlanabilecektir. Bu bakış açısı dönemin dilbilimcilerinin ayrıntılandırılmış tümce sıradüzensel kurallarının, kapsamlı bir sözlükçenin, müphemliklerin yüksek hızda işlemlenmesinin, yüksek nitelikli otomatik çeviri olarak adlandırılan bu bir nevi mükemmel makine çevirisi için yeterli bir taban oluşturacağına ciddiyetle inanıyor olduğunun bir göstergesidir.

İşte tam da bu nokta, bir önceki bölümde en genel düzlemde, dünyayı algılama biçimi; baskın olan, yürürlükte olan algılama biçimi; duygu, düşünce ve algılara yön veren, davranış kalıplarını belirleyen model; yazılı ve yazılı olmayan bir kurallar ve düzenlemeler, uygulamalar bütünü; kavramsal algımızın sınırları; insanın dünyayı algılamak için kabul ettiği doğrular sistematiği; algı; önceden gelen birikim ve deneyimler, üstü örtülü şartlanmalar ile bir resmi, durumu görme tarzı, görme biçimi; belli davranışlara, tutumlara yol açan bakış açısı, bir nesneye, duruma bakarken taktığımız gözlük; olağandışı, dikkate değer bir olay ile ilgili belirleyici niteliklere ışık tutan model; belli bir bilimsel topluluğun bütün kollarınca paylaşılan tüm inanç kümeleri, değerleri ve tekniği ifade eden disipliner matris; bir gerçeğin ortak terimlerle anlaşılmasını sağlayan kavramsal çerçeve; birbiriyle yarışan farklı bilimsel yaklaşımlara verilen ad gibi çeşitli tanımlarla karşımıza çıkagelen 'paradigma' sözcüğüne geri dönmemizi gerektiriyor.

Dilbilimin ya da yazının çeviri gerçekliğini, çevirinin özgün alanını algılama biçiminin; çeviriye dair baskın olan, geçmişten o güne değin yürürlükte olan

algılama biçiminin; yazılı ya da yazılı olmayan kurallar ve düzenlemelerin ve sözcük, tümce düzeyinin dışına pek de çıkamayan ya da çıkma kaygısı gütmeyen uygulamalar bütününün; çeviriye dair kavramsal algının dil ve yazınsal metin, yazar vb. çizgisine gelip dayanan sınırlarının; çeviriye dair doğrular sistematiğinin; önceden gelen birikim ve deneyimlerin üstü örtülü şartlanmalar ile çeviri resminin tümünü görme, durumu görme ve tanımlama tarzının, yani çeviriyi görme biçiminin; belli davranış ve tutumlara yol açan bakış açısının; her iki alanın bilimsel topluluklarınca, ya da çeşitli kollarınca çeviri dünyasına ve gerçekliğine dair ağırlıklı olarak paylaşılan inanç, değer, kavram ve yöntemlerin eksik ve yetersiz kaldığının, kapsayıcı ve açıklayıcı olmaktan uzakta olduğunun bir kez daha altını çizmek durumundayız. İşte bu eksikliğin, bu kapsayıcı olamama halinin, çeviribilimin dilbilim ve yazın alanlarından kopuşuna, dolayısıyla çeviribilim paradigmasının doğuşuna yol açmış olduğu belirlemesinde bulunabiliriz.

Gerek İngilizce'de gerek Türkçe'de alanın adı, bir önceki bölümde birbiriyle karşılaştırdığımız farklı bakış açılarından evrenselci ve nomotetik olan klasik bilim anlayışının dışında bir ortaya çıkışın ve yapılanışın izini taşıyor. İngilizcede *Science of Translating*, Türkçede de Çeviri(nin) Bilimi adlarının değil de, İngilizce'de *Translation Studies*, Türkçe'de Çeviribilim adlarının önerilmiş ve kullanıma girmiş olması dilbilim, dil öğretimi ya da yazın (filoloji) alanlarının o döneme dek çeviri olgularına bu olguların içinden, tanımlayıcı ve açıklayıcı bir yaklaşım sergilemekten uzak ya da doğaları gereği yetersiz konumlarından farklılaşan, "çeviri" ye özgüleşen ve bu şekilde derinleşerek, derinleştiği alanda daha kapsayıcı olan özgün bir paradigmaya işaret etmektedir.

Bu paradigmanın, çeviri olgusuna dair tüm bileşenleri içerecek bir bilimsel çalışma alanının gerek(sinim)lerinin, var olan ilgili bilim alanlarının - dilbilim, dilbilgisi, yabancı dil öğretimi, yazın ya da karşılaştırmalı yazın alanları gibi - karşılayamayacağı denli karmaşık ve katmanlı olmasıyla, Kuhn'un da deyişiyle, "hem problemlerin hem de önerilen çözümlerin geçerliliğini belirleyen ölçütlerin değişmesi" (Kuhn, 2006: 205) ile belirlendiğini söyleyebiliriz.

Snell-Hornby'nin 70'li yıllardaki ilk girişimlerle, 80'li yıllarda ivme ve yoğunluk kazanan çeviribilim paradigmasına yol açan bu sürecin öncüllerinin izini sürerek II. Dünya Savaşı sonrası dönemde cereyan eden olayları aktarmasının, bu tezin temel yaklaşımında kuramın yaşamdan yaşamın da kuramdan besleniyor oluşuna, bir başka deyişle diyalektiğine vurgu olduğundan tez açısından oldukça önemli bir dayanak olduğunu düşünmekteyiz. Paradigma değişimi dediğimiz değişim, dönüşüm, farklılaşma, kopuş ya da ayrıma yol açan tüm olaylar ve bileşenler, yaşamın içinde sosyal varlıklar olarak çevirmenler ve çeviri araştırmacıları ile, sosyal bir süreç olarak çeviri süreci ve yine 'toplumsal bir teori' olarak çeviribilimin ortaya çıkışı ve gelişimi süreçlerinden koparılmaması, birlikte değerlendirilmesi gereken bileşenlerdir.

Snell-Hornby'nin aktarımından özetle devam edersek, bu olaylar zincirinin bir sonraki halkasında dilbilimcilerden Bar-Hillel'in 1960'ta "bu türden bir makine çevirisinin insan bilgisini de içermesi de gerektiğini" (Bar-Hillel, 1960'dan alıntılayan, Snell-Hornby, 2006: 35) ayırd ettiğini, bugün hiçbir ciddi çevirmenin reddetmeyeceği bir bildirim olarak "çevirinin safi bir mekanik işlem olmadığı" sonucuna vardığını görürüz. Dilbilimciler arasında bu tartışma 1966'ya dek sürer. *Automatic Language Processing Advisory Committee* ("Otomatik Dilsel İşlemleme Danışma Kurulu")'nun tamamiyle otomatik çeviri sistemleri arayışının zaman kaybı olduğu yönündeki ve "…bilim adına, korkusuzca hızla ilerlemenin akılcı olacağı, fakat bu şekilde bir hareket anlayışının çeviri pratiğinde öngörülebilir makul bir gelişmeye yol açmayacağı" gibi bir sonuca vardığı bilgisini de (Snell-Hornby, 2006:35) ediniriz.

Paradigma değişimi sürece yayılır. Bir önceki bölümde Kuhn'dan alıntıladığımız gibi, paradigma, egemen olduğu "olağan bilim" dönemi boyunca araştırmayı yönetir ve bilim insanları topluluğunun yöntemlerini, araştırma alanlarını ve çözüm ölçütlerini biçimlendirir. Ancak sorun çözme aracılığıyla verili paradigmanın saflaştırılması, keskinleştirilmesi ve geliştirilmesi sırasında karşılaşılan "aykırılık"ların, "aksaklıklar"ın ya da "anomali" lerin gitgide birikmesi bilim insanları topluluğunu ister istemez "olağandışı bilim" evresine, "bunalım" durumuna

sürükler. Olağandışı bilim döneminde egemen paradigmanın ve rakiplerinin temel ilkeleri tartışmaya açılarak, sorun çözme işlemi yeni bir paradigma egemenliğini kurana dek askıya alınır. Eğer olağandışı bilim evresinde yürütülen bu tartışma bilimsel topluluk tarafından kabul edilen yeni bir paradigma ortaya koyarsa, bu yeni paradigma yeni bir olağan bilim dönemine yol açacağından, bilimsel bir devrim gerçekleşmiş olur.

Dilbilim ve yazın alanından kopuş sürecinin çeviribilim paradigması oluşuncaya değin bir çeşit olağandışı bilim ya da bunalım dönemine işaret ettiğini bugünden geriye dönüp bakarak söylemek yanlış olmayacaktır. Bazı kaynaklarda çeviribilimin dilbilim evresi ya da çevirinin dilbilimsel temelleri olarak adlandırılan bu süreçte, çeviriyi bilimsel ilgi nesnesi olarak ön plana çıkarmakla birlikte, geçmişten o güne getirilmiş yaklaşım ve yöntemlerin çok da dışına çıkamamış olan bu çabaları, bu geçiş sürecinin ürünleri olarak değerlendirmek mümkündür.

2.1.1. Dilbilim Alanından Kopuş

Çeviribilimin dilbilim evresi olarak anılan dönemde ürün vermiş olan Nida, Catford ve Vinay-Dalbernet gib araştırmacıların çeviride eşdeğerlik, çeviri süreci, çeviride kay(dır)ma ya da değiştirim, çeviri işlemleri gibi kavramlarla çeviri olgularını, çeviri gerçekliğini tanımlama ve süreç içinde sorun çözmeye dönük kurallar oluşturmaya çalıştıklarını görürüz. Bunlar, dilbilimin edimsel, metin-dilbilimsel evreleriyle koşutluk gösteren ve bu evrelerin kavramsal araç ve yöntemleriyle çeviriyi açıklama gayretinde olan öncüller olarak adlandırılabilecek çalışmalardır.

Snell-Hornby çeviribilimin özerkleşmesine yol açan sürecin adını andığımız bu öncüllerine, dilbilimdeki edimsel dönemeci temsil eden diğer aktörler olan Chomsky, Austin ve Searle'ün dilbilim yaklaşımlarını da katar. Paradigma değişiminin bu tür aşamalarının bir nedenler ve sonuçlar süreci olarak gözlemlendiği bu tezde bu görüşe yer vermekte yarar görmekteyiz. Snell-Hornby, bu bağlamda, 1966'da ALPAC

raporunun yayınlandığı esnada, yazınsal olmayan çevirinin dilbilimin konusu sayılması açısından neredeyse herkesin hemfikir olduğunu, bunun Chomsky'nin özellikle *Syntactic Structures* (1957) ve *Aspects of the Theory of Syntax* (1965) adlı yayınları aracılığıyla beyan ettiği üretici-dönüşümsel dilbilgisi bakış açısının etkin olduğu bir döneme denk düştüğünü aktarır. Dil çözümlemesinin üst sınırının öğeler dizisi olarak tanımlanan, "John hit the ball" prototopindeki gibi aşırı basitleştirilmiş bir örnekçeyle sunulan tümceler olduğunu ileri süren üretici-dönüşümsel dilbilgisi yaklaşımının, o dönemde dile, uzun yıllar boyu tarihsel bakışın egemenliğine karşı devrimci bir yaklaşım olduğunun ileri sürüldüğünü, hatta 1971'de yayınlanan *Linguistic Inquiry* adlı derginin çıkış bildirgesinde "insan dilinin yetkin bir kuramı olmaya ciddi bir aday" olarak tanımlandığını belirtir. Dönemin bakış açılarını yönlendiren bu yaklaşımın Catford (1965) gibi, tezin bu bölümü içinde ayrıca yer vereceğimiz kuramcılar tarafından çeviriye dair bir kuramsal yaklaşıma dönüştürülmesi yönünde girişimlerinin de mevcut olduğunu ancak, dilin somut gerçekliğinde, Paepcke tarafından "dili olmayan bilim" olarak tanımlanan, özellikle de "iyi-biçimlendirilmiş tümceler" gibi ortodoks bir tanıma tıpatıp uymayan biçimleri, metaforik kullanımların tümü dahil olmak üzere sapkın biçimler olarak tanımlayan ve dolayısıyla görmezden gelen Chomsky dilbiliminde olduğundan çok daha "karmaşık"olduğunu söyleyerek karşı çıkan çeviri araştırmacıları ve hatta dilbilimciler olduğunu da ekler. Çeviribilimin ayrı bir disiplin olarak ayrışmasına öncül oluşturan bu sürecin diğer iki aktörü de, Austin ve Searle'dür. Chomsky'den tamamen farklı bir doğası olan yaklaşımı ile, yeni perspektiflere ve dile bakışımızda radikal değişikliklere yol açacak olan çalışma, John L. Austin'in yayınladığı *How to do Things with Words* (1962) kitabı olacaktır. 1969'da John Searle tarafından geliştirilecek olan edimsel söz-eylem kuramı, Snell-Hornby'nin Basil Hatim (1998)'den alıntıladığı üzere, dilbilimdeki "edimsel dönemeç"in ana hattını oluşturmaktadır. Bu hat ilerleyen yıllarda, çeviriye daha bütünlüklü ve disiplinlerarası bir bakış açısıyla yaklaşılmasına, çeviri ürün ve süreçlerinin, daha eleştirel bakarak ve anlamaya çalışılarak keşfine, dilin sosyal ve iletişimsel yönlerinin de işin içine dahil edilmesine, metin-dilbilimin ve bunu izleyen süreçte çeviribilimin ortaya çıkışına ve gelişimine aracılık etmiştir (Snell-Hornby, 2006: 36-37).

Snell-Hornby çeviribilimin ayrı bir disiplin olarak ortaya çıkışında metin-dilbilimin rolüne işaret eder. Ona göre, tümcenin dilsel araştırmada üst sınır olmadığının altının çizilmesi dilbilim açısından bir sıçramadır. Dilbilimde özellikle bazı bakış açılarının diğerlerine göre çeviriye uygulanabilirliğinin daha fazla olduğunun altını çizer. İngilizce konuşan topluluk açısından M.A.K. Halliday (1976)'nın dizgesel işlevsel dilbilgisinin ve bağdaşıklık üzerine çalışmasının bir itici güç olduğunu; Almanca konuşan topluluk için ise Robert de Beaugrande ve Wolfgang Dressler'in önem arz eden metin-dilbilimciler olduğunu ifade eder. Bu isimlerin alana sunduğu metin tanımlarının o güne değin çeviride metin olgusunu en makul biçimde karşılayan tanımlardan biri olduğunu belirtir. Sözcük ya da tümcelerin ardarda sıralanışı şeklinde özetlenebilecek daha erken dönem yapısalcı ya da dilbilimsel tanımların yerini "iletişimsel bir varoluş" olarak metin tanımı ve metinselliğin yedi ölçütü (tutarlılık, bağdaşıklık, niyetsellik, kabul edilebilirlik, bilgisellik, durumsallık ve metinlerarasılık) alır. Özetle, söz-eylem kuramı, metin-dilbilimin yükselişi, dile işlevsel yaklaşımlar belirgin bir biçimde 70'lerin genel eğilimlerini belirlemiştir. Bu süreçte dilbilimde bir perspektif genişlemesinden ve tek tek alanların sınırlarını çizen engellerin ortadan kalkmasından söz edilebilir. İlk eğilim yalıtılmış bir kavram olarak dilsel göstergeden ve soyut bir dil dizgesi anlayışından içinde bulunduğu dünyanın bir parçası olarak bütünlüklü bir metin algısına doğru evrilmeye yol açmış, ikinci eğilim ise dil incelemelerinin antropolojiyle, felsefe, sosyoloji ve psikolojiyle çapraz-döllenme olarak adlandırabilecek paha biçilemez değerde bir karşılıklı zenginleşme ilişkisine girmesine yol açmıştır. Snell-Hornby'nin titizlikle hazırlanmış, ayrıntılandırılmış incelemesini temel alarak özetlemeye çalıştığımız 70'lerin taşıdığı bu ruhun, özellikle 80'lerde çeviribilimin gelişimine önemli ölçüde zemin hazırladığı söylenebilir (Snell-Hornby, 2006: 39-40).

60'lı yılların son yarısında başlayıp 70'li yıllara yayılan ve çeviribilimde paradigma değişimine yol açan deneyimlerin yaşandığı tarihsel süreç, ortaklaşılan bilimsel ilgi nesnesinin dil olduğu dilbilim alanıyla kimi çakışmaları içermekle birlikte çeviri süreci ve çıktısının değerlendirilmesinde farklılaştığını gözlemleyebildiğimiz, kopuşun bir sürece yayılmasından kaynaklanan, olağandışı dönemin bir ürünü olarak

da nitelendirilebilecek olan çeviribilime dilbilimsel yaklaşımlar ya da çeviribilimin dilbilim evresi olarak da adlandırılan yaklaşımları da içerir. Bu bağlamda üzerinde durulması gereken iki araştırmacıdan söz etmek mümkündür: J.C. Catford ve E.A. Nida. Catford'un *A Linguistic Theory of Translation. An Essay in Applied Linguistics* (1965) ("Dilbilimsel Çeviri Kuramı") ve Nida'nın *Toward a Science of Translating* (1964) ("Çeviri'nin Bilimi'ne Doğru") adlı kitapları çeviribilime dilbilimsel yaklaşımın temel kaynakları olarak gösterilebilir. Uygulamalı dilbilimin araştırma nesnesi olarak çeviriyi ele alan bu yaklaşımların öne çıkan kavramlarından biri 'shift' ('kay(dır)ma'/ 'değiştirim') (Catford, 1965), bir diğer öne çıkan kavram olarak 'equivalence' ('eşdeğerlik') (Nida, 1964) ile sıkı sıkıya ilişkilidir. Basil Hatim'in *Teaching and Researching Translation* içinde "From Linguistic Systems to Cultures in Contact" adlı bölümde belirttiği gibi, Catford, çeviri kuramının ana görevlerinden birinin, çeviride eşdeğerliğin tanımlanması olduğunu ileri sürer. (Catford, 1965: 21'den alıntılayan, Hatim, 2001:14). Catford'a göre (1965:1) çeviri diller üzerinde gerçekleştirilen bir işlemdir; bir dildeki bir metni başka bir dil içine yerleştirme sürecidir. Hatim, bu tanımdaki 'yerleştirme' göndermesinin önemli olduğunu belirtir. Bu bakış açısına göre diller arasında anlamın 'aktarım'ından değil, kaynak dildeki bir anlamın erek dildeki bir anlamla, verili durumda kaynakla aynı işlevi taşıyacak şekilde 'yer değiştirmesi'nden bahsediyoruz demektir. Catford'un bunun ya 'formal correspondence' ('biçimsel örtüşme') ya da 'textual equivalence' ('metinsel eşdeğerlik') ile sağlanabileceğini ileri sürdüğünü belirtir (Hatim, 2011:14). Çeviride kay(dır)ma/değiştirim kavramı'na Catford'un getirdiği tanımın eşdeğerlikle, özellikle de metinsel eşdeğerlikle, ilişkili olduğunu belirtmiştik. Kay(dır)ma/değiştirim kavramı Catford'da "kaynak dilden erek metne giden süreçte biçimsel örtüşme" den farklılaşmalar olarak tanımlanmıştır (Catford, 1965: 73). Hatim, Catford'a getirilen eleştirilerin, Catford'un bakış açısına göre eşdeğerliğin özünde ölçülebilir bir olgu, çevirinin de basitçe kaynak dil birimlerinin en uygun erek dil birimleriyle yer değiştirmesi olarak değerlendiriliyor oluşuna getirildiğini belirtir. Yanısıra 'metinsel eşdeğerlik' ile tam olarak ne kastettiği açık değildir. Bir yandan bu türden bir eşdeğerlik, çevirinin kaynak dil biçimini yakın olarak taşıyamadığı durumlarda devreye girerken (örn.; edat edatla karşılanamadığında), bir diğer yandan Catford'un kendisi terimi daha çok "verili bir durumda karşılıklı yer değiştirebilir" kaynak ve

erek ögelerine gönderme yapmak için kullanmaktadır. Bu türden bir eşdeğerlik görüşü farklı dil kullanıcılarının gerçekliği farklı biçimlerde algılamaları gibi kültürlerarası konuların dahil edilebileceği denli geniş ve bu yüzden muğlaktır. Benzer bir biçimde, Catford'un gerek dilbilgisel gerek sözcük düzeyinde kay(dır)ma tanımı da benzer şekilde neredeyse tamamıyle dilbilimseldir ve pek çok durumda o da kaynak dil ve erek dil arasında yapısal uyumsuzluklar sözkonusu olduğunda erek metinde minör değişikliklere yol açan bir düzeyde kalır. Hayati önem taşıyan kültürel, metinsel ve öteki durumsal etmenler bu yüzden görmezden gelinir. Hatim, Catford'un alana katkısını, Fawcett'tan alıntılayarak özetle, "dilbilimsel bir bakış açısından çeviriyi sistematik tanımlama girişimlerinden biri" (Fawcett, 1997: 121'den alıntılayan Hatim, 2001: 17) olarak belirler. Burada sistematik bir tanımlama çabası olarak sayıca az girişimlerden biri olarak değerlendirilmesi yönünde bir vurgu da vardır. Yanısıra, aslen Catford'un kendisinin diyalekt çevirisi tartışmalarında sosyal-bağlamsal işlev kavramını kullandığını ve bu durumun aslında onun da bağlamsal dilbilime hiç de yabancı olmadığının bir göstergesi olduğunu ekler. Catford'un " 'insan' ı ya da 'sosyal' i belirleyen ölçüt salt mekânsal değil, coğrafidir" (Catford, 1965: 87-88) şeklindeki belirleyimini bunun bir göstergesi olarak sunar (Hatim, 2001: 17).

Catford'un çalışmasının, çeviri olgusunun dilbilim açısından değerlendirilmesinde sistematik bir tutum alan ilk girişimlerden biri olarak değerlendirlmesi gerektiği vurgusunu Jeremy Munday'de de görürüz. *Introducing Translation Studies- Theories and Applications* (2001) ("Çeviribilim- Kuramlar ve Uygulamalar- Sunuş") adlı kitabında Jeremy Munday'de, Catford'a ve çeviri kay(dır)malarına ayırdığı bölümden özetlersek, Catford'un Firth ve Hallidayci dilbilimsel yaklaşımın bir uzantısı olarak dili bağlam içinde ve farklı düzeyde (örn.; sesbilgisi, yazıbilgisi, dilbilgisi, sözcükbilgisi) ve sırada (tümce, yan tümce, grup, sözcük, biçimbirim vs.) işlevsellik göstererek işleyen bir iletişim olarak gördüğünü belirtir. Munday de, Catford'un çeviri sözkonusu olduğunda, biçimsel örtüşme ve metinsel eşdeğerlik ayrımı üzerinde durmasının kayda değer olduğunu vurgular (Munday, 2001-60). Catford'un çeviride eşdeğerliğin biçimsel eşdeğerlikle örtüşmediğini ifade ettiğini, bakış açısını tümüyle karakterize eden ve dönemin makine çevirisine ilgisiyle

bağlantılandırılabilecek, bilimsel gibi görünen bu türden bir olasılık ifadesinin daha sonraları dural bir karşılaştırmalı dilbilim yaklaşımı olduğu yönünde eleştirilere maruz kaldığını ekler. Yine de, Catford'un kitabının çevrilebilirlik üzerine olan özellikle son bölümünün kullanışlılığına dikkat çeker. Catford'un çeviri eşdeğerliliğinin salt biçimsel dilbilimsel ölçütlere değil, işlev, ilişkisellik, durumsallık ve kültür gibi iletişimsel özelliklere bağlı olduğuna dikkat çekişini vurguar (Munday, 2001: 61-62).

Bu durumda, Catford'un, işlev, ilişkisellik, duruma bağlılık ve kültürellik gibi noktalara değinmekle birlikte, "çeviri ihtiyacının çevrilebilirliği"ne dair kapsayıcı ve açıklayıcı bir yaklaşımdan daha çok, dil ve metin-içi birimler ile çeviri olgusuna yaklaştığını, dolayısıyla paradigma değişiminin olağan dışı bilim üretme süreci içinde değerlendirilebilecek ara bir alanda kaldığını belirlemek bu tezin yaklaşımı açısından uygun olacaktır. Catford'un çeviriyi uygulamalı dilbilimin bir alanı olarak gördüğü şeklinde, dilbilimsel bir çeviri kuramı arayışının kökeninin pozitivist bilim anlayışının temelini oluşturan bilimselliğin bir ölçütü olarak, nesnellik arayışı ve bu çeşit bir bilimsellik tanımının bir dayatması olarak değerlendirmek yukarıda alıntı yaptığımız kaynaklardaki belirleyimlerden de uzağa düşmeyecektir.

60'larda dilbilimin kavram ve yöntemleri ile çeviriye "bilimsel" bakışı sağlamaya çalışan bu yaklaşımların öne çıkan kavramlarının eşdeğerlik, kay(dır)ma/ ya da değiştirim, çevrilebilirlik gibi kavramlar olduğunu belirtmiştik. Bu kavramların kuralcı, kaynak dili, kaynak metni ve her ne kadar sosyo-kültürel bağlamı eklemlemiş olsalar da, öncelikli olarak kaynak kültürü odağa alan dolayısıyla bugün geri dönüp baktığımızda kaynak ve süreç odaklı ve kuralcı olarak değerlendirdiğimiz, çeviri gerçekliğinin çok yönlü ve katmanlı yapısını kucaklayamayan yaklaşımların kavramları olduğunu söylememiz mümkündür. Bir başka deyişle bunların çeviri gerçekliğinin, çeviri ihtiyacını ya da talebini oluşturan erek kültür bileşenlerinin neredeyse tümden gözardı edildiği bir kavramsallaştırma sürecinin öne çıkan kavramları olduğunu belirtmemiz gerekir.

Bu sürecin öne çıkan araştırmacılarından biri de Eugene Nida'dır. *Toward a Science of Translating* (1964) ("Çevirinin Bilimi'ne Doğru") ve C.R.Taber ile birlikte kaleme aldıkları *The Theory and Practice of Translation* (1969) ("Çeviri Kuramı ve Uygulaması") temel çalışmaları olarak anılabilir. Munday, Nida'nın çeviriyi (İncil çevirisini) dönemin dilbilimi ile geçişimli olarak daha bilimsel bir düzleme taşımaya giriştiğini, sistematik yaklaşımını Chomsky'nin çalışmalarından, anlambilim ve pragmatik dilbilimsel yaklaşımların gerek terim gerek kuramsal kavramlarından ödünç alınmış terim ve kavramlarla oluşturduğunu belirtir (Munday, 2001: 38).

Elbette Nida'nın günümüzde dahi kullanılabilirliğini koruyan dinamik eşdeğerlik kavramı, sözcüğü sözcüğüne, özgür ya da sadık çeviri türünden o güne kadar varlığını sürdürmüş tanımlamaları aşan bir yaklaşımı temsil etmektedir. Nida, bu gibi tanımlamaları, biçim ve içerik açısından iletinin kendisine odaklanan, kaynak dilde oluşturulmuş bir iletinin alıcı dilde kaynak dildeki iletiye mümkün olduğunca yakın verilmesi şeklinde tanımladığı 'biçimsel eşdeğerlik' ve alıcının ileti ile olan ilişkisinin kaynaktaki ileti ve alıcı arasındaki ilişkinin özde aynı olması şeklinde tanımladığı 'devingen eşdeğerlik' ile bir üst düzleme çekmiştir denebilir. Ancak her iki eşdeğerlik türünde de gerek ileti, gerek ileti ile alıcı arasındaki ilişkisellik ya da Nida'nın kendi deyişiyle 'eşdeğer etki ilkesi' bariz bir şekilde kaynak dilin öncülendiği bir yaklaşım olarak önümüze çıkmaktadır (Karş.: Nida, 1964: 166; Nida ve Taber, 1969:12; Munday, 2001: 41-42).

Munday'in Nida'nın eşdeğerlik kavramına getirilen eleştirileri konu edindiği bölümden özetleyerek ilerlemek yaklaşımın çeviri olguları ve gerçekliği üzerinden hangi noktalarda eksik kaldığını bugünden geriye dönük olarak tekrar hatırlamamıza yardımcı olacaktır. Buna göre örneğin, Andre Lefevere (1993: 7) eşdeğerliğin ziyadesiyle sözcük düzeyinde bir kaygı taşıdığını düşünmektedir. R. van den Broeck (1978: 40) ve R. Larose (1989: 78) eşdeğer etki veya tepkinin olanaksızlığından dem vururlar. Yani, etki nasıl ve kime göre ölçülmektedir? Bir metin nasıl olur da iki farklı kültür ve zaman diliminde aynı etkiyi doğurur ve bu etkiye karşılık aynı tepkiyi alır? Sorgulanan budur. Aslında eşdeğerlik meselesi kaçınılmaz olarak çevirmenin ya da analiz edenin öznel yargısına gelip dayanmaktadır. Bu tartışmanın Munday'in

aktarımıyla, 90'larda öncü konumdaki çeviri dergilerinde de sürdüğünü görürüz. 92 ve 93 yıllarında, örneğin *Meta* gibi uluslararası bir çeviribilim dergisinde süren tartışmalarda Qian Hu, eşdeğer etkinin inandırıcılığını sorgulayan bir dizi yazı yayınlar. Özetle anlamın biçimle ilişkilendirildiği durumlarda eşdeğer etkinin sağlanmasının imkansızlığı üzerinedir bu yazılar (Hu, 1993: 455-6). Eşdeğerlik kavramı böylelikle çeviri bağlamında genişletilmeye çalışılmaktadır, denebilir.

Nida'nın en ateşli eleştirmenlerden biri de Edwin Gentzler'dir. *Contemporary Translation Studies* (1993) ("Çağdaş Çeviribilim") adlı çalışmasında, çevirinin "bilimi" adlı bölümde, Nida'nın çalışması dinsel içeriği ve din propagandası amacı güttüğü iddiasıyla eleştirilmiştir. Gentzler'e göre devingen eşdeğerlik kavramı, alıcıları hangi kültürden olduğu gözetilmeksizin Protestan Hristiyanlığın baskın söylemine ve fikirlerine doğru döndürmeyi amaçlamaktadır (Gentzler, 1993). Bu noktada Munday, ironik bir şekilde Nida'nın dinamik eşdeğerliği sağlamak açısından değişikliklerin gerekli olduğu önermesinin Tanrı kelamını kutsal ve değiştirilemez olarak gören bazı dindar gruplar tarafından da kutsal olana saygısızlık olarak değerlendirildiğini ekler (Munday, 2001: 42-43). Yani kavram, farklı perspektiflerden eleştirilere maruz kalmaktadır, denebilir.

Çeviri olgusunun gerek süreç gerek ürün düzleminde, dilsel veriler bağlamında karşılaştırmalı bir incelemesi olarak tanımlayabileceğimiz bu yaklaşımların çeviri gerçekliğini kapsayamadığını bu çalışmamızda daha önce de belirtmiştik. Çeviriye dair sorunları gerçek durumlar içinde tanımlamadan koyulan kurallar ve önerilen formüller doğrultusunda bir davranış beklentisinin olması, çeviri sürecinde diller arasında aktarımda karşılaşılan çok yönlü ve katmanlı sorunların neredeyse matematik formülüne benzer bir eşdeğerlik formulüyle çözüleceği düşüncesi, kaynak dil-metin ve kültürün her koşulda öncelenmesi, bu yaklaşımların yetersiz kalması, alana özgü tüm sorunları kapsayan araştırma sorularını oluşturma ve çözüm için yöntemler geliştirebilme kapasitesini dil- (sözcük, öbek, tümce düzeyi) ile sınırlı kılmıştır. Erek dil ve kültürün çeviri ihtiyacını doğuran talebi, metin, metin-ötesi ve metinlerarası düzeyleri, erek kültürün metin üretme ve algılama gelenekleri, çevirinin amacı ve koşulları, çevirmenin rolü, çevirmen kararları, çeviri sürecini yönlendiren

ideolojik, sosyal-toplumsal etmenler, etik vs. kaygılar güdülmeksizin eksik ve yetersiz, yalıtılmış, dolayısıyla yaşamla bağı kopuk bir yaklaşım ve yöntem bütünü oluşmuştur.

Mine Yazıcı, *Yazılı Çeviri Edinci* (2007) adlı çalışmasının çeviri kuramları ve eşdeğerlik ilişkisini irdelediği bölümünde, çeviriye dilbilimsel yaklaşımların amacının çeviri sürecini toplum dibilim, edimbilim ve bilişsel dilbilimden ve çeviride dilsel verilerden yola çıkarak açıklamak olduğunu belirtir. Böylelikle, dilbilim odaklı yaklaşımların eşdeğerlik, kayıp, kazanç, girişim, eşdizimli sözcük veya deyimlerin çevrilmesi gibi konuları "dili" temel alarak incelediğini, dilbilimsel yaklaşımların "süreç odaklı bir yaklaşımı" hedef almakla birlikte, anlıksal çeviri işlemlerini "ürün odaklı" incelediğini belirtir. Oysa, çevirmenlerin anlıksal karar alma süreçlerinin çeviribilimin gelişimiyle birlikte çevirmeni, çeviri kararlarını, çeviri edincinin oluşumu ve işlerliğini incelemenin mümkün olduğunu ekler. Çeviri edincinin oluşum sürecini, çevirmenlerin kapalı gibi görünen karar alma süreçlerinin sesli tutanaklar ya da anket gibi yazılı belgeler aracılığıyla görgül çalışmalarla incelenebilir hale geldiğini vurgular (Yazıcı, 2007: 28). Çevirmeni karar alan ve sürece aktif katılan bir unsur olarak görmek ancak çeviribilimin dilbilimden kopuşu ile mümkün olabilmiştir, diyebiliriz.

Yazıcı, eşdeğerlik ölçütüne dayalı modellerin başlangıç aşamasında kaynak ve çeviri metin arasındaki biçimsel ilişkilerden, başka bir deyişle metinlerarası yüzeysel ilişkilerden yola çıkıyor oluşunun dil ve kültürlerin doğasındaki devingenliğe aykırı bir durum olarak çeviri işlemlerinde "durağanlığa" neden olduğunu belirtir. Buna göre, iletişimsel etkileşimin en yoğun yaşandığı günümüz "bilgi çağında" metindışı öğelerin gözardı edilmesi, bilginin evrensel olarak belirli bir zaman aralığında eksiksiz ve doğru olarak paylaşılmasının önünde bir engel oluşturmaktadır (Yazıcı, 2007: 29).

Yazıcı eşdeğerlikten yola çıkan kuramsal yaklaşımlar arasında kavramla ilgili tutarsızlık ve çelişkilerin bulunduğunu da belirtir. Bu tutarsızlık ve çelişkileri, kavramı temel alarak çeviri olgularını açıklamaya girişen, özellikle çeviri uygulaması

düzleminde önermeler sunan yaklaşımları karşılaştırarak ele alır. Bu bağlamda Peter Newmark'ın *A Textbook of Translation* (1988) ve W. Koller'in "Equivalence in Translation Theory" (1989) adlı çalışmalarından yararlanarak eşdeğerlik yaklaşımlarını karşılaştırır. Yazıcı'nın aktarımıyla "…Newmark bilimsel yapıtlarda "anlamsal çeviri" sınıflamasıyla özellikle "sözcüğü sözcüğüne" çeviriyi desteklerken, Koller'in hiyerarşik sırayla düzanlamsal, yananlamsal, metinsel ve sonunda dilkullanımsal eşdeğerliği yakalamak amacıyla yer değiştirme, açımlama, kısaltma gibi kimi sözcüğü sözcüğüne olmayan yöntemleri desteklemesi çelişki yaratır. Bu çelişkinin temel nedeni de, Koller'in çevirmenin bu yöntemlere başvurmasının hedefinin biçimsel eşdeğerliği yakalamak olduğunu savunmasıdır" (Koller, 1989: 99-104'den alıntılayan, Yazıcı, 2007: 29).

Yazıcı'ya göre, eşdeğerlik kavramının tanımı günümüzde metnin amacı ve türüne göre, biçimsel, anlamsal, biçemsel ve edimsel eşdeğerlik şeklinde genişlemiştir. Ancak bu durum kavramın kaynak metne sözcük düzeyinden başlayarak metne giden bir çizgide biçimsel sadakatinin öngörülmesi gerçeğini değiştirmemektedir. Yanısıra, evrensel bir eşdeğerlik arayışının erek kültüre özgü kültürel değişkenlerin gözardı edilebilmesi riskini barındırmaya devam etmektedir (Yazıcı, 2007: 30).

Turgay Kurultay'da *Çeviri Sürecinde Dil, Eşdeğerlik mi, Çeviri İşlemi mi* (2000) adlı yayınlamamış çalışmasında "çeviri sürecinde dile karşıtsal bakış" olarak adlandırdığı yaklaşımlardan Vinay ve Dalbernet'in *stilistic comparee* ("karşılaştırmalı biçembilim") yaklaşımının çeviri süreci dışında bir terimleştirmeyi de hedeflediğini belirterek, "kavramsal ayrımları belirginleştirmeye ve bir sistematik geliştirmeye çalışmış olduklarını" aktarmaktadır. Kurultay, "1950'li ve 60'lı yıllarda gerçekleşen bu çalışmanın, çeviri olgusuna betimleyici yaklaşmakta ve bu yönüyle çeviribilimin betimleyici yaklaşımının erken bir öncüsü sayılanbileceği" belirlemesinde bulunmaktadır (Kurultay, 2000: 29). O'na göre,

> "'Stilistic comparee" adlandırması bu açıdan çok da açıklayıcı görünmemekte, ama zaten dilbilimin görece erken bir evresinde gerçekleştirilen bu inceleme kendi döneminin alışkanlıklarını yansıtmaktadır. Çeviri ve dil ilişkisi sorunsalı burada daha sonraki gelişmelerle kıyaslandığında özel bir yanıt bulmaktadır. Dilbilimin çeviriye

> bakışı ve 80'li yıllardan sonra görece özerk bir çeviri araştırma alanının ortaya çıkması gibi gelişmelerle karşılaştırıldığında "stilistic comparee"nin yeri önem kazanmaktadır, hatta bilimsel gelişme süreci içinde tekil bir yere sahip olduğu düşüncesindeyiim. Bir yönüyle dilbilimin içinden çeviriye bakmaktadır, ama dilbilimi ölçüt koyma aracı olarak değil betimleme dayanağı olarak kullanır. Gerçi çeviriye mikro düzlemde, yani kaynak metin öğesi ile erek metin öğesi arasındaki ilişki olarak bakar; çevirinin ortamına ve stratejisine yönelik birşey söylemez; yani çeviri sürecini açıklayıcı değildir. Ancak bir sakıncadan da uzak durur: Dilsel öğelere belli değerler yükleyerek erek anlatımda bunların ne derece karşılandığını sormaz. Tersine, bunun yerine tamamen çeviri ürününden yola çıkar ve kaynak dil - erek dil arasındaki ilişkiyi saptar" (Kurultay, 2000: 29).

Kurultay, betimleyici bir çalışma olarak gördüğü bu tür bir yaklaşımın, "çevirinin karakteri hakkında fazla birşey söylememekle birlikte; ancak daha sonra yapısalcı dilbilim penceresinden bakarak yapılan çeviri amaçlı dil karşılaştırmalarına göre çevirinin dinamizmine ve karmaşıklığına daha uygun" olduğunu da eklemektedir. "Çeviri kararını çevirmene bırakarak iki dil arasındaki ilişki çeşitlerini göstermesi bakımından" kayda değer bir inceleme olarak tanımlanabilir (a.g.e., 2000: 30).

2.1.2. Yazın Alanından Kopuş

Yazın incelemeleri ya da karşılaştırmalı yazın alanından da koşut bir kopuştan bahsedebiliriz. Bu bölümün girişinde, çeviribilimde dilbilim ve yazın alanlarından kopuş gerçekleşmiş olmakla birlikte, bilimsel ilginin yöneldiği ortak uzamlar nedeniyle disiplinlerarası ara yüz(ler)in varlığını sürdürmekte olduğundan söz etmiştik. Yazın alanıyla bu uzamsal ortaklık, yazınsallık olgusu, yazarın konumu ve yazın metnini yazın metni kılan dilsel ve yapısal özellikleri içerir. Ancak disipliner ayrışma ve kopuşa neden olan süreçler, yazın ve yazın metni çevirisine dair bakış açıları ve çözümlemelerin farklılaşmasından kaynaklanmaktadır.

Temel ve belirleyici olan ayrımı, çeviribilimsel bakış açılarının, yazın çevirisi sözkonusu olduğunda, yazınsallığı çevirmenin yanısıra, yani çeviri sürecinin yazın çevirisi özelinde irdelenmesinin yanısıra, özgün ve çevirinin, kaynak ve erek metnin iki ayrı düzlemde incelenmesi gerekliliğinin "çeviri" yi gerek süreç gerek ürün gerekse çevirmen boyutunda odağa almasında görebiliriz. Yazın incelemeleri,

çeviriyi kuşatan özgün sorunsalları gözardı ederek, özgün metne, özgün metnin üretildiği zaman ve uzama, biçimsel ve biçemsel dilsel özelliklere ve yaratıcı yazara odaklanırken, öte yandan çeviribilim, çeviri metni oluşturan metiniçi ve metindışı konulara, çevirmene, çeviri sürecine, çeviriye dair üretilen üst-metinlere, çeviri araçları ya da yardımcılarına, çeviri değerlendirmesine, çevirinin eyleyenlerine, bireylerin toplumsal koşulları ve konumlarına, meslek alanının özlük haklarına, kurumsal süreçlere ve örgütlü yapılara vs. dek uzanan en geniş yelpazede ulaşmayı hedefler.

Yazın çevirisine yaklaşımların hiyerarşik olarak yazarı çevirmene göre birincil ve üstün gördüğünü, aynı şekilde kaynak metni erek metne, olgusal olarak tümden kaynak dil-metin-kültür bileşenlerine erek dil-metin-kültür bileşenlerine göre birincil ve üstün gördüğünü gözlemleyebiliriz. Ben ve öteki, özgün ve kopya, üst ve ast gibi temel ikiliklerle koşut düşünülebilecek özgün ve çeviri, kaynak ve erek ikilikleri çeviriyle özdeşleştirilegelen ikiliklerdir. Çeviri, yazın incelemeleri ve karşılaştırmalı yazından kopuşa yol açan tarihsel gelişim çizgisinde bu alanların bilimsel topluluklarınca ikincil bir etkinlik alanı olarak öteki, kopya, ast gibi nitelemelerle değerlendirilmekteydi. Buna bağlı olarak, kaynağa sadakat aslolduğundan, sözcüğü sözcüğüne- özgür, sadık- sadakatsiz, çirkin ve sadık- güzel ve sadakatsiz, doğru-yanlış, iyi-kötü çeviri gibi öznel yargılara açık ve müphem ikilikler çevirinin niteliğini değerlendirmede kullanılagelmekteydi. Çevirmen de özgünün üstünlüğü, dokunulmazlığı, tekliği ve biricikliği karşısında, bozan, değiştiren, farklılaştıran, müdahil olan, cüret eden, ihanet eden, tahrifkar, haddini aşan vs. gibi belirleyimlerle günah keçisi konumuna tarih boyunca sıklıkla oturtulan kişi olarak olumsuz ve yapıcı olmayan yargılardan payına düşeni fazlasıyla almaktaydı.

Paradigma değişimi sonrası yazın metni çevirisini kendine özgü sorun-çözüm çiftleriyle inceleme nesnesi edinen çeviribilimciler, yazın çevirisini yönlendiren özgün koşulları hesaba katmaksızın yazınsallık, yaratıcı deha olarak yazar, yazarın ürettiği anlamın tekilliği, yazara ve bu biricik anlama sadakat vb. nosyonlarla değerlendirilegelen ve bu bakış açıları üzerinden işleyen bir bilgi birikimi oluşturan yazınbilimcilerden farklı bir değerler dizisi oluşturdular. Çeviri gerçekliğinin yazın

alanında da tanımlanması çabasına giriştiler. Çevirmenin görünmezliği- görünürlüğü, sınırları- sorumlulukları, kayıplar- kazançlar, çevirinin özgünün varlığını devam ettiren yaşamsal konumu, birey olarak çevirmenin çeviri sürecindeki yadsınamaz, görmezden gelinemez eyleyen konumu, diller-metinler ve kültürlerarası boyutlar, metin-dışı etmenler vs. gibi kavram öbekleriyle yazın çevirisi alanının gerçekliğini tanımlama çabasına girişildi.

Buna göre, en yalın biçimiyle ifade etmeye çalışırsak çeviri sözkonusu olduğunda iki metin (özgün-çeviri), iki dil (kaynak ve erek dil), iki kültür (kaynak ve erek kültür) üretim sürecinde iki birey (yazar ve çevirmen) sözkonusudur. Çeviriler özgünün üretildiği tarihsel dönem, sosyo-kültürel etmenler ve hedef kitle açısından bambaşka bir evrende işlerlik gösterirler. Özgün metnin üretildiği evrenden zaman ve uzam olarak farklı bir evrendir bu. Çeviri iki metin arasında (kaynak ve erek metin) diller-metinler-kültürlerarası bir aktarımdır. Çevirinin tanımlayanı olarak bu 'iki uçluluk' ve çevirinin farklı dil-kültür-tarih dizgeleri arasındaki farklılaşabilen 'iletişimsel işlevi' ağırlıklı olarak o güne değin yazın çevirisini yazın alanının kavramsal araçlarıyla inceleyen yazın alanında göz ardı edilmiştir.

Bu kopuşun hemen hemen dilbilimden kopuşla aynı tarihlere denk düşen öncüllerinin oluşum sürecini gözlemlemek açısından, yazınsallığın (yazın etkinliğinin) temelde bir iletişim olgusu olduğundan hareket eden Roman Jakobson'un "yazınbilimsel iletişim modeli"ni hatırlamak yararlı olacaktır. Jakobson'a göre yazınsal iletişimin ilk koşulu, bir düşünceyi, duyguyu, iletiyi dile getirecek kişi ya da aygıttır (gönderici). Yazınsal iletişimde bu, yazardır. İkinci koşul, iletinin gönderici ile alıcının paylaştığı bir simgeler dizgesinde iletilmesidir, ki yazınsal iletişimde bu dil, yazıdır. Üçüncü koşul iletişim oluğudur, ki yazınsal iletişimde bu oluk, metni içeren kitap, dergi vb. araçlardır. İletişim olgusunun tamamlanması için, iletinin yerini bulması, algılanması gereklidir, ki bu da dördüncü koşul olan okur (alıcı) dır (Jakobson, 1964:358).

Bu durumda yazınsallık, bir yazınsal iletinin, dil gibi bir göstergeler dizgesi aracılığıyla, kitap gibi maddi bir aygıtı kullanarak gönderici-yazar tarafından, alıcı-

okura yollanmasıdır diyebiliriz. İletinin yazınsal olmasını belirleyen koşul, dilin gündelik dilden farklı düzenlenişinden kaynaklanır. Yazar, iletisini yazınsal metin aracılığıyla okura ulaştırır. Bu durumda yazınsal metin belli bir dil dizgesi içinde, belli bir sosyal- kültürel bağlam içinde o dilin ve kültürün alıcısına yani okura ulaştığında, alımlandığında var olan bir ileti haline dönüşür. Bu bölümün girişinde, yazın metni çevirisinin dilbilimin ilgi alanı dışında bırakılmış olduğundan söz etmiştik. Yazın çevirisi, paradigma değişiminden önce yazın incelemeleri ya da karşılaştırmalı yazının inceleme nesnesi olarak görülmüştür.

Snell-Hornby Jakobson'u yeni bir bilim dalı olarak çeviribilime çıkan yolun taşlarını döşeyen "ilk öncü" lerden biri olarak görür. II. Dünya Savaşı sonrası yazın çevirisi karşılaştırmalı yazının ilgi alanına girmekteyken, yazınsal olmayan metinlerin çevirisinin dilbilimin konusu edildiği bir dönemde, dilbilim ya da yakın alanların geleneklerinden gelen seçkin araştırmacılardan biri olarak önemli katkılarının olduğunu belirtir. Şiirsel dil ve şiir çevirisinde karşılaşılan sorunların doğası üzerine çalışmaları mevcuttur. Çeviribilim açısından en bilineni, "On Linguistic Aspects of Translation" (1959) ("Çevirinin Dilsel Boyutları Üzerine") adlı makalesidir. Snell-Hornby Jakobson'un, dil içi çeviri (intralingual translation) ya da başka sözcüklerle ifade etme (rewording), dillerarası çeviri (interlingual translation) ya da gerçek çeviri (translation proper), göstergelerarası çeviri (intersemiotic translation) ya da işlev dönüşümü (transmutation) şeklindeki üçlü bölümlemesinin, geleneksel bakış açılarının ötesine geçtiğini, çeviriyi göstergelerarası bir aktarım olarak, göstergelerin öteki göstergelere bağlantılı bir yorumu olarak gördüğünü belirtir. Her ne kadar Jakobson'da da sözel gösterge sözcüğe, çeviri de dönemin dilbilimsel bakış açılarında olduğu gibi sözcük düzeyinde bir meseleye işaret ediyorsa da, çeviribiliminin bakış açılarıyla geriye dönüp baktığımızda Jakobson'un dillerarası ve diliçi çeviri (halihazırda özetleme, alıntılama, açıklama ya da betimleme ile aşina olduğumuz) ayrımının ve göstergelerarası çevirinin, bugün TV altyazı çevirisinde işitme engelliler için uygulanan biçimiyle ya da yazılım yerelleştirmelerinde, sahne ve beyazperde çevirilerinde geçerliliğini koruyan bir yaklaşım olduğunu görebiliyoruz. (Krş.: Jakobson, 1959, 1964; Snell-Hornby, 2006, 20-21).

Antoine Berman'ın Mehmet Rifat tarafından "Çeviri ve Çeviri Üstüne Söylemler" (2004) adıyla dilimize çevrilen "La Traduction et ses discours" (1989) makalesinde dilbilimin çevirinin olanaklılığını ya da belki olanaksızlığını göstermek zorunda olduğu bir işlem olarak gördüğü yönündeki saptaması da dikkat çekicidir. Saptamasına, dilbilime göre önsel olarak iki dil arasındaki etkileşim olgusunun söz konusu olduğunu ve bu olguyu yaygın olan çeviri kavramını biçimselleştirerek tanımladığını belirterek devam eder. Bu da bu türden dilbilim odaklı yaklaşımları "farklılıkta eşdeğerlik" türünden çözümlere ulaştırmış, çeviri ediminin yazılı, metinsel, kültürel, tarihsel vb. boyutlarını neredeyse tümden gözden kaçıracak kadar geniş ve soyut bir tanımını yapmasına neden olmuştur (Berman, (Çev. Rifat), 2004: 17).

Bu saptamalarının bu inceleme açısından önemi, Berman'ın bu saptamalara dayanarak dilbilimin kendi yetki alanına almaya almak için direndiği bir inceleme konusuna karşı yine de belli bir ilgisizlik taşıdığını ileri sürmesidir. Berman'a göre, "dilbilimin hiç de umulmadık biçimde, çeviriye ilişkin göstergebilimsel ve biçembilimsel çözümlemelerin soyut, kavramsal çerçevesini sağlamış olması durumu değiştirmez" (Berman, (Çev. Rifat), 2004: 17). Çeviri gerçekliğinin, gerçek durumlar içinde gözlemlenerek betimlenmesi, sorunsalların belirlenmesi, çözümlenmesi gibi süreçleri kapsamayışı bir kez daha vurgulanmış olur.

Berman, dilbilimin çeviri ediminin metinsel boyutunu gözden kaçırıyor oluşuna benzer biçimde yazınbilimin de çevirinin dilsel boyutunu kaçırdığına işaret eder. Aynı şekilde, inceleme konusu edindiği çevirinin gerçek durumlar içinde incelenmesi konusunun ihmal edildiği söylenebilir. Benzer bir ilgisizliğin (yani inceleme nesnesinin verili tüm koşullarını görememenin) yazın alanında da mevcut olduğu söylenebilir. Berman yazın alanında çeviriye ilginin, çevirinin yazınsal bütüncelerde tuttuğu yeri incelemek biçiminde bir yönelim olduğunu belirttikten sonra, bu alanın çeviri alanını çeviri alanı olarak, yani "yazınsal" ı, en geniş anlamda tanımlanmış olsa bile, ister istemez aşan bir alan olarak ele almadığını bir kez daha vurgular (Berman, (Çev. Rifat), 2004: 18).

İnceleme biriminin sözcükten metne ve metin-dışına kayışı çeviribilimin öncüllerini oluşturan tarihsel izlekte bir adım oluşturmaktadır. Dilbilim odaklı çeviri yaklaşımının, çevirinin dilsel boyutunu temel aldığını düşünürsek, metin ve metni kuşatan öteki etmenleri de göz önüne alma şeklinde yaşanan değişimi Andre Lefevere şu şekilde ifade eder: "Dilbilim odaklı çeviri yaklaşımlarının çeviri birimi sözcükten metne kayar. Metin, tek başına sözcüklerden oluşan bir yapı olmak yerine, belirli bir işlevle iletişim sağlamayı amaçlayan bir varlık olarak nitelenebilir (Lefevere,1992:10). Bu şekilde yazınsal metin çevirisini kuşatan ve etkileyen süreçler çeviri incelemelerinin alanına dahil edilmiş olur.

Yazınsal iletişimin farklı bir dil ve kültür dizgesinde varlığının sürmesini sağlayan çeviri olgusudur. Yazınsal iletişimin tamamlanması için alımlanması, yani iletinin okura ulaşması gerektiğini yukarıda belirmiştik. Aynı şekilde kültürlerarası iletişimin de çeviri olgusu ile devam ettiğini söyleyebiliriz. Akşit Göktürk, yazınsal iletişimin, okur bilincinin iki yönde işlemesini zorunlu kıldığını söyler. Bunlardan birincisi, dilsel bir dizge olan metnin içindeki tüm anlamların, anlam öbeklerinin, sesbirimlerden bütüne değin bütün öğelerin nasıl belli ilkelerle birbirine eklenerek dilsel yapıyı oluşturduğunun bulgulanmasıdır. İkincisi de metiniçi yapıdan, o metnin gereçleri olan bütün dilsel dizgeye, toplumsal- kültürel bağlama, yazınsal geleneklere, başka deyimle metindışı alanlara uzanan anlam ilişkilerinin bulgulanması özdeşlenmesidir. Yazınsal iletişim, her iki uçtan etkin bir çabadır; edilgin değildir. Okumak etkin bir alışveriştir (Göktürk, 1997:29).

Yazın çevirisini de bu düzlemde bir iletinin aldığı yol olarak değerlendirdiğimizde, yazınsal metin çevirisi olgusunun bir okuma ve alımlama ediminden farklılaşan nitelikte pek çok etkeni barındıran bir süreç olduğunun altını çizmemiz gerekir. Göktürk bu etkenlerden kaynak metnin, belli bir kültürel iletişim art-alanı ile koşullu olduğunu belirtir. Kaynak metnin ardında belli bir dilsel toplum, belli nitelikte bir metin alıcısı (okuru) vardır. Erek metnin de bir başka kültürel iletişim art-alanı ile koşullu olduğunu vurgular, başka bir toplumla, başka yapıda bir metin alıcısıyla ilişkilidir. Bir üçüncü etken de kaynak metni erek metne aktaran kişi, çevirmendir. Çeviride gönderici ile alıcı arasına çevirmen girer, kaynak metnin düzgüsünü o çözer

ilkin. Erek metnin alıcısı kaynak metnin alıcısıyla aynı düzgüyü paylaşmaz. İşte çeviri olgusu ve çevirmen bu koşul eksikliğini gidermeye çalışır (Göktürk, 1997:151-153).

Edwin Gentzler'in *Contemporary Translation Studies* ("Çağdaş Çeviribilim") (1993) adlı derlemesinde çeviri yaklaşımları ve çeviri araştırmacılarının düşünceleri tarihsel bir yöntemle ele alınmış olup, günümüz çeviribilimsel yaklaşımlarının ayrıntılı bir incelemesi yapılmıştır. Bu çalışmada, 70'lere kadar çeviri alanında hakim olan iki eğilimden söz edilir; yazınsal konulara eğilip, kuramsal varsayımları, kuralları ve dilbilimsel söylemi reddedenler ile dilbilimsel sorunlara eğilip, mantık dışı çözümleri ve öznel spekülasyonu reddederek bilimsel yaklaşım sergiledikleri iddiasında olanlar. Her iki eğilim de inceleme nesnesi haline getirdikleri metin türlerini kendi yöntemlerini en iyi ifade edenler doğrultusunda sınırlamaktadır. Yazınsal metin çevirmenleri bilimsel ve dilbilimsel incelemeleri, dilbilimciler ise bilimsel olmayan yazın incelemesini dışlamaktadır (Gentzler, 1993:74). Bu saptamanın yukarıda andığımız Berman'ın (Berman, (Çev. Rifat), 2004: 18) saptamalarıyla uyum içinde olduğunu görmek mümkündür.

Çeviribilim açısından yaşanan bu paradigma değişikliğinden sonra, bu yeni bilim alanının inceleme konusu, çeviri metnin kapsadığı ya da bileşeni olduğu tüm ürünler ve süreçler olmuştur. Yazın çevirisi olgusu bağlamında, yazınsallık ve yazın metni çevirisi konularının çeviribilimsel açıdan tartışılması, Rus Biçimcilerinin yazınsallığı değerlendirmeleriyle bir koşutluk içerir. Rus Biçimcilerinin yazınsal metni kendi içinde bir bütün olarak görme eğilimi çeviribilim kuramcılarının da yazın çevirisinin çeviribilim açısından yazının doğası ve anlamı gibi metafizik özelliklerinden çok, yazınsal metni belirleyen öznel gerçekliğin incelenmesiyle sağlanabileceği düşüncesine itmiş olduğunu görmekteyiz. Yazınsallığı tanımlama çabası biçimcileri nasıl yazınsal metni diğerlerinden farklı, yeni ve yaratıcı kılanı belirlemeye ittiyse, çeviribilim kuramcılarını da yazın metninin öznel- yüzeysel yapısındaki özelliklerini çözümleyerek, onu yazınsal kılanı inceleme yönüne itmiştir. Anlamın doğası gibi bir felsefi sorunsalı çözmeye çalışmaktan öte, anlamın nasıl dolaştığını araştırmalıdır çeviribilim. İnceleme nesnesi anlamın var olmayan özü ya da derin dilsel yapı değil,

çeviri metnin kendisi haline gelir. Çevirinin her zaman en az iki gönderen barındırdığı, anlam hiçbir zaman durağan olmadığı düşüncesi Jiri Levy gibi çeviri kuramcıları tarafından ileri sürülür (Gentzler,1993: 80).

Rus Biçimciliğinin çeviribilimin paradigma değişikliği ile yazın alanından kopuşuna denk düşen öncül araştırmalarıyla koşutluk içeren bakış açıları için Gentzler şu saptamayı yapar:

> "Çeviribilim kuramcıları açısından çevrilmiş metinlerin artsürem ilişkilerini iki düzlemde incelemek gereklidir; kaynak kültürün artsüremi ve erek kültürün artsüremi. Rus Biçimciliğinden alınan bir diğer öğe, belki de en bilinen ve en kolay kavranan öğe olan yabancılaştırma aygıtıdır. Bu öğeyle çeviribilimciler metnin geleneğiyle olan ilişkisini ölçerler. İçeriğin, anlamın ya da eserin özgün fikrinin değerini arttırmadıkları için Rus Biçimcileri metne uymayan, onu özel, farklı ve ilginç kılmayan yönlerine odaklanabilmişlerdir" (Gentzler, 1993:79).

Çeviribilimin öncüllerinin yazın metninin çevirisi bağlamında yazına yaklaşımında yapısalcı bakış açısının etkisi ise Gentzler tarafından şu şekilde açımlanmaktadır: "Prag yapısalcıları metinlerin göstergesel ağlarla birleşmiş olduğunu düşünür ve dili bir kod ya da belli kurallara göre bir araya gelen dilsel öğelerin bir bileşeni olarak görürler. Böylece her sözcük içinde yer aldığı metnin diğer parçalarıyla eşsüremli ya da yazın geleneğinin metinlerindeki diğer sözcüklerle artsüremli bir ilişki içindedir. Levy, bunun yanı sıra, çeviri kuramına yorum öğesini de dahil eder ve dili eşsüremli ve artsüremli yönleri olan bir göstergeler dizgesi olarak görür. Ayrıca "yazınsallık"ın mantıksal olarak çıkarılabileceğine ve tanımlanabileceğine inanarak sanat nesnesini en ayrıcalıklı konuma yerleştirir. Bu yüzden Levy'nin çeviriye yaklaşımı "anlam" ya da ikinci dilde "temsil edilen nesne" yerine, biçem gibi, yazınsal metni yazınsal yapan belirli yazınsal özellikler gibi konular üzerinde durur" (Gentzler, 1993:89).

Levy'nin çeviri üzerine kaleme aldığı temel eseri, yazın çevirisi üzerine *The Art of Translation* (1963) ('Çeviri Sanatı') dır. Snell-Hornby, bu kitaba ilişkin değerlendirmesinde, kitabın hem dilbilimsel hem de yazınsal yöntemleri tartıştığını, çevirinin amacının belirleyici bir etmen olarak tanıttığını (Prunc, 2001: 213'ten

aktaran Snell-Hornby, 2006), kuram ve uygulama arasındaki boşluğu dolduran bir çalışma olduğunu belirtir. Snell-Hornby'e göre bu çalışma ile Levy salt yeni bir bilim alanının doğuşunun habercisi değil, çağdaş çeviribilimin öncülerinden biri olduğunu kanıtlamıştır. Levy, yazın çevirisini sanatın kendine içkin bir biçimi olarak görür. Çeviri, yaratıcı ve yeniden üretici sanatın arasında bir yerde konumlanmıştır. Levy, çeviri sürecini anlama, yorumlama ve aktarım olarak üçe böler. Çeviri metin sanatsal bir yeniden üretimdir. Levy çeviri sürecininin en iyi şekilde, var olan bir metnin sahnelenmesi ile karşılaştırılabilecek türden bir sanatsal yaratıcılık içerdiğini ileri sürer. Ve bu bağlamda 'çeviri norm' u kavramını ileri sürer. Yeniden üretici norm ve sanatsal norm ayrımını yapar. İlki metnin tümüyle kavranmasını ve sadakati gerektirirken, ikincisi sanatsal ölçütlerin yerine getirilmesini gerektirir (Levy 1969: 68'den alıntılayan, Snell-Hornby, 2006: 22). Ancak Levy'ye göre, sadakat ve sanatsal biçem hiçbir şekilde birbirini dışlamaz. Ona göre, çeviri normları durağan ve mutlak değildir. Her zaman içinde oluştukları tarihsel bağlama ve tüm sanatsal biçimler gibi parçası oldukları ulusa özgü kültüre bağımlıdırlar. Bugünün bakış açılarından geri dönüp bakarak bu öncül katkıları özetlemeye devam edersek, Levy'nin çağdaş tiyatro kuramını andıran yöntemsel önermelerinin dikkat çekici olduğunu söyleyebiliriz. Sahnede olan bitenin gerçek olduğuna dair yanılsamaya yol açan illüzyonist yöntem ve Brecht tiyatrosu anlayışındaki gibi, yabancılaştırma yolunu seçerek oyunun gerçeğin sadece bir kopyası olduğu yönündeki yanılsamayı kırmayı ve sahnede sergilenen olaylara eleştirel bakışı tetiklemeyi amaçlayan, yanılsamayı kırıcı yöntemle benzerlik gösteren anti-illüzyonist çeviri yöntemi. Levy buradan hareketle, örneğin, çevirmenin "özgünün arkasına saklanabileceğine" ve çevirisinin sanki özgün metnin kendisiymiş gibi alımlanmasına yol açabileceğine (Levy, 1969: 31) dikkat çekmektedir. Ya da çevirmen, özgüne öykünmekten kaçınıp "yerel ve bireysel anıştırmaları (erekteki) okura" dönük kurup, metninin özgünün bir çevirisi olduğunu açık etmeyi seçecektir (Karş.: Levy, 1963: 32, Prunc, 2001: 215). Ancak Levy, bu ikinci yöntemin oldukça nadir uygulandığını, parodi ya da taklit kategorisine tercihen sokulduğunu belirtmektedir. Okur her halükarda alımladığı metnin 'çeviri' olduğunun ve en iyi halinde özgünle aynı etkiyi yarattığının beklentisi içinde olacaktır. Snell-Hornby bu noktada bizler açısından önem arz edenin Levy'de, metnin bir yazın dizgesinin parçası olarak bütünlüklü bir yaklaşımla

ele alınması olduğunu belirtir. Buna benzer fikirler bir anlamda 80'lerin işlevsel ve betimleyici yaklaşımlarına çıkış noktası oluşturduğu söylenebilir. Yazın yapıtının, ancak okur tarafından okunduğunda sosyal bir geçerliliğinin olacağı ve okurun kendi içinde bulunduğu zaman diliminin bakış açısından alımlanabileceği ve alımlama sürecinin "doğal olarak" okurunun zihninde yeniden yapılandığında sonlanacağı gibi önermelere öncülük eden bir yaklaşımdır. Çevirmen "normal okur" dan farklı olarak değişik bir okur kitlesi için bir metni yeniden kurar ve çeviri de bu ayrı okur kitlesi tarafından alımlandığında kendi sosyal geçerliliğini kazanır (Snell-Hornby, 2006: 22-23).

Bugünden geriye bakıp değerlendirdiğimizde bu yaklaşımın, çağdaş çeviribilimin özellikle işlevselliği ön plana alan yaklaşımlarının öncülleri olarak görülebileceğini söylemek mümkündür. Yanısıra, çevirmenin zihninde tasarladığı okur için metni farklı bir toplumsal bağlamda farklı bir dil ve kültür dizgesinde yeniden üreten olarak üstlendiği rolü rolünün ifade edilmesi de, 90'lardan günümüze çevirmenin toplumsal bir varlık olarak üstlendiği rolü vurgulayan yaklaşımların bir öncülü olarak değerlendirilebilir.

Çeviribilim açısından değerlendirilmesi gereken dönemin bir başka araştırmacısı da Popovic'tir. Popovic'in 1970 tarihli makalesi "The Concept 'Shift of Expression' in Translation Analysis" de kay(dır)ma/ değiştirim (shift) kavramını kullandığını görmekteyiz. Bu makalede Popovic "her bir bireysel çeviri yönteminin çevirinin farklı aşamalarında kay(dır)maların varlığı ya da yokluğuna bağlı olarak belirlendiğini" (Popovic, 1970:78) söylemektedir. Popovic bir eser çevrilirken ortaya çıkan aynılıklaraslına uygunluklar ve aslından ayrılmaları (Popovic, Çev. Yurdanur Salman, 2004: 138) belirterek karşılaştırma işine başlar ve çeviri metnin özgün metinle olan ilişkisini açıklar. Popovic iki kültürün fikri ve estetik değerlerindeki içkin farklılıklar dolayısıyla kayıpların, eklemelerin ve değişimlerin çeviri sürecinin doğal bir parçası olduğunu kabul eder (Popovic, Çev. Yurdanur Salman, 2004, 133-140). Popovic çevirmenin tek sorumluluğunun kendisini özgün olanla "özdeşleştirmek" olmadığını belirtmektedir ve bu durum yalnızca şeffaf bir çeviriyle sonuçlanabilecektir. Çevirmenin ayrıca organik olarak farklı olma, bağımsız olma

hakkı vardır (Popovic, 1970:80). Çevirmenin çeviri sürecini yönlendirmedeki rolü üzerine bu vurgunun bu inceleme açısından önemli bir vurgu olduğunu bir kez daha tekrarlamakta yarar vardır. Popovic'in çeviri sürecinde karar alma mekanizmalarına ve çeviride aynılık nosyonu üzerinden bir çeviri değerlendirmesine (sadakat, eşdeğerlik) değil de farklılıklara dikkat çekmiş olması da aynı şekilde önem arz etmektedir. Hatta kökenleri bu türden pragmatik yaklaşımlara dayanan bugünün çeviribilimi açısından bu vurgunun önemi Kaisa Koskinen'in *Beyond Ambivalence Postmodernity and the Ethics of Translation* (2000) adlı çalışmasında şu şekilde değerlendirilir: "Aslında çağdaş çeviribilimin bir bilimsel alan olarak kaynak ve erek metinler arasındaki farklılıkları çözümlemek ve açıklamak yönünde genişletilmiş bir çaba olduğu söylenebilir. …Popovic 1970'de kaydırma/değiştirim nosyonunu ileri sürerek kuramını özgün ve çeviri arasındaki faklılıklara dayandırmıştı" (Koskinen, 2000: 16).

Koskinen ayrıca Popovic'in çevirinin doğası gereği estetik ve entelektüel değerlerde kay(dır)ma/ değiştirim içerdiği (Popovic, 1970: 78'den alıntılayan Koskinen, 2000: 17) yönündeki belirlemesinde bu kay(dır)ma/ değiştirimlerin iki dil, iki yazar ve iki durum arasındaki farklılıklardan kaynaklı olarak ortaya çıktığı vurgusuna da dikkat çekmektedir. Ancak Koskinen, her ne kadar çevirmenin "organik olarak farklılaşma, bağımsız olma" hakkını teslim ediyor olsa da, bu bağımsızlığın sadakat talebinin kontrolünde tutulduğunu, Popovic'in değişiklikleri ancak "özgün açısından" gerekli olduğu durumlarda kabul edebilir bulduğunu da eklemektedir (Koskinen, 2000: 17).

Yazın alanının çeviri olgularını yazar, yazara ve metne sadakat, yazın metninin biçemi ve kurgusu gibi kısıtlı kavramsal araçlarla açıklamaya çalışan ancak kapsayıcı ve açıklayıcı ol(a)mayan bakış açılarının dışına çıkan bir diğer öncü araştırmacı da, ayrıca pek çok kaynakta alanın kurucu-babası olarak adlandırılan James S. Holmes'tür. Koskinen'de yukarıda adını andığımız iki araştırmacının, Levy ve Popovic'in çalışmalarının ardından, dönem itibarıyla kendileri de biçimci gelenekten etkilenmiş olan, aralarında James S. Holmes ve Andre Lefevere'in de bulunduğu bir grup araştırmacının dört başı mamur bir bilimsel alanı kurmaya yönelik bir sürece yöneldiklerini belirtir. Koskinen'in tespitlerini, tezimizin bu bölümünde amacımız

çeviribilimin kurucu temellerinin yazın alanında sözkonusu döneme değin getirilen bakış açılarından kopuşuna odaklanmak olduğu için aktarmakta yarar vardır. Koskinen'e göre, Holmes, Levy'nin çeviriyi bir süreç olarak değerlendirmesinden yararlanarak, betimleyici ve görgül bir çeviribilimin görevinin gerçek çeviri durumlarında alınan kararları çözümlemek olduğunda ısrarcı olmuştur. Koskinen, Holmes'ün o günlerde ön plana çıkan bir kavram olarak Nida'nın eşdeğerlik kavramının çevirinin ne olduğuna dair özü kaçırdığını düşündüğünü belirtir (Koskinen, 2000: 17).

Holmes, "On Matching and Making Maps: From a Translator's Notebook" adlı makalesinde şiir çevirisinde gerçek durumları göz önüne alarak yaptığı değerlendirmesinde eşdeğerlik hakkındaki görüşünü şu şekilde ifade eder:

> Hiçbir şiir çevirisi şiirin kendisinin "aynısı" değildir. Olamaz, çünkü taşıdığı her bir unsur farklıdır: bir başka dil, bir başka gelenek, bir başka yazar, bir başka okur. Bir şiir çevirisi gerçekten, en azından kelimenin doğrudan anlamıyla ve her ne kadar çeviri kuramcıları arasında moda bir tabir haline geldiyse de, özgünün "eşdeğeri" de değildir. … Carl Sandburg'un "Fog" şiiri gibi tümce sıradüzensel olarak düz, serbest vezinde yazılmış ve imgesel olarak basit bir şiirin, diyelim ki Flamancaya, beş ayrı çevirisini ele alalım. Bu beş çeviriden herhangi ikisinin birbirinin aynısı olması ihtimali gerçekten çok düşüktür. Sonra, bu beş çeviriyi Flamanca'dan İngilizce'ye geri çevirmeleri için beşer beşer bir çeviri versiyona atanacak şekilde yirmi beş başka çevirmeni görevlendirelim. Yine ne kadar çevirmen varsa o kadar çeviriyle sonuçlanacaktır. Buna eşdeğerlik demek kendini bilmezliktir" (Holmes, 1988: 53).

Holmes her çevirinin bir eleştirel yorum olduğunu, fakat bazı şiir çevirilerinin şiirsel eylem olma amaçlarından dolayı bütün diğer yorum şekillerinden farklı olduklarını söylemektedir. Şiir, ya da yazın çevirisi kendisi hem bir yazın metni olarak, hem de yorumlama sürecinin sonunda açığa çıkan bir üst- metin olarak değerlendirilebilir. Holmes, çeviri metni bir "üst-şiir" ("meta-poem") olarak değerlendirmektedir.

Şiir çevirisinin bu yeni tanımı göz önünde bulundurularak, çeviri kuramı da benzer şekilde yeniden tanımlanma sürecine girmiştir. Çeviribilim kimlik ve uzun zamandır süregelen gönderme sorunuyla daha az ilgilenip, (a) (ikincil bir metin olarak) çeviri metnin kaynak metinle olan ilişkisinin söz konusu belirli yazınsal gelenekte içkin

olan anlamlandırma süreçleri çerçevesinde analiz edilmesi ve (b) (birincil metin olarak) çeviri metnin erek kültür geleneğinin anlamlandırma süreçleriyle olan ilişkisinin analizi üzerinde durmalıdır (Gentzler, 1993:91).

Holmes özgün metinle farklı ilişkileri olan ve farklı kuramsal geleneklere ait olan dört tür çeviri betimler. İlk tür özgün metnin biçimini korur: Holmes'a göre biçimin aynı olması imkansızdır, fakat birbirini anımsatacak özellikler kullanılabilir ve temel biçimsel şiir yapıları eşleştirilebilir. İkinci tür metnin alıcı kültürdeki işlevini tanımlamaya ve benzer etki yaratacak benzer biçimler kullanarak erek kültürde buna paralel bir işlev gerçekleştirmeye çalışır. Üçüncü tür asıl metnin özgün anlamını alıp erek dilde kendine has şekliyle yeniden üretilmesine odaklı bir türdür. Dördüncü tür Holmes'un "sapkın biçimler" olarak adlandırdığı özgün şiirden kaynaklanmayan, kasıtlı olarak farklı amaçlar için benzerlikleri en az düzeyde tutan bir türdür. Holmes bu çeviri türlerinden herhangi birine sıcak bakmaktan kaçınır çünkü her türün "doğası gereği çevirmen için bazı olasılıkları mümkün kılarken aynı anda diğerlerini yok ettiğini" düşünür (Holmes, 1970:97).

Yazınsal metin çevirisine bu ilk yaklaşımlar ışığında Gentzler, "çeviribiliminin epistomolojik varsayımlarının, metinlerin durağan ve sabit değil, *dinamik* ve *üretken* görülmesine bağlı olduğunu, çünkü böylece dilin doğasının devam eden postmodern devrimine katkıda bulunulabileceğini" ifade eder (Gentzler, 1993:78) (italik bana ait). Böylelikle yazınsal çevirinin malzemesi olarak yazınsal metne bakış açısının değişmesi ile çeviri olgusunun içerdiği tüm bileşenlere de daha özgürlükçü ve temelde göreceli yaklaşımın ön plana çıktığını görebiliriz.

Bu ilk öncülleri takip eden süreçte aynılık-farklılık, çevrilebilirlik-çevrilemezlik, sadakat-ihanet, çevirmenin sesi, çevirmenin görünürlüğü-görünmezliği, çeviride güç ilişkileri, ideoloji, patronaj gibi kavramlar ve kavram çiftleri üzerinde tartışmalar ve önermelerle devam eden çeviribilim paradigması içinde kültürel, ideolojik ve sosyolojik dönemeçlere zemin hazırlayacak olan yaklaşımları iredelemekte yarar vardır. Bu kavramlar öteden beri gerek yazın gerek felsefe alanında tartışılagelmiştir.

Yazınsal metnin ait olduğu ve içine çevrildiği toplumsal, dilsel, kültürel ve ideolojik dizge içindeki yerini tanımlayarak tartışan dizgesel yaklaşımlar, "yönlendirme okulu" ve "çeviri ve güç ilişkileri"ni tartışan yaklaşımların temellerini oluşturan yazınsal ve felsefi yaklaşımları çeviribilimin yakın tarihinde kültürel, ideolojik ve sosyolojik dönemeçlere temel oluşturmaları bağlamında ne gibi bir çizgi izlendiği yönünde yaklaşmak yol açıcı olacaktır.

Çeviribilimin öncül yaklaşımlarının kökenlerinin uygulamalı dilbilim, pragmatik, karşılaştırmalı yazın ve kültürel çalışmalar alanlarıyla ortaklaşan yanları olduğu gibi, alanın bağımsız bir alan olarak ortaya çıkışına zemin oluşturan ayrışmalar olduğunu belirtmiştik.

Rus Biçimciliği ve yapısalcılıktan, yapısalcılık ötesi yaklaşımlara doğru bir yol izlenmiştir. Yapısalcılık ötesinin gerek dil, gerek yazın alanında o güne değin getirilen kavramsal araçları yapısökümcü bir yaklaşımla yeniden okumasının çağdaş çeviribilim yaklaşımlarının da daha geniş bir alana yayılmasına olanak sağladığı söylenenebilir. Bu yaklaşımların, çeviribilimde ne gibi açılımlara neden olduğunu ve etki ettiği alanı çeviribilim açısından irdelemek tezimizin bir sonraki bölümünde ele alacağımız disiplinlerarasılık, toplumsal bir varlık olarak çevirmen, çeviri süreci ve ürün, inceleme yönteminin betimleyicilikten betimleyiciliğin ötesine geçişi, eleştirel çeviribilim gibi başlıklarda irdeleyeceğimiz kavram öbeklerinin kökenlerininn daha net bir şekilde kavranabilmesini sağlayacaktır.

Yeni Eleştiri ve Rus Biçimciliği'nin yazınsal incelemenin nesnesi olarak yapıtı, metne dönüştürerek, yani metni dış dünya ile ya da yazarıyla (yaratıcı, tek ve mutlak anlamın yaratıcısı olarak yazar) ilişkisinde değil, kendi "içrek" (Moran, 1999:159) düzeninde tanımlamaya başlaması yazın alanında çığır açıcı bir dönüşüme neden olmuştur. Metnin yazara mutlak koşulda bağımlı olma durumundan çıkıp, etkileşime ve dolaşıma açık, etkileyen ve etkilenen bir inceleme-okuma nesnesi haline gelmesi, çeviriye dair çevrilebilirlik-çevrilemezlik, sadakat-ihanet, aynılık-farklılık gibi kavram çiftleri açısından farklı açılımlara yol açacaktır. Metnin bir organik birlik

olduğu önermesi çeviribilimin yazın metninin çevirisine dair geliştireceği yöntem ve yaklaşımlar açısından üzerinde durulması gereken bir tanım olacaktır.

Berna Moran *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri* adlı incelemesinde, Yeni Eleştiri akımının ileri sürdüğü "organik birlik" kavramını şöyle açımlar: "Organik birlik, metnin yaşayan bir varlık, canlı bir organizma gibi kendi başına yeterli olan bir varlık olarak incelenmesini sağlar" (Moran, 1999: 159-160). Bu bakış açısının, çevirinin de, metnin bir etkileyen ve etkilenen olarak dolaşımında ve yaşamını sürdürmesinde olumlu etkisi olan bir etkinlik olarak değerlendirilebileceğinin ilk habercilerinden olduğu yorumunu yapmak mümkün olabilir.

Terry Eagleton *Edebiyat Kuramı- Giriş*, adlı kitabında Rus Biçimciliği'nde metnin, bağımsız bir bütün olarak görüldüğünden ve biçim ve içerik arasındaki ilişkinin, biçim lehine ters yüz edildiğinden bahseder. Buna göre metin, bir araç, var sayılan bir gerçekliğin – yani yazarın zihninde olan bitenin değil, değişken bir gerçekliğin - yansıması ya da dillendirilmesi olarak tanımlanmaktadır. Metin bu tanımlamayla birlikte, yazarın imgeleminde olan bitenin dış dünyaya aktarılmasını, dışavurumunu sağlayan bir aracı olmaktan çıkmıştır, eser nesneler veya duygulardan değil, kelimelerden oluşmuştur, kendine özgü yasaları, yapıları ve aygıtları olan bir bütündür (Eagleton, (Çev. Birkan), 1999: 21).

Her iki yaklaşımın da, yazarın metin üzerindeki mutlak ve sorgulanmaz hakimiyetini sorgulamak ve metni yaşayan, devinen bir varlık olarak, değişen bir varsayımsal gerçekliğin aracısı olarak tanımlamak yoluyla, çağdaş çeviri yaklaşımlarına etki ettikleri gözlemlenebilir. Bu çalışmanın 2.1.2. Bölümü'nde irdeleyeceğimiz çoğul dizgesel ve yönlendirmeci kuramlar ile güç ilişkileri, kültür ve ideeoloji bağlamında çeviri olgularını tanımlayan yaklaşımlara düşünsel bir temel oluşturdukları düşünülebilir. Bu konu, çeviri alanında adı geçen yaklaşımlar irdelendikçe açımlanacaktır.

Yapısalcılık dendiğinde elbette akla gelen ilk isim yapısalcı dilbilim kuramının kurucusu Ferdinand de Saussure'dür. Yapısalcı dilbilim, başta temel malzemesi dil

ve metin olan yazın incelemesi olmak üzere pek çok alanda etkili olan bir paradigma değişimine yol açmıştır. Saussure'ün dili, "göstergelerden oluşan kapalı bir dizge" olarak tanımladığını görmekteyiz. *Dil* (langue) ve *söz* (parole) ayrımı ile öngördüğü dizgesel yapıyı bir derece daha açımlar: Dil, bir dil dizgesine verilen addır, dolayısıyla soyut ve toplumsaldır. Söz ise, dilin somut kullanımı, yani dilin belirli bir konuşucu tarafından belirli bir andaki uygulamasıdır, dolayısıyla somut ve bireyseldir. Saussure'ün dile dizgesel yaklaşımının anahtar kavramları; dil/söz, biçim/töz, gösteren/gösterilen, eşsüremlilik/artsüremlilik gibi ikiliklerdir. Bu ikilikler dilin incelenme yöntemini belirleyen "ikili karşıtlıklar"dır. Yapısal dilbilime göre bir yazar ya da konuşan her özne zaten önceden var olan bir dizgeyi –dili- kendi istedikleri doğrultuda kullanarak bir metin –söz- oluşturur. Bu durumda dil dizgesi bireyler üstüdür. Saussure'ün bakış açısında, bu dizgenin evrensel kurallarını saptamak esastır. Bu amaçla, dili oluşturan yapıları çözümlemek için eşsüremli bir yöntem benimsenir. Özet olarak yapısalcı dil anlayışında, dil, göstergelerden oluşan, öğeleri arasında bağlantısallık ve karşıtlık ilişkileri bulunan kapalı bir dizgedir (Saussure, (Çev.Vardar), 1976: 59-64).

Moran da dizgenin, dizgeyi oluşturan yapılarla ilişkisini şu şekilde özetler: "Bir sistem, öğelerin bir yığını değil, her şeyden önce tutarlı bir bütündür. Sistem soyut ve toplumsaldır; somut ve bireysel olan sözü denetler. Sistem saymacadır, yani dış gerçeklikten bağımsızdır. Sistemde önemli olan, öğelerin tek başlarına kendi öz varlıkları değil, sistem içindeki işlevleridir. Başka bir deyişle sistemi meydana getiren öğeleri arasındaki bağıntıdır" (Moran, 1999:190).

Bu noktada yapısal dilbilimin, olguların belli bir dizge içinde var olduklarını ve o dizgenin kuralları çerçevesinde tanımlanıp incelenebileceklerine vurgu yapması bakımından, öteki pek çok sosyal bilimler alanında olduğu gibi, çeviribilimde de, özellikle bilimsel bir yöntem arayışında olunduğu paradigma değişikliği döneminde, dizgesel bakış açılarının oluşumuna katkıda bulunduğunu gözlemlemek mümkündür. Bu açılımın daha sonra farklı açılımlara yol açtığı söylenebilir. Şöyle ki, çeviribilimin inceleme nesnesi olan, çeviriye dair tüm olgular (ürün, süreç, işlev, çevirmenin rolü vb.) ile kültür, ideoloji, yönlendirme gibi kapsayıcı olgular

arasındaki bağıntıların ilişkilendirilmesi ve saptanması çalışmalarının, dil ile söz arasındaki bağıntıların saptanmasına benzediği söylenebilir. Bu konu çeviribilimde yeni açılımlar irdelendikçe ayrıntılandırılarak tartışılacaktır.

Yapısalcı yazın incelemeleri alanında yaşanan gelişmelerin çeviribilime yansımaları ise daha bariz gözlemlenebilir. Özellikle yapısalcı yazın eleştirmenlerinin "anlam" kavramının sınırlarını genişletmelerinin, çeviri gerçekliğinin ve çeviriye ilişkin kararların gerekçelendirilmesinde önemli rol oynadığı söylenebilir. Aynı bakış açısını vurgulamak üzere Berna Moran, Barthes, Bremond, Genette, Greimas ve Todorov gibi araştırmacıların, "yazının dilinkine benzer olduğuna inandıkları düzenleniş kurallarını, yapısını anlamaya çalıştıkları"nın altını çizerek, "sanatçıyı anlamı belirleyen bir otorite olarak kabul etmedikleri gibi, metnin tek bir anlamı olacağını da reddettiklerini" belirtir. "Sözcükler gibi metinler de bir kaç anlama gelebileceği için çok anlamlıdırlar. ...Anlamı üreten yapıdır. Yapısalcı eleştiri, inceleme nesnesi haline getirdiği metnin yapısını çözerek anlamlandırmayı çözer" (Moran, 1999: 185-189). Örneğin, Adnan Onart "Yapısalcılık" adlı makalesinde, Barthes'ın bakışını şu şekilde özetler:

> "Barthes'a göre metin, yazarını da aşan bir yapıdır. Anlamlar evrenine açılan bir yapı olarak yazarın söylemek istediğinden çok daha zengin anlamlar taşır. ...Bu açıdan metin, kendi sınırları içinde kalan bitmiş bir bütün değildir. Yazın metni sonsuz bir anlamlama sürecine yol açar" (Onart, 1973: 231-260).

Roland Barthes yazarın metinle ilişkisi konusunda, yazarın "halihazırda var olan, yazılmış, söylenmiş olanı toplayan, düzenleyen ve bunları 'karmaşık ve çarpışma içinde hiçbiri özgün olmayan yazmalardan oluşan çok-boyutlu bir uzamın içine okuduğunu' ve bu yüzden metnin 'kültürün sayısız merkezlerinden yapılan alıntılardan bir örgü' olduğunu" belirtmektedir (Barthes, 1977:146).

Barthes'ın "Yazarın Ölümü" (1977:142-8) adlı makalesi çığır açıcı niteliktedir. Barthes'ın metin anlayışı kaçınılmaz olarak yazar ile okur arasındaki hiyerarşik ilişkiyi bozucu niteliktedir (Allen, 2000:75). Barthes bunu "Yazarın Ölümü" adlı

makalesinin sonuç bölümünde şu şekilde ifade eder, ki burada ileri sürülen görüş çağdaş çeviri yaklaşımlarına çıkış noktası oluşturması bakımından dikkate değerdir:

> "Metin, çeşitli kültür dizgeleri bağlamında oluşturulan ve söz konusu kültür dizgeleri arasındaki karşılıklı ilişkilerde (diyalog, parodi, birbirine üstün gelme anlamında) önemli bir yerde duran, birden fazla metinden oluşur. Ancak bu çoğul durum, yani her metnin başka kültür dizgelerinde oluşturulan çok sayıda başka metinden oluşması durumu, özellikle bir yere odaklanır: okura. Yani, şimdiye kadar söylenildiği gibi yazara değil. Okur, bir metni oluşturan tüm aktarımların herhangi bir kayba uğramaksızın kaydedildiği alandır: Bir metnin bütünlüğü çıkış noktasında değil, varış noktasında yatmaktadır. Yine de söz konusu varış noktası kişiselleştirilemez; okurun yaşadığı tarih, özyaşam öyküsü, mutluluk, üzüntü gibi ruh halleri yoktur; (bunlar bilinmez ya da belirlenemez). En basit tanımıyla okur, yazılı metni oluşturan ipuçlarını bir araya getiren kişidir. Okurun doğuşu yazarın ölümüne mâl olmalıdır" (Barthes, 1977: 148).

Demek ki yapısalcılıkla başlayan, yapısalcılık ötesinin yapısöküm önermesiyle bir ileri noktaya taşınan süreçte, metnin tanımının değişmiş olduğu, metnin durağan ve tek ve mutlak bir anlamın taşıyıcısı olarak değil, devingen ve dizge içinde tanımlanan, çoğul anlamlı ve katmanlı bir yapı olarak görülmeye başlandığı, okuma sürecinin ve okurun hiç olmadığı kadar göz önüne çıktığı vurgulanabilir. Bu yaklaşım, özellikle yazın alanında çevrilebilirlik-çevrilemezlik, aynılık-farklılık, sadakat-ihanet sorun çiftleri temelinde tartışılagelen çeviri olgularının farklı açılımlarla irdelenmesine temel oluşturmuştur.

Öte yandan, yapısalcılık ötesinin, yapısöküm olarak adlandırılan inceleme yöntemini kullanarak, yapısalcı incelemeyi boyutlandırdığını görüyoruz. Derrida, Saussure'ün "farklılık" kavramından yola çıkarak, dilin kapalı bir dizge olmadığını ileri sürer. Dil kapalı bir dizge değil, gösterenlerden oluşan açık bir dizgedir. Anlamın ertelenebilirliğine ithafen, "farklılık" ve "ertelenme" sözcüklerinin bir karışımı olan "différance" ("öteleme, erteleme", "ayırtım") kavramını ileri sürer. Derrida'ya göre bir göstereni anlamlı ve öteki gösterenlerden farklı kılan onda başka gösterenlerin öğelerinin bulunmamasıdır. Bu şekilde "yokluk" kavramının önemine vurgu yapar. Varlık/yokluk ikili karşıtlığında "yokluk" halinin de "varlık" hali kadar önemli olduğunun altını çizer. "Özgün" kavramını irdeler. Derrida'ya göre herhangi bir öğretiye temel sağlayabilecek özgün ve üstün bir gösteren (Tanrı, özne, töz vb.) var

olmamıştır. Hiç bir zaman da var olamaz; çünkü gösterenin taşıdığı anlamın sürekli olması, varlık ve yokluğun birlikteliği, anlamın ertelenmesi gibi nitelikler, özgün bir gösterenin var olmasını engeller (Derrida, 1976: 27-83).

"Özgün" kavramının Barthes ve Derrida'da bu derece belirgin bir biçimde sorgulanmasının çeviri metne dair düşünce geleneğinde önemli bir açılıma yol açtığını düşünülebilir. Moran da, Derrida'nın metin ve anlam üzerine düşüncelerini şu şekilde özetliyor: "Derrida'ya göre metnin anlamı, metinde olmayanla, söylenmeyenle bağıntılıdır. Derrida bunu kanıtlamak için metni, yapı-sökme yöntemiyle didik didik eder, önemsiz sayılan ayrıntılara eğilerek, bunların, metnin kendi mantığını sarstığını, yadsıdığını, yani metnin söyler göründüğünün tersini de söylediğini belirtir. Öyleyse Derrida'ya göre bir metnin anlamı, ayağını yere sağlam basan, sabit bir anlam değildir, oynaktır, kaypaktır, çelişkilidir ve dolayısıyla belirsizlikler taşır. Kısacası hiçbir metnin tek ve kesin anlamı olamaz. Olabileceğini sanmak bir yanılgıdır, sözmerkezciliğin tuzağına düşmektir. Aslında dilin doğası sanıldığı gibi sistematik bilgiye olanak tanımaz. Ama Batı felsefesi, dilin bu önlenemez kaypaklığını görmezden gelerek, dilde tutarlı ve kesin bir anlamı mümkün kılacak temeller bulmaya çalışıp durmuştur" (Moran, 1999: 202).

İkili karşıtlıkların yapısökümcü bakış açısıyla çözümlenmesi, yani ters yüz edilmesi, çeviriye dair belirleyebileceğimiz ikili karşıtlıkların da, örn; yazar/çevirmen, özgün/çeviri, özgün/kopya, birincil/ikincil, sadakat/ihanet, aynılık/farklılık, çevrilemezlik/çevrilebilirlik vb., tersinden okunduğu, bu ikiliklerden hep birincisi lehine işleyen düşünce biçimlerinin ikincisi lehine sorgulandığı kuramsal yaklaşımlara yol açacaktır. Derrida'nın varlık ve yokluk arasındaki ilişkiyi yokluk lehine sorgulaması gibi, özgün ve çeviri arasındaki ilişkinin çeviri lehine sorgulanması ile çevirinin özgünü yaşatma işlevinin üzerinde duran bakış açıları mevcuttur. Bir bakıma özgün, özgün olarak varlığını çeviriye borçludur. "Des Tour de Babel" (1987) adlı makalesinde, Walter Benjamin'in "Çevirmenin Görevi" (1923) adlı makalesine gönderme yaparak, Benjamin'in çeviri ve özgün arasındaki sıra düzensel ilişkisine bakış açısını farklı bir düzleme taşır. Benjamin'e göre, "yaşamın dışlaşma biçimlerinin, canlı varlık için bir önem taşımamasına karşın onunla yoğun

bir bağlam içerisinde bulunması gibi, çeviri de kaynağını özgün yapıtta bulur. Daha doğrusu özgün yapıtın yaşamından çok, "sonraki yaşam"ında bulur. Çünkü çeviri, özgün yapıttan sonra ortaya çıkar... çevirilerin sanat yapıtına hizmet etmeleri değil, varlıklarını o yapıta borçlu olmaları söz konusudur. Çeviriler içerisinde özgün yapıtın yaşamı,sürekli yenilenen, en son ve en kapsamlı gelişme sürecine ulaşır" (Derrida, Rifat (der.), 2004: 37-38). Derrida ise bu borçluluk ilişkisini ters yüz eder. O'na göre, "İlkin borçlu olan, talep eden özgündür; eksik olan ve eksiğini kapatma ihtiyacında olandır" (Derrida, Rifat (der.), 2004: 37-38).

Koskinen, yapısökümcü çeviri yaklaşımlarının "hikayenin sonu olmadığını, ancak yeni güzergahlara ulaşan bir yol olarak görülebileceğini" belirtmektedir. Ona göre, o sırada çeviribilimde yapısökümcü yaklaşımların ön planda olduğu iddiası abartılı bir iddia olarak görülebilir, ancak bu yaklaşımlardan bihaber olan bir kuramcının, başarılı bir disiplinlerarası çalışma için çok fazla olanağı yoktur" (Koskinen, 2000: 46). Koskinen'in, yapısökümün disiplinlerarası yaklaşıma katkısını vurgulaması, yapısökümcü yaklaşımların çeviribilimde yeni açılımlara zemin hazırlayıcı rolüne vurgu yapması bakımından önem arz etmektedir.

Yapısalcılıktan yapısalcılık ötesine bu bakış açılarının çeviribilimsel bakış açıları ve önermelerine yansımalarının kuramlar üzerinden izini sürecek olursak "dizgesel bakış açısı"nı, "yönlendirme okulu"nu ve "çeviri ve güç ilişkilerini tartışan kuramsal yaklaşımları" çeviribilimde kültürel, ideolojik ve sosyolojik dönemeçlere zemin hazırlayan kuramsal tartışmaların izinden giderek bir sonraki bölümde gözden geçirmemiz bu çalışmanın izleği açısından daha açıklayıcı olacaktır.

2.2. Kültürel ve İdeolojik Dönemeç

Çeviribilimin 70'li yıllardan günümüze geçirdiği evreler, yaklaşım ve yöntemlerin kaynak odaklılık ve erek odaklılık gibi çeviri olgularına zaman, mekan ve dil-kültür bağlamında yönelimleri doğrultusunda kaynak bileşenleri öncelemek ya da erek

bileşenleri öncelemek niteliği açısından incelenebileceği gibi kuram ve yöntemsel yaklaşım ve açılımların öne çıkan öz-niteliksel belirleyimleri ve sosyalbilimlerin öteki alanlarıyla ortaklaşılan arayüzlerinin temel kavram ve bileşenlerinin irdelendiği bir yaklaşımla da incelenebilir. Bu çalışmada, ikinci yolu izleyerek bu kavramlar ve kavramsal araçları kaynak ve erek odaklılık eksenini temel alarak değil kültürel/ ideolojik ve sosyolojik dönemeçleri birer dönemeç olarak adlandırmamıza neden olan belirleyici yönleri, kavramsal araç ve yöntemleri temel alarak tartışacağız.

Gerek yazınsal gerek yazınsal olmayan metinlerin sözlü ve yazılı çevirisi, çeviri süreçleri, çeviri ürünler ve çevirmenleri inceleme nesnesi haline getiren bir bilim alanı olarak çeviribilimin bir paradigma değişimi ile doğuşu ve öncüllerini bir önceki başlıkta irdeledik. Bu başlıkta çeviribilim paradigması içinde tarihsel bir izlekte ön plana çıkan kavramlar ve kavramsal araçlar yönünden çeşitli kaynaklarda kültürel, ideolojik ve sosyolojik dönemeçler olarak adlandırılan kuramsal yaklaşımlar ve yöntemleri irdeleyeceğiz.

Betimleyici, kuramsal ve uygulamalı çalışma alanlarının içinde, süreç, ürün, işlev odaklı yaklaşımları, kültür, ideoloji, patronaj, sosyal-toplumsal-tarihsel koşulları, çevirmen, çeviri ürün ve çeviri süreci odakta olmak üzere inceleme nesnesi yapan çeviribilimin, bir sosyalbilim alanı olarak, inceleme nesnesinin verili koşullarını dikkate alarak betimleyici, dizgesel bakış açısı ve yöntemlere koşut olarak ideolojik/ kültürel ve sosyolojik bakış açılarına ve disiplinlerarasılığın odağa alındığı araştırma yöntemlerine doğru evrildiği gözlemlenebilir.

Çeviri sürecini, çevirmeni ve çeviri ürünü inceleme nesnesi edinen çeviribilimde sözü edilen dönemeçlerde öne çıkan kuramsal yaklaşımlar ve yöntemlerin inceleme nesnesine hangi kavramsal araçlarla yaklaştığı, bu dönemeçleri karakterize eden kavramların ne olduğu sorusuna öncelikle yanıt arayacak olursak, kültür, kültürlerarası aktarım ve iletişim, ideoloji, ideolojinin manipülasyonu, sosyal ve toplumsal bağlam içinde değerlendirilebilecek tüm kavramlar- görünürlük, farkındalık, yabancılaştırma ve yerelleştirme, çeviri normları, politikaları, sosyo-

kültürel etmenler, kültürel iletişim, çevirde güç ilişkileri, kurumsallaşma, meslekleşme, sorumluluk ve özgürlük, etik vs. şeklinde ilk elden bir yanıt verebiliriz.

Öncelikle çeviribilimin dilbilim ve yazın alanından kopuşu ile bir bilim alanı olarak çeviribilim paradigmasının oluştuğunu belirmiştik. 70'lerden bugüne 50 yıla yakın bir tarihsel dönemi kapsayan bu paradigma içinde bakış açıları, yaklaşımlar ve yöntemsel açılımlarda farklılaşmalar ve tartışma zeminlerinin oluştuğunu gözlemlemek mümkündür. Paradigma mı, dönemeç mi? Neden dönemeç? Öncelikle bu sorulara yanıt vermek gerekmektedir.

80'li yıllarda artık bilim alanı olarak varlığını kanıtlamış bir çeviribilimden söz etmek mümkündür. Bu yıllarda, hatta 70'li yılların sonundan başlayarak çeviri ve çeviriye dair kuramsal söylemlerin çeviri olgularının kendine özgülüğüne odaklanarak çoğaltıldığını görüyoruz.

Adına bugün kültürel dönemeç dediğimiz bakış açılarının kavramsal boyutlarda kökenlerinin- örn.: normlar ve uzlaşımlar, sosyal/toplumsal bağlam, incelemenin kaynak kültürden erek kültüre kayması, sosyo-kültürellik boyutu vs.- 80'li yıllarda aynı zamanda betimleyici çeviribilimi yöntemsel olarak oturtmaya çalışan Itamar Even- Zohar ve Gideon Toury, James Holmes, Andre Lefevere gibi öncü çeviribilimcilerin çalışmalarında olduğunu söylemek mümkündür. Çeviribilimde bu dönem içinde ürün veren ve ön plana çıkan, Berman'ın deyişiyle o yıllarda "çeviri üstüne bir başka kuramsal bütünce" oluşturan Tel Aviv Okulu (Itamar Even-Zohar ve Gideon Toury ile bir çok yerde bu okulun programlaştırılmış doğrultusunu izleyenler, örn.: Jose Lambert) tarafından temsil edilen, klasik, dogmatik ve buyurucu kuramlara karşı, çeviri yazın ile bunun yazınsal çoğuldizgeler içindeki yerine ilişkin bir kuramsal yaklaşım ortaya koymuştur (Berman, Çev.: Rifat, 2004:15-33). Itamar Even-Zohar'ın "The Position of Translated Literature Within the Literary Polysystem" (1978), "Yazınsal Çoğuldizge İçinde Çeviri Yazının Durumu" (Even-Zohar, Çev.: Paker, 2004: 191-205) ve Gideon Toury'nin çoğuldizge kuramı çerçevesi içinde ele alınabilecek erken dönem kuramsal çalışması *In Search of a*

Theory of Translation (1980) ("Bir Çeviri Kuramı Arayışında") adlı çalışmaları bu bakış açısının yapıtaşları olarak sayılabilir.

Itamar Even Zohar'ın Çoğuldizge Kuramı'nın yapısalcılık etkisi taşıdığı söylenebilir. Dizgesellik arayışı bunun çok net bir göstergesidir diyebiliriz. Ancak, tezimizin izleği dikkate alınırsa, Even-Zohar'ın kuramsal yaklaşımının içerdiği kavramlardan hangilerinin çeviribilimde 90'larda ön plana çıkan ve kültürel, ideolojik dönemeci karakterize eden kavramlara zemin oluşturduğunu gözlemlemek yeterli olacaktır.

Even-Zohar, gösterge-yönetsel, iletişimsel insan davranışıyla ilgili sosyo-göstergesel olguların (kültür, dil, edebiyat gibi), birer dizge olarak değerlendirildiklerinde daha rahat anlaşılabileceğini ve üzerlerinde çalışılabileceğini belirtir. Dayanağı çoğunlukla Saussure'ün dili kapalı ve durağan bir dizge olarak tanımlaması üzerine kurulu olan dizgesel bakış açısı ile tanımlanan durağan dizgeler kuramından çok, devingen dizgeler kuramı üzerinde durur. Durağan bakış açısının tarihsel ilişkiler ağını dışarıda tutup, eşzamanlı ilişkiler ağını inceleme nesnesi haline getirmiş olmasının o dönem için geçerli kabul edilebilecek bir bakış açısı olup, ömrünü tamamlamış olduğunu, kapalı dizge kuramının geliştirilmek durumunda olduğunu ve tarihselliğin işlevsel yaklaşıma eklemlenmesi gerektiğini vurgular. Bu vurgu, üzerine düşünülmesi gereken bir çok bileşeni de beraberinde getirir. İlkin, hem eşzamanlılığın hem de tarihselliğin geçmişle ilgili olduğunu kabul etmek gerekir. Sonuç olarak eşzamanlılık, durağanlıkla eşleştirilemediği gibi eş tutulmamalıdır da. Çünkü verili bir zaman diliminde, eşzamanlılık ekseninde birden fazla tarihsel etken işlemektedir. Bu yüzden, bir yanda hem eşzamanlılığı hem de tarihselliği barındıran bir dizge söz konusudur; öte yandan bunların her biri ayrıca kendi başlarına da birer dizge oluştururlar. İkinci olarak, yapısallık fikri ve dizgesellik bundan böyle homojen olarak tanımlanmak durumunda olamaz, bir sosyo-göstergesel dizge heterojen ve açık bir yapı olarak algılanabilir. Bu yüzden de bu bir bileşik-dizge (uni-system), hatta bir çoğuldizge—çoklu dizge (polysystem—multiple system), birbiriyle etkileşim altında, kısmen birbiriyle girişim içinde çeşitli dizgelerin oluşturduğu bir dizge, aynı zamanda farklı seçenekleri kullanan, bileşenleri bağımsız olmakla birlikte tümel olarak tek bir yapıymış gibi işlev gören bir dizgedir (Even-Zohar, 1997: 1-2).

Bu durumda örneğin yazınsal metinlerin birer bileşeni oldukları dizgeyi yazın dizgesi olarak adlandırırsak, ki yazın dizgesi de ideoloji ve kültür dizgeleri gibi bir sosyo-göstergesel dizgedir, bu yazın dizgesi içinde çeviri yazınsal metinler de ayrı bir dizge oluştururlar ve hem bu dizgenin kendi içindeki diğer çeviri yazınsal metinlerle hem de ulusal yazın dizgesi içindeki metinlerle etkileşim halindedirler. Dizgeler arasında işlevselliğe bağlı olarak hiyerarşik bir ilişkinin doğduğu önermesiyle (Even-Zohar, 1997: 4) Even-Zohar, dizgelerin çoğuldizge içindeki konumlarının zaman zaman merkezde, zaman zaman çevrede olabileceğini vurgular. Bu konumlar arasında geçiş mümkündür. Bu geçiş genelde farkına varılmadan ya da kaynağı görmezden gelinerek gerçekleşir. Bu ilkin, dizge içindeki katmanlı yapının (strata) barındırdığı gerilimlerden haberdar olmamakla, bu yüzden de varlıkları ve doğaları görmezden gelinen değerinin, yani işlevinin, anlamının, taranmaksızın yok olmasıyla ilintilidir. İkinci olarak, bu değişim süreci açıklanamadığı içindir; çünkü değişim sürekli olarak yaratıcı zekaların bireysel keşifleriyle veya dışsal bir kaynaktan gizemli bir biçimde gelen veya "çağın ruhu"na doğrudan bir tepki olarak doğmuş "etkiler" olarak algılanır (Even-Zohar, 1997: 5).

Routledge Encyclopedia Of Translation Studies'in "Polysytem Theory" alt başlığında belirtildiği üzere, çoğuldizge içinde çeşitli katmanlar ve altgruplar baskın konuma geçmek için sürekli bir rekabet halindedir. Bu yüzden de yazınsal çoğuldizge içerisinde de yazınsal türler arasında sürekli devam etmekte olan merkez-çevre gerilimi mevcuttur. Yazınsal tür kavramı, en geniş anlamıyla, yalnız "yüksek" ve "kanonlaşmış" olanları değil, "düşük" ve "kanonlaşmamış" olanları da kapsar. Bu yüzden çoğuldizge yalnız "başyapıtlar"ı veya saygın (kabul görmüş şiir biçimleri gibi) olanı değil, ayrıca çocuk yazını, popüler kurmaca ve çeviri metinleri- ki bunların hiç biri temel yazınsal ürünler olarak düşünülmezler- de içerir. Bu yeni, seçkinci olmayan, reçeteler sunmayan ve değer yargılarını reddeden bakış açısı çeviri kuramı alanında uzun erimli sonuçlara yol açmıştır (Baker, 2001: 177).

Itamar Even-Zohar'ın çoğuldizge kuramının çeviribilim açısından, örn; çeviri yazını çoğuldizge içinde ayrı bir dizge olarak tanımlamak gibi çığır açıcı bir yaklaşıma sahip olmakla beraber, özellikle 80'lerden sonra bazı çeviribilimciler tarafından,

çevirinin "ideoloji ve güç ilişkileri" içinde konumlanması vurgusu ile geliştirilmiştir. Edwin Gentzler *Contemporary Translation Theories* adlı derlemesinde Bassnet, Lefevere, David Lloyd ve Maria Tymoczko gibi çeviri araştırmacılarının, fazlasıyla biçimci ve sınırlayıcı buldukları Even-Zohar'ın çoğuldizge modeliyle aralarındaki mesafeyi açmış göründüklerini ifade eder. Bu araştırmacılar, kültür incelemeleri modelini kurama uyarlarlar; verili bir kültür ve yazınsal çeviri modeli içinde rol oynayan prestij ve güç unsurlarına odaklanmış görünürler. Her ne kadar çoğuldizge kuramının öngörülerini kullansalar da, kurama eklemlenmesi gereken bir takım noktaların önemini vurgularlar (Gentzler, 1993: 139-140).

Susan Basnett da, "The Meek or the Mighty: Reappraising the Role of the Translator" adlı makalesinde aynı durum değerlendirmesini yapar:

> "1970'lerde, Çeviribilim'de anahtar sözcük "tarih" idi. Çoğuldizge kuramı, yazın tarihi içinde çevirinin rolü hakkında tekrar düşünülmesini sağladı... bu süreç hâlâ devam etmektedir, çeviri tarihi hem uygulama hem kuram alanındaki araştırmacılar için zengin bir araştırma alanıdır. ... 1980' lere gelindiğinde ise, kültür tarihi ve yazınsal kanonların yapılandırılmasının tekrar gözden geçirilmesiyle, vurgu yazar, çevirmen ve oku arasındaki güç ilişkilerinin sorgulanmasına, kadın çalışmaları ve yapısalcılık ötesine paralel olarak, kaydı. Köken fikri mercek altına alındı. ..." (Bassnet, 1998).

Gentzler, Andre Lefevere'in "Beyond the Process: Literary Translation in Literature and Literary Theory" (1981) adlı makalesinde yazınsal dizgelerin bir boşluk içinde oluşmadığının altını çizdiğini, aksine döneminin ideolojik çevresinin içerisinde konumlandığını tartıştığını belirtir. Lefevere, makalesine salt sözcük düzeyinde kaymalar veya çeviri içersindeki yazınsal aygıtlar üzerine giriş yaparak değil, bunların yanısıra çevirmen üzerindeki ideolojik baskılar ve entellektüel çevreyi etkilemek üzere çevirmenin seçtiği stratejileri de sorgulayarak başlar (Lefevere 1981'den alıntılayan, Gentzler, 1993: 140). Eagleton da, "Ideology and Scholarship" adlı makalesinde, "ideoloji" den Lefevere'in, "bütün bir sosyal ve tarihsel yaşamın merkezini oluşturan gücün sorgulanması veya korunması ile, bir biçimde ilişkili olan ilgi alanları üzerinde, öne geçme savaşı veren bir dizi söylem" i anladığını belirtir (Eagleton, 1985: 116).

Edwin Gentzler, derlemesinde Maria Tymoczko'nun Andre Lefevere'in yöntem ve terimcesini en iyi uygulayan çeviribilimci olduğunu belirtir. Tymoczko'nun "Translation as a Force for Literary Revolution in the Twelfth- Century Shift from Epic to Romance" (1986) adlı makalesinde, çeviriler yoluyla Fransız kültürüne giren yazınsal aygıtlardan söz etmekle kalmayıp, hamilik ve dönemin dizgesel evriminin itici güçleri olarak sosyo-ekonomik güçler terimlerini kullandığını belirtir. Çoğuldizge önermesini çeviri yoluyla yazınsal dizgeler içinde gerçekleşen kaymaları incelemek üzere kullandığını, ve metin türü, ölçü, ve uyak kullanımındaki değişiklikleri tespit ettiğini belirtir. Bunun yanısıra salt biçimsel yöntemle açıklanamayacak değişimleri de gözlemlemiş ve yeni değer yapıları, kadınlara biçilen rol ve romantik aşkın girişi gibi değişimleri de göz önünde bulundurmuş olduğunu açıklar. Hamilik sisteminin gelişiminin izlerini sürmüş olduğunu, onikinci yüzyılın sonlarında himaye edenlerin nasıl kahramanlık destanı şarkıcısından, çevirmen, uyarlayan ve yazarlara döndüğünün altını çizdiğini belirtir. Bunu sosyo-ekonomik dizge içinde şekillenen yazın dizgesini kavramsallaştırarak yaptığını, din adamları sınıfının artan gücünü, üniversitelerin doğuşunu ve Fransız, İngiliz, İskandinav, İrlanda ve Galler arasındaki iletişimin sağlanması bakımından çevirinin artan önemini hesaba katarak yazın dizgesinin böyle bir çoğuldizge içinde belirlendiğini incelediğini belirtir. Bu durumda çeviri ideolojik ve biçimsel olarak yazın dizgesinin oluşumu açısından hayati bir önem taşımaktadır (Tymoczko, 1986:18-19'dan aktaran Gentzler, 1993: 142).

Bu durumda 1980 ve sonrası Çeviribilim kuramcılarının, çeviri olgusunun ideolojik ve kültürel değişkenlerden etkileniyor oluşu üzerine yoğunlaştıklarını söylemek mümkün olacaktır. Dizgesel bakış açısı temel alınmakla birlikte, çeviri metin, çeviri süreci, çevirmen kararları, çevirmen kararlarını yönlendiren metin-dışı, ideolojik ve kültürel etmenlerin incelenmesi ile kuramsal düzlemin ilgi alanının genişletilmekte olduğunu söyleyebiliriz.

Theo Hermans *Translation in Systems* (1999) adlı çalışmasında "Yönlendirme grubu" yada "Yönlendirme okulu" olarak da adlandırılabilecek olan bakış açısının *The Manipulation of Literature* (Hermans, 1985) adlı derlemesi ile ilk çıkışını

yaptığını ve temel noktasının "bütün çeviriler kaynak metnin belirli bir amaç uğruna bir dereceye kadar yönlendirilmesini içerir" (Hermans, 1985: 11) görüşünde yattığını belirtmektedir (Hermans, 1999: 8-9). Çevirmenin, çeviri süreci içinde görünürlüğü üzerine çalışmalar yapılmıştır. Çevirmenin görünürlüğü tartışmalarının yazarın ölümü tartışmaları ile koşut gittiğinden dem vurulabilir. Theo Hermans *Translation in Systems* (1999) adlı çalışmasının giriş bölümünde "çeviri yoluyla yazarların kendi dillerinin hapishanelerinden kurtulduğunu, fakat böylelikle yapıtlarının daha geniş bir dünyada alımlanması açısından çevirmene bağımlı hale geldiklerini" ifade eder. "Çeviri metinler özgünün yazarının adını kapaklarında taşıyabilirler, ancak kapak içindeki güncel sözcükler çevirmenler tarafından yazılırlar" diyerek çeviriye kaynak metnin bir yenidenyazımı gözüyle bakmakta olduğunu ifade etmiş olur (Hermans, 1999: 1).

"Yönlendirme okulu"nun "yönlendirme"("manipulation") kavramını ilk öneren temsilcisi olarak adını anabileceğimiz (Hermans,1999: 8) Andre Lefevere'in yayına hazırladığı *Translation, History and Culture* (1992a) adlı çalışmasının önsözünde "çevirinin şüphesiz bir özgün metnin yenidenyazımı olduğunu, bütün yenidenyazımlar gibi, niyetleri ne olursa olsun, belirli bir ideolojiyi ve yazınsal bakış açısını yansıttığını, ve verili bir biçimde, verili bir kültürde yazını yönlendirdiğini" ifade eder.

Andre Lefevere, *Translating, Rewriting and the Manipulation of Literary Fame* (1992b) adlı çalışmasının 4. bölümünde ise şu önermeyi yapar: Çeviri yoluyla ortaya çıkan bir yazınsal metnin imgesini belirleyen iki temel faktör vardır. Bu faktörler, önem sırasına göre, çevirmenin ideolojisi (ister iradi olarak sahiplendiği ideoloji, ister bir çeşit hamiliğin kısıtlamaları olarak çevirmene empoze edilmiş olan ideoloji) ve çevirinin yapıldığı dönemin alıcı yazınının baskın yazınsal tercihidir. İdeoloji çevirmenin kullanacağı temel yöntemi dikte eder ve böylelikle hem özgünde açımlanan "söylem evreni" (özgünün yazarının tanıdık olduğu dünyaya ait olan kavramlar, nesneler, alışkanlıklar) hem de özgünün yazıldığı dil bağlamında karşılaşılan sorunların çözümlerini dikte etmiş olur (Lefevere, 1992b: 41).

Susan Basnett ise durumu şu şekilde özetler, "1990'lara gelindiğinde, son yirmi yılın çalışmalarının ortaya çıkardığı yeni anahtar kavram "görünürlük" tür. Dilsel aktarım sürecine çevirmenin müdahalesinin analiz edilmesiyle çevirmenin rolü yeniden değerlendirilebilir. Bir zamanlar, köle gibi, içinden bir metnin bozunmaya uğramadan öte tarafa geçebileceği şeffaf bir filtre gibi olduğu düşünülen bir çevirmen söz konusu iken, şimdilerde, çeviri süreci, müdahale etmenin yaşamsal önemde olduğu bir süreç olarak görülebilmektedir" (Bassnet&Lefevere, 1990: 1-13).

Çevirmenin çeviri süreci içinde yeniden yazan olarak veya ideoloji taşıyıcısı olarak bu derece etkin ve görünür kılındığı bir tanım alanından hareketle çevirmenin görünürlüğü tartışmalarının seyrine bakarsak, Alev Bulut'un Türkçe'ye "Çeviri Anlatıda Çevirmenin Sesi" olarak çevirdiği "The translator's Voice in Translated Narrative" adlı makalesinde Theo Hermans'ın "bugünkü anlatı yaklaşımlarının neden iş Çevirmen'in Sesi'ne gelince kör bir noktaya düştüğü, okur olarak *bizler*in neden bu "öteki" söylemsel katılımcıyı göz ardı etmeyi yeğlediğimiz" sorusuna aradığı yanıtta kapsamlı bir açılım görebiliriz. Hermans'ın yanıtı şöyledir:

> "Bana kalırsa yanıt, çeviri dediğimiz o ekinsel, bu nedenle de ideolojik yapının oluşumunda yatıyor. Bu da bizi yeniden kendi ekinimizdeki yaygın çeviri kavramına götürecektir: saydamlık ve özgünün kopyası olarak çeviri; yalnız uyum değil rastlantısallık açısından da bütün erek ve niyetleri yanıtlayarak kaynak metinle özdeşleşen çeviri; çeviriyi özgünün yeniden üretilmesi olarak gören yaklaşım; bir çevirinin kuşkusuz ikincil niteliği çerçevesinde, ancak özgünü kadar "iyi" olabileceğini kabul eden bir çeviri yaklaşımı... Özgünle çeviri arasındaki ilişkiyi bçimlendiren bu öncelik dizini, yeni bulunmuş bir şey değildir. Tarihsel olarak pek çok biçimde oluşturulagelmiştir; özellikle de yaratıcı yapıtla yapıcı yapıt, birincille ikincil, sanatla yeti, yetkinlikle boyun eğiş, özgürlükle kısıtlama, kendi adına konuşmakla başkasının adına konuşmak sözkonusu olduğunda yaşanan karşıtlıklar arasında gidip gelmiştir. Bu ikili karşıtlıkların her birinde, altta kalan, ezilen, bastırılan çeviri olmuştur (Hermans (çev.Bulut), 1997: 67).

Bu yanıt arayışından çeviri olgusunun kendisinin tarihsel olarak baskın olan ideolojik bakış açısının yönlendirmesiyle belirlendiğinden söz etmek mümkün olacaktır. Özgün/çeviri biçiminde kurulabilecek ikili karşıtlığın Derrida'nın Batı kültürünün temellerini oluşturan ikili karşıtlıklar içindeki hiyerarşik düzene koşut bir düzlemde yapılandırılmış olduğu yorumunu yapabiliriz. Hermans'da makalesinde "bütün bu öncelik ilişkilerinin doğal ve kaçınılmaz olduğu yanılgısına kapılmamak için,

...eril/dişil ayrımının da, benzer yaratıcılık ve özgününden yeniden yaratı, özgün ve yapıcı, etken ve edilgen, baskın ve bastırılan ikili karşıtlıklarına dayandığını" hatırlatmakta fayda görmekte ve "aslında çeviriyi içine oturttuğumuz karşıtlıklar üzerine düşünmeyi bıraktığımız an, doğallıkla, bu oluşumların ekinsel ve ideolojik niteliklerini fark ederiz" diyerek bir kez daha çeviri olgusunun, tüm bileşenleri ile kültür ve ideolojiden ayrı düşünülemeyecek olan doğasını vurgulamış olur (Hermans, 1997: 67).

Hermans'ın makalesinin devamında, çevirinin çok sesli doğasını ve metinlerarası bir dönüşüm olduğunu kabul etmemekte direnen ekinsel zihinsel alışkanlıklarımızın, düşüncelerimizin içine işlemiş olduklarını vurgulayarak, "...Onlardan vazgeçmek, onlarla biçimlenen denetim süreçlerini göz ardı etmek, öncelikleri zedeleyecek, özgünün öncülüğünü, bozulamazlığını yadsıyıp her türlü yazı ediminde metinlerarası dönüşümü vurgulamak, söylemlerde çok sesliliği savunmak anlamına gelecektir. Çok sese izin vermek de, konuşan öznenin bütünlüğünü bozup merkezdeki yerinden edilmesi, böylelikle de bir kaçak sesler ve anlamlar kalabalığıyla karşı karşıya kalınması anlamına gelecektir" yorumunu yapar (Hermans, 1997: 67) .

Yapısöküm ve yapısalcılık-ötesi kuramcılarının metin ile yapıt arasındaki fark, anlamın çokluğu ve ertelenmesi, yazarın ölümü gibi önermeleri ile çeviribilimde kültürel ve ideoloji yaklaşımların özgün/çeviri arasındaki ilişkiye bakış açıları arasında bir koşutluk gözlemlemek mümkündür.

Ayşe Banu Karadağ'ın 2003 tarihli *Edebiyat ve Kültür Dizgesini Şekillendirmede "İdeolojik" Açıdan Çevirinin ve Çevirmenin Rolü* başlıklı yayınlanmamış doktora tezinin "Genel Olarak Kurgusökümün ve Yapısalcılık-Sonrasının Çeviri Kuramlarına Etkileri" adlı bölümünde bu koşutluğun izleri çeviri paradigması içinden çeşitli makaleler örnek verilerek sürülmektedir. Bu makaleler sırasıyla Türkçe'ye Özcan Kabakçıoğlu tarafından "Çevrilemez Olanı (Yanlış) Çevirme" adıyla çevrilmiş olan "(Mis)translating the Untranslatable - The Impact of Deconstruction and Post-Structuralism on Translation Theory" (1994) adlı makalesi ile Rosemary Arrojo'nun

“Yazar’ın Ölümü ve Çevirmenin Görünürlüğünün Sınırları” (“The Death of the Author and the Limits of the Translator’s Visibility”) (1995) adlı makalesidir.

Koskinen örnek gösterilen bu makalesinde, çevirinin olanaksızlığı iddiasında olduğuna göre yapısökümün çeviriye düşman gibi görünmekle birlikte çeviribilime sunabileceği bir şeyleri de olduğu düşüncesinden hareket eder. Böylelikle, Derrida’nın “gösterenlerin sırasıyla gösterilen olabildiği bir düzende, anlamların oynaşması dışında “zincirin son halkası” diye bir şey, yani son bir gerçek olarak ortaya çıkacak aşkın bir gösterilen yoktur” söylemine gönderme yapar. Derrida’nın ayırtım (“différance”) önermesiyle göstergenin değişken doğasına işaret etmesinin, anlamın tekilliğini reddinin, anlamın sürekli erteleniyor olduğunu açıklamasının, çeviri üstüne yeniden düşünmeye yol açtığının altını çizmiştir (Koskinen, 1994: 447-448’den aktaran Karadağ, 2003: 23-29).

Bu çalışma açısından bizim sorumuza yanıt niteliğinde olan ise, Koskinen’in’in Roland Barthes’ın “Yazarın Ölümü” (“The Death of the Author”) adlı metniyle çeviri olgusu arasında ilgi kurmasıdır. Bu ilgi şu şekilde kurulmuştur: “yazarın ölümüyle, çevirmenin de konumu değişecektir, yazardan kaynaklanan anlamın bütünlüğü yittiğinde, çeviri sözü edilen anlamın başka bir dile aktarılması olarak görülemeyecek, kaynak metinle erek metin arasındaki hiyerarşik karşıtlık kabul edilemez duruma gelecektir” (Koskinen, 1994: 448-449’dan aktaran Karadağ, 2003: 23-29).

Hermans’ın da üzerinde durmuş olduğu özgün/çeviri ikili karşıtlığı arasındaki ilişki de böylelikle Derrida’nın yapısökümcü analizinde olduğu gibi ikili karşıtlıkların aralarındaki sınırların sorgulanmasına yönelik bir bakış açısıyla değerlendirilebilir. Yazar, çevirmen ve okur arasındaki ilişkiler farklı algılanabilir. Bu noktada Koskinen “gerçekte okurun metni yazdığını, yazarın ise kendi yazdığı metnin okuru, çevirmenin de aynı nedenle hem bir yazar hem bir okur olduğunu belirterek, okur ve yazarın metni kendileri için çevirdiklerini, böylelikle yazar gibi, çevirmenin de çeviri üzerinde bir hak iddia edemeyeceğini” belirtmekle birlikte “yazarın rolünün hiçe sayıldığı, anlamların sabit, metinlerin durağan olmadığı bir ortamda, çeviriden, (hiç

değişmeyen) özgün metnin sadık yeniden üretimi olarak söz edilemeyeceğini" öne sürer (Koskinen, 1994: 448-450). Çeviri olgusu içinde Derrida'nın ayırtım olarak belirlediği göstergesel anlamlandırma sürecinin ne şekilde işlediği sorunsalına ilişkin olarak şu önermede bulunmaktadır: "Çeviri yineleme fikrini içerir, ancak göstergeler yinelendiklerinde nasıl hiçbir zaman aynı olamazlarsa, çeviriler de hiçbir zaman özdeş olamazlar. Ayırtım her yinelemede işler. Çeviri metin kaynak metnin *aynı*sı olmadığı gibi, *farklı* bir metin de değildir. Çeviri metin, aynılık ve farklılık arasındaki ikili karşıtlığı yapısöküme uğratır (Koskinen, 1994: 450).

Koskinen, sadakat kavramının kendisinin ideolojik bir kavram olduğunu öne sürer, çünkü metin zaten kendisine bile sadık değildir, çevirmenden sadakat altında beklenen şey, kimin konuştuğuna ve tarihsel bağlama göre değişebilmektedir. O'na göre;

> "çeviride diğer yazı biçimleri gibi, her zaman belirli bir amaçla yapılan bir kullanma ve yönlendirme biçimidir Hiçbir söylem ideolojiden bağımsız değildir. Nesnel gerçeklik diye bir şey yoktur, bundan dolayı en tehlikeli kullanıcı ve yönlendirici, işini açık olarak değil de nesnel olduğunu iddia ederek yapandır. Demek ki tehlike, çeviri işinde değil de, çevirmenin görünmezliğinde yatıyor...çevirmenin kendini gizlememesi ve gerçekleştirdiği kullanımı ve yönlendirmeyi açıkça göstermesi gerekir. Evcilleştirilmiş saydamlığı ve gizlenmiş yabancılığı hedeflemek yerine çevirmen, dilbilimsel ve kültürel farklılıklardan, anlamların çoğulluğundan okuru haberdar etmelidir" (Koskinen, 1994: 451).

Yapısalcılık-ötesi kuramların ve yapısökümün çağdaş çeviri yaklaşımlarına ne şekilde etki ettiği üzerine açımlayıcı bir çözümleme de Rosemary Arrojo'nun "The Death of the Author and the Limits of the Translator's Visibility" (1995) ("Yazarın Ölümü ve Çevirmenin Görünürlüğünün Sınırları") adlı makalesidir.

Makalenin giriş bölümünde, Arrojo, Babil Kulesi söylencesi kaynaklı geleneksel bakış açısının özgünü ülküselleştiren ve yaratıyla ilişkilendirirken, çeviriyi ise tamamen insana özgü olarak da değerlendirebileceğimiz, sınırlamalar, eksiklikler ve yetersizliklerle, düpedüz uygunsuzlukla ("improper") bağdaştırageldiğini belirtir. Bu noktada Derrida'nın "Des Tours de Babel" (Derrida, 1985:169) adlı makalesine gönderme yaparak, tek dil ve tek kule etrafında toplanmış olan insanlığın "öteki"

olma lanetine uğramış olmasının çeviriyle eşleştirilmiş olduğunu belirtir. Özgün ile çeviri, çevirmen ile yazar, çeviri metin ve okurları, çevirmenin adı ve girişim arasında kurulan ilişkinin köklerinin bu dinsel temele dayandığının altını çizer. Bu noktada Derrida'nın yapısökümcü bakış açısının çeviri ile özgünlük, yazarın baskınlığı ve yorum arasında kurulan tipik ilişki biçimlerinin ve yukarıda anılan klasik Babil Kulesi okumamızın radikal bir şekilde revize edildiğini ekler. Bir girişim olarak çevirinin yadsınamazlığı, bizi Tanrı'nın, Cartesian öznenin, ve böylelikle de anlamın kontrolünü elinde tutan yazarın yazarın ölümüne götürdüğünü söyleyerek, "...bu tür "ölümler"in çevirmene yüklenen görevler açısından son derece geniş kapsamlı ve devrimci yansımalara yol açtığını" da ekler (Arrojo, 1995:22).

Bu noktada Roland Barthes'a (Barthes, 1977:148) gönderme yaparak, metinlerarasılığın yapısalcılık-ötesi kuramlarıyla, okumanın " mutlak anlamı, dolayısıyla Tanrı'yı ve mantık, bilim, hukuk gibi tanrısal varsayımları reddeden bir anti-dinsel aktivite" olarak algılanmaya başladığını belirtir. Barthes'ın "yazı"nın "çok sesliliği"nin toplandığı tek yerin artık yazar değil, "çevirmen" ya da "okur" olduğu saptamasına ve "okurun doğuşu yazarın ölümüne mal olmalıdır" (Barthes, 1977: 161) söylemine yer verir (Arrojo, 1995: 23).

Çeviri bağlamında çevirmenin üstlendiği farklı roller açısından Arrojo'nun saptamalarını değerlendirdiğimizde, Ayşe Banu Karadağ'ın da dediği gibi, çevirmenin, çevireceği metnin yazarı, çevirdiği metnin okuru olarak faklı roller üstlendiğini, yazarın ölümüyle okurun önem kazandığını, böylelikle yazarın ölümünün "çevirmenin görünebilirliği"ni olanaklı kıldığını, ancak çevirisini yapma sürecinde çevirmenin yorumda bulunduğunun bilincincinde olmasının, çevirmenin "kaçınılmaz" ("inevitable") görünebilirliğine sınır koymamak anlamına gelmediğini öne sürdüğünü söylemek mümkün olacaktır. Karadağ'da, Arrojo'nun "bu anlamda, amaçlı bir şekilde tümüyle "şeffaflığı", başka deyişle "görünmezliği" savunan geleneksel çeviri stratejilerinin bile, metnin neyle ilgili olduğu ve kuramsal, ideolojil bir açıdan başka bir kültürde var olması için neler yapılması gerektiğine ilişkin bir kavramsallaştırma gerektiğini savunduğunu" belirtir (Arrojo 1995: 21-30'dan aktaran Karadağ, 2003: 28).

Makalesinin sonuç bölümünde Arrojo'nun yapısalcılık-ötesi kuramlarının çeviri olgusuna, çevirmenin konumu tartışmalarına ve çeviri kuramlarına etkisi bakımından üzerinde durduğu noktalar şunlardır: "Yazar artık, "anlamlandırmanın sonsuz bir kaynağı" olarak değil de, daha çok "işlevi" yada "anlamın çoğalmasından korktuğumuz davranışı belirleyen ideolojik figür" (Foucault, 1979: 159) olarak görülürse, bilinçli ve görünür çevirmen, çeviri etkinliği sırasında oluşacak her türlü anlam çoğalmasının yaratacağı baskının bir diğer anahtar bileşeni olarak, okuru "çevirmenin-işlevi"nden haberdar edecek bir "özel"isim oluşturmaya başlamalıdır. Dahası, çeviri metinde çevirmenin sesinin meşru bir girişim olarak geçerli sayılması için, ancak çevirmenin sorumlu olarak özel adla imzalaması durumunda, çeviri metin gerçekten bir fark yaratmaya başlayacaktır. Okurun çeviri metinle kuracağı ilişki içinde anlamı gerekli ve meşru biçimde belirleyen bir düzenleyici bileşen olarak "çevirmenin işlevi" nin mümkün olabilirliğinin önünü açan ise, bu adın kabulü ve tanınmasıdır (Arrojo, 1995: 30).

Yapısalcılık ve 70'lerdeki dizgesellik ve eşsüremli incelemeyi de tarihsellik tanımına katan, vurguyu çeviri yazın dizgesine ve erek dizgeye taşıyan, çeviri yazın dizgesinin erek dizgenin diğer öğeleriyle ilişkisine kaydıran Çoğuldizge Kuramı ile vurguyu çevirmenin rolüne, çeviri olgusunun ideolojik-toplumsal manipülasyonunun kaçınılmazlığına, yazar/çevirmen, özgün/çeviri, sadakat/ihanet, aynılık/farklılık, şeffaflık/görünürlük, tektiplik/çoğulluk ikiliklerini ve "öteki" kavramını farklı açılardan sorgulamaya kaydıran "yönlendirmeci okul" ile "çeviride güç ilişkileri"ni sorgulayan bakış açılarını gözden geçirdik. Araştırma ve ilgi alanlarının, çevirmenin görünürlüğü, ideoloji, bir okuma süreci olarak çeviri, çevirmen-yazar ve okurun değişen rolleri, görecelilik, farkındalık, etik gibi konulara kaydığını gözlemleyebilmek mümkündür.

Susan Bassnett, çeviribilimin neden kültürel bir dönemeçten geçtiği sorusuna, Lefevere ile birlikte (Bassnett ve Lefevere, 1990) *Translation, History and Culture* (Çeviri, Tarih ve Kültür") adlı makale derlemesine yazdıkları önsözde, çeviriye biçimci yaklaşımlardan, metin dışı faktörlere daha fazla vurgu yapan yaklaşımlara

doğru bir değişimin sinyallerini gözlemlemiş olduklarını belirtmektedir. Çeviri pratiğinin incelenmesinde vurgunun daha geniş bir düzlemde bir bağlama ve tarihe kaydığını , çeviriye ilişkin soruların değiştiğini bildirmektedir. Buna göre,

> Bir zamanlar hep sorulan sorular şunlardı: "Çeviri nasıl öğretilebilir?" ve "Çeviri nasıl çalışılabilir?" Kendilerini çevirmen olarak addedenler çeviriyi öğretme konusunda konusunda herhangi bir girişimde bulunma konusunda çoğunlukla gönülsüzken, öğrettiklerini iddia edenler de çoğunlukla çeviri yapmamaktaydı ve böylelikle bir çeviriyi diğeriyle kıyaslayan eski moda bir değerlendirme yöntemi ve her ikisini de biçimci bir vakumda incelemek yoluna gitme zorunluydu. İnceleme nesnesi yeniden tanımlandı. İnceleme nesnesi, gerek kaynak gerek erek kültürel göstergeler ağı içine gömülü metin haline geldi" (Bassnett & Lefevere, 1990: 11-12).

Bugünden geri baktığımızda, kültürel dönemeç olarak adlandırdığımız bu dönemde, çeviri alanında çalışan pek çok araştırmacıyla birlikte, kültürel tarih ve kültürel çalışmaların inceleme araçlarının çeviri incelemesinde daha fazla kullanımı için uygun zamanın gelmiş olduğunu hissettiklerini aktarmaktadır. Ancak, 90'larda çeviribilimin son derece büyük bir hızla geliştiğini, geriye baktığında, o dönemdeki çıkışlarının son derece naif ve yalın olduğunu görmekle birlikte, çevirinin yazın dizgelerini biçimlendirmedeki oynadığı başat rol, çevirinin yatay bir eksende gerçekleşmediği, çevirmenin karmaşık güç çekişmeleri içinde yer aldığı (kültürler arasında aracılık ettiği, eskiden de olduğu gibi), çevirinin özgünün her zaman yeniden yazımı olduğu gibi argümanlarının geçmişten o güne değin nasıl da doğrulanmış olduğunu izlediğini belirtmektedir (Bassnett & Lefevere, 1990: 1-13).

Çeviribilimin evreleri üzerine bu üst söylemlerden, çeviriye dair olguların kültür, ideoloji, toplumsallık gibi faktörlerin de kaçınılmaz olarak devreye girmesiyle birlikte, çeviribilimin doğasının değişimini gözlemlemek mümkün olmaktadır. Değişen, inceleme nesnesine yaklaşımlardır. Odak noktası değişmemekle birlikte perspektifler yaygın ve çoğul hale gelmektedir, denebilir. Çevirinin evreni genişlemektedir.

3. BÖLÜM:
Sosyal Bilimler Alanı Olarak Çeviribilim

3.1. Disiplinlerarasılık bağlamında Çeviribilim ile Sosyoloji İlişkisi

> *"… Tarih, hukuk, ekonomi, siyasal bilimler, sosyoloji, hepsi de insan eylemlerini ve bunların sonuçlarını tartışır. Bu paylaştıkları çok şey olduğu anlamına gelir. … Gelgelelim, eğer bütün bu bilgi kümeleri aynı alanı araştırıyorlarsa, onları birbirinden ayıran şey, varsa, nedir? "Farklılık yaratan farklılık", bölünmeyi ve ayrı isimleri haklılaştıran şey nedir?..."*
>
> *(Bauman, 2004: 12)*
>
> *"… Sosyolojik söylem herkese açıktır…"*
>
> *(Bauman, 2004: 20)*

2. Bölüm'de çeviribilim paradigmasının kurucu ya da erken dönem olarak adlandırabileceğimiz dönemi ile dizgeci yaklaşımlar ve sonrasını içeren ileri dönemi olarak adlandırılabilecek tarihsel dönemlerde ürün veren öncü kuramcıların kuramsal yaklaşımlarını ve yöntemlerini irdeledik. Disiplinlerarasılığın alanın tanımlayanlarından ve yöntemsel araçlarından biri olarak ön plana çıktığı, çevirinin toplumsal bir pratik olarak görülüp, kültürel çalışmalar ve sosyoloji gibi alanlarla disiplinlinlerarası kavram örüntülerinin oluştuğu 90'ların sonunda ve 2000'li yıllarda verimli tartışmalar ve açılımlara yol açan bir sürecin izlerini sürdük.

90'ları, erken ve ileri dönemler olarak karakterize edilebilecek 1970-80'ler ile sosyolojik bakış açılarının öne çıktığı günümüz arasında bir köprü ya da geçiş evresi olarak nitelendirmek mümkündür. Küreselleşme ve disiplinlerarasılık kavramları 90'ların temel tartışma zeminini oluşturan kültür ve ideoloji gibi kavramlara eklenebilecek kavramlar olarak anılabilir. Çeviri etkinliğinin küreselleşen dünyada öne çıkan ve daha görünür olan rolü ve önemi, gerek bilim alanının kurumsallaşması gerek çeviri pratiğinin kamusal alanda kurumsallaşması, erken dönem çeviri kuramlarında görmezden gelinen ya da ihmal edilen sözlü çeviri çalışmalarında artış,

sömürgecilik ve sonrası çeviri yaklaşımları, asimetrik güç ilişkileri, ideoloji ve tahakküm aygıtları, çeviri etiği, meslek etiği, sansür ve otosansür mekanizmaları, meslekleşme ve örgütlenme, çeviri ve toplumsal cinsiyet, çeviri uygulamasının görsel ve işitsel boyutlarda farklı alt alanlarına dair üst söylemin oluşmaya başlaması gibi konu başlıkları ve kavramlar çeviri olgusu üzerine 90'lardan günümüze tartışma zeminin çeşitliliğini göstermek açısından örnek verilebilir.

Snell-Hornby, özellikle Avrupa'da 90'ları karakterize eden olgulardan biri olarak diyalog olgusunun, gerek kişisel gerek uluslararası düzlemde ticaret, sanayi, kültür ve politikada insani iletişimin değerinin yeniden keşfine, bunun da çeviribilimin gelişiminin lehine işleyen bir sürece yol açtığını belirtmektedir**.** Dahası bu dönem, devletlerin yeni bir işbirliği ve bütünleşme fazına geçmeye başladığı ve dünya üzerindeki dillerin ve kültürlerin ne kadar çeşitli ve çoğul olduğunun ayırdına varıldığı, çevirmenlerin toplum içindeki statülerinin yükseldiği bir dönemdir. Kökeni 80'lere dayanan ancak belirgin bir biçimde 90'larda deneyimlenen kültürel dönemeçle birlikte çeviribilimin altın çağını yaşadığı söylenebilir. Snell-Hornby, böylesi bir sosyal iklimde, dilbilim ve yazın alanından kopuşunu gerçekleştirip bağımsız bir disiplin olarak özerkliğini kazanmış ve kültürel dönemeci deneyimlemiş olan çeviribilimin, kendi disipliner profiline yönelik sorulara yönelme fırsatını bulduğunu belirtir. Bu kavramsal çerçevede çeviribilimin bir bilim alanı olarak yazın çevirisinden teknik çeviriye kadar tüm çeviri türlerini, sözlü çeviri, terminoloji ve makine çevirisi çalışmalarını da kapsayan, yalnız yazın alanı ve dilbilim ile değil göstergebilim, kökenbilim, sosyoloji ve psikoloji gibi ortaklaşılan alanların mevcut olduğu komşu disiplinler ile ilişkili bir bilim olabileceği konusunun, ayrıntılı bir biçimde 1988'de yayınlanan *Handbuch Translation* (Çevirinin El Kitabı) nda ele alındığını belirtir. "Disiplinlerarası" terimini kendisine ilk öneren ismin Gideon Toury olduğunu da aktarır. Toury'nin böylesi karmaşık örüntüler içeren bir disiplinin, salt bir disiplin olarak değil, disiplinlerarası bir disiplin (*interdiscipline*) olarak tanımlanması gerektiğini düşündüğünü, disiplinlerarası kavramının izleyen süreçte 1992'de Viyana Çeviribilim Kongresi'nin anahtar kavramı olarak benimsendiğini aktarır (Snell-Hornby, 2006: 71).

Çeviribilimin disiplinlerarası niteliğinin, alanın bir tanımlayanı olarak, inceleme nesnesinin dil, metin ve kültür düzlemlerinde çevirmen, çeviri süreci ve çeviri ürünün, kamusal alanda işlerlik kazanan rolleri bağlamında, ilgili tüm kavramları ve bu kavramların birbirleri ile ilişkilendirilmesini gerektirmesi nedeniyle ön plana çıktığını söyleyebiliriz. Bu durum aynı zamanda tarihsel izleğe de yansımıştır. Çeviribilimin kurucu metinlerinde ve erken dönemlerinde de komşu disiplinlerle ortak çalışma alanları olduğu, bu komşu disiplinlerin ilgili alt alanlarıyla kavramsal araçlar ve yöntemsel işbirliğine açık bir zeminin tanımlandığını görebiliyoruz (Karş.: Holmes, 1972; Toury, 1985; Vermeer, 1992).

Çeviribilimin disiplinlerarası bir bilimsel alan olmasının yanı sıra, hem özerk yapısını vurgulayan hem de alanın barındırdığı perspektiflerin çoğulluğuna işaret eden bir tanımlayan olarak, çeviribilim alanının bir *multidiscipline* (çoklu disiplin) olduğu gibi önermeler de mevcuttur (Bkz.: Ulrych, Bosinelli, 1999: 237). Bu bakış açısı, çeviribilim alanını, çeviriye dilbilimsel yaklaşımlar, kültürel çalışmaların çeviri yaklaşımları, çeviriye yazınsal yaklaşımlar gibi pek çok alanın öznel kuramsal ve yöntemsel çerçevelerini barındırmaya ve kavramaya elverişli bir *metadiscipline* ("üst-alan") olarak Ulrych ve Bosinelli'nin Hatim'in "çevirinin çok yönlü bir eylemlilik ve çok çeşitli bakış açılarına yeri olan bir etkinlik alanı olduğu" (Hatim, 2001: 10) yönündeki belirlemesine dayandığını gözlemlemek mümkündür.

Yazıcı'da, çeviribilimin dinamik bir disiplin olduğunu ve çağımızın gereksinimlerine koşut bir biçimde hedeflerini genişletme zorunda kalabileceğini, bu durumun iletişim kopukluğundan kaynaklanan sorunlar karşısında disiplinlerötesi araştırmalara açılabileceği savını da gündeme getirebileceğini belirtmektedir. Yazıcı, çeviribilimin bir özelliği olarak disiplinlerarası kavramını kullanmaktadır. Ona göre, "farklı alanlardan yapılan çevirilerin artması hem çeviribilim alanındaki kuramların ve uygulamaların farkındalığını, hem de farklı alanlardaki kuramsal bakış ve paradigmaların farkındalığını gerektirir" (Yazıcı, 2011: 33).

70'lerdeki kopuşun ardından 80'ler ve 90'larda kültürel, ideolojik dönemeçlere ve disiplinlerarasılık tartışmalarının bir sonucu olarak 2000'lerde çeviri sosyolojisi

dediğimiz düzleme doğru evrilen alanın geçirdiği evrelerde, bir önceki bölümde gerek yapısalcılık ve yapısalcılık ötesi bakış açıları göz önünde bulundurularak, gerek dilbilimdeki edimsel dönemeç ile koşutlukların izini sürdüğümüz öncüllerin bu evrelere zemin hazırlayan kurucu yaklaşımlara değindik.

Bu evrelerin, her ne kadar farklı kaynaklarda farklı adlarla anılıyorsa da, bu çalışmada birer paradigma değişimi olarak değil, öne çıkan kavramsal araçlarının, inceleme yöntemlerinin, araştırma nesnesine yaklaşımların yönünün 'seçime ya da araştırmacının dünya görüşüne' bağlı olarak farklılaşması, ayrışması, çoğulluğu olarak da nitelendirebileceğimiz birer dönemeç olarak görüldüğünün altını bir kez daha çizmekte yarar vardır.

Hans J. Vermeer'in paradigma kavramını çeviribilim açısından ilerleme kavramı ile birlikte değerlendirdiğini görüyoruz. Bu türden ayrıntılandırılmış bir analizin bu çalışmada da önemle vurgulanan sosyal bilimler yaklaşımlarıyla koşutluk içerdiğini düşünmekteyiz. Bu bakış açısına göre, bilim açısından üç çeşit ilerleme vardır:

> "…yeni bir bakış açısına ya da fikre doğru düz bir sıçrama, yani Kuhn'un paradigmada değişim olarak (1970) adlandırdığı aşırı durum; pek çok yinelemenin ardından başlangıç noktasına az ya da çok uzak bir noktaya taşıyan "peripatetik" spiral; şüphesiz bir sürekli hareketi ifede etmekle birlikte, dönüp dolaşıp aynı soruya geri dönen mükemmel çember. (Başlangıç noktaları dolayısıyla da varış noktaları birbirinden farklı olan yan yana pek çok çemberin var olduğuna da dikkat çekmek pek de avutucu bir şey olmasa gerek.)
> Dördüncü bir çeşit ilerleme daha var gibi görünmektedir. Zikzak çizen bir spirale benzeyen bir ilerleme bu kastettiğim, sıçramalarla, sekip geri gelmelerle ilerleyen ve aynı zamanda bir çember çizen, verimsiz yinelemelerle nefes ve enerji kaybına neden olan, ancak nihayetinde başlangıç noktasından öyle ya da böyle bir miktar uzağa düşmeyi başaran bir çeşit ilerleme" (Vermeer, 1992: 3-4).

Çeviribilim paradigmasına yol açan dilbilim ve yazın alanından kopuş sürecinden sonra, kendi içinde geçirdiği evreler Vermeer'in değerlendirmesinde zikzak çizen bir çember içindeki ilerlemeye benzetilebilir. Üçüncü ve dördüncü tip ilerlemeyi bu bağlamda birleştirirsek, yan yana duran, hatta kimi yerde iç içe geçen ve zikzak çizen dönemeçlerden bahsedebiliriz. Bu bakış açısının bir sosyal bilim alanı olarak çok yönlü ve katmanlı bir bütünce içinde hareket eden çeviribilimde ilerleme açısından

oldukça kapsayıcı bir açıklama olduğunu söylemek mümkündür. Çeviribilim diller, kültürler arasında en az iki farklı nokta arasında gidip gelen, bazen arada daha melez bir alanda diller ve kültürler üstü bir noktada kalan çevirmen, çeviri süreci ve çeviri ürünü kimi zaman ayrı ayrı kimi zaman ikili ve üçlü birleşimler biçiminde sarmalayan daha geniş bağlamları temsilen bu çemberlerin içiçe geçtiği ve ileriye doğru hareket ettiği bir süreci inceleme nesnesi olarak kapsamaktadır. Bu yüzden kimi zaman disiplinlerarası kimi zaman disiplinlerüstü olarak nitelendirilebilmektedir.

Snell-Hornby de, paradigma ve bakış açılarında farklılaşmalar konusuna temkinli yaklaşmaktadır. O da, yeni bir paradigmaya doğru bir sıçrama olarak tanımlanabilmenin ölçütü üzerinde durur. Bu bağlamda da, karmaşık bir tarihsel örüntü içine gömülü, birey olarak araştırmacının dili, mensubiyeti, ülkesine ne derece bağlı olduğu, yıllar öncesindeki belirleyimlerin ne kadarından yararlanıldığı gibi ölçütlerin önemini vurgular. Düşünceler ve bakış açıları içinde vuku bulduğu tarihsel bağlamla ilişkisellik içinde değişecektir. Snell-Hornby neyin yeni bir paradigmaya yol açıcı, neyin taşları yerinden oynatıcı olduğunu bugün içinde bulunduğumuz geniş uluslararası perspektiften geri bakarak değerlendirdiğimizin de altını çizer (Snell-Hornby, 2006: 3).

Dilbilim ve yazın alanlarından kopuş, yeni bir paradigmaya işaret eder. Çünkü hem inceleme nesnesinin tanımı değişmiştir, hem de bu inceleme nesnesine dair tüm olgu ve süreçlerin açıklanması ve çıktılarının yorumlanmasına dair yaklaşım ve yöntemler farklılaşmıştır. Dilbilim çeviriye bir dilsel süreç olarak yaklaşır ve çevirideki dil göstergelerinin sözcük ve tümce düzeyini, en çok metin düzeyini aşmayacak biçimde analizini yapar. Çeviri, nasıl dilbilim alanında ancak dilsel düzlemde konu edinilmişse, yazın alanında da ancak yazın metni çevirisini kuşatan bağlamlarda konu edinilmiştir. Hâlbuki çeviri yazın dışı pek çok alanda gerçekleşmektedir. Yaşamın her alanında sözlü ve yazılı çeviri etkinliği sürmektedir. Dolayısıyla yazın alanının kapsayamayacağı kadar geniş bir alana yayılmıştır. Çeviribilimin inceleme nesnesi çeviriye dair tüm olgulardır. Böylelikle tarihsel dizgede zaman zaman dilbilim zaman zaman yazın alanında inceleme konusu edinilmişse de Snell-

Hornby'nin dediği gibi taşlar yerinden oynamış ve kopuş gerçekleşmiştir. Bu kopuş, sosyal bilimler alanında pek çok alanın kendi özerk alanının belirlediği ancak yöntemsel anlamda sınırların belirsizleşip disiplinlerarası çalışmanın eşzamanlı olarak öne çıktığı bir döneme rast gelmiştir. Çeviribilim bir bilimsel alan olarak kendi inceleme nesnesini tanımlamış, bu çaba başlı başına yirmi yıla yakın bir zaman dilimine yayılmış ve inceleme nesnesinin çevirmeni ve çeviri eylemini toplumsal bağlamı da gözönüne alacak şekilde genişlemesi ile sosyal bilimlerin insan davranışını ve eylemliliklerini konu edinen öteki disiplinler ile özellikle sosyoloji ile disiplinlerarası çalışma ortamını doğurmuştur. Kültür ve ideoloji gibi kavramlar ve bu kavramların beraberinde getirdiği kültürel aktarım, çeşitlilik, etnik ve kültürel kimlikler, etik, ideolojinin yönlendiriciliği gibi kavram öbekleri ile de kültürel çalışmalar, toplumsal cinsiyet çalışmaları ve benzeri alanlarla ortaklaşılan çalışmalar yapılmaya başlanmıştır.

Ancak alanın farklılık yaratan farklılığı, çeviri olgularına özgün bakışını her zaman çeviribilimin kendi ürettiği kavramlar ve kavram öbeklerinin süzgecinden geçirerek korumak gerektiğinin alanın çerçevesini oluşturan temel eğilimlerden biri olmasıdır. Bunun da alanın kendine özgülüğünü eşzamanlı ya da geri dönüşümlü olarak sürekli değerlendirmekle, öz-düşünümsellikle mümkün olabileceğini düşünmekteyiz. Bu açıdan, bugünden 80'li ve 90'lı yıllara baktığımızda, 80'lerin dilbilim ve yazın alanından özgürleşmeyle ön plana çıkarılan "kültürel dönemeç" ini temsilen betimleyici çeviribilim, çoğuldizge kuramı, yönlendirme okulu, skopos kuramı ve çeviri-eylem kuramını ve bunlarla eşgüdümlü ilerleyen *cannibalistic* ("yamyamcı", "sömürgecilik karşıtı") yaklaşımlara, 90'ların çeviri gerçekliğini dilin ötesine taşıyan, farklı disipliner alanlarla işbirliği çerçevesinde ideolojik, çeviri-çevirmen etiğini tartışan süreç ve ürün odaklı yaklaşımlara ve sosyo-göstergesel bakış açılarına, küreselleşme olgusu çerçevesinde çeviribilimde yerelleştirme ve yabancılaştırma yaklaşımlarına tezimizin sorunsalları çevresinde yaklaşmamız gerekmektedir. Bir kez daha özetlediğimiz bu kavramsal ve yöntemsel ayrışmalar, 90'ların sonunda başlayıp 2000'li yıllara uzanan zaman diliminde, çeviriyi ve çeviri olgularını toplumsal bağlam içinde ele alan çeviribilimde sosyolojik dönemeçten

bahsettiğimiz günümüz bakış açılarına zemin oluşturmaları bakımından kayda değerdir.

Araştırmacının dünya görüşü ve aidiyet alanlarının bu çalışma açısından önemi vurgulanmıştı. Bu bakımdan Hornby'nin, Holmes'ün çift dilli, çift kültürlü bir çevirmen ve çeviri araştırmacısı olduğunu, Van den Broeck (1988: 1) aktarımıyla, Anglo-Amerikan dünyasıyla -Felemenk dünyası (Belçika-Lüksemburg-Hollanda) arasında, bu iki dünyanın dillerine, kültürlerine ve edebiyatlarına aşinalık bakımından ideal bir aracı olduğunu, Holmes'ün kendisinin aynı zamanda şair ve tutkulu bir şiir çevirmeni, çeviri kuramı ve çeviri tarihi üzerine uzmanlaşmış bir yazın araştırmacısı olduğunu belirtmesi (Snell-Hornby, 2006: 40) bu çok renkli ve yönlü kişiliğin, 1972'de Kopenhag'da sunduğu kurucu bildirisinde hedeflediği "disipliner ütopya"nın, çok renkli ve çok yönlü bir çalışma alanının öncülerinden biri olmasını açıklamaktadır. Snell-Hornby bunun yanısıra, Holmes'ün diller ve kültürlerarasında gidip gelmesinin dışında gerek ideolojik gerek coğrafi olarak farklı ülkelerden pek çok araştırmacıyı da bir araya getirmekteki başarısını da aktarmaktadır. Katıldığı pek çok uluslararası konferans, kongre ve kolokyumlarda, kurucu nitelik taşıyan bildirisini takiben çok sayıda bildiri sunmuştur. Bu bildiriler[1] bugünden bakınca aşikar görünen, ancak o günün koşulları içinde değerlendirildiğinde ilerici ve hatta devrimci nitelik taşıyan bildirilerdi. Snell-Hornby, bu özelliklerin örn.: *eşdeğerlik* kavramının *örtüşmeler ağı* ya da *eşleşmeler* (Holmes, 1988:101) ile yer değiştirdiğini, bunun Vermeer'in *metinlerarası tutarlılık* kavramına öncülük ettiğini belirler. Holmes, dilbilimcileri tümce düzeyinden metin düzeyine çıkmaya davet etmiş (Holmes, 1988: 94), "çevirinin içine yapıldığı toplulukta ne şekilde işlev gösterdiği" (Holmes, 1988: 95) sorusuyla "çeviri sosyolojisi"nin nüvelerini oluşturmuş ve "metinlerin verili sosyokültürel ortamlarda

[1] Bu bildirilere örnek olarak, Mayıs 1976'da Montreal'de düzenlenen FIT Konferansı'nda sunulan "Translation Theory, Translation Theories, Translation Studies and the Translator" ("Çeviri Kuramı, Çeviri Kuramları, Çeviribilim ve Çevirmen"), 1978 Moskova ve Yerevan'da "The Future of Translation Theory: A Handful of Theses" ("Çeviri Kuramı'nın Geleceği: Bir Dizi Tez"), 1984'te Viyana'da 10. FIT Kongresi'nde "The State of Two Arts: Literary Translation and the Translation Studies in the West Today", ("İki Sanatın Geldiği Nokta: Yazın Çevirisi ve Batı'da Çeviribilimin Bugünü") verilebilir (Snell-Hornby, 2006: 44).

ne şekilde işlev gösterdiği" (Holmes, 1988: 100) sorusuyla Betimleyici Çeviribilim ve Skopos Kuramı'nın sorularını öncelemiştir. Holmes'ün sadece çeviri kuramcıları ve çevirmenlerin birbiri arasındaki işbirliğine değil de farklı alanların kuramcıları ve okullarıyla disiplinlerarası ekip çalışması olarak gördüğü işbirliğine verdiği önem açıkça görülmektedir. İşte bu nokta bu çalışma açısından da vurgulanması gereken yaşamsal değer taşıyan bir noktadır. Buna göre Holmes, "metin çalışmaları, dilbilim (özl. psiko- ve sosyo-dilbilim, yazın çalışmaları ve sosyoloji" (Holmes, 1988: 101) ile işbirliğine çağrı yapmıştır. Benzer ilgi alanlarına sahip fakat dünyanın apayrı bölgelerinde yaşayan ve çalışan İsrail'den Even-Zohar, Slovakya'dan Anton Popovic, İngiltere'den Susan Bassnett ve Belçika-Lüksemburg-Hollanda'dan pek çok ismi biraraya getirmesi de şüphesiz Holmes'ün en büyük başarılarındandır (Snell-Hornby, 2006: 44).

Holmes, 1984'te FIT Kongresi'nde sunduğu "İki Sanatın Geldiği Nokta: Yazın Çevirisi ve Batı'da Çeviribilimin Bugünü" adlı Popovic'e adanmış bildiri metninde ağırlıkla yazın metni çevirisinde o gün gelinen noktayı çok iyi özetlemektedir. İlkin yazın çevirmeninin günün koşulları içindeki üzücü konumu ve yayınevi politikaları özetlenir. 1984'te çeviribilimin ulaştığı nokta daha vaadkâr görünmektedir. Bildiri içinde kendilerini yapısalcılığın sınırlamalarından kurtaran ve iletişim, metin, söylem dünyasının riskli ortamına doğru bir paradigma değişimi yaşayan dilbilimcilerden övgüyle söz edilir, yazın alanının akademisyenleri ise övgü değil eleştiriden nasiplerini alırlar. Snell-Hornby, Holmes'ün yazın alanının akademisyenlerini, günün moda ve kullanımda olan akımlarının, Yeni Eleştiri'den yazınsal yapısalcılığa, yazın sosyolojisine, yapısalcılık sonrasına, alımlama çalışmalarına, yapısöküme doğru ardarda dizilmesi şeklinde kendini gösteren "kanoncu" ve "yüksek edebiyatçı" yaklaşımları ve "disipliner bir paradigmaları olmaması" nedeniyle eleştirdiğini belirtir (Holmes, 1988: 106'dan aktaran Snell-Hornby, 2006: 46). Kanonu dogmalaştıran bu yaklaşımlara karşılık Even-Zohar ve Tel-Aviv'li meslektaşlarının bu geleneksel dogmaya meydan okuyan, yazın çevirisi incelemeleri için daha iyi bir alternatif model sunduğundan övgüyle söz eder (Snell-Hornby, 2006: 46). Bu aktarımlar bize Holmes'ün salt bir kurucu olmayıp, alanın geleceğine dair son derece

isabetli öngörüler ve çabalarda bulunan, çeviri gerçekliğini bu gerçekliğin içinden yaşayıp üzerine düşünen ve üreten bir araştırmacı ve öncü olduğunu göstermektedir.

Çeviribilimde kültürel dönemecin gerçekleştiği tarihsel sürecin başlangıcı olarak 80'ler işaret edilmekte ve öne çıkan kuramsal yaklaşımlar ve kuramcılar üzerinde ortaklaşılmaktadır. Çeviribilimin kültürel, ideolojik ve sosyolojik dönemeçleri, kültürel çalışmalar, sosyoloji vs. alanlarının kavramsal araçları ve yöntemleriyle baskın olarak 90'lar ve 2000'li yılların ilk on yılında disiplinlerarası ilişkiler bağlamında çeviri gerçekliğinin tanımlanması ve sorun alanlarının çözümüne yönelik yöntemler geliştirilmesi yönünde Vermeer'den alıntıladığımız gibi yanyana duran, kimi zaman içiçe geçen çemberler üzerinde zikzak yaparak ilerleyen ve başlangıçta yola çıktığı noktanın ağırlıkla uzağında olan, yani gelişme gösteren bir çizgi izlemiştir. Bir sonraki alt bölümde aktaracağımız üzere çeviri sürecinin, çeviri ürünün ve çevirmenin sosyal-toplumsal bağlam dışında tanımlanamayacağından hareket eden günümüz yaklaşımlarının temelinde kimi zaman eleştiri oklarına hedef olmakla birlikte (yapısalcı olmak, sosyal ve kültürel bağlamı dışarıda bırakmak, görmezden gelmek, yorum yapmaktan kaçınmak, pozitivist bilim yaklaşımın sınırları içinde kalmak vs.) 80'li yıllarda ön plana çıkan Betimleyici Çeviribilim, dizgeci yaklaşımlar, manipülasyon okulu, skopos kuramı-işlevci yaklaşımlar gibi kuramsal yaklaşımların ön plana çıkan kavramları; norm, erek-dizge, kuralcılığa karşı betimleyicilik, çoğul dizge, çeviri dizgesi, repertuar, ideolojinin manipülasyonu, çevirinin amacı, işlevi, bir eylem olarak çeviri gibi kavramların bugüne yol açan örüntülerinin bir kez daha altını çizmek, siyaseten doğru olmak adına önemlidir. Snell Hornby'nin Susan Bassnett ve Andre Lefevere'den alıntıladığı gibi "çeviribilimin ayrı bir disiplin olarak gelişimi 80'lerin başarı öyküsüdür" (Bassnet & Lefevere, 1990:ix'den alıntılayan Snell-Hornby, 2006: 47). Çeviribilimin bilimsel alan olarak farklılık yaratan farklılığını belirlediği zemin çeviri zeminidir. Çeviri öteki alanlar için araçsallaşmış, ikincil bir araştırma nesnesi iken, çeviribilim için amaç konumundadır, çeviri olgusunu kuşatan dil, metin, kültür ve benzeri olgular merkezdeki çeviri ürün, süreç ve çevirmen gibi olguların çevresine yerleşmiş ve bu anlamda araçsallaşmıştır.

Çalışmamızın bu bölümünde adı geçen kuramsal yaklaşımların ayrıntılı bir analizi yapılmayacaktır. Ancak bu aşamada Toury'nin "A Rationale for Descriptive Translation Studies" (1985) ("Betimleyici Çeviribilimin Mantığı") adlı makalesinde "çevirinin erek dizgede gerçekleştiğini, ereğin çeviriyi başlatan öncül olduğunu, dolayısıyla çevirmenlerin kaynak kültür bir yana kaynak metne bile değil, çeviri yaptıkları kültürün lehine işlerlik gösterdiği" vurgusunun bir kez daha hatırlanmasının önemi vardır. Betimleyici Çeviribilim'in temelinde erek-odaklılık, erek kültür ve kuralcı yaklaşımların yasa koyuculuğuna karşı betimleyicilik vurgusu vardır. Bu yöntemsel yaklaşım, güçlü bir şekilde kuralcılığa karşı çıkma amacı taşımaktadır. Bilimsel alanın çerçevesini, kuralcı olmayan, buyurucu olmayan bir zemine taşıma kaygısı gütmektedir. Ancak, "üzeri oldukça örtük" bırakılmış olsa bile, toplumsal ve kültürel bağlamı dışarıda bıraktığı anlamına gelmemelidir. Örneğin, Snell-Hornby, Toury'nin "kültür" ile çeviri sürecine dahil olan normları, uzlaşımları, ideolojiyi ve "alıcı dizge" ya da toplumun değerlerini de kapsayacak genişlikte bütün bir sosyal bağlamı kastettiğini belirtmektedir. Toury'nin bu belirleyimi, çoğuldizgeci yaklaşımın mantığından ve Holmes'ün ağ tanımından ayrı düşünülmemelidir. Snell-Hornby bunun Andre Lefevere'in de patronaj, yazınbilim ve ideoloji kategorizasyonunu sunduğu "Why Waste Our Time on Rewrites" (Lefevere, 1992) ("Vaktimizi Neden Yenidenyazımlara Harcıyoruz") adlı makalesiyle katkı yaptığı 1985 sayısında, sosyolojik bakış açısının başlangıç noktası olarak halihazırda sunulmuş olduğu şeklinde değerlendirilebileceğini belirtir. Toury'nin "çevirilerin sadece tek bir dizgenin: erek dizgenin gerçekleri olduğu" (Toury, 1985: 19), "erek kültürde çeviri olarak kabul gören her metnin çeviri sayılabileceği" gibi önermelerinin ve çeviri normları kavramının kültürel yaklaşımlarla doğrudan ilgisinin kurulmayıp, "Yönlendirme" sayısına Bassnett ve Lefevere gibi isimlerin yaptığı katkıların ise doğrudan 80'lerin "kültürel dönemeci" ile ilişkilendirildiğini de vurgular (Snell-Hornby, 2006: 50).

Norm kavramının Gideon Toury'nin bakış açısından toplumsal bağlamla ne şekilde ilişkilendirildiğini görmek açısından Arzu Eker tarafından dilimize "Çeviri Normlarının Doğası ve Çevirideki Rolü" adıyla kazandırılmış olan "The Nature and Role of Norms in Translation" (1995) adlı makalesine bir kez daha bakmakta yarar

vardır. Toury, bu makalenin giriş kısmında çeviri etkinliklerinin daha çok kültür açısından önemi olan etkinlikler olduğunu, "çevirmenlik" in de her şeyden önce *toplumsal bir rol oynayabilmek*, yani bir topluluk tarafından – çevirmenliğe, bu etkinliği gerçekleştirenlere ve/ ya da onların ürettiklerine – o topluluğun uygun gördüğü adlarla verilen işlevi, uygun görülen bir biçimde yerine getirebilmek demek olduğunu belirtir. Bu makalede normların doğası ve bu normların sosyo-kültürel ortamlarda çeviri etkinliğini yönlendirmedeki rollerini konu edinmektedir. Çeviri normlarının alıcı (erek) uçta uygulanabilir olduğu için erek odaklı bir yaklaşımla saptanabileceğini ve gerekçelendirilebileceğini belirtmektedir. Ona göre, çevirinin sosyo-kültürel boyutu söz konusu olduğunda farklı tür ve derecelerde bazı kısıtlamalarla karşılabileceği söylenebilir. Kısıtlamalar konusunun dil ve metin gelenekleri arasında dizgesel farklılıkların, bir aracı olarak çevirmenin sahip olduğu bilişsel donanımın sınırları ve olanaklarının ötesinde olduğunu belirtir (Toury, (Çev. Eker), 2004: 149-150). Toury'nin kültür, erek dizgenin önceliği ve belirleyici, çeviri normları, çevirmenin toplumsal rolü gibi kavramları sosyolojik bakış açılarına doğru tartışma zemini hazırlayacak ölçüde kullandığını, ancak "ötesi"ni açımlamadığını görmekteyiz. Çevirmenlerin farklı koşullarda, (örn: farklı metin türlerini çevirirken, ve/ya farklı bir hedef kitle için çeviri yaparken) sıklıkla farklı stratejiler benimsediğini ve ortaya farklı ürünler çıkardığını belirtir, ancak kendi deyişiyle "ortada" olan bu farklılaşma tanımlanmadan bırakılmıştır, neden ve sonuçları sosyal-toplumsal düzlemlerde irdelenmemektedir. Toury, "burada bir şeylerin değiştiği ortadadır, ancak değişen şey bana göre bilişsel donanımın kendisi değildir" (Toury, (Çev. Eker), 2004: 150) belirlemesi ile bu konuyu müphemlik barındıracak bir biçimde burada bırakır ve bugün geriye dönüp değerlendirdiğimizde, bol üretim vaad eden bir alanın –çeviriye kültürel, ideolojik ve sosyolojik yaklaşımlar- tartışma zeminine öncül bir katkıda bulunmuş olur. Toury, norm kavramının sosyoloji ve sosyal psikolojide "bir topluluğun paylaştığı (neyin yanlış ya da doğru, yeterli ya da yetersiz olduğuna dair) genel değerlerin ve düşüncelerin belirli durumlar için uygun ve geçerli olan davranış talimatlarına tercümesi olarak görüldüğünü" belirtir. Yapılması gerekenler ve yasaklar bağlamında çeviriye ilişkin olarak da bir normatiflik alanı oluştuğundan, bireylerin –gerçek anlamda ya da potansiyel olarak, olumlu ya da olumsuz anlamda- yaptırım içeren normları kendi toplumsallaşma

sürecinde edindiklerinden, normların topluluk içinde gerçek davranış örneklerinin değerlendirildiği ölçütler görevi gördüğünden bahseder. Çevirinin normlar tarafından yönlendirilen bir etkinlik olduğu iddiasının her tür çeviri için geçerli olduğunu belirtmekle beraber, bu her türden çeviri için aynı koşulların geçerli olmadığını kabul eder. Hatta farklı kültür kesimlerinde ne gibi koşulların geçerli olduğu konusunun üzerinde çalışma yapılması gerekli bir konu olduğunu belirterek bunun ucunu da açık bırakır (Toury, (Çev. Eker) 2004: 150-153).

Norm kavramının çeviriye erek odaklı yaklaşımın temelini oluşturduğunu görürüz. Çeviriye erek odaklı yaklaşımın betimleyici çeviribilim ile organik ilişkisi bağlamında değerlendirirsek, norm kavramının da kuralcı bir yaklaşımın değil de çevirinin betimleyici yöntemle çözümlemesi olgusunun bir bileşeni olarak sunulduğunu görürüz (Toury, 1995: 57). Toury'nin norm kavramının mutlak kurallar olmadığını belirterek ucunu açık bırakmış olması kavramın verili bir kültürde, verili bir grup ya da topluluk içindeki çevirmence yürütülen çeviri sürecini etkileyen sosyo-kültürel kısıtlamalar ya da yönlendirenler olarak "derecelendirilmiş ve göreceli doğasının" vurgulanmış olmasının, üzerinde duracağımız sosyolojik arayüz açısından verimli bir tartışma zemini hazırladığını görebiliriz.

Çevirinin normlara bağlı bir etkinlik olduğunun, dolayısıyla toplumsal beklenti ve yönlendirenlerin gerek çeviri süreci öncesi (ne çevrilecek, ne çevrilmeyecek, nasıl çevrilecek), gerek süreç boyunca (çeviri kararları ve stratejileri) gerek çeviri ürünün toplumsal etkileri düzleminde "norm", "çeviri normları", "öncül ve önsel normlar", "çevirinin toplumsal bağlam içinde gerçekleşmesi", erek dizgenin toplumsal beklenti ve uzlaşımlarının çevirinin belirleyeni olarak öneminin vurgulanması, sosyokültürel etmenler ve çeviri ilişkisi gibi örüntüleri çeviribilimin kuramsal yapıtaşlarını kuran yaklaşımların ilk ürünlerinden bu yana gözlemlemek mümkündür.

Çeviribilimde kültürel ve ideolojik dönemeçlerin iç içe geçmiş süreçlerde ve kavramsal örüntülerde gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Kültürel dönemecin süreç olarak 80'ler ve 90'ları kapsadığını, 90'larda küreselleşme, diyalog, kültürlerarası iletişim gibi olguların da devreye girmesiyle birlikte yöntemsel arayışlarda

disiplinlerarasılık ya da disiplinlerarası alan gibi tanımlayanlara koşut olarak ideoloji, güç ilişkileri, çevirinin üretimi-dağıtımı ve tüketimi bağlamında bir eyleyen olarak çevirmenin rolü, alanın daha geniş bir toplumsal bağlamda yeniden tanımı gibi kavramsal araç ve yöntem arayışları ile zenginleştiğini gözlemlemek mümkündür. Kültürel ve ideolojik dönemeçler, kronolojik olarak izleyen süreçte sosyolojik dönemece evrilmiştir.

Christina Schaffner, *A Companion to Translation Studies* (2007) ("Çeviribilimin El Kitabı") adlı derleme kitap içindeki "The Politics of Translation Studies" ("Çeviribilimin Politikası") adlı bölümde kökeni uygulamalı dilbilim, karşılaştırmalı yazın ve kültürel çalışmalarda olan genç çeviribilimin 1950-60'larda çeviriyi dilsel ve kültürel bir aktarım olarak görmekten öte gidemeyen dilbilimsel kuramların etkisi altında iken, politika, ideoloji ve güç boyutlarını doğrudan bir çalışma konusu yapmadığını belirtir. Bugünün sosyo-kültürel, sosyal nedensellik ve insan aracılığı gibi faktörleri dikkate alan çeviribilimsel yaklaşımlarının- yani çeviri sosyolojisinin- kökenlerini de 80'lerin ortasından itibaren betimleyici çeviribilimin gelişiminde ve daha da önemlisi kültürel çalışmalardan esinlenen çalışmalarda görür. Bu çalışmalarla çeviri olgusunun karmaşık yapısı tanınmaya başlanmıştır (Schaffner, 2007: 136).

Graz Üniversitesi'nde 2005'te düzenlenen "Toplumsal Pratik Olarak Çeviri ve Sözlü Çeviri" başlıklı uluslararası konferansın çağrı metninde, çeviribilimde o döneme dek, çevirilerin üretimi ve kullanımında toplumsal bağlamların büyük oranda gözardı edildiği belirtilir. Çeviri sürecinin, çevrilecek olan materyalin seçimi, üretimi, dağıtımı ve alımlanmasını da içeren geniş bir perspektiften bakılarak değerlendirildiğinde, toplumsal süreçlerin yönlendirdiği bir süreç olarak görülebileceği, bu sürece dahil olan eyleyenler ya da aracıların bir toplumu hem inşa eden hem de o toplumda inşa olunan özneler olarak tanımlanabileceği öne sürülür. Çeviriyi bu bakış açısından toplumsal bir pratik olarak görmek, kendi doğallında çeviri sürecini yönlendiren toplumsal etmenleri tanımlamayı gerekli kılacak olan geniş bir araştırma alanının kapılarını da açmış olacaktır.

2005'te düzenlenen bu konferansın amacı genel bir çeviri sosyolojisinin kavramsallaştırılmasına katkıda bulunmaktı. İlerleyen süreçte görgül çalışmalarla da desteklenecek, farklı çeviri bağlamlarında sürece etki eden toplumsal etmenleri çözümleyebilmemize olanak sağlayacak kapsamlı bir kuramsal ve yöntemsel çerçevenin oluşturulması planlanmaktaydı.

Bu çağrı ile tartışmaya açılan sorular, bu çalışmada odağa alınan sorular ile yakın bir koşutluk içermesi bakımından önemlidir. Çeviribilimde o güne değin çeviri sosyolojisinin hangi boyutlarda göz önünde bulundurulduğu, sosyoloji alanında geliştirilmiş hangi modellerin, çeviribilimsel bakış açılarını ne şekilde genişletebileceği, kültür sosyolojisinin çeviribilime hangi kuramsal ve yöntemsel itkileri sunabileceği, yazın sosyolojisinin çeviribilimle ne şekilde ilişkilendirilebileceği, hangi modelin çevirinin süreçsel niteliğinden hareketle çeviriyi bir toplumsal pratik olarak değerlendirdiği, norm kavramının çeviri sosyolojisine ne şekilde katkı sağladığı, çevirinin toplumsal eyleyenleri ya da aracılarının hangi güç ilişkilerinin bileşeni ve etkileneni olduğu, toplumsal bağlamda farklı uzlaştırıcı iletişim aracılarının rolünün ne olduğu, bu toplumsal bağlantıların doğası, çeviri piyasasının hangi koşullarda ne şekilde işlediği, çevirmen kararlarına etki eden toplumsal etmenlerin ne olduğu, çeviri sosyolojisinin hangi sorularının çeviribilimin tarihsel izleğinde sorulan hangi sorularla koşutluk içerdiği gibi sorulara yanıt arayışı bu çalışmanın yanıt arayışı ile koşut bir düzlem oluşturmaktadır.

Kültür, kültür-odaklılık, kültürlerarası etkileşim, ideoloji, ideolojinin manipülasyonu ve bu dönemeçlerde tartışıldığı biçimiyle bu kavramların çevirinin gerçekleştiği erek dizgenin kavramları olarak öncelendiği çağdaş çeviribilimsel bakış açıları ve yöntemlerine, çeviribilim paradigmasını oluşturan ilk bakış açıları ve yöntemlerin zemin hazırladığını belirtmek gerekir.

Söz konusu olan çeviribilim evreleri, her ne kadar farklı kaynaklarda farklı adlarla anılıyorsa da, bu çalışmada birer paradigma değişimi olarak değil, öne çıkan kavramsal araçlarının, inceleme yöntemlerinin, araştırma nesnesine yaklaşımların yönünün 'seçime ya da araştırmacının dünya görüşüne' bağlı olarak farklılaşması,

ayrışması, çoğulluğu olarak da nitelendirebileceğimiz birer dönemeç olarak görüldüğünün bir kez daha altını çizmekte yarar vardır.

Düşünceler ve bakış açıları içinde vuku bulduğu tarihsel bağlamla ilişkisellik içinde değişecektir. Snell-Hornby neyin yeni bir paradigmaya yol açıcı, neyin taşları yerinden oynatıcı olduğunu bugün içinde bulunduğumuz geniş uluslararası perspektiften geri bakarak değerlendirdiğimizin de altını çizer (Snell-Hornby, 2006: 3).

In Translations- Reflections, Refractions, Transformations (2007) ("Çeviriler- Yansımalar, Kırılmalar, Dönüşümler) adlı derlemede yer alan makalelerden "Translation and Society: The emergence of a conceptual relationship" ("Çeviri ve Toplum: Kavramsal bir ilişkinin doğuşu") adlı makalede Daniel Simeoni, çeviri ve toplum arasındaki bağın bu kadar geç gündeme gelebilmiş olmasının nedenini sorgulamaktadır. Bu sorgulama çift yönlü bir sorgulamadır. Çevirinin inceleme nesnesi olarak sosyolojinin, sosyolojik gözün çeviribilimin gündemine geç girmesinin nedenini sorgulamaktadır. Sosyolojik göz ile, çeviribilimin kendi inceleme nesnesine dair gözlem ve betimleyici çalışmalardan elde ettiği çıktılarının sosyolojinin kavramsal ve yöntemsel yaklaşımlarıyla değerlendirilmesinden bahsetmektedir. Çeviri ve toplum kavramlarının, ikisi bir arada iken geçmişten günümüz yaklaşımlarına dek bilimsel bir araştırmaya konu edilegelmediğini, bu iki kavram arasındaki bağıntılar, bir toplumda çevirinin ve çevirmenlerin üstlendiği rol, çeviri pratiğinin toplumsal boyutları, dünya ölçeğinde çeviri politikalarını biçimlendiren toplumsal güçler ya da bu karşılıklı etkileşimlerin tarihi gibi konular üzerine yazmanın pek de mümkün olmadığını belirtmektedir. Elbette yaşamın toplumsal boyutlarıyla ele alınışının insan bilimlerinde bugün olduğu kadar kabul görmediği bir tarih diliminin söz konusu olduğunun da altını çizmektedir. Oysa çeviri için bir toplumsal kimliğin formüle edilmesi açısından ulaşabildiğimiz ilk söylem M.Ö. 45 yılına ait olan Cicero'nun söylemidir. Çeviri üzerine düşünce tarihi neredeyse insanlık tarihi kadar eskidir. Simeoni, yazısında, çeviri ve toplum bağlamında çevirinin statüsü, ilişki biçimleri ve çevirinin toplumsal önemini

kapsayacak türden bir toplumsal araştırmanın, sosyal bilimlerin öteki alanlarının da tanıması gereken bir araştırma olduğunu belirtmektedir (Simeoni, 2007: 13-14).

Simeoni, kil tabletler üzerinde ilk örneklerinin tarihi beş bin yıl önceye dayandırılan bir yazma etkinliği olan çevirinin toplumsal bağlamı içinde tanınmasının, çevirinin sosyolojik bir araştırma nesnesi haline gelmesinin ancak yirminci yüzyılın son on yılına rastladığını belirtmektedir. Bu tanınmayla birlikte çeviri, toplumsal bir olgu ve pratik olarak kimliğini kazanmıştır. Simeoni bu ilk tanınma çabalarına, Simon, 1989; Brisset, 1990 ve daha yapay bir önerme olarak tanımladığı Toury, 1995 gibi kaynakları örnek göstermektedir. Çeviriyi toplumsal bağlamı içinde değerlendiren daha erken dönem girişimlere bir örnek olarak Holmes'ün 1972'de Uluslararası Uygulamalı Dilbilim Kongresi'nde "sosyo-çeviribilim" çağrısını göstermektedir. Ancak, bu çağrının sosyolojik içeriği olabildiğince geri planda tutulmuş ve son derece biçimci bir çağrı olmasına rağmen, o zamanın ortamında yine de dirençle karşılandığını aktarmaktadır (Simeoni, 2007: 14).

Simeoni, çeviribilim içinde aktif olan çeviribilimcilerin, çeviriye dair olguları toplumsal bağlam içinde değerlendirmek konusunda neden bu kadar yavaş hareket ettiğini sorgulayarak devam etmektedir. Ona göre, bu geç kalmış gelişmenin nedenleri arasında en anlaşılabilir olanı, özellikle çeviri olgularını araştırmaya adanmış bir bilimsel alanın yapılandırılması çabası esnasında, çevirinin toplumsal bağlamının ikincil önem arz eden bir süreç olarak alımlanmasıdır. Bu yüzden de toplumsal bağlam ilişkisi, insan bilimlerinde bilimsel ilginin daha geniş bir epistemiye kaymasıyla birlikte, gecikmeli bir yanıt olarak geri dönmüştür. İlgi, sadece çeviriyi değil tüm metinsel üretim biçimlerini kapsayacak biçimde, önceleri baskın olan dilbilimsel ve anlambilimsel bakış açısından, daha geniş bir "bağlamsallık" içinde algılamanın öne çıktığı bir bakış açısına doğru kaymıştır. Simeoni, Gideon Toury'nin kendisinin de bu yeniden hiza alışa koşut bir biçimde, 1980'de yazdığı *In Search of a Theory of Translation*'dan 1995'teki *Translation Studies and Beyond*'a doğru izlediği güzergâhın sembolik olduğunu belirtmektedir. Toury'nin, ikincisinde, ilk çalışmasında benimsediği ilkelere ve yaklaşımına ters düşecek herhangi bir önermede bulunmamakla birlikte, bakışının açısının daha

"sosyolojik" bir noktaya doğru kaydığına hiç şüphe olmadığını belirtmektedir. Bu durum, Simeoni'ye göre, Toury'nin son dönem makalelerinde (1997, 1998) daha da net olarak gözlemlenebilmektedir (Simeoni, 2007: 15-16).

Kültürel iletişim ve aktarım ile küresellik kavramlarının sosyolojik dönemece geçiş aşamasında 90'ları karakterize eden kültürel dönemecin ve disiplinlerarasılık tartışmalarının odağında olan kavramlar olduğunu belirtmiştik. Çeviri sürecinin ve ürünün daha çok toplumsal ve antropolojik yaklaşımlarla incelenmesini talep eden sosyolojik dönemeçte özellikle Fransız sosyolog Pierre Bourdieu'nün kuramsal ve kavramsal önermelerine doğru bir ilginin varlığından söz etmek mümkündür. Çeviribilimde kültürel ve küreselci araştırma eğilimlerinde artan bir ivmeyle etkili olduğunu gözlemlenebilir. "The Sociology of Bourdieu and the Construction of the 'Object' in Translation and Interpreting Studies" (2005) ("Bourdieu Sosyolojisi ve Çeviribilim'in 'Nesne'sinin İnşası") adlı makalesinde Inghilleri de, Bourdieu sosyolojisinin çeviribilim araştırmasına uygulanmasının özellikle betimleyici ve çoğuldizgeci yaklaşımların, çeviri eylemi ve bu eylemin sonuçları üzerindeki sosyo-kültürel kısıtları tanımlamak için ileri sürdüğü norm ve uzlaşım kavramlarından daha güçlü kavram öbekleri öneren sosyolojik bakış açısıyla birlikte yeniden değerlendirilmesi çabasının bir parçası olarak alımlanabileneceğini belirtir. (Simeoni, 1998; Hermans 1999; Gouanvic, 2002'den aktaran, Inghilleri, 2005: 126).

Kültürel dönemeçten sosyolojik dönemece evrilen sürecin bağıntılarını görmek açısından Inghilleri'nin saptamaları önem arz etmektedir: Bu süreç çeviribilimin bilimsel alan olarak tanınırlığının ve kabulünün gerçekleşme süreciyle de eşzamanlı işlemiştir. Bu eşzamanlılığı Inghilleri şu sözlerle ifade etmektedir:

> Yazılı ve sözlü çeviriyi birer toplumsal pratik, çevirinin işlevini de yerel ve küresel toplumsal düzenin üretimi ve yeniden üretimi olarak kavrayan bir bakış açısının doğuşu, yazılı ve sözlü çeviri araştırması ve uygulamasının, daha ziyade 'toplumsal' ve sosyolojik bir yaklaşımla ele alınmasının da başlangıcı olmuştur. Bu durum, sadece yazılı ve sözlü çeviriye dâhil olan eyleyenlerin ve kurumların rolüne olan ilginin artmasına değil, aynı zamanda akademik alan ve kürsülerde yazılı ve sözlü çeviriye ayrılan yere ve tanınırlığına ilginin artmasını da teşvik etmiştir. Çeviribilim araştırmasının dilbilim ve anlambilimsel bakış açılarının hegemonyasından ve bu bakış açılarının metin odaklı analize karşı önyargılı tutumlarından uzaklaşarak

> "kültürel dönemeç" i deneyimlediği (Bassnet ve Trivedi, 1999) genel bir kanı iken, sosyolojik bakış açıları gelişme düzeyinde kalmıştır. Bu tür herhangi bir bakış açısının kuramsal düzlemde bir dereceye kadar eklektik kalabileceği görülmektedir. Bu yüzden, a) Bourdieu'nün kavramlarının bu gelişim bağlamıyla uyuşan özel ilgisi ve b) Bourdieu ontolojisi ve epistemolojisinin belli başlı öğelerini bu çaba içine (tümü kucaklanamasa bile) ne derece dâhil edilebilir olduğunun hesaba katılması önemlidir (Inghilleri, 2005: 126).

Sosyal bilimlerde özne ve nesne ilişkisine ilişkin tartışmalara çalışmamızın 1. ve 2. Bölümlerinde yer vermiştik. Paradigma değişikliğine neden olan önemli bir kopuş noktası olarak araştıran özne ile araştırma nesnesi arasındaki diyalektik ilişkiye Bourdieu'nün yaklaşımı da çeviribilim ve sosyoloji arayüzü açısından kayda değer bir açılım sağlamaktadır. Bourdieu'nün anahtar kavramları ile özne ve nesne ikiliğine yaklaşımı yazılı ve sözlü çeviri araştırmaları ve pratiği açısından özellikle kültürel ve ideolojik dönemeçle birlikte işlerlik gösteren sömürgecilik sonrası çeviri yaklaşımlarına katkı sağlayıcı açılımlar getirmiştir. Bu kavramlar ve bakış açılarına bu çalışmanın bir sonraki bölümünde ayrıntılı olarak değinilecek olmakla birlikte bilimsel nesnenin inşası ve sosyal bilimlerde özne-nesne ikiliği konusundaki yaklaşımın çeviribilim ile ilgisini bu aşamada tartışmakta yarar görmekteyiz. Bilimsel öznenin nesnesi ile ilişkisi bağlamında, Bourdieu'nün bakış açısının çeviribilimde görgül çalışmalara ne şekilde uygulanabileceği sorusu çeviri sosyolojisi arayüzü açısından önem arz eden bir sorudur. Çevirinin bir bütün olarak içerdiği tüm bileşenlerle birlikte sosyal bilimler üst başlığı altında nesneleştirilmesi konusu bu çalışmada sorunsallaştırdığımız bir konudur. Simeoni'de, çevirinin sosyal bilim alanı olarak nerede nesneleştirilebileceği ve sınırlarının nasıl çizilebileceği sorusunu sormaktadır. Simeoni, çevirinin sosyal bilimlerdeki disiplinler açısından taşları yerinden oynatan bir içrekliğe sahip olabileceğini, bu durumun, çevirinin – daha genel olarak diller gibi- nesneleştirmesi kolay olmayan bir nesne olmasından kaynaklanıp kaynaklanmadığını sorgulamaktadır. Bu sorgulamanın temelinde, "çevirinin nesneleştirilmesi bu kadar zor bir konu iken, nasıl olup da bir meşru bilgi biçimi olarak sosyal bilimler başlığı altına alınabileceği" sorusu yatmaktadır (Simeoni, 2007: 13).

Inghilleri de, bu sorunsalın aşılması noktasında, Bourdieu'nün epistemolojik yaklaşımı ve özne-nesne tartışmasının kullanılabilir olduğundan söz etmektedir. Bir başka deyişle Bourdieu'nün çeviribilimin epistemolojisinin belirlenmesindeki kullanışlılığına dikkat çekmektedir. Buna göre;

> Bourdieu'nün özne / nesne ilişkisine yaklaşımında, yazılı ve sözlü çeviriyi nesneleştirmeye ilişkin herhangi bir girişimin çıkış noktasında, çevirinin "içrek özellikleri" ni tanımlamaya çalışmaması ya da herhangi bir, örneğin habitus gibi bir bilimsel kavramı, bir "apriori" olarak uygulamaya teşebbüs etmemesi gerektiği vurgusu vardır. Gerçek bir çıkış noktası, ilgili toplumsal pratiklerin, belirli alanlardaki konumlarının ve gerek yazılı ve sözlü çeviri *eylemlerinin,* gerek bu eylemlerle ilişki içinde ortaya çıkan akademik *bilimsel* etkinliğin ve bütün bunların tahakküm alanıyla ilşkilerinin de dahil edilebileceği sermayenin *ilişkiselliğinin* görgül incelenmesi olmalıdır (Inghilleri, 2005: 129).

Bu yaklaşım, çeviribilimin epistemolojisi açısından önemli bir katkı sağlamaktadır. Şöyle ki, bu yaklaşım, çeviri pratiğinin tüm bileşenlerinin toplumsal ilişkisellikleri içinde gözlemlenmesi ile elde edilen bilimsel bilginin, bilimsel alanın sermayesini oluşturacağının ve bilimsel alanın toplumsal bir pratik olarak ayrıca nesneleştirilebileceğinin ipuçlarını sunmaktadır. Inghilleri'nin deyişiyle, bir bilimsel alan olarak çeviribilim, "kendi alanının bakışı" ile alanının nesnesini yaratacak ve tanımlayacaktır, bir başka deyişle, bu durum, "nesneyi nesneleştiren bakış açısını nesneleştirmeyi" gerektirecektir (Inghilleri, 2005: 130). Çeviribilimin sosyolojik yaklaşımla ilişkisinde, epistemolojik bir dönemece işaret eden bir nokta olarak bu bakış açısının önemli olduğu ortadadır. O halde, çeviribilimin sosyolojik dönemecinde, bilimsel alanın nesnesini toplumsal ilişkiselliği içinde inşa etmeyi ve tanımlamayı amaçladığını belirlemek mümkündür.

Bourdieu'nün birey ile toplum, özne ile nesne ikiliklerine yaklaşımının temelinde bu ikiliklerin birbirlerini inşa eden ilişkiselliği olduğunu, kavramların ya da kuramların pratiği inceleme ya da çözümlemede tepeden inmeci bir yaklaşımla kullanılmasının değil, toplumsal pratiğin eyleyenleri olarak bireylerin toplumsal inşaları, toplumsal olarak inşa edilmiş bu bireylerin toplumu inşa etmeleri, bu eylemleri inceleme nesnesi edinen bilimsel alanın eyleyenleri olarak bilim insanlarının bilim alanı içinde inşa edilen bireysellikleri ve bu bilimsel alanı inşa etmeleri gibi ilişkisellikleri içinde

ele almak gerektiği vurgusunun olduğunu gözlemlemek mümkündür. Bu ilişkiselliklerin izleği açısından sunduğu sosyolojik projenin bileşenleri olarak habitus, sermaye, alan, doxa ve benzeri kavramlar ve bu kavramların çeviribilimde sosyolojik yaklaşımlara ne şekilde etki ettiği, bu çalışmanın bir sonraki başlığında ele alınmaktadır.

3.1.1. Çeviribilimde Sosyolojik Yaklaşımlar ve Sosyolojik Dönemeç

Betimleyici çeviribilim, dizgeci yaklaşımlar, yönlendirme okulu ve işlev-odaklı kuramlarda kültürel, ideolojik ve sosyolojik dönemeçlere zemin hazırlayan öncü kavramların izi sürülmeden çeviribilimde sosyoloji ile disiplinlerarası çalışma alanının kavramlarını irdelemek siyaseten doğru olmaya çalıştığımız bu çalışmada sağlıklı ve kapsayıcı bir yol olmayacaktır. 2000'li yıllarda sosyolojinin özellikle bazı kuram ve kuramcılarının kavram ve yöntemlerinin çeviri pratiğinin çözümlenmesi ve çeviri kuramlarının toplumsal bağlama taşınması sürecinin kendisi de bir sosyal ve tarihsel bağlamda gerçekleşmiştir. Üstelik bu bağlam çeviri olgularının çok yönlü doğasının bir gereği olarak çok yönlü ve katmanlı bir bağlamdır.

Sociocultural Aspects of Translating and Interpreting (2006) ("Yazılı ve Sözlü Çevirinin Sosyokültürel Boyutları") adlı derlemenin önsözünde, Anthony Pym'in de belirttiği gibi, çeviriye toplumsal ve kültürel yaklaşımlar söz konusu edilecekse, Nida'nın *The Sociololinguistics of Interlingual Communication* (1996) ("Dillerarası İletişimin Sosyo-Dilbilimi") adlı çalışmasından, yazın çevirisine sosyolojik yaklaşımlara örnek verilebilecek olan Franko-Kanadalı araştırmacılardan Annie Brisset'in *Sociocritique de la Traduction* (1990) ("Çevirinin Sosyo-eleştirisi")'ne Jean-Marc Gouanvic'in *Sociologie de la Traduction* (1999) ("Çevirinin Sosyolojisi")'ne dek pek çok çalışmada çevirinin toplumsal ve kültürel boyutları ele alınmıştır. Genel anlamda, 1970'lerden beri Betimleyici Çeviribilim'in tüm bir ekseninin çeviri incelemesini daha geniş bir bağlamsal çerçeveye taşımak üzerine

kurulu olduğu da iddia edilebilir. Bu anlamda, toplumsal ve kültürel bakış açıları, otuz yılı aşkın, hatta belki daha da uzun bir süredir bizimledir (Pym, 2006: 2).

Ancak bu çalışmaların odağında ağırlıkla çeviri metin vardır. Adı geçen bu çalışmalarda, çeviri metinlerin incelenmesinde kültürel ve toplumsal yaklaşımlardan bahsetmek mümkündür. Pym, metin üzerindeki bu odağın anlaşılabilir olduğunu belirtmektedir. Nida'nın çalışmaları, İncil çevirisinine, Tanrı'nın Söz'üne odaklanmaktaydı. Dolayısıyla, Pym'in de belirttiği gibi "sosyo-dilbilimcilerin amacı ilk olarak dil kullanımını tanımlamaktı; yazın alanından gelen bir Betimleyici Çeviribilim açısından da metnin inceleme nesnesi olarak ön plana çıkması" anlaşılabilirdi. Özellikle Foucault'da olduğu biçimiyle eleştirel söylem kuramının çeviribilimcileri metni ve bağlamı söylemsel biçimler olarak görmeye, metinselliği etkin bir biçimde toplumsal alana taşımaya davet ettiği de doğruydu. Ve bu durumun bu çalışmada da ikinci bölümde izini sürdüğümüz Rus Biçimcilerin yaklaşımına, genel anlamda göstergebilime doğru bağlantısı kurulabilecek bir nokta olduğu da söylenebilir (Pym, 2006: 2). Pym'in dikkat çektiği noktanın, sosyolojik yaklaşımların baskın çıktığı günümüz bakış açılarına dek, bu çalışmada da üzerinde durduğumuz öncüllerin kavram ve kuramsal yaklaşımlarının en azından önermeler düzeyinde toplumsal boyutu gözden kaçırmamakla birlikte bunu dil ve metin düzeyinde tutmakla yetinmiş olmalarıdır. Pym, çeviri metinden daha çok çevirmenlere odaklanan bakış açılarının daha farklı beklentiler uyandıracağından söz etmekte ve çevirmenlerin, daha genel ifade etmek gerekirse aracıların sosyolojisine dönük bir sorgulamanın sonunda ne bulabileceğimizi sorgulamaktadır. Nida'da ya da kuralcı sosyo-dilbilim yaklaşımlarında birey olarak çevirmene dair görünür bir ilgi olmadığından, nihayetinde kimliği belirsiz bir çevirmene yardım etmek üzerine kurulu bu kuramsal bakışın çeşitlilik gösterebilen toplumsal kimliklerin çözümlenmesine ilişkin neredeyse yok denecek kadar az bir ilgi duyduğundan bahsetmektedir. Pym'e göre, Betimleyici Çeviribilim'in, odak noktası çoğunlukla çeviri metin boyutunda kendini gösteren deyiş kaydırma ya da değiştirimlerde ya da çevirinin bir kültürel dizgedeki etkilerinde ("girişim") olan klasik referanslarının (Popovic, Levy, Holmes, Zohar) pek çoğunda da bağlam içinde tanımlanmış çevirmen olgusuna nadiren rastlanır. Bir anlamda, betimleyici yaklaşımlar,

kuralcılığa karşı çıkmak adına aracı faktörünü benzer biçimde dışarıda bırakmıştır. Kaynak metnin sosyolojisinden erek dizgedeki etkilerin sosyolojisine geçildiği, ancak çevirmenlerin sosyolojik çözümlenmesine dair pek az şey söylendiği belirlenebilir (Pym, 2006: 3).

Betimleyici Çeviribilim açısından, bu çalışmada da üzerinde durduğumuz gibi, özellikle Gideon Toury'nin norm kavramının, çevirmene birey olarak yaklaşım açısından ötekilerden ayrı bir yere konması gerektiğini belirtmiştik. Pym de, Toury'nin norm kavramının sosyolojik bir kavram olduğunu ve davranıştaki düzenlilikler (bu yüzden de dilsel biçimler olmaktan öte insan eylemi ile ilgilendirilebilecek olan) norm kavramıyla bir dereceye kadar çevirmenin toplumsal öznelliğini çözümlemeye çalıştığını belirtir. Toury (Toury, 1995: 241'den alıntılayan Pym, 2006: 3) zorunlu olarak mesleki bağlamı da beraberinde getiren bir sorunsal olarak bireylerin çevirmen olma süreçlerine de ilgi göstermiştir. Lefevere, çevirmenler ile patronlar arasındaki ilişkiyi sorgulamış (Lefevere, 1992'den alıntılayan Pym, 2006: 3), Venuti, kültürler arasındaki asimetrik güç ilişkileri üzerinde belli başlı çeviri normlarının etkisini gözlemlemiş (Venuti, 1995'ten alıntılayan, Pym, 2006: 3) ve Peeters, tüm bir iletişim olgusunun bir bileşeni olarak toplumsal aracılığın rolüne ve dolayısıyla çevirmenin sosyo-dilbilimsel kimliğine ilgi göstermiştir (Peeters, 1999'dan alıntılayan Pym, 2006: 3). Alman işlevselci yaklaşımlardan Vermeer ve Holz-Manttari'nin yaklaşımları da bu öncülleri tamamlayıcı yaklaşımlar olarak görülebilir. Her iki kuramcı da, farklı açılardan da olsa, iletişim sürecinde çevirmene özel bir toplumsal kimlik ile, son derece aktif roller vermiştir. Pym, Holz-Manttari'nin uzmanlık konusundaki ısrarcı tutumunu ve Vermeer'in çevirmenlerin tarihsel konumları ve işverenle çeviri işini münazara etme kapasitesi konusundaki farkındalığını örnek vermektedir. Bu bakış açıları, Pym' e göre, görgül her hangi bir düzlemde, güçlü bir şekilde sosyolojik olarak addedilememekle birlikte, salt metinleri değil, toplumsal ilişkileri çözümlemeye ilgi göstermeleri bakımından, çeviri sosyolojisinin öncülleri olarak değerlendirmeyi hak etmektedir. Pym, Pöchhacker'in, konferans çevirmenini sadece kaynak metin konuşmacısı ve erek metin dinleyicisi arasında bir yerde değil, bir makro metin olarak tüm konferans bağlamında bir konuma yerleştirdiği (Pöchhacker, 1994'ten

alıntılayan, Pym, 2006: 3) çalışmalarının da öncül kuramsal çerçevesini Vermeer'in Skopos Kuramı'nın oluşturduğunu belirtmektedir.

Çeviribilimde sosyolojik yaklaşımların odağının, ağırlıklı olarak, metinden eyleyenler olarak çevirmenlere kaydığını söylemek mümkün olacaktır. Bu çalışmada, çeviribilimin inceleme nesnesini çeviri metin, çeviri süreci ve çevirmen olarak belirlediğimizi bir kez daha vurgulamakta yarar vardır. Ancak, çeviribilimde sosyolojik yaklaşımları temel aldığımız bu bölümde, bu inceleme nesnelerinin her birini gerek tek tek, gerek birbirleriyle ilişkisellikleri bağlamını göz ardı etmeksizin, toplumsal bağıntıları içinde irdeleyen yaklaşımları ön plana çıkardığımızı da belirtmekte yarar görmekteyiz.

Çeviribilim paradigması içinde retrospektif olarak 70'ler ve 80'lerin betimleyici çeviribilim kuramlarından, dizgeci bakış açıları ve manipülasyon okulu yaklaşımlarına, 90'ların kültürel ve ideolojik dönemecinden 2000'li yılların başından itibaren sosyolojik dönemece değin izini sürdüğümüz toplumsal bağlamın zeminini oluşturan kavramlar ve kavram öbeklerinin özellikle 2000'li yıllarda ön plana çıktığını ve özellikle bazı sosyologların kavramlarıyla daha fazla birlikte anılır olduğunu gördük.

Çeviribilimin inceleme nesnesine, çeviri gerçekliğine, çeviri gerçekliğinin barındırdığı sorunsalların analizi ve çözümüne, disiplinlerarası araştırma yöntemlerine bilinçli bir şekilde dahil edilen Pierre Bourdieu'nün kuramının çeviribilimsel okumasında anahtar kavramları tartışmak ve "çeviribilimsel göz"le değerlendirmekte yarar görmekteyiz. Çünkü, bu tezin giriş bölümünde de belirtildiği gibi disiplinlerarası arayüzde çalışmanın, disiplinlerarası ortama katılan farklı alanları karşılıklı ve etkileşim içinde dönüştürme potansiyeline, disiplinlerarası çalışmanın diyalektiğine vurgu yapmak amacındayız.

Bourdieu'nün çeviribilimde sosyolojik bakış açılarının çözümlemelerinde çokça kullanılan kavramlarına geçmeden önce, bilimsel alan ve bilgi üzerine düşüncelerinin üzerinde durmanın bu çalışmada sorunsallaştırılan bazı noktalara koşutluk içermesi

bakımından üstünde durulmaya değer olduğunu düşünmekteyiz. Barış Mücen'in "Bourdieu'yü Kullanmak: Bilimsel Nesnenin İnşası" (2014) adlı makalesinde üzerinde durduğu biçimiyle bilimsel alan içinde üretilmiş bilgi vurgusuna dikkat çekmekte yarar olduğunu görmekteyiz. Mücen, Bourdieu'nün bilimin görece özerkliğinin zayıflamasından duyduğu kaygı ile, bilimdışı alanların dinamikleri ile belirlenen bir bilimsellik ve özerkliğin yitişine istinaden, ne öznesi ne de nesnesi bilimsel alan içinde üretilmiş bir bilgi ve bilim alanında üretilmeyen sorulara bilimsel araçlarla yanıt arayan bir bilime doğru gidişattan duyduğu endişeyi aktarır. Çeviribilim açısından kendi bilimsel alanı içinde üretilmeyen bir bilgi yığınının (bilgi kirliliğinin) olduğunu söylemek, çalışmada geldiğimiz bu noktada hiç de yanlış olmayacaktır. Bu çalışmanın 4. Bölümünde üzerinde daha ayrıntılı olarak duracağımız gibi, çeviri gerçekliğinin bilimsel alan sınırları içinde yeterince dile getirilemeyişi ya da alan dışı söylemin, kökeni insanlık tarihi kadar eski bilimsel olmayan değerlendirmesinin bilimsel söylemle çarpışması gibi durumlar açısından Bourdieu'nün, bilimsel alan içinde üretilmeyen bilgi ve taleplerin bilimsel bilgi ve önermeleri kapsamadığı, bağlayıcı olamayacağı önermesi önemlidir. Bilimsel alanın özerkliği, salt alanın öteki alanlardan özerkliği olarak değil, popüler düzlemde üretilen ve bilimsel ilerleyişe bir anlamda ket vuran ya da geciktiren söylem ve taleplerden özerk olmayı da ifade etmektedir. Bourdieu, sosyolojinin de, her bilim gibi sadece bilimsel olarak ürettiği sorulara yanıt verebileceğini belirtmektedir, ki bu belirleyim çeviribilim için de son derece geçerli bir belirleyimdir. Ona göre sosyoloji her soruya yanıt veremez. Bu sınır, bilimin özerkliğini inşa eden sınırdır. Kimi sorular ve talepler, yapabildiğinden çok yapamadığı ve dahası yapmaması gereken ve talep edilmemesi gereken bir sınıra dayanmaktadır. Toplumsal sorunların ortak algılarda aldığı soru halleri bilimsel değildir. Bilimsel araçları bu verili sorulara uygulamak da bilimsel bir eylem değildir. Ona göre, sosyoloji, ancak bilimsel araçlarla analitik olarak ve rasyonel olarak yeniden inşa ettiği toplumsal gerçekliği, yani kendi ürettiği bilimsel nesneyi analiz edebilir (Bourdieu, 2013: 11'den alıntılayan Mücen, 2014: 351).

Çeviribilimin kendi araştırma nesnesine dair ürettiği bilimsel sorular ve yanıt arayışları da benzer şekilde bilimsel alan dışında üretilen ve tarihsel izlekte geriden

takip eden sorulara yanıt aramaktan özerktir. Bu konuya bu çalışmanın 4. Bölümünde çevirmen yargılanmaları konusunda üretilen gerek bilimsel alan içinden gerek dışından söylemlerin çözümlenmesinde daha ayrıntılı olarak geri dönülmektedir.

Çeviribilimde sosyolojik bir dönemeci temsilen benimsenebilecek yöntemsel ve disipliner sorular bağlamında bir dizi önermenin Michaela Wolf'un, "The implications of a sociological turn – methodological and disciplinary questions" (2009) ("Sosyolojik dönemece ilişkin önermeler- yöntemsel ve disipliner sorular") adlı makalesinde özetlendiğini görmekteyiz. Buna göre Wolf, çeviribilimde, kültürel ve toplumsal etmenlerin yansımalarıyla daha da genişleyen bir bağlamda, çevirinin seçimi, üretimi ve alımlanmasının yanı sıra, çeviri sürecine dahil olan eyleyenlerin öznel rolüne ilişkin çalışmalara da yer açıldığını belirtmektedir. Çeviribilimin geçmişinde çevirinin toplumsal bağlama oturtulmasına ilişkin her zaman güçlü bir referans söz konusu olmakla birlikte, çevirinin bir toplumsal pratik olarak tanımlanması konusunda tutarlı bir kuramsal ve kavramsal çerçevenin oluşmadığını da vurgulamaktadır. Çeviribilimde sosyolojik yaklaşımın öncülleri olarak, Gouanvic (2007), Hermans (1999: 120, 2007a, b), Simeoni (1998, 2007), Buzelin (2007) ve Wolf (1999, 2006, 2007) gibi araştırmacıların girişimlerini örnek vermektedir. Bu çalışmalar, "çevirinin sosyolojisi" olarak adlandırılabilmesi mümkün olan bir kavramsallaştırma çalışmasına ilişkin olarak başvurulacak sosyolojik yaklaşımların bir değerlendirilmesi girişimi olarak görülebilir. Wolf, bunu çeviribilimin bir alt-disiplini olarak nitelemektedir (Wolf, 2009: 73).

Yani çeviri sosyolojisinin ya da çeviriye sosyolojik kavram ve kuramsal araçlarla yaklaşmanın bir paradigma oluşturduğunu düşünmemektedir. Çeviri olgularının odakta olduğu bir bilimsel alanın, öncelikle alan tanımının toplumsal kavramsallaştırılması amacıyla Bourdieu'nün alan kavramıyla birlikte değerlendirildiğini gözlemlemek mümkündür. Daha sonra çeviribilimin inceleme nesnesi olarak çevirmen, çeviri süreci ve çeviri ürünün, toplumsal çerçeveyle sıkı bağları ve gerek birbirleriyle gerek toplumla ilişkisellikleri düzleminde, Bourdieu'nün habitus, sermaye, illusio ve doxa gibi kavramlarıyla sosyolojik okumaya tabi tutulduğunu görmek mümkündür.

Wolf, çeviribilim alanının dışından katkı sağlayacak yaklaşımların disiplinler ötesi çalışmayı teşvik eden argümanların lehine bir argüman olduğunu, farklı bilimsel beklentilerin, bilimsel söylemlerin ve algının hem kuramsal hem de görgül düzeyde ortaklaşa çalışmalar yapılmasının önünde bir engel olarak görülmemesi gerektiğini belirterek, disiplinlerarası ve hatta disiplinler ötesi çalışmayı desteklediğinin altını çizmektedir (Wolf, 2009: 75). Bu disiplinler ötesi katkılara, sosyolog ve antropolog Martin Fuchs'un "Reaching out: or, Nobody exists in one context only. Society as a translation" (2009) ("İletişime geçmek: ya da, Kimse sadece tek bir bağlam içinde yer almaz. Çeviri olarak toplum") adlı çalışmasını örnek verir. Bu çalışmada Fuchs, toplumsal entegrasyonun uzlaşma üzerinden değil, farklılık üzerinden gerçekleştiğini ve bunun entegre olan birimler arasında toplumsal etkileşim düzeyinde, kişisel soyut ve gündelik dilleri ya da anlamlandırmaları ile anlamlandırma/ diller ve "somut" pratikler arasında çeviri yapmak yoluyla gerçekleştiğini öne sürmektedir (Fuchs, 2009'dan aktaran Wolf, 2009: 74).

Bu aktarım, çevirinin farklı disiplinlerde inceleme nesnesi edilmesi ve bu çalışmada vurguladığımız biçimiyle disiplinlerarası yaklaşımın talebi açısından koşutluk içermesi bakımından önem arz etmektedir. Wolf, farklı kurumlar, dizgeler ve toplumsal çevreler, söylemler ve toplumsal alanların çevirinin aracılığı olmaksızın bir arada var olamayacağını belirtmektedir. Çeviri nosyonu toplumsal pratiğin ve genel anlamda toplumsal yaşamın yeni bir kavranışına yol açıcı olmaktadır (Wolf, 2009: 74)

Çeviribilimde sosyolojik dönemeç olarak adlandırabilecek dönemin, kültürel dönemeci (Susan Bassnet ve Andre Lefevere, 1990:1) izlediğini söyleyebiliriz. 90'larda kültürel dönemecin ön plana çıkardığı ideoloji, patronaj, çevirinin yeniden yazım olarak algısı, güç ilişkilerinin çözümlenmesi gibi kavramsal araçlarının ve çevirmenin ideolojisi, çeviri sürecini etkileyen ve yönlendiren olgular olarak patronaj, yenidenyazım süreçleri, çevirinin metin dışı etkileyenleri bağlamında diller ve kültürlerarasındaki asimetrik güç ilişkilerinin çözümlenmesi gibi yöntemsel yaklaşımlarının daha sistematik olarak toplumsal boyuta, yani daha geniş bir

kavramsal ve kuramsal çerçeveye taşınması içinde olunduğunu gözlemlemek mümkündür. Kültürel dönemeçte ideolojinin çeviride aktarımı, yeniden üretimi ya da çevirinin bir yeniden yazım süreci olduğu gibi çözümlemelerin temelinde, çeviri metin (ve özellikle yazın metni) ve çeviri süreci olduğunu belirlemek yanlış olmayacaktır. Sosyolojik yaklaşım ile çeviribilim araştırması, çeviri metnin ve sürecinin kültürellik ve ideoloji gibi çerçevesi belli ve soyutlanarak çalışılan kavramsal incelenmesi boyutlarını, daha geniş bir bağlam içinde göz önünde bulundurarak, alanın öteki tüm eyleyenleri ile ilişkiselliği içinde toplumsal olarak konumlandırılan, bir "eyleyen" olarak çevirmen; "toplumsal bir pratik" olarak çeviri süreci; "toplumsal konum alışı ve ilişkiselliği" içinde tanımlanmış çeviri ürün tanımlarıyla daha geniş bir perspektife ulaştırılma çabası içine girilmiştir. Wolf, çeviribilimde sosyolojik dönemeç ile kültürel dönemecin, kuramsal ve yöntemsel bağlamsallaştırılmasının, kültürel ve toplumsal pratik olarak çeviriye yaklaşım düzleminde, biri diğerinden ayrı düşünülemeyecek yaklaşımlar olduğunu belirtmektedir. Salt, "toplumsal" olana odaklanıp, güç, ideoloji ve benzer konuları kültürel pratik içinde yoğuran yaklaşımlara yer vermeyen bir "çeviri sosyolojisin"nin yeni bir alt-disiplin olarak yaratılması süreci, yöntem sorununu sürüncemede bırakacaktır. Aksine çevirinin toplumsal bir pratik olarak görüldüğü bu yaklaşım, çeviribilimin merkezinde yer alması gereken bir yaklaşımdır. Bu türden bir konum alış, var olan yaklaşımların "çeviri sosyolojisi"ne daha uygun bir şekilde eklemlenmesinin yanısıra, sosyoloji ve kültürel çalışmalar gibi alanlarda geliştirilmiş yöntemler arayüzünde daha etkin bir şekilde tartışılmasının potansiyelini oluşturmaktadır (Wolf, 2007: 6).

Sosyolojik dönemeç, örneğin Wolf (2007: 9) tarafından "toplumsal dönemeç" olarak da adlandırılmaktadır. Sosyolojik dönemeçle birlikte, çeviribilim araştırmacılarının eyleyen olarak birey üzerine artan bir ilgiyle eğildiğini gözlemleyebiliriz. Kültür ürünleri olarak çevirilerdense, sosyokültürel bir topluluğun bir bireyi olarak, toplumu yapılandıran ve toplum içinde yapılandırılmış oluşu ile, Bourdieu'nün kavramsal önermesi "habitus"u, kültürlerarası müzakerede bir eyleyen oluşu ile çevirmenin kendisi bir inceleme nesnesi edinilmektedir. Bu, elbette çevirilerin incelenmesinin bırakıldığı anlamına gelmemektedir. Ancak vurgu, toplumsal düzlem ile ilişkiselliği

bağlamında çevirmene doğru kaymıştır (Merkle, 2008: 175). Sosyoloji gibi alandan, yöntem ve araştırma tekniklerinin alınması da, alanın zenginleştirilmesine yol açması ya da Snell-Hornby'nin (Snell-Hornby, 1988/ 1995: 133) ele aldığı şekliyle alanın "disiplinlerarası" lığına vurgu yapan bir nokta olması yönünde olumlu bir durum değerlendirilebilir.

3.2. Çeviribilimin İnceleme Nesnesi

> *"çeviri hakkında, yani inceleme nesnemizin tam da kendisi hakkında konuşurken aslında ne kastediyoruz?"*
> *(Arrojo: 2002).*

Önceki bölümlerde tarihsel izlekte izini sürdüğümüz kuramsal yaklaşımların inceleme nesnesi olarak tanımladığı tüm olgular ve süreçler çeviribilimin inceleme nesnesini oluşturmaktadır. Çeviribilim çok yönlü ve katmanlı doğası gereği çeviri üründen çeviri sürecine, çeviri eyleminin eyleyeni ya da faili olarak çevirmenden çevirinin içerdiği dilsel, metinsel, metinlerarası ve metin dışı bileşenlere, kültürel, ideolojik, sosyolojik, hukuki, kurumsal, mesleki, etik, etnografik, bilişsel ve psikolojik tüm alanlarla ilişkiselliğine dek uzanan geniş bir yelpazede bir inceleme bütüncesine sahiptir. Bu geniş yelpazede sunulan tüm kavramların çeviri gerçekliği içinde betimlenmesi, açıklanması ve uygulamalı alanına dönüt sağlayacak şekilde önermelerle geliştirilmesi, bilim alanının kuramsal alt alanının uygulamalı alt alanına katkısını sağlamak bu bilimsel alanın ontolojisini ve epistemolojisini açıklar.

Çeviri üzerine söylemin 2000 yıl öncesine dek dayandığı, Cicero'dan günümüz çeviribilim paradigmasına dek, çeviri gerçekliği içinde olan ya da olmayanlarca üretilmiş düşünceler ve düşünce sistematiğinin birikerek oluşturduğu arşiv, yani çeviriye tarihsel ve felsefi yaklaşımlar da çeviribilimsel bakış açısıyla geri dönüşlü olarak ele alınması gereken inceleme nesneleri olarak kabul edilebilirler.

Çeviribilimin bilim alanı olarak doğası, yani kendi ontolojisi ve epistemolojisi de bir inceleme nesnesidir. Bilim alanının kendisinin inceleme nesnesi haline gelmesi

çeviribilimin öz-düşünümsel bir bilim alanı olma niteliğini gösterir. Çeviribilim üzerine üretilmiş üst-söylemin kendisi bu durumda bir inceleme nesnesidir.

Alanın kurucu metinleri açısından değerlendirdiğimizde, Holmes'ün çeviribilimin genel çerçevesini çizdiği, kapsamını çizip, hedeflerini belirlediği "Çeviribilimin Adı ve Doğası" makalesinde çeviribilimin inceleme nesnesini ayrıntılandırarak, maddeler halinde listelediğini görürüz.. Daha sonra Holmes'ün metnini temel alarak Toury'nin geliştirdiği alan haritasına bakmadan önce, Holmes'ün çeviribilimin inceleme nesnesini en genel anlamda "çeviri süreci ve çeviri ürünleri çevresinde oluşan karmaşık sorunlar" bütünü olarak belirlediğini söyleyebiliriz (Holmes, (Çev.: Koş) 2004: 108). Çeviribilimin alanlarını ve konularını alt başlıklar halinde vermiş olan Holmes'ün yaptığı bölümleme daha sonra Toury (1995) tarafından haritalaştırılmış ve Holmes'ün çeviribilim haritası olarak sunulmuştur.

Holmes, çeviribilimin *pure* ("salt") bir araştırma alanı olarak- yani kendi amaçları için yapılan araştırmaları kapsayan ve kendi araştırmaları dışında doğrudan uygulamalara oldukça uzak kalan- çeviribilimin iki ana hedefinden ilkinin çeviri süreci ve çeviri ürünlerini, kendi deneyim dünyamızda karşımıza çıktıkları biçimiyle betimlemek ve ikincisinin de, bu olguları açıklamak ve önceden tahmin etmek için genel ilkeler oluşturmak olduğunu belirtmektedir. Salt çeviribilimin bu hedeflerini gerçekleştiren iki ana dalı betimleyici çeviribilim ve kuramsal çeviribilim olarak bölümlenmektedir. Betimleyici çeviribilim alanında yapılan araştırmaların inceleme nesneleri ürün odaklı (var olan çeviriler, bireysel çeviriler, metin odaklı çeviri betimlemesi), işlev odaklı (erek dizgede sosyo-külürel durum içindeki işlevler betimlemenin nesnesi haline gelir, metinlerden çok bağlamlar incelenir, hangi metnin çevrildiği, hangilerinin çevrilmediği, çevirilen metinlerin toplumdaki etkisi vb. sorunsallar da inceleme konusu olduğundan Holmes aynı zamanda bu alt başlığa çeviri sosyolojisi kadar uygun bir terim olmadığını belirterek "toplumsal çeviribilim" adını da önerir) ve süreç odaklı (çeviri süreci ya da edimi, çeviri sürecindeki zihinsel süreçler, bu anlamda da çeviri psikolojisi ya da psikoçeviribilim adları önerilmiştir) olmak üzere üç ana türe ayrılabilir. Salt çeviribilimin diğer bir alt dalı da çeviri kuramı ya da kuramsal çeviribilimdir. Bu alan kendi içinde genel ve kısmi kuramları

çeviribilimsel incelemenin nesnesi haline getirir. Kısmi çeviri kuramları kendi içinde altı ana gruba ayrılır: araçla sınırlı (insan çevirisiyle ilgili kuramlar, bilgisayar çevirisi, ortak ya da bilgisayar destekli çeviri, sözlü-ardı ve eşzamanlı çeviri), belirli bir alanla sınırlı (dil çiftiyle sınırlı, dil grubu çiftiyle sınırlı, kültür ve ya kültür grubu ile sınırlı), sınıfla sınırlı (tümceyle sınırlı kuramsal yaklaşımlardan metinle sınırlı yaklaşımlara doğru), metin/ söylem türüyle sınırlı, zamanla (çağdaş ve eski dönem metinlerin çevirisi ile) sınırlı, sorunla sınırlı (belli bir sorunun kavramsallaştırılması gibi) kısmi kuramların kendileri ve kavramsal örüntüleri birer inceleme nesnesi halinde sunulur. Holmes, çeviribilimin uygulamalı alanını ışık tutan değil işe yarayan alan olarak tanımlamaktadır. Bu alana da çeviri eğitimi ya da çevirmen yetiştirilmesi, çeviri yardımcıları (sözlükler, terimceler, dilbilgisi), çeviri politikası ve çeviri eleştirisi girer. (Holmes, (Çev.: Koş), 2004: 111-17).

Sanjun Sun ve Gregory M. Shreve, "Reconfiguring Translation Studies" (2012) ("Çeviribilimi Yeniden Şekillendirmek") adlı makalelerinde, Holmes'ün bölümlemesini çeviribilimin inceleme nesnesi açısından yorumlarlar. Buna göre, çeviribilimin salt araştırma alanı ile uygulama alanının amaç, bağlam ve geçerlilik (Gaber, 2010'dan aktaran Sun, Shreve: 2012: 35) anlamında farklılaştığı gözleminde bulunurlar. Uygulamalı alanda araştırmanın "daha iyi bir çözüm yaratma amacıyla bir sorun hakkında sahip olunan bilginin" arttırılmasına yönelik, salt çeviribilimsel araştırmanın ise "modern çeviri dünyasında yaşanan sorunlara kayda değer küçük bir gönderme ile- sahip olunan bilginin genişletilmesine" yönelik olduğu (Sun, Shreve: 2012: 35) eleştirisini getirmektedirler. Pek çok araştırmacının salt çeviribilim ve uygulamalı alanını süreklilik arz eden bir bütünün iki ucu olarak alımladığını, uzun vadede salt çeviribilimsel araştırmanın uygulamaya döküleceği inancında olduklarını belirtirler (Sun, Shreve: 2012: 35).

Holmes'ün çeviribilimin salt çeviribilimsel ve uygulama alanlarında bölümlediği alt alanlara dair tek tek inceleme nesnelerini adlandırmamakla birlikte, yukarıda da belirttiğimiz gibi çeviribilimin inceleme nesnesinin çeviri olguları ve çeviriler olduğunu belirttiğini gördük. Çevirmenlere doğrudan işaret etmemekle birlikte yukarıdaki haritanın altında Holmes'ün kendi bölümlemesine verdiği açıklamalarda

çevirmenlere değindiğini de gördük. Ancak, bu bölümlemede bir alt alan olarak çevirmenlere yer verilmesi gerektiğini düşünen ve bunu belirten araştırmacılar da vardır (Pym, 1998). Sanjun Sun ve Gregory M. Shreve, bunun özellikle de alanda çevirmenin bir eyleyen ya da fail olarak rolü, öznelliği ve statüsü üzerine artan tartışmalar açısından bir sorun teşkil ettiğine dikkat çekmektedir. Yanısıra disiplinin kendisine dönük düşünce üretimi de (Gambier ve Doorslaer, 2009; Gile, Hansen ve Pokorn, 2010'ten aktaran Sun, Shreve: 2012: 35) aralıksız sürdüğünü belirterek, çeviribilimin inceleme nesnesine dair önermeleri birbiriyle karşılıklı iletişimde olan ve kimi yerde örtüşmeler içeren bir liste önerirler. Buna göre **Çeviri:** tanım, tarih, işlevler, türler, etkiler, değerlendirme, eleştiri, **Çevirmen:** roller, kişisel gelişim, kendine özgülük, sosyal ilişkiler, **Çeviri süreci:** çevrilecek materyaller, bilişsel süreçler, stratejiler, prosedürler ve iş akış şemaları, çeviri yardımcıları, dışsal etmenler (örn.: skopos), etik, **Çeviribilim:** amaç, araştırma konuları, araştırma yöntemleri, disipliner oryantasyon, tarih, araştırma yönelimleri, çeviribilimin inceleme nesneleri olarak sıralanır.

Çeviribilimde inceleme nesnesine yukarıda alıntıladığımız steril bölümlemeden daha farklı, çeviri gerçekliğinin barındırdığı sosyo-kültürellik, toplumsal nedensellik ve insan aracılığı gibi açıları da gözönünde bulunduran daha politik bir düzlemde yaklaşan çeviribilimsel yaklaşımlar da mevcuttur. Örneğin, Christina Schaffner'a göre;

> "Odak artık toplumsal, kültürel ve iletişimsel pratiğe, çeviri sürecinin ve çeviri ürünlerin kültürel ve ideolojik önemine, çeviriyi kuşatan politikaya, çeviri davranışı ile sosyo-kültürel faktörler arasındaki ilişkiye, toplumsal nedensellik ve insan eylemliliğine kaymıştır. Bu aynı zamanda, şu türden soruların sorulmakta olduğu anlamına gelmektedir: Hangi dillerden hangi dillere doğru, ne tür metinlerin çevrileceğine kim karar vermektedir? Çeviriler nerede üretilmektedir? Çevirmen davranışını belirleyen faktörler hangileridir? Çeviriler nasıl alımlanmaktadır? Çevirmenleri kim seçmekte ve eğitmektedir? Kaç çevirmen? Hangi dil çiftlerinde?" (Schaffner, 2007: 136).

Bu tür soruların politik angajmanı olduğu açıktır. Çeviriyi teşvik eden, kabul eden, destek veren, köstekleyen ya da engelleyen tüm karar alma biçimleri politiktir. Schaffner bu bağlamda çeviri politikasının ya da politik çevirinin inceleme nesnesi

olarak, çeviriyi destekleyen ve teşvik eden kişi, kurum, örgüt ve hatta devlet organları gibi yapıların patronajı kavramından (Lefevere, 1992a) bahseder. Çeviriyi desteklemenin tam tersi olarak düşünülebilecek çevirinin kösteklenmesi ya da engellenmesi durumuna örnek olarak da sansürü verir. Bu bağlamda totaliter rejimlerdeki çeviri etkinliği ve çeviri politikaları öne çıkan inceleme konularıdır. Çeviri politikasının bir diğer inceleme konusu da çevirinin yönü konusudur. Kaynak ve erek dillerin seçimi bağlamında örneğin İngilizce'nin hakimiyeti Schaffner'a göre öncelikli olarak politik bir durumdur. Çevirilerin yönündeki eşitsizlik (tahakküme dayalı ilişkiler), daha az çevrilen diller kavramını ortaya çıkarmıştır. Çeviri süreçlerine dahil olan (genellikle gizli) güç ilişkilerini ve asimetrik kültürel alışverişi ortaya çıkarmak, özellikle çeviriye postmodern ve sömürgecilik sonrası yaklaşımlarım temel ilgi alanı olagelmiştir. Melezlik, kültürlerarası uzam, arada kalmak gibi kavramlar ve kavram öbeklerinin ya da melez kimliklerin bu bakış açılarını kavramsallaştıran çeviri kuramcılarınca inceleme nesnesi haline getirildiğini görmekteyiz. Güç ya da iktidar kavramı çeviriye postmodern yaklaşımların anahtar sözcüğü haline gelmiştir. Bu bağlamda çeviri araştırmacıları, çevirmenlerin güce karşı gelmesi ya da hizmet etmesi gibi durumları da irdelemektedir. Güç ilişkilerinin bu bağlamda bir başka öznel konusu çeviri ve toplumsal cinsiyettir. Bütün bu yayınların ortaklaştığı anahtar kavramlar, güç, direniş, kimlik ve ideoloji olarak belirlenebilir. Bu konular üzerine yapılan çalışmaları ve inceleme nesnelerine hangi kavramsal araçlarla yaklaştıklarını sıralayan Schaffner, çeviriye postmodern yaklaşımların kullandıkları örneklerin nadiren politik söylemin bilgi alanında konumlandırılabileceğini de ekler. Ona göre, "postmodern kuramların niyeti daha çok güç hiyerarşilerinin konu, metin türü, kültür ve zaman dilimine bağlı olmaksızın çevirinin doğasında olduğunu göstermekti" (Schaffner, 2007: 140). Bu şekilde güç ilişkileri arasındaki hiyerarşik yapılanmanın çeviriyi belirleyen bir doğal etmen olarak tanımlandığını görürüz.

Çeviribilimin inceleme nesnesinin, çeviribilimde kültürel dönemeç adını verdiğimiz dönemden sonra aslında belki de en baştan beri üstü örtük de olsa tartışılan kavramların ve çeviri gerçekliğinin adının konmasını sağlandığını, bu adın, eskinin utangaçlığına, mahcubiyetine, dolaylılığına, ima eden fakat derine inmekten kaçınan

daha steril yaklaşımına karşıt bir yaklaşımla, cesaretle ve açıklıkla ifade edildiğini belirlemek mümkündür. Susan Bassnett'ın yukarıda da adını andığımız kitapta yazdığı "Culture and Translation" ("Kültür ve Çeviri") bölümünde, Lefevere ile yaptıkları çalışmadan yaptığı alıntı bu gözlemi doğrular niteliktedir. Buna göre inceleme nesnesi şu şekilde bir gelişim çizgisi izlemiştir:

> Bir zamanlar hep sorulan sorular şunlardı: "Çeviri nasıl öğretilebilir?" ve "Çeviri nasıl çalışılabilir?" Kendilerini çevirmen olarak addedenler çeviriyi öğretme konusunda konusunda herhangi bir girişimde bulunma konusunda çoğunlukla gönülsüzken, öğrettiklerini iddia edenler de çoğunlukla çeviri yapmamaktaydı ve böylelikle bir çeviriyi diğeriyle kıyaslayan eski moda bir değerlendirme yöntemi ve her ikisini de biçimci bir vakumda incelemek yoluna gitme zorunluydu. İnceleme nesnesi yeniden tanımlandı. İnceleme nesnesi, gerek kaynak gerek erek kültürel göstergeler ağı içine gömülü metin incelenir hale geldi" (Bassnett & Lefevere, 1990: 11-12)

Çevirinin inceleme nesnesini çeviri metnin kaynak ve erek dizgede dahil olduğu kültürel göstergelere doğru genişleten bu bakış açısı, 2000'lerde salt metni değil, metni çeviri amaçlı olarak seçen, çeviren ve çeviri dizgede dağıtımını üstlenen aracılara ve eyleyenlere, mikro ve makro düzeylerde çeviri sürecini etkileyen etmenlere ve çeviri metnin içine doğru çevrildiği erek toplumsal dizgenin örüntülerinde meydana getirdiği etkilere doğru genişleten bir başka bakış açısına, çeviriye sosyoljik bakış açısına bırakmaktadır. Sosyolojik dönemecin çeviribilimin inceleme nesnesini bu genişlemeye istinaden bir kez daha şu şekilde tanımlamak olasıdır: Çeviribilimin araştırma nesnesi tekrar tanımlanmıştır. İncelenen hem kaynak hem de erek dizgede toplumsal bağıntıları içine gömülü olan çevirmen, çeviri süreci ve çeviri üründür. Buna göre çeviribilimin inceleme nesnesinin çeviri sosyolojisi arayüzünde, Andrew Chesterman'ın *Translation Studies at the Interface of Disciplines* (2006) *("Disiplinlerin Arayüzünde Çeviribilim"*) adlı çalışmanın, çeviribilimde yeni perspektiflerin incelendiği ilk bölümünde, 'Questions in the sociology of translation' (Çeviri sosyolojisinde sorular") başlıklı makalesinde üç alt alanla belirlendiğini söyleyebiliriz. Bu alanlar, çeviri ürünlerin sosyolojisi, çevirmenlerin sosyolojisi ve çeviri sürecinin sosyolojisidir.

3.2.1. Çevirmen: Bir Toplumsal Varlık Olarak Çevirmen

Sakine Eruz'un, "Türkiye'de Çevirmen Olmak, Çevirmenlik Mesleği- Çeviri Piyasası- Çeviri Eğitimi" (2005) adlı makalesinde, erek odaklı işlevsel çeviri kuramlarının tanımlarını göz önünde bulundurarak yaptığı çevirmen tanımına göre, "çevirmen, kaynak ve erek diller/kültürler arasında durumsallık öğelerini dikkate alarak işlevsel bir erek metin oluşturan bir iletişim uzmanıdır". Eruz, "uzman konumundaki çevirmenin, iç ve dış etmenleri değerlendirerek ve sebep sonuç ilişkilerini dikkate alarak işlevsel çeviri kararlarını almakla yükümlü" olduğunu ve "çeviri sürecinde aldığı her kararı gerekçelendirebilmesi" (Eruz, 2005: 127) gerektiğini vurgulamaktadır. Bu tür bir tanımda çevirmenin gerek eylem alanı olarak çeviri işine, gerek eylemlilikler olarak kendi çeviri kararlarına dair, farkındalığı ve düşünümselliği yüksek bir çevirmen profili ile tanımlandığını belirlemek mümkündür.

Yukarıda erek odaklı işlevsel kuramların yaklaşımına göre tanımlanan çeviri profilinin, işlevsel kuramlar içinde, Justa Holz-Mänttäri'nin Eylem Olarak Çeviri Kuramı'nın, Asuman Karakaya'nın *Çeviride Anlaşmazlıklar, Anlaşmazlıkların Kaynağı ve Uygulamalar Işığında Çözüm Yolları* (2001) adlı, yayınlanmamış yüksek lisans tezinde, "çeviriyi iletişim ve eylem kuramları temelinde, diğerlerinden daha geniş ve daha kapsayıcı bir çerçeve içinde açıkladığı" aktarılmaktadır. Holz-Mänttäri'nin çevirmen tanımına göre, "Çevirmen uzman davranışı olarak 'çeviriye yönelik eylem' yoluyla, diğer türleriyle birlikte mesaj ileten bir "metin" oluşturur; bu metin belirlenen durum özelinde, kültür bariyerlerini aşarak toplumsal işbirliğinin iletişim yoluyla yönlendirilmesini sağlar" (Holz-Mänttäri 1994: 370'den aktaran ve çeviren Karakaya, 2001: 10-15).

Sosyoljik yaklaşımlarla birlikte birey olarak, bilimsel alanın inceleme nesnesi haline gelen çevirmen, verili bir toplumun bir bireyidir. Michaela Wolf, "The emergence of a sociology of translation" (2007), ("Çeviri sosyolojisinin doğuşu") adlı makalesinde, hem bir eylemlilik hem de ürün olarak çevirinin kaçınılmaz olarak toplumsal

bağlamların içine gömülü olduğunu belirtir. Bir yanda, çeviri eyleminin kendisi bütün aşamalarında tartışma götürmez biçimde toplumsal bir dizgeye ait olan bireyler tarafından yürütülür, öte yanda çeviri olgusu çevirinin seçiminden, üretimine ve dağıtımına, sonuç olarak çeviri sürecinde izlenecek stratejilere kadar belirleyiciliği sözkonusu olan toplumsal kurumlara aittir. Burada mevzubahis olan, işte tam da bu yüzden herhangi bir çeviri sürecine dahil olan çeşitli aracı kurumlar ve eyleyenlerdir ve daha spesifik olarak (yani burada ikincil derecede bir faktör olarak) da metinsel faktörlerdir (Wolf, 2007: 1 (parantez içi yorum bana ait)). Çeviri sürecinin bir eyleyeni, çeviri ürünün üreticisi olarak çevirmen vurgusu önem arz etmektedir.

Çevirmenin bir eyleyen olarak önemi, gerek bireysel gerek kurumsal düzlemde çeviri eyleminin tüm aşamalarındaki olmazsa olmaz rolü, çeviri sosyolojisinin önemle üzerinde durduğu bir konu olarak öne çıkar. Çevirmen verili bir toplumun koşulları içinde yapılanmış ve aynı zamanda içinde yapılandığı toplumu üretimiyle katkı sağlayarak yapılandıran bir bireydir.

Wolf'da çeviri sürecine dahil olan tüm faktörlerin birbirleriyle karşılıklı ilişkide olan ve birbirini etkileyen karakteristiğinin tanınmasının, çeviriyi "toplumsal etmenlerin tanzim ettiği" (Hermans, 1997: 10 alıntılayan Wolf, 2007: 1) bir eylemlilik olarak tanımlayan bakış açısını ve çevirilerin toplum içindeki işlevlerini anlamak açısından temel olduğunu belirtmektedir. Çevirinin toplumsal işlevi ve sosyo-iletişimsel değeri en iyi çeviri metin ve çeşitli toplumsal aracıların buluşma noktasında konumlandırılabilir. Çevirinin bu karakteristik özellikleri, metnin yazarı, aktarıma katılan aracılar, metnin kendisi ve toplumsal boyutta ilişkiye geçilen kamusal alan arasındaki çok katmanlı ilişkilerin betimlenmesi ile açığa çıkarılabilir. Bu "küresel oyun" a katılan katılımcıların öznel koşulları yaşamsal önem arz etmektedir. Wolf, aracıların öznelliğini belirleyen kültürel ve toplumsal tanımlayıcıların farklılık, hatta kimi zaman çelişki arz eden çoğul yapısını Venuti'den alıntı yaparak vurgular. Venuti'nin de Anthony Giddens'ın aracı kavramından yararlanarak yaptığı saptamaya göre, "İnsan eylemi kastidir, fakat toplumsal kurallar ve kaynaklar karşısında öz-düşünümsel olarak ölçüp biçilmiş, sınırları bir eylemdir, bu kasti

eylemliliğin heterojen yapısı her öz-düşünümsel eylemde değişim olasılığına imkan sağlar" (Venuti, 1996: 206'dan alıntılayan Wolf, 2007:1).

Çevirinin toplumsal içeriğinin bu bağlamda analiz edilmesi, çevirmenin ve çeviri araştırmacısının toplum içinde birey olarak inşasını ve bireysel katılımı ve katkısıyla toplumu inşa edici rolünü tanımlamamıza yardımcı olacaktır. Bu elbette, çeviriyi bir toplumsal pratik olarak tanımlayan yöntemsel çerçevede hareket etmeyi gerektirir. Çevirmenler kültürlerarasında uzlaşımı sağlayan aracılar olarak işlerlik gösterir. Wolf, kültürlerarasında bir çeşit ağ olduğu, aracıların (çevirmenlerin) bu ağın içinde hareket ederek iletişimi sağladığı benzetmesini yapar. Clifford Geertz'ten "Max Weber'e dayanarak, insanın kendi ördüğü anlamlandırma ağlarında asılı duran bir hayvan olduğunu, kültürün de bu ağlar olduğunu düşünüyorum…" (Geertz, 1993: 5'ten alıntılayan Wolf, 2007: 3) alıntısıyla bu benzetmeyi kurar. O'na göre, çevirmenler kendilerinin hem toplumsalın inşa ettiği, hem de toplumsalı inşa eden bireyler olarak görülmelerine olanak sağlayan toplumsal örütlere ya da gruplara bağımlıdırlar.

Çevirmeni kültürlerarası bir aracı ve çeviri eyleminin eyleyeni olarak, sürecin her aşamasına aktif bir katılımcı olarak gören bu anlayış, çeviri sosyolojisinin çeviriye dair tüm olgularına bakış açısından farklı değildir. Çeviriyi toplumsal bir pratik olarak gördüğümüzde, çeviriye dair tüm bileşenlere bu gözle bakar ve tanımlarız. Bu göz, Daniel Simeoni'nin "Translation and Society: The Emergence of a Conceptual Relationship" (2007), ("Çeviri ve Toplum: Kavramsal Bir İlişkinin Doğuşu") adlı makalesinde adlandırdığı "sosyolojik göz" dür (Simeoni, 2007: 13).

Toplumsal eylemi, toplumsal süreçlere bireysel eylem yoluyla dahil olan bireylerin durduğu noktadan öne çıkaran kuramsal yaklaşımın sunduğu bu bağlamda, bir başka deyişle birey ve toplumu birbirini inşa eden devingen süreçler olarak gördüğümüzde, çeviri sürecine dahil olan aracıları pek çok farklı boyutta değerlendirebilmek, bir anlamda çeviribilim alanının nesnesi olarak inşa etmek mümkün olmaktadır. Çevirmenin etkinliğini, üstlendiği rolleri, rol tanımları, bireysel portreleri, toplumsal cinsiyet, emek ve benzeri farklı boyutlarda çevirmen profilini meslek sosyolojisi,

yazın sosyolojisi bakış açılarıyla ya da kültürel ve coğrafik bağlamlarda incelemek mümkündür. Örneğin, Michaela Wolf, kadın yayıncılar için ya da kadın metinlerinin çevirisinde Almanca konuşan toplumlarda çeviri yapan kadın çevirmenlerin karşılaştığı cinsiyete dayalı sorunları sosyolojik bakış açısıyla ayrıntılı olarak incelemiştir (Wolf, 2007: 14). Wolf, bu çalışmada odak noktasının, kadın çevirmenlerin çeviri pratiğinin yine çevirmenlerin toplumsal bağlantıları bağlamında değerlendirilmesi gerektiğini, bunun çevirmenlerin toplum içindeki pozisyonlarını ve toplumsal kabul için verdikleri mücadeleyi açığa çıkaran bir çalışma olduğunu belirtir (Wolf, 2007: 14).

Birey olarak çevirmenlerin sıkça çeviri tarihi araştırmalarının konusu olduğunu görmekteyiz. Wolf, Delisle ve Woodsworth editörlüğünde 1995 yılında yayınlanan *Translators Through History* ("Tarih Boyunca Çevirmenler") adlı çalışmanın, ulusal edebiyatların biçimlerindirilmesinde, bilginin aktarımında ve dinin yaygınlaştırılmasında, toplumsal ve kültürel bağlamları ayrıntılı olarak verilen çevirmenlerin rolünü incelediğini aktarmaktadır. Yanısıra Anthony Pym'in *Method in Translation History* (1998) ("Çeviri Tarihinde Yöntem") adlı çalışmasında yöntemsel olarak çalışmanın odağının metinden bağlama, bağlamdan birey olarak çevirmene doğru kayması için çağrıda bulunduğunu, bu çağrının çevirmenlerin tarihinin anlaşılması temelinde, toplumsal olarak koşullandırılmış bu öznel alanın yeniden yapılandırılması için yapıldığını aktarır. Pym'in üç aşamalı modeli, temel sosyolojik olguları ortaya çıkaran söylemler dizisi olarak "çeviri arkeolojisi"ni, çevirilerin rolünün çevirmenlerin ideolojisi boyutunda incelendiği "tarihsel eleştiri"yi ve, çevirilerin ortaya çıkışını neden sonuç ilişkileriyle irdeleyen "açıklama" aşamasını içermektedir. Bu son aşamada çevirmenler ve çeviri araştırmacıları öz-düşünümsel olarak, öznellikleri toplumsal etmenlerce belirlenmiş eyleyenler olarak adlandırılmaktadır (Pym, 1998: 5-6'dan aktaran, Wolf: 2007: 15).

Fransız sosyolog Bourdieu'nün kullandığı "agent" terimi karşılığı olarak çevirmenin çeviri eyleminin faili ya da eyleyeni sıfatıyla, çeviri sosyolojisinde inceleme konusu edildiğini belirleyebiliriz. Bourdieu'nün kullandığı eylemin "fail"i ya da "eyleyen"i (agent), failin ya da eyleyenin "tutum"u (habitus), toplumsal ya da bilimsel "alan"

(field), "sermaye" (capital), failin ya da eyleyenin "ilgisinin yöneldiği, çıkarının olduğu ya da dert edindiği alan" (illusio), "sabitfikir" (doxa) gibi kavramların ne olduğuna bakmak[2], bu kavramların çeviri bağlamında nereye oturduğunu görebilmek açısından önemlidir.

Barış Mücen'in aktarımına göre, Bourdieu, bütün çelişkilerine rağmen toplumsal düzenin sürekliliğini sağlayanın ne olduğu sorusuna bir yanıt arayışındadır ve eylemin izlediği yönelişi anlamaya çalışmaktadır. Gündelik yaşamda eylemin failleri eylemliliklerini nesnel koşulların sınırlarını gözeterek gerçekleştirmektedirler. Sahip olunan sermayenin türü (ekonomik, kültürel, toplumsal) ve miktarı oranında neyin ulaşılabilir neyin ulaşılamaz olduğunun belli ölçütleri vardır. Eylemin faili de elindeki olasılıklar ve bunları belirleyen ölçütleri akılcı bir şekilde ölçüp biçip, bilinçli bir şekilde eylemez, var olan ölçütleri daha el yordamıyla (yatkınlık, beceri, alışkanlık yoluyla) bulur, algılar ve anlık olarak dokunabildiği ya da hissedebildiği somut ölçütlerle izleyeceği yolun çerçevesini çizer. Eylemin ortamı, failin içinde bulunduğu "toplumsal alan" (field) olduğundan, eylemin yönelişi ancak bu alanın faile sunduğu koşullar, olasılıklar ve imtiyazlar dahilinde anlaşılabilir. Belirli bir alan içerisinde, failin "tutum"u (habitus), elinde tuttuğu sermaye türleri ve miktarlarına göre belirlenir. Failin tutumu, bu haliyle daha çok geçmişten taşıdıklarıyla oluşur, ancak sadece eylemin ortamında ve eylendiği anda ortaya çıkar (Bourdieu, 1977'den alıntılayan, Mücen, 2010: 2).

Wolf da, Bourdieu'nün yukarıda alıntılanan kavramlarını kullanarak çeviri alanında yapılan çalışmalardan bahseder. Buna göre, örneğin Wolf *Harry Potter ve Felsefe Taşı*'nın Almanca'ya çevirisini "aracılık uzamı" bağlamında incelediği çalışmasından söz eder. Bu çalışmada "Harry Potter alanı" na yatırılan büyük miktarda kapitali tanımlayarak çeviri üretim sürecinde geçmişten bugüne taşınan güç

[2] Bu kavramlar için Barış Mücen'in *Ocak ve Zanaat* Göker, E.; Çeğin, G.; Arlı, A.; Tatlıcan, Ü. (derl.), İstanbul, İletişim, 2010 adlı derleme içinde yayınlanan makalesi "Sabitfikirlerle Yüzleşen Bilimsel Tutum" makalesi temel alınmaktadır.. Bu makalenin özellikle seçilmesinin nedeni, Mücen'in terimleri çevirerek ve açıklamaya çalışarak kullanıyor olmasıdır. Bu da bu terimlerin bu tezin de kaygısı olduğu üzere, kavramların çeviri sosyolojisi bağlamına daha kolay oturtulmasını sağlayacaktır. Ayrıca makalenin linki: http://istifhanem.com/2010/04/22/sabitfikir/

ilişkilerini ortaya çıkarmayı amaçladığını belirtir (Wolf, 2002). Yanısıra, rejimin ideolojisini yaymak için çevirmenin çeviri üretimindeki rolünün ve çeviri olgusunun araçsallaştırıldığı, Nazi rejimi döneminde çeviri üzerindeki kısıtları tartıştığı çalışmasını örnek verir (Wolf, 2002). Benzer biçimde, Jean Marc Gouanvic de çeviri alanında eylemlilik gösteren eyleyenlerin rolüne ışık tutmak için Bourdieucü kavramları kullanmaktadır. Örneğin, 1945-1960 yılları arasında Amerikan bilim-kurgu edebiyatından Fransızcaya yapılan çevirilerde de çevirinin özgünle aynı mantık çerçevesinde değerlendirildiğini gözlemlediği bir görgül çalışmasında, süreçte dahli bulunan eyleyenlerin (eleştirmenler, editörler, yayıncılar ve çevirmenler) Fransa'da yeni bir yazınsal alan olarak bilim kurgu edebiyatını oluşturmaya muktedir olduklarını iddia eder. Wolf'un aktarımına göre, Gouanvic, alanda hareket eden farklı toplumsal eyleyenler arasındaki güç ilişkilerini ve çevirilerin metinsel biçimi üzerindeki etkilerini ayrıntılı olarak analiz eder (Wolf, 2007: 15).

Çevirmenin görünürlüğü, görünmezliği, çeviri anlatıda çevirmenin sesi, çeviri öncesi, süreci ve sonrasında çevirmenin rolü, çeviri metnin fikri ve mülki hakları, sorumluluk ve etik gibi kavramlar ve kavram öbekleri de çevirmen başlığı altında değerlendirilebilir. Bu bağlamda, çevirmeni tanımlamak için kullanılan çok geniş bir yelpazede genellikle görünmezliği (görmezden gelinirliği), şeffaflığı, aracılığı, eşlikçiliği, tahrifatçılığı vurgulayan elçi, kapı ya da eşik bekçisi, sadık ise çirkin, güzel ise sadakatsiz olan kadın, günah keçisi ve benzeri eğretilemelerle çeviriye ve çevirmene ikincil, aşağı, ast ve değersiz bir konum atfeden bakış açılarının inceleme konusu edindiğimiz çeviribilim paradigmasına dahil olan kuramsal dönemeçlerde ne şekilde irdelendiğine bakmakta fayda vardır.

Andre Lefevere, *Translating, Rewriting and the Manipulation of Literary Fame* (1992b) ("Çeviri, Yenidenyazım ve Yazınsal Söylenin Manipülasyonu") adlı çalışmasının 4. bölümünde çevirmenin rolü konusunda şu belirlemelerde bulunur: "Çeviri yoluyla ortaya çıkan bir yazınsal metnin imgesini belirleyen iki temel faktör vardır. Bu faktörler, önem sırasına göre, çevirmenin ideolojisi (ister iradi olarak sahiplendiği ideoloji, ister bir çeşit hamiliğin kısıtlamaları olarak çevirmene empoze

edilmiş olan ideoloji) ve çevirinin yapıldığı dönemin alıcı yazınının baskın yazınsal tercihidir. İdeoloji çevirmenin kullanacağı temel yöntemi dikte eder ve böylelikle hem özgünde açımlanan "söylem evreni" (özgünün yazarının tanıdık olduğu dünyaya ait olan kavramlar, nesneler, alışkanlıklar) hem de özgünün yazıldığı dil bağlamında karşılaşılan sorunların çözümlerini dikte etmiş olur" (Lefevere, 1992b: 41). Bu saptamayla çevirmenin ideolojisine ve bu ideolojinin çeviri sürecindeki yönlendirici etkisine dikkat çeker.

İdeolojinin çeviri süreçlerindeki önem ve yönlendiriciliğine dair önemli bir vurguyu da Alev Bulut'un *Basından Örneklerle Çeviride İdeoloji İdeolojik Çeviri* (2008) adlı çalışmasında görmek mümkündür. Bulut'a göre,

> İster yazılı ister sözlü olsun çeviri sürecinin, çevirmen ve çeviriyi kullananlar açısından ideolojik bir boyutu vardır. Bu ideolojik boyut başta yazılı ya da sözlü bir çeviri işini yapma/yaptırma kararı olmak üzere çevirmen seçimi (çevirmenin cinsiyeti, kimliği, ideolojik/politik/dinsel eğilimi gibi) de dahil olmak üzere bütünüyle süreci yönlendirenlerin ve çevirmenlerin kararlarına dayanır (Bulut, 2008: 28-29).

Bu bakış açısı ve öne çıkan kavramsal araçları, eyleyen olarak çevirmenin rolü ve bu rolün toplumsal ilişkiselliği bağlamında daha kapsayıcı bir düzlemde ele alındığı, çeviriye sosyolojik bakış açılarına zemin hazırlayan öncülleri oluşturan bir bakış açısı olarak önemlidir.

Susan Basnett, "1990'lara gelindiğinde, son yirmi yılın çalışmalarının ortaya çıkardığı yeni anahtar kavramın "görünürlük" olduğunu söyler. Dilsel aktarım sürecine çevirmenin müdahalesinin analiz edilmesiyle çevirmenin rolü yeniden değerlendirilebilir. Bir zamanlar, köle gibi, içinden bir metnin bozunmaya uğramadan öte tarafa geçebileceği şeffaf bir filtre gibi olduğu düşünülen bir çevirmen söz konusu iken, şimdilerde, çeviri süreci, müdahale etmenin yaşamsal önemde olduğu bir süreç olarak görülebilmektedir" (Basnett& Lefevere, 1990) belirlemesiyle bu tarihsel periyod içindeki perspektif değişiminin aynı sürece evrilen çizgisine dikkat çekmektedir.

Aynı çizgide çevirmenin çeviri anlatıdaki "sesi" ne, çevirmenin "konuşan özne" olarak söylemin çok sesliliğine katılımına dikkat çeken ve daha önce de alıntıladığımız Hermans'ın "The Translator's Voice in a Translated Narrative" ("Çeviri Anlatıda Çevirmenin Sesi") adlı makalede de değindiği biçimiyle, çevirmene ait sesin tanınması çağrısı ise bir kez daha Mona Baker tarafından şu şekilde değerlendirilmektedir:

> "Yazılı ve sözlü çeviri yapan çevirmenler, 'otoritenin sesini' yankılayan ve güçlendiren', ille de ve sadece kurumsal (yazarlık kurumuna ait) eşik bekçileri ("institutional gatekeepers") şeklinde bir işlev üstlenen kişiler değildir. Çevirmenlerin de kendilerine ait birer sesi vardır ve bu ses, bir diyaloğun birincil (doğrudan tarafı olan kişilerin) taraflarının sesleri arasına her zaman pürüzsüz bir şekilde/sorunsuzca eklemlenen bir ses de değildir. Hermans'ın yazdığı makalenin odağında bulunan çeviri kurmaca bağlamında çeviri metin, parantez ya da dipnotlar aracılığıyla bir Çevirmen Sesi'nin açık müdahalesine başvurduğu ve böylelikle okura, teksesli bir söyleme sahip olduğu sezdirilen metindeki bir diğer kişinin varlığını örtük bir biçimde sürekli olarak hatırlattığı zaman, çevirmenin söylemsel varlığına ("discursive presence") dair farkındalığımız artar" (Baker, 2010: 193).

Çeviri okurunun çeviri metni alımlarken içine düştüğü yanılsama metnin salt yazarının söylemini taşıdığını düşünmesidir. Çevirmenin görmezden gelinen varlığı ve duymazdan gelinen sesi, Hermans'ın bir sonraki çalışması *The Conference of the Tongues* (2007) ("Dillerin Konferansı")' da da odak noktasındadır. Çevirinin alımlanmasında saydamlık ve tek seslilik yanılgısını kırmanın mekanik yol ve yöntemlerini açıklamaktan ziyade, Hermans'ın bu çalışmalarda yaptığı, anlatıda çevirmenin sesini asimile eden bakış açılarının arka planındaki ideolojik motivasyonları çözmeye çalışmaktır. Bunun, çeviriyi nereye yerleştireceğimizi de belirleyen bir ideolojik yönelişin sonucu olduğu yargısına vardığını görürüz. Yaratıcı ya da yeniden üretici, özgün ya da türemiş türünden ikiliklere dayandırılan hiyerarşi ve tek sesliliğin, ayrımlaştırılmış ve tanımlanabilir kaynaklardan gelen tek tek seslerle dolu bir evrenin kurulu düzeninin sürmesini amaçladığını, bu ikiliklerin çeviriye dair yaygın alımlama alışkanlığını belirleyen ideolojik ve kültürel kodlar olarak var olageldiğini belirleyebiliriz. Çeviri devamlı surette bu seslerin ve anlamların çoğalmasını sağlayan bir eylemlilik olarak tanınmıştır. Bu yüzden de saydamlığı ön plana çıkaran ve çevirmenin söylemsel varlığını baskı altına alan bir

ideolojinin kontrolü altında tutulması arzulanan bir eylemlilik olarak algılanmaktadır. (Baker, 2010: 194).

Elbette çevirmenin çeviri metin ve sürecindeki görünürlüğü konusunda 1986'da Lawrence Venuti'nin kaleme aldığı, "The Translators's Invisibility" ("Çevirmenin Görünmezliği") adlı çığır açıcı makalesinin kayda değer bir önemi vardır. Bu makaleyle çevirmen, gerek metinde gerek çalışma alanında daha "görünür" kılınmaya çalışılmıştır. Çevirmenin, etkileyen, uzlaştıran ya da çelişkiye yol açan, hatta kimi zaman "tehlikeli" olarak addedilebilecek toplumsal rolü tartışmaya açılmıştır (Maier, 2007: 1). Maier, "The Translator as an Intervenient Being" (2007) ("Müdahil Olan Bir Varlık Olarak Çevirmen") adlı makalesinde, çeviribilimcilerin çevirinin çevirmen üzerindeki karmaşık etkisinin yanısıra, çevirmenlerin kolektif olarak bir toplumda oynayabileceği - hatta oynadığı - rol üzerine çalışmaya başladıklarını, son on yıllık bir süreçte çevirmenlerin bilinçaltına ve habitusuna yönelik araştırmaların arttığını belirtmektedir. Özellikle, küreselleşme ve çevirmenlerin hangi durumlarda katılımcısı oldukları ortama etki ettiği türünden sorular bağlamında etik konusuna yenilenen bir ilginin olduğuna, yazar ve çevirmenlerin çevirinin zihinsel ve bedensel etkilerini planladığı ayrıntılı çalışmaların arttığını, çeviri eğitimcilerinin artan bir biçimde, öğrencilerin mesleki olduğu kadar kişisel gerekesinimlerinin de farkında olabilmeleri gerektiğine dair kaygı beslediğini aktarmaktadır. Kısacası, bir figür olarak çevirmen mercek altına alınmıştır (Maier, 2007: 1-2).

3.2.2. Ürün: Çeviri Ürünün Toplumsal Bağlam İçindeki Yeri

> *"Çevirinin her daim içinde konumlandığı bir bağlam vardır, bir metnin her daim içinden çıkıp geldiği bir tarih ile içine evrildiği bir başka tarih vardır" (Bassnett ve Lefevere, 1990).*

İngilizcede *translation* sözcüğünün Türkçe karşılığı olarak çeviri, gerek çeviri olgusu, gerek çeviri süreci, gerek çeviri ürüne işaret edebilir. Bazı durumlarda

doğrudan hem süreç hem de çeviri eyleminin kendisi için İngilizcede *translating* sözcüğü kullanılmaktadır. Bu durumda çeviri süreci sonucu ortaya çıkmış sözlü ya da yazılı metin için, "çeviri ürün" terimini kullanmakta yarar vardır. Sürece ya da eyleme işaret ederken de, anlam karmaşasını ortadan kaldırmak amacıyla bu çalışmada "çeviri süreci" veya "çeviri eylemi" terimleri kullanılmaktadır.

Çeviri ürünün toplumsal bağlam içinde nasıl alımlandığını, çeviri ürüne karşı tutumun nasıl bir itkiyle radikal bir değişime uğradığını, Susan Bassnett şu şekilde özetlemektedir: "Küresel düzlemde içinde olduğumuz çağ, kitle iletişiminin, multi-medya deneyimlerinin çağıdır. En son metnin, ister film olsun ister şarkı ya da kitap, alıcı tarafından, kültürlerarasında aktarımının eş zamanlı olarak talep edildiği bir dünyada yaşıyoruz. İngilizce'nin bir dünya dili olarak gelişimi çeviri sürecini yavaşlatmadığı gibi, aksine, gündeme gelmesine hizmet etmiştir. … çeviri incelemesi ve pratiği, kaçınılmaz olarak daha geniş bir kültürel bağlamdaki güç yapılarını yansıtan metinsel pratik içindeki güç ilişkilerinin keşfidir" (Bassnett, 1996: 10-25).

Çeviri ürünün kültürel bağlamda güç ilişkilerinin bir yansıması olarak belirlendiği bu görüş, daha sonra kültürelliğin sınırlarından toplumsallığa evrilecek bir düzleme geçiş sağlayacak bir öncül konumundadır. Theo Hermans'ın, çeviri sürecinin kaynak metni, erek metnin toplumsal kabulüne hatta toplumsal iddiasına uyduracak şekilde yönlendirilmesi olduğuna dair belirleyimi (Hermans, 1996: 25-52) de Bassnett'la birlikte temsilcilerinden olduğu kültürel dönemecin çeviri ürünü ne şekilde tanımladığını göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Çeviri ürün üzerine sosyolojik yaklaşımların, sosyolojinin özellikle bir alanına mal edilmediği, aslında birbiriyle örtüşen ya da çakışan sosyolojik yaklaşımlardan söz ettiğimizi belirtmek gerekmektedir. Çeviri ürüne dair sosyolojik yaklaşımlarda da aynı durum söz konusudur. Üretim süreçleri ve alımlamaya dahil olan eyleyenleri de içereceği gibi, ürünlerin ve onları üreten ve alımlayanların, çeviri sürecinde sözkonusu olabilecek güç ya da iktidar ilişkilerinin, çevirinin bir kültür ürünü olarak uluslararası ve uluslarüstü dolaşımıyla, ürünün gerek toplumla gerek bireylerle gerek öteki çeviri ve telif ürünlerle tarihsel ilişkisellikleri de değerlendirmeye dahil

olmaktadır. Çeviri ürünün, toplumsal kimliğin, imajın, toplumsal roller ve ideolojinin inşasına katkısı, çeviri ürünün sosyolojik incelenmesinin konusu olarak belirlenebilir. Bu inşa sürecinde etken olan faktörler, büyük ölçüde toplumsal güdümlere sahiptir ve farklı uzlaşım aracılarının arasında süregelen son derece özgün ve karşılıklı etkileşim içeren bir oyunun kurallarını da belirleyen toplumsal ilişki ağları içerisinde işlerlik gösterirler (Wolf, 2007: 17).

Gouanvic de, çeviri ürünün yazılı üretimin öteki biçimleri gibi, bilimsel çözümlemeye açık olduğunu belirtmektedir. Fakat öteki yazılı biçimlerin aksine çeviri ürünün çözümlenmesinde devreye giren en azından dört bileşen söz konusudur. Bunlar, kaynak metin (ve kaynak metnin belirleyenleri), erek metin (ve erek metnin belirleyenleri), bireysellik ve tarihsellik boyutlarında ayrı ayrı düşünülebilecek olan çevirmen bileşenleridir (Gouanvic, 2002: 95). Bu bakış açısına göre, çeviri, ürün olarak kendisinin belirlediği kullanımları yoluyla değil, yerine getirdiği işlevlerce ya da onu belirleyen etmenler yoluyla tanımlanır. Çevirinin bir ürün olarak incelenmesinde, çeviri ürünlerin güzergahındaki alanlarda etkin olan çeviri eyleyenlerinin habitusuna göre bir konum alarak ortaya çıktıkları o ilk an, ya da ürünün yaratılış anı nesneleştirilmektedir. Bu yüzden ürün olarak çeviri, bir yandan, toplumsal pratik olarak çeviri olgusunu temsilen, bir eyleyenin habitusu içinde vuku bulan bir toplumsallaşma biçimidir. Öte yandan da, çevirinin verili bir alana ait olmasından ötürü tarihsellik içinde konumlanmış bir öznelliktir (Gouanvic, 2002: 101). Gouanvic, Berman'ın "çeviri itkisi" (Berman, 1986) adını verdiği çevirmenin çeviri ürünü oluşturduğu o anda ortaya çıkan bu öznelliğinin, biyografilerde ve otobiyografilerde, önsözlerde, girişlerde, sonsözlerde, çevirmen notu ve benzerlerinde bulunabileceğini belirtmektedir (Gouanvic, 2002: 101).

Bu durumda çeviri ürün üzerine yapılacak olan bilimsel incelemenin metne iliştirilen ya da dahil edilen bu tür metinleri de kapsayacağını ve ürün incelemesinin, eyleyen olarak çevirmenden ya da toplumsal süreç olarak işleyen çeviri sürecinden koparılamayacağını bir kez daha belirtmek gerekmektedir.

Bu tür çalışmalara bir örnek olarak, Ayşe Nihal Akbulut'un, "çevirmenin çeviri uygulamasına herhangi bir biçimde eklemlediği açıklama metinleri" olarak tanımladığı özbetim metinlerinin önemini ve "çeviribilimde çevirmenin gerçekleştirdiği "özbetimleme" işleminin önemini vurgulamak, "özbetimleme"yi bilim dalının betimleme alanı içindeki bir yöntem ya da yordam olarak tanımlayarak adını koymak, "özbetimleme"nin yayılma alanını belirleyerek, ne olduğunu örnekleyerek, önemini, işe yararlığını irdelemek, tartışmak" amacını vurguladığı çalışması, "Çeviride Özbetimlemenin Önemi" nde (2008), özbetimlemenin "çevirmenin okurla iletişim kurma çabasını, kendi varlığını, amacını, edimini tarihe not düşerek belgeleme çabası olarak da" nitelediğini görmekteyiz (Akbulut, 2008:1, Krş.: Akbulut, 2010; 2011a; 2011b).

3.2.3. Süreç: Bir Toplumsal Etkinlik Alanı Olarak Çeviri Süreci

Wolf, çeviri sürecinin sosyolojisi için betimleyici çeviribilimin oluşturduğu zeminin öneminden bahseder. Bizim de tezimizin önceki bölümlerinde üzerinde durduğumuz gibi, betimleyici çeviri yaklaşımlarının "çeviri sürecinin sosyolojisinin gelişimine elverişli bir zemin" oluşturduğu tespitini yapar (Wolf, 2007: 15). Clem Robyns'in "Towards a Sociosemiotics of Translation" (1992) ("Çevirinin Sosyo-göstergesel İncelemesine Doğru") adlı makalesinin betimleyici yaklaşımların tarihsel, kültürel faktörler ve çeviri yoluyla kimliğin biçimlendirilmesi konularını daha tutarlı bir şekilde gözönüne alması gerektiği yönünde bir çağrı niteliği taşıdığı tespitini aktarır. Bu makalede Robyns, hem kaynak hem de erek metni toplumsal söylemlerin içine gömülü yapılar olarak görmekte ve birbiriyle karşılıklı etkileşimli olan üç açılı bir model önermektedir. İlki, politik ya da diğer tartışma metinlerinde ne tür söylemlerin olduğu sorusunu içeren çeviri üzerine bir üst söylem, çeviri yoluyla ithal edilen öğelerin seçimi ve dağıtımıyla ilgilenen, dolayısıyla bu bileşenlerin hangi mekanizmaları izlediği, statülerinin ne olduğu, hangi söylem formasyonunda konumlandığı, duruma özgü işlevlerinin ne olduğu gibi soruları soran çeviri normları ile de ilgi kuran ikinci bir açı ve son olarak, erek dizgede öngörülen

pozisyona bağlı olarak tanımlanan çeviri stratejilerinin benimsenmesi sürecini etkileyen "bu bileşenlerin entegrasyonu ve dönüştürümü" açısı (Robyns, 1992: 220). Wolf ise, bu yaklaşımın aktif katılımcıların aracı rolünü ve söylemsel olarak eylemin çeşitli düzlemlerindeki etkileşimlerini tartışmadaki eksikliğine rağmen, dinamik bir model sunduğunu –özellikle de çeviriyi bir "toplumsal söylem" olarak yeniden kurmaya girişmesi bakımından- çeviri sürecinin sosyolojik kavramsallaştırılmasına doğru kararlı bir adım attığını belirtir (Wolf, 2007: 16).

Çeviri sürecinin bir söylemler dizisi olarak görülebileceği yönündeki bir diğer çalışma da Annie Brisset'in, edebiyatın kendisinin başlı başına söylemsel bir eylem ve öteki söylemlerin bir temsili olduğu fikrinden yola çıkarak Quebec'teki tiyatro çevirisi sürecine odaklandığı "Sociocritique de la Traduction" (1990) ("Çevirinin Sosyo-eleştirisi") adlı çalışmasıdır. Wolf, Brisset'nin çalışmasında "yabancı bir metnin "söylemi"nin hangi şartlarda ve nasıl (çevirinin yapıldığı) erek topluma entegre olmuş bir söylem haline dönüşebildiği" (Brisset, 1996: 4'den alıntılayan Wolf, 2007: 16 (parantez içi açıklama bana ait)) sorusunu sorduğunu ve Brisset'in diğer bütün söylemsel pratiklerde olduğu gibi çeviri sürecinin de normlar tarafından yönlendirildiği sonucuna vardığını belirtir. Araştırmacının, içgüdüsel olarak ilişkili normları tespit ettiğini ve belirli çevirmenlerin çeviri kararlarındaki düzenlilikleri bulmaya çalıştığını aktarır. Çeviri süreci içindeki çeviri kararlarındaki düzenlilikler, bize erek edebiyatın ilişkiselliğini açık eden yapılarını (yönlendiren normlarını) göstermesi bakımından önemlidir (Wolf, 2007: 16).

Çevirinin toplumsalın güdümünde bir süreç olduğu fikri Klaus Kaindl'ın Almanca konuşan ülkelerin edebiyatın alanına çizgi roman türünün girişi üzerine yaptığı çalışmasında merkezdedir (Kaindl, 2004). Wolf'un aktarımına göre, Kaindl Bourdieu'nun kavramlarını sistematik bir biçimde kullanarak, çizgi roman çevirisi gibi son derece titizlikle üstünde durulmuş bir etkinliğin başarısızlıkla sona erdiğini, bunun çevirmenlerin erek kültürde yararlanabilecekleri ölçütlerin eksikliğine ve çizgi roman türünün Almanca konuşan kültürel ortamdaki sembolik kapitalinin azlığına bağlı olduğu sonucuna varmaktadır. Bu da Bourdieu'nün belirli bir kültür ürününün

verili bir toplumdaki yerinin ve göreceli değerinin ürünün "başarısı"ndan sorumlu olduğu önermesini kanıtlamaktadır (Wolf, 2007: 16).

Çeviri sürecinin çok bileşkeli ve katmanlı yapısının, çevirmenin duyguları ve duyularını da içerecek biçimde genişletilmiş biçimiyle, Şebnem Bahadır'ın anlatımına yansıdığını gözlemlediğimiz bir başka tanımına göre, çeviri süreci;

> … bu çeviri anlayışı tek yönlü, tek boyutlu, çizgisel, özsel aktarım düşüncelerinden çok uzak. Bu tür bir çeviri ya da kültürlerarası etkileşim düzleştirmez, aynılaştırmaz; geleneksel anlamda birşeyler iletmez de. Alışverişe yol açar. İki (ya da üç ya da daha çok) tarafı/etkileşim ortağını/metni/kültürü harekete geçirir, değiştirir, melezleştirir. Farklılığı sadece kabul etmekle kalmayıp saygıyla karşılar, hatta doğurur ve besler. Bu anlayış çerçevesinde, çeviriye tabi olan, ama aynı zamanda çeviriye yol açan kültür de aynı devingenliği ve değişkenliği içinde barındırır. Sadece düşünsel, felsefi ya da manevi boyutta değil maddi, yani tam anlamıyla vücut boyutunda gerçekleşir böyle bir çeviri. Çevirmen bütün vücuduyla çevirir. Bu denli geniş bir bakış açısıyla, başka deyişle bütünlükçü bir gözle baktığımızda hem çeviri eyleminde (çevrilen kişi ya da yapıtı açısından) hem çevirmende bir çeşit mikrok ozmik boyutu görmeye başlarız. Yani adı insan olan evreni. Çevirme ve çevrilme eylemleri sırasında salt akıl ve bilinç değil vücut, bilinçaltı, duyguların dünyası da hesaba girer, hatta öne çıkar ("Çevirmen Bütün Vücuduyla Çevirir", 2006: 15).

3.3. Eleştirel Çeviribilim ya da Betimleyici Çeviribilimden Eleştirel Çeviribilime

Araştırmak, diyalog kurmaktır
(Koskinen, 2004: 153).

Maria Tymoczko *Enlarging Translation, Empowering Translators* (2007) ("Genişleyen Çeviri, Güçlenen Çevirmenler") adlı kapsamlı çalışmasında çeviri olgusu üzerine kavramsal bilginin üretim süreçlerini ve tarihsel izlekte gelişimini ele alır. Çeviribilimin pozitivist bilim anlayışını izleyen süreçlerde geçirdiği evrimi incelediği "Çeviribilimin Postpozitivist Tarihi" adlı bölümde ilkin, çeviri üzerine 2000 yıllık bir düşünce üretiminin olduğu Batılı bağlam(lar)ın Batılı olmayana hakimiyetini eleştirel bir gözle değerlendirir. Günümüzde çeviri ürünler ve çeviri

süreçleri üzerine var olan inceleme verilerinin sayıca ve etki bakımından çoğunluğunun, tek tek çeviriler üzerine üretilen bildirimlerin ve çeviri kuramlarının ağırlıkla Batılı malzeme ve bağlamlardan alındığının altını çizer. Ancak bu durum, uluslararası düzlemlerde yayın yapan çeviribilim akademisyenlerinin çeviri üzerine düşüncelerini dünya çapında çeşitli bağlamlara oturtamamaları, bu konuda bir bilgi eksikliğinin bir sonucu mudur, çeviribilim akademisyenlerinin çoğu Batılı bağlamların dışında incelemeye değer pek fazla malzeme olmadığını mı düşünmektedir ya da çeviriler üzerine "gerçek" anlamda bir düşünce üretimi ancak Avrupa-merkezli bir ortamda gerçekleştirilebilmektedir türünden sorular üzerinden düşünülmesi gereken bir durumdur. Bir başka soru da, bu durumun Batılı gelenekten gelmeyen bilim insanları üzerinde tahakküm kuran bir düşünce sisteminin varlığına işaret edip etmediğidir. Bu türden sorulara yanıt olumlu ise, ontolojik varlığı farklı diller ve kültürlerarası iletişim üzerine kurulu olan bu bilim alanının nasıl gelişeceği sorusu ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada Tymoczko, bilim dalını Avrupa merkezli ilgi alanları ve varsayımsal soruların dışına taşıyacak bakış açılarının tarihsel izleğini irdelemektedir ve böylelikle, çeviribilimin inceleme nesnesine yaklaşım evrelerini çeviribilimi bir sosyalbilimler alanı olarak incelediğimiz tezimiz açısından önemli katkılarda bulunmaktadır (Tymoczko, 2007: 20-21).

Geçtiğimiz elli yılda çeviri üzerine üretilen söylemin ağırlıkla Batılı düşünce tarihinin düşünsel ve tarihsel çerçevesi içinde konumlanması nedeniyle, bu son yarı yüzyılda çeviribilimin çeviri olgularının farklı yönlerini kapsayarak genişlemesinin, çeviri olgularına yaklaşımların farklılaşarak çoğalmasının pozitivist düşünce geleneğinin terk edilmesiyle koşutluk içerdiğini (Tymoczko, 2007: 21) görürüz. Bu anlamda çeviribilimsel bakış açıları, yaklaşım ve yöntemler düşünüldüğünde, tezimizin 1. Bölüm'ünde üzerinde durduğumuz sosyalbilimlerde paradigma değişikliğine koşut bir gelişim çizgisinin var olduğunu tespit edebiliriz. Tymozcko, çeviribilim paradigmasından önce çeviri üzerine düşünce üreten Batılı akademiyanın 1830'lar ve sonrasında Auguste Comte'un başını çektiği, salt "müspet" bulgular ve gözlemlenebilir olguları inceleme nesnesi ve konusu edinen, spesifik olaylardan genel geçer yasalara ulaşmayı hedefleyen, matematik ve fen bilimleri gibi "müspet" bilimleri önceleyen pozitivist geleneğin mirasçısı olduğunun, bu felsefi yaklaşımın

Batılı emperyalizmle bağlantılandırılabileceğinin ve o dönemde *humanities* ("insan bilimleri") altında konumlandırılmış olan dil ve edebiyat bölümlerinin köken olarak pozitivizm ve emperyalizmle bağının şaşırtıcı olmadığının altını çizer. Çeviri üzerine akademik düşüncenin tarihsel izleğinde, insan bilimleri ve aslında pozitivist düşüncenin o dönem etkisi altına aldığı, bugün bir alan olarak çeviribilimi konumlandırdığımız sosyal bilimleri de kapsayacak şekilde bilgi üretimin tüm dallarında pozitivizmin hegemonyasından bahsetmek mümkündür. Çeviri bağlamında etkilerini düşünerek ilerlediğimizde, bu hegemonik durumun, örneğin sosyalbilimlerde Batılı bağlamların dışında üretilen akademik çalışmaların dışarıda bırakılmasına, Batılı olmayan kültürlerin ilksellik düzleminde bir ilginin konusu edilmesine, Batılı olmayan bireylerin nesneleştirilmesine, antropolojide sömürgeci ve emperyal bakışın kurumsallaşmasına yol açtığını görmek, günümüz çeviribiliminin genişleyen kavramsal araçlarını ve yöntemlerini daha iyi kavramımızı sağlaması bakımından önem arz etmektedir. Tymozcko, bizi bu çalışmanın soruları bakımından ilgilendiren yönüyle, bu düşünsel çerçevenin yirminci yüz yılın ilk çeyreğinden başlayarak ve hızla kırılmaya başladığını belirtir. Wittgenstein'ın *The Philosophical Investigations* (1953) (*Felsefi Soruşturmalar*, Çev.: Haluk Barışcan, 2007) adlı kitabında ileri sürdüğü argüman ve örneklerin pozitivizmin argümanlarının içini boşaltan, perspektifsel meselelere değinen, insan topluluklarının alışkanlıklarına, insan iletişiminin zorlukları ve rastlantısallığına, yaşam biçimlerinin kıyas kabul etmezliğine ve uzlaşımın önemine dikkat çeken sarsıcı niteliği üzerinde durur. Bilgi ve bilginin üretimine pozitivist yaklaşımın II. Dünya Savaşı sonrasında büyük ölçüde terk edildiği saptamasını yapar. Nesnellik olgusunun perspektif olgusuna kayışını resim sanatından psikanalize ve izleyen süreçlerde akademiye kadar pek çok alanda gözlemlemek mümkündür. Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren insan bilimleri ve sosyalbilimlerde bilgiye postpozitivist yaklaşımlar, araştırmayı gözlemlenebilir olayların günyüzüne çıkarılıp, yığın halinde depolanması düzleminden çıkarıp araştırmanın kendisinin çeşitli perspektifler ve öncüller bağlamında öz-düşünümsel incelenmesine taşımıştır. Özellikle insan bilimleri ve sosyal bilimler alanlarında, salt dil ve metin değil, disiplinlerin metinler ve dillerle ilişkisi, metin ve söylem üretme biçimlerinin kendisi birer inceleme konusu haline gelmiştir (Tymoczko, 2007: 22-23).

Bir önceki bölümde çeviribilim paradigmasının oluşumuna yol açan tarihsel izlekte, II. Dünya Savaşı sonrasına denk düşen düşünsel izleğin öncüllerinin dilbilim ve yazın alanından getirdiği yansımaları tartıştık. Tymoczko da bu düşünsel izleğin postpozitivist niteliğine dikkat çekmektedir. Çeviribilimin, sosyalbilimlere koşut düşünsel izleğinin veri toplama ve kuramsal yapılanma bakımından tümüyle postpozitivist çizgiye entegre olan niteliğini tartışmaktadır. Doğal ve toplumsal dünyanın perpektifsel çoğulluk barındıran yapısından, çeviribilimde egemen olan düzlemlerin dışındaki bu çoğul perspektifi tanıyarak ve içererek ilerlemesi gereken çizgisine dikkat çekmektedir. Bu şekilde genişleyen bir çerçeve içinde dünya ölçeğinde var olan farklı çeviri pratiklerinin ve farklılaşan doğalarının öz-betimlemesinin önemini vurgulamaktadır. Perspektiflerin ve kavramsallaştırmaların genel olarak genişlemesinin ve öz-düşünümselliğin bir alışkanlık haline getirilmesinin, geriye dönüşlerle içiçe geçmiş olmakla birlikte, alanın katettiği ve bundan sonra izleyeceği yol konusunda farkındalık ve uzlaşımın artması amacıyla, çeviribilimin boğuştuğu felsefi meselelere dair daha bilinçli bir farkındalığın önemine ve kendi yaklaşımının bunu sağlamaya çalışan bir yaklaşım olduğuna dikkat çekmektedir (Tymoczko, 2007: 24).

Çeviribilim kuramlarının tarihsel izleğini periyodlara bölme konusu pek çok diğer alanda olduğu gibi bir takım zorluklar içermektedir. Çeviriye dair düşünce ve yazıların periyodik bir tabloya oturtulması konusunda Tymoczko, yukarıda gördüğümüz gibi bizim tezimizi de destekler nitelikte bir düşünce evrimin kavramsal araçlar ve yöntemler silsilesi şeklinde gerçek hayatta yansımasının izini sürmektedir. Bu bölümde çeviribilimsel yaklaşımların, sosyalbilimlere koşut tarihsel izleğini ön planda tuttuğumuz gözönüne alınırsa, II. Dünya Savaşı sonrası sosyal bilimsel kavram ve yöntemlerdeki postpozitivist dönemecin çeviribilimde kültürel ve ideolojik ve giderek sosyolojik dönemeçlerin kavramsal araç ve yöntemsel arayışlarına zenginlik getiren bir sürece işaret ettiğini görebilmemiz mümkündür.

Tymoczko, periyodikleştirme konusunda, George Steiner'in *After Babel: Aspects of Language and Translation* (1992) ("Babil'den Sonra: Dil ve Çeviri Durumları") adlı

kitabındaki tarihsel bölümlemenin "özellikle tuhaf, orantısız ve asimetrik" olduğunu düşünmektedir. Steiner çeviri üzerine düşüncelerin (elbette Batı'da) dört dönemde incelenebileceğini belirtmektedir (Steiner, 1992: 248-50). Birinci tarihsel dönem Cicero'nun M.Ö. 46 tarihli çeviriye dair kaidelerinden Holderlin'in 1804 tarihli yorumuna kadar olan süreçtir; Steiner bu tarihsel dönemin görgül bir odak noktasıyla birlikte çevirmenlerin çeviriye dair görüşlerince karakterize edildiğini belirtir. İkinci tarihsel dönem ilk dönemle bir 150 yıl kadar çakışır ve 1792'den 1946'ya dek sürer. Steiner bu dönemi yorumbilimsel araştırma dönemi olarak tanımlar. Üçüncü dönem ise 1940'ların sonlarında başlar; Steiner "pek çok açıdan hala bu üçüncü dönemde olduğumuzu" (Steiner, 1992: 250) gözlemler. Bu tarihsel dönem dilbilimsel kuramların ve istatistik biliminin çeviriye uygulanması ve biçimsel mantık ile dilsel aktarım arasındaki ilişkilerin haritasının çıkarılması girişimiyle karakterize edilebilir. Steiner dördüncü tarihsel dönemin başlangıcı olarak 1960'ları işaret eder. Bu dönemde çeviribilim varlığını ispat etmiş bilim alanları ile yeni bilimsel alanlar arasında bir yerde konumlanmıştır. Bu alanlar arasında psikoloji, antropoloji, sosyoloji ve sosyo-dilbilim sayılabilir (Steiner, 1992'den aktaran Tymoczko, 2007: 22).

Zamana bağlı bölümlemesi arasında ilk iki periyodun toplamı neredeyse 2000 yıllık bir döneme yayılırken, ikinci iki periyodun 60 yıllık bir zamanda sıkışıp kalması her ne kadar tuhaf, orantısız ve asimetrik görülse de Tymoczko'ya göre bu bölümlemedeki asıl sorun tam da Batılı düşünce tarihininin hüküm sürdüğü yıllar ile ikinci iki periyodun başlangıcı arasındaki dönemecin postpozitivist felsefi yaklaşımlarla olan bağını kuramamasıdır. Ancak yine de, 1940'ların sonunu işaret ettiği dönem postpozitivist yaklaşımların gerek sosyal bilimler gerek çeviribilim açısından çoğulluk kazandırıcı niteliğine örtük bir gönderme içermektedir.

Bu bağlamda değerlendirildiğinde, çeviribilimin zaman ve uzama bağlı geri dönük değerlendirmesini yaptığımızda, bakış açısı, anlık ve duruma bağlı bağlam ve uzun erimli bir tarihsel izleğin yanısıra, toplumsal bağlam, öznel konum ve (özellikle insan bilimleri ve sosyal bilimlerde) sözcenin üretildiği yer gibi faktörlerin son yıllarda ön plana çıktığını görebiliriz. Kültürelliğin araştırmacının ve eyleyenin tutumu üzerinde

doğrudan etkisi olduğunu söyleyebileceğimiz çeviribilim gibi alanlarda bu türden faktörlerin önemi daha da artmaktadır.

Tymoczko, aslında II. Dünya Savaşı öncesinde de, dil, kültürel üretim ve toplumsal yönlendirme arasındaki ilişkiselliğin keşfedilmeye başlandığını, metin ve kültür üretiminde bir çeşit sosyal mühendislik olgusunun özellikle faşist ve sosyalist rejimlerde yaygın olarak uygulandığını belirtir. Savaş sonrası kültür olgusuna yeni bir ilginin nüksettiğini, ancak bu sefer kültürel arayüzü, kültürel farklılıkların ve sınırların gerek müttefikleri muhafaza etmek gerekse düşmanlara karşı mücadele edebilmek açısından eşit önemde addedildiğini görmekteyiz. Düşman ya da dost, "öteki" ni anlamak önem kazanmıştı. Dahası iktidar olgusunun kültürü biçimlendirme ve tanımlamadaki rolü ile buna işteş olarak kültürün iktidarı kurucu ve birleştirici rolü de keşfedilmişti. Kültür ve iktidar (dolayısıyla tahakküm) olguları arasındaki bu ilişkinin bugünün dünyasında çevirinin bir toplumsal pratik ve eylemlilik, çevirmenlerin birer eyleyen olarak çeviri sürecine etkin katılımı gibi tanımlarla genişleyen kültürel, ideolojik ve sosyolojik açılımlara yol açan özelliğini Tymoczko şu şekilde tanımlamaktadır:

> Savaş sırasında ötekiler'in ideolojik inşası alımlama, bilgi ve anlamın kültürel bağlam tarafından nasıl biçimlendirildiğini ve kontrol edildiğini de göstermektedir. Savaş esnasındaki kültürel arayüz ve ideolojik gündem daha sonraları insan bilimleri ve sosyalbilimler alanlarında gösterge çözümlemesinin temelini atacak olan gösterge dizgelerini de odağa taşımıştır. Dilsel ve kültürel gösterge dizgelerine duyulan ilgi bu çeşit bilginin küresel çatışmanın her iki tarafı içinde istihbarat operasyonlarında temel bir önem arz ettiğinden dünya ölçeğinde pek çok operasyonun da merkezine oturmuştur. Müttefikler ve düşmanlar hattı boyunca diller ve kültürler arasındaki radikal farklılıklar bu çok sayıdaki gösterge sistemiyle nasıl başa çıklacağını anlamayı zorunlu hale getirmiştir (Tymoczko, 2007: 25-26).

Bir önceki bölümde II. Dünya Savaşı sonra makine çevirisine duyulan ilgi ve talebe yönelik olarak, yani bir ihtiyaca binaen, dilbilimsel yaklaşımların sözcük ve tümce sıradüzensel dilsel çözümlemeler ve yöntemleriyle çeviri sürecini açıklamaya giriştiklerini, ancak süreç ve kaynak odaklı, dilsel gösterge boyutunu aşamayan bu girişimlerin çeviribilimin ayrı bir disipliner yapı olarak ortaya çıkışına zemin oluşturduklarını, çeviriye dilbilimsel yaklaşımlar ya da çeviribilimin dilbilim evresi

olarak adlandırabileceğimiz ara dönemin (ya da bunalım evresinin) temellerini attıklarını belirtmiştik. Tymoczko da postpozitivizm, kültür ve ideoloji bağlamında aynı döneme ilişkin geriye doğru bir değerlendirme yapmaktadır.

Bu noktada Steiner'in de (Batılı) çeviri düşünce tarihini periyodik olarak incelediği çalışmasında 1946'yı ana geçiş noktası olarak tanımladığını, çevirinin kavramsallaştırılmasında dilbilimsel ve işlevci yaklaşımların üstüste geldiğini ve aslında bu iki tarihsel dönemecin birbiri içine geçmiş birtakım nitelikleri olduğunu belirttiğini aktarır. Buna göre dilbilimsel yaklaşımlar savaş sonrası istihbarat operasyonlarının şifre çözme çalışmalarını devralırken, işlevci yaklaşımlar da erek kitlenin propagandist ve manipüle edici metinsel ve kültürel üretimle yönlendirilmesi mirasını devralmıştır. Postpozitivist epistemoloji vurgusuyla, savaş sonrası dilsel şifrelerin doğasına eğilmek ve kitlenin kültürel yönlendirmesine yönelik metinsel pratiklere ve daha da önemlisi çeviri kuramlarının bakış açılarına ne şekilde yansıdığına ve savaş sonrası patlama gösteren çeviri pratiğine ilişkin bir farkındalık edinmek Tymozcko'ya göre önem arz etmektedir. Ancak, kendisi yine de, çeviribilimin tarihsel izleğinin (Batılı) entelektüel tarihin son yarı yüzyılda çeviribilimin yoluna ışık tutan gelişmeleri ile birlikte irdelenmesinden yanadır (Tymoczko, 2007: 26-7).

Entelektüel açılımların çeviribilimle keşisen ya da koşut ilerleyen tarihinin kronolojik bir izlencesi de Koskinen'in *Beyond Ambivalence: Postmodernity and The Ethics of Translation* (2000) ("Müphemliğin Ötesi: Çeviri Etiği ve Postmodernlik") adlı yayınlanmamış doktora tezinde verilmektedir. Buna göre, Koskinen, çeviribilimde 80'li yıllarda yaygın olan betimleyici kuramın günümüzde de halen bu yaygınlığını sürdürmekte olduğunu, betimleyiciliğin kendisinden önceki kuralcı, yasa koyucu eğilimlere bir karşı tutum olarak ortaya çıktığını ve bilim alanındaki akademisyenler için, salt betimleyici olmanın, değer yargılarından arındırılmış nesnel ve görgül olgular üretmenin "akademik olarak doğru" olarak kabul edildiğinin altını çizmektedir. Ona göre, yönlendirme okulu, pek çok öteki günümüz kuramsal yaklaşımında olduğu gibi, güçlü betimleyici tercihlere sahip, biçimciliğe ve yapısalcılığa belirgin bir yakınlığı olan Itamar Even-Zohar'ın ve Gideon Toury gibi

İsrailli akademisyenlerin geleneğini sürdürmektedir. Koskinen de, çoğuldizgeci yaklaşımların çevirileri daha geniş bir kültürel bağlama oturtarak, 90'ların ilk yıllarında gerçekleşen "kültürel dönemeç" e zemin hazırladığını belirtmektedir. Aynı zamanda bu kuramsal yaklaşımlar, odağın, kaynak metinden uzaklaşarak, çevirinin erek kültürdeki geleceğine kaymasını sağlaması bakımından önemlidir. Aslında, Toury'nin bütün bir külliyatı "çeviriye kaynak odaklı, durağan kuramsal yaklaşımları yıkmak" (Gentzler, 1993: 132'den alıntılayan Koskinen, 2000: 18) üzerine kurulmuş bir proje olarak görülebilir.

Betimleyici kuramın değer yargılarından bağımsızlığı konusu da, norm kavramıyla toplumsal boyuta ilişkin "örtük" göndermesine ilişkin sosyolojik bakış açılarıyla bağlantılandırılabilmesine benzer biçimde, Koskinen, norm kavramının aslında "etik ve ahlaki" meseleyle de üstü örtük bir şekilde de olsa ilintili olduğunu, Toury'nin, norm kavramını "bir topluluğun paylaştığı (neyin yanlış ya da doğru, yeterli ya da yetersiz olduğuna dair) genel değerlerin ve düşüncelerin belirli durumlar için uygun ve geçerli olan davranış talimatlarına tercümesi" (Toury, 1995: 55) biçiminde tanımlamasına dayandırarak iddia etmektedir. Bu tanım, Koskinen'e göre, etik ve ahlaki değerlerle ilintilidir, ancak çeviri incelemesinde etik ve ahlaki değerler ve değer yargılarının dahil edilmesi boyutu, Toury'nin şiddetle kaçındığı bir boyuttur. Koskinen, Toury'nin değer yargılarını ya da etik ve ahlaki konuları kuramından elemesinin nedeninin, dizgesel, görgül ve en önemlisi kuralcı olmayan bir çeviribilimin gelişimini arzulamış olması olduğunu belirtmektedir. Verinin gözlemlenmeyen ya da konjonktüre bağlı değişen boyutlarca kirletilmesi düşüncesi bile yeterince istendik dışı bir durumdur. Ancak, Koskinen bu noktada betimleyici bir kuramcının etik gibi değer yargılarından arındırılamayacak meselelere "betimleyici yöntemle yaklaşmasının neden mümkün olamayacağı ve gözleyen, eğer gözlemlediği nesne karşısında nesnel statüsünü koruma konusunda o kadar kararlı ise, neden kişisel değer yargılarından kaçınamayacağı" sorularını sormaktadır. Bunu izleyen bir soru da, "bu biçimde tamamen nesnel olmanın ulaşılabilir olup olmadığı"dır (Koskinen, 2000: 18). Koskinen'in, araştıran öznenin araştırdığı nesne karşısında, bir başka deyişle gözleyen ve gözlenen arasındaki ilişki konusuna çeviribilimde de sosyal bilimlere koşut biçimde özellikle kültürel, ideolojik ve

sosyolojik dönemeçlerde yaygın biçimde sorgulanan bir noktayı dile getirdiğini belirlemek mümkündür.

Koskinen'e göre, aynılıkların incelenmesinden (eşdeğerlik) üzerinden farklılıklara doğru evrilen tartışmaların tarihsel gelişimini doğrusal ilerleyen bir çizgi olarak görmek kasıtlı bir indirgemecilik olacaktır. Aksine, düşünceler ilişkisellik içinde ilerleme göstermektedir. İlerleme sırasında farklı düşünceler kimi zaman çatışmakta, kimi zaman da birlikte var olarak ilerlemektedir (Koskinen, 2000: 19).

Andrew Chesterman ve Rosemary Arrojo'nun "Shared Ground in Translation Studies" (2000) ("Çeviribilimde Ortak Payda") adlı makaleleri çeviribilimin o güne dek geldiği noktada, aralarında gözle görülür bir kavramsal ve kuramsal boşluk olduğunu gözlemledikleri için, çeviribilime postmodern kültürel yaklaşımlar ve metinsel kuramlar ile alanı görgül ve betimleyici bir alan olarak gören yaklaşımlar arasında arabuluculuk önermesinde bulunmuş ve konuyu tartışmaya açmışlardır. Söz konusu yaklaşımların bir başka deyişle, essentialist ("özcü") ve non-essentialist ("özcü olmayan") yaklaşımlar olarak adlandırılabileceğini de belirtmektedirler. Özcülüğün genel olarak, anlamın nesnel ve mutlak algılandığı, bu bağlamda çevirmenin işinin bunları tespit edip aktarmak olduğu, bu yüzden de olabildiğince görünmez olduğu iddiasını taşıdığını belirtmektedirler. Özcü-olmayan yaklaşım ise, anlamın (çevirinin anlamını da içererek) doğası gereği mutlak olmadığı ve bu yüzden her bir tekil durum için tekrar yorumlanması gerektiği, bu yüzden de çevirmenin kaçınılmaz olarak görünür olduğu iddiasındadır. Daha önce çeviri incelemesi ve öğretiminde özcü-olmayan yaklaşımı benimsemiş olan Arrojo ile görgül yaklaşımı benimsemiş olan Chesterman bir ortak payda arayışı ile konuyu tartışmaya açmışlardır (Arrojo & Chesterman, 2000: 151).

Ancak bu tartışmada "ortaklaşılan" noktanın tartışılabilir olduğu yönünde bir dizi yanıt, bunu takip eden sayılarda yer almıştır. Örneğin, Daniel Simeoni, "When in Doubt, Contextualize…" (2000) ("Şüpheye mi Düştünüz? Bağlamsallaştırın…") adlı makalesinde, nesnel, mutlak anlam ve özcülük karşısına anlamın belirlenemezliği ve özcü-olmayan düşünce ekolünün yerleştirilmesine karşı çıkar:

> "Apaçık ortada olanı dile getirmek gerekirse: Kültürel aktarım ve çeviriye yaklaşımların pek çoğu görgül, betimleyici ve *aynı zamanda* kültür ve dil olgularının devingenliğinin pekala farkındadır. Anlam, bütün betimleyicilerce, ne özünde ne de biçimsel olarak mutlak olarak alımlanmaktadır. Ne de kendini postmodern kültürelci olarak tanımlayan her araştırmacı görgül çalışmayı reddetmektedir. Odağı son yıllarda benzer soruların ortaya atıldığı beşeri bilimlere doğru genişleterek, meseleyi bir bağlam içine oturtmak gerekirse, varlığını ispatlamış bir çeviribilimin, hem postmodern kanı, hem de geleneksel betimleyici-görgül çeviribilimin, sadece yazın eleştirisini ya da karşılaştırmalı yazın alanını değil, antropolojiyi, tarihi, hukuk çalışmalarını, daha düşük bir düzeyde dilbilimi, edimbilimi ve dil çalışmalarını da etkileyen bu türden bir sorgulama olduğu gibi (kimileri bunu bir kriz olarak adlandırabilir), bir bilim alanını "tam anlamıyla" bir bilim alanı olarak tanımlayan nosyonun ne olduğu sorgulamasıdır" (Simeoni, 2000: 337).

Kirsten Malmkjaer'de, "Relative Stability and Stable Relativity" (2000) ("Göreceli Mutlaklık ve Mutlak Görecelilik") adlı makalesinde, Arrojo ve Chesterman'ın görgülcülük ve postmodernizm ikiliğine eleştiri getirmektedir. Ona göre de, "özcü olmadan görgül çalışma yapmak mükemmelen mümkündür" (Malmkjaer, 2000: 341). Malmkjaer anlamın bağlamsallığına dikkat çekmekte ve özcü ve özcü-olmayan türünden bir ayrıştırmayı "modası geçmiş" olarak niteleyerek, "kabul edilebilir, kaçınılmaz" bulduğu özcü olmayan bakış açısı ile "anlamsız" olarak niteleyip boş verilmeyi hak eden öteki yaklaşım arasında bir ayrıştırmaya gitmeyi önermektedir. Malmkjaer, Arrojo ve Chesterman'ın anlama dair belirleyimlerine, kişiler, ilişkisellik ve karşılıklı etkileşim gibi, çeviri durumunun karmaşıklığını anlatan eklemeler yapmaktadır:

> "İlkin, sözcelere anlam atfetmektense kişilere anlam atfetmeyi öneririm. Anlam olarak düşündüğümüz, sözcükler, tümceler ya da sözcelerin "sahip" olduğu bir şey değildir, diğer özelliklerinin yanısıra, bağlam içinde "edinileni" de değildir, öteki kimi karakteristiklerine ek olarak, daha çok, *kişilerce* alımlanan, karşılıklı etkileşim durumlarında ortaya çıkan, her ikisi de kendi bilgisine (ve "kanaatlerine" sahip olan) en azından bir konuşan bir de dinleyen arasında gerçekleşen, bir çeşit *ilişki"*dir (Malmkjaer, 2000: 343).

Malmkjaer'in anlam ve çeviri içinde anlamın aktarımı üzerinde durarak eleştiri getirdiği adı geçen makaleye yanıt olarak yazılan makaleler arasında, Sandra Halverson'un yazdığı "The Fault Line in Our Common Ground" (2000) ("Ortak Paydamızdaki Fay Hattı") adlı makale bu çalışma açısından özellikle kayda değerdir.

Özcü ve özcü olmayan türünden bir ayrıştırmayı, anlamın doğasından daha çok çeviribilimin doğası açısından eleştirel olarak irdelemektedir. Ona göre,

> "… görgül çalışma anlayışı, gözleyenin gözlenen dünyanın tüm veçhelerinden bağımsız olduğunu ya da tam anlamıyla nesnel bir betimlemeyi gereklilik olarak beraberinde taşıyan bir anlayış olarak addedilmemelidir. Bu yüzden de söz konusu tartışma, yani, görgül çalışmayı özcülükle eşleştiren bir bakış açısı sorunludur, dolayısıyla, görgül çalışma/ betimlemeye karşı çıkan bir argümanı, nesnelcilik/ özcülüğe karşı çıkan bir argümanla bağlantılandırarak sunma girişimi yanıltıcıdır. Biri diğerini beraberinde taşımaz" (Halverson, 2000: 357).

Daniel Gile ise, "Being constructive about shared ground" (2001) ("Ortak payda konusunda yapıcı olmak") adlı makalesinde, Arrojo ve Chesterman'ın başlangıç noktası olarak seçtiği ve eleştiriye maruz kaldığı söz konusu ikilik üzerinden değil, değerli bulduğu bu girişimin tartışmacılarından Arrojo'nun çeviribilim kuramlarının farkındalık yaratıcı rolü üzerindeki ısrarına (Chesterman and Arrojo, 2000: 159) uyarak, ortak paydaya katkı sağlayacağını düşündüğü önermelerini eklemektedir. Bu önermeleri şu şekilde özetlemek mümkündür: "Çeviribilimin geniş araştırma ve faaliyet alanı ilgili pek çok paradigmayla ilişkilendirilmektedir: yazınsal, tarihsel, bilişsel, nöro-fizyolojik, dilbilimsel, felsefi vb. Bu paradigmaların çoğulluğu, paradigmalar arası uyum ve iletişim problemlerini doğurmaktadır. Buna ek olarak, çeviribilimin kurumsal altyapısı, çoğu çeviribilim araştırmacısının köken ve kurumsal konum gereği çeviribilim dışı alanlardan, örneğin, yazın alanı, kültürel çalışmalar, modern diller ve benzeri alanlardan gelmeleri nedeniyle, güçsüz olarak nitelenmektedir. Bu zorluklar, disipliner ve kurumsal olarak hangi çerçevenin en iyisi olacağı sorununu ortaya çıkarmaktadır: bağımsız bir disiplin mi, alt-disiplinlerin bir "federasyonu" mu, bağımsız ve yarı-bağımsız araştırma projeleri arasında bir dereceye kadar eşgüdümü sağlayan bir şebeke şeması mı? Çeviribilimin temsilcilerinin, bu konuda, gerek kavramsal olarak gerek kurumsal adımlar ve araştırma eğitimi bağlamında çalışma yapması gerekmektedir. Çeviriyle ilişkilendirilebilecek araştırma ile çeviribilimsel araştırmayı birbirinden ayıracak olanın tanımlanması gerekmektedir. Bu kimlik imleci, çevirinin, araştırmada "*merkezi"* bir konumda olmasıdır. Bir araştırmacının, bir çalışmanın, bir araştırma kurumunun çeviribilim alanına ait sayılabilmesi için "*odak noktasının çeviri*" olması

gereklidir. Çevirinin çeviribilim araştırmasının merkezinde oluşu ve çeviribilim akademisyenlerinin disipliner ilgilerindeki çoğulluk dolayısıyla, çeviribilim hem öteki disiplinlerin içinde hem de dışındadır. Bu durum çeviribilimin bağımsız bir disiplin olarak tanımlanmasını sağlamaktadır" (Gile, 2001: 150-151).

Çeviribilimin inceleme nesnesinin çeviriye dair tüm olguları, çeviri merkezde olacak biçimde içermesi vurgusu bu çalışma açısından önemlidir. Çeviri incelemesinin günümüz sosyolojik yaklaşımlarında çevirinin daha geniş bir toplumsal bağlam içindeki ilişkiselliği içinde değerlendirmesi yönündeki çabaların anahtar kavramlarının kültür boyutuyla ilişkisi ve araştırma yönteminin de yine aynı bakış açılarının bir gereği olarak, öz-düşünümsellik talebi doğrultusunda betimleyici çalışmanın "ötesi" ne taşınması, eleştirel ve betimleyici bir yöntemsel açılıma doğru köprünün kurulması aşaması irdelemekte yarar görmekteyiz.

Bu çalışmada, çeviribilimin tarihsel izlekte özellikle kültürel dönemeçle birlikte kuramsal ve yöntemsel olarak evrildiği süreci gözlemlemek amacında olduğumuzdan, bu süreci ve eğilimleri tartışma konusu edinen bakış açılarını gözlemlemekte yarar vardır. Bu bakış açılarının anahtar kavram öbeklerinden biri de Eleştirel Çeviribilim'dir ve bu önerme, bu çalışma açısından önem arz eden bir önerme olarak değerlendirilebilir. Kaisa Koskinen, "Shared Culture? Reflections on recent trends in Translation Studies" (2004) ("Ortak Kültür? Çeviribilimde son yönelimler üzerine düşünceler") adlı makalesinde, kültür kavramının bugünün çeviribilimi açısından temel kavramlardan biri olduğunu belirtmektedir. Çeviribilimin, "kültürel dönemeç" i deneyimlemesinin yanısıra, çeviribilimde kültür kavramının, Eugene A. Nida ve çağdaşlarının öncül çalışmalarından bu yana bir dizi düşünce ekolünde de içrek bir kavram olarak tartışıldığını aktarmaktadır. Betimleyici çeviribilimin (erek) *kültür* dizgesine güçlü bir vurgusu olduğunu, işlevci yaklaşımlarda kültürel koşullanmanın merkezdeki açıklayıcı güçlerden biri olduğunu belirtmektedir. Koskinen'in amacının, kültür kavramının tanımını yapmaktan çok, çeviribilimde kültür kavramının, daha geniş bir disipliner perspektife doğru evrilmeyi sağlayan işlevini gözlemlemek olduğunu görmekteyiz. Buna göre, Koskinen, çeviribilimde pek çok araştırmacının kültür kavramını açık ya da örtük

olarak antropolojik tanımıyla (yaşam biçimi: gelenek, görenekler, folklor vb.) alımladığını, kültürel çalışmalara yakınlık duyanların kültür tanımının ve buna bağlı olarak çalışmalarının, yüksek kültür ürünleri (kanonlaşmış sanat eserleri vb.) üzerine odaklandığı tespitini yapmaktadır. Kültürler ve diller birbirinden ayrılamaz gibi görünse de, kültürel ve dilbilimsel yaklaşımların, çeviribilimde paradoksal bir biçimde birbirine karşı yapılanmış olduğundan söz etmektedir. Bu iki yaklaşım arasındaki uyuşmazlık noktalarından birinin kültür kavramı olduğundan, örneğin Mona Baker'ın kültür sözcüğünün tehlikeli bir biçimde moda haline geldiğini düşündüğünü (Baker, 1996: 17), benzer bir şekilde Juliane House'un çeviribilimde odağın dilbilim odaklı bakış açılarından kültür-odaklı bakış açılarına kaymasını, beşeri bilimler ve sosyal bilimlerdeki benzer yönelimleri basitçe taklit etmek (House, 2002: 92) olarak tanımladığını aktarmaktadır (Koskinen, 2004: 143-5).

Bu çalışmada çeviribilim paradigmasından sonra kendi içinde geçirdiği kuramsal ve yöntemsel evreler ile sosyal bilimlerdeki kuramsal ve kavramsal yönelişler arasındaki koşutluğu, araştıran özne ile araştırma nesnesi arasındaki ilişkiye yaklaşımlardaki koşutluk ve araştırma nesnesinin toplumsal ilişkiselliği olduğunu gözlemlemiştik. Bu bağlamda, Koskinen'de, kültürün deneyimlenen bir olgu olduğunu vurgulamakta ve kültürelci yaklaşımın, araştırmada insan deneyimine doğrulayıcı bir statü verdiğinin altını çizmektedir. Kendisinin AB çalışanı bir çevirmen ve aynı zamanda bir çeviribilim araştırmacısı olarak, AB'nin ayrı bir AB kültürü oluşturduğu şeklindeki bulgusuna AB çevirmenlerinden gelen kimi onaylayan, kimi karşı çıkan ya da çekince bildiren, kimi de sorgulayan tepkilerden söz etmektedir. Bu durumda kendisi araştırmanın hem nesnesi hem de gözleyen öznesidir. Antropolojik bir yaklaşımla yaklaşıyor olsaydı, AB çevirmenlerinin katkılarını gözlenen nesneden edinilen bilgiler olarak sınıflandıracağından bahsetmektedir. Kendisi bu öznel konumda hem gözleyen hem de gözlenen olduğu için, bir akademisyen olarak, çevirmen kimliğine ne derece güvenebileceğini sorgulama konusu yapmaktadır. Buradan da aşina olunan bir eylemliliği araştırmanın fazladan bir öz-düşünümsel çaba gerektirdiği sonucuna ulaşmaktadır. Bu durumun çeviribilim açısından sıklıkla rastlanan bir durum olduğunun da altını çizmektedir (Koskinen, 2004: 146).

Koskinen'in çalışmasında, bu çalışmada izini sürdüğümüz bir açılıma daha rastlamaktayız. Çeviribilimde bir yandan (daha sonraları bütünce çalışmaları ile güçlendirilen) görgül ve betimleyici çalışmalara güçlü bir vurgu olduğu gibi, öte yandan kimi kaynaklarda postmodern yaklaşımlar olarak da tanımlanan (feminist, sömürgecilik sonrası, yapısökümcü vb.) pek çok yaklaşımların da var olduğundan bahsetmektedir. Postmodern yaklaşımlar değişkenlik göstermekle birlikte birleştirici bir tema olarak "eleştirel bakış açısı"na sahip olduklarından bahsedilebilir. Koskinen, bu yaklaşımların, örneğin, Brownlie tarafından "adanmış yaklaşımlar" (Brownlie, 2003), Tymoczko tarafından "aktivist bir bileşen" taşıyan kuramlar (Tymoczko, 2000: 23) gibi isimlerle de anıldığını aktarmaktadır. Koskinen, eleştirel çeviribilim önermesine şu şekilde dayanak oluşturur:

> Bu yaklaşımlara "Eleştirel Çeviribilim" gibi genel bir ad vermeyi tercih etmekteyim. Çeviribilimin eleştirel paradigması, benim algıladığım biçimiyle, ne yöntemsel olarak birlik içindedir, ne de kapsayıcı bir kuramı paylaşmaktadır. Fakat, araştırmacının görevinin salt betimlemek ve açıklamak olmadığı, buna ilaveten, durumu geliştirmeye dair bir girişimde bulunmak ya da var olduğu belirlenen bir soruna çözüm önermek de olduğu biçiminde ortaklaşılan bir görüş vardır" (Koskinen, 2004: 153).

Koskinen'in çeviribilimin eleştirel inceleme "paradigması" olarak tanımladığı alanın, çeviribilimsel bakış içinde özellikle eleştirel bakış açısıyla çeviri olgularının çözümlenmesi, sorunların tespit edilip çözüm önerileri sunulması biçiminde özetlenebilecek yöntemsel bir açılıma bir davet niteliğinde alımlanması mümkündür. Çeviribilimin paradigma değişimiyle dilbilim ve yazın alanlarından kopuşunun gerçekleşmesi temel alınan bu çalışmada, 1. ve 2. Bölümde de dayanağını tartıştığımız biçimiyle, eleştirel çeviribilim paradigması olarak değil de, çeviribilimde eleştirel yöntem ya da eleştirel çeviribilimsel inceleme yöntemi olarak ele alınabileceğini düşünmekteyiz. Çünkü paradigma tanımının inceleme nesnesine yaklaşımlarda daha kökten ya da geniş bir alana yayılmış değişimlerle ve sürece yayılarak ortaya çıktığını düşünmekteyiz. Oysa Koskinen'in kendisi de yukarıda alıntıladığımız önermenin ardından, Eleştirel Çeviribilimin betimleyici yaklaşımlar ve görgül araştırmaya karşı bir duruş olmadığını; aksine, somut görgül taban olmaksızın hayatta kalamayacağını (fakat dilsel çözümlemenin yöntemsel dayanak

olarak tek çözüm olarak görülmediğini) belirtmektedir. O'na göre, bu iki yöntemsel yaklaşım (Koskinen yöntemsel yaklaşım yerine paradigma sözcüğünü kullanmaktadır) arasındaki diyalog karşılıklı olarak güçlendirilmelidir. Eleştirel ve öz-düşünümsel bir Betimleyici Çeviribilime ihtiyaç vardır, buna karşılık, eleştirel yaklaşımlarda güçlü bir görgül tabana ihtiyaç vardır (Koskinen, 2004: 153).

4. BÖLÜM:
Çeviri Sosyolojisi ve Disiplinlerarasılık Bağlamında Bir Uygulama

4.1. Türkiye'de Çevirmen Yargılamaları: Yasal Dayanak

Türkiye'de son dönemde gündeme gelen çevirmen yargılanmalarının yasal dayanağı, çevirmenin eser sahipliğine istinaden cezai sorumluluğunun oluşması bağlamında 5157 Sayılı Basın Kanunu'nun ve 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'nun çevirmenin eser sahipliği, fikri ve mülki hakları ve cezai sorumluluklarını düzenleyen maddeleridir.

Bu kanunların hangi maddelerindeki hangi düzenlemelerin çevirmenleri eser sahipliğinden kaynaklı olarak ceza-i yaptırıma maruz bıraktığını gözlemleyebilmek açısından ilgili kanunların, ilgili maddelerini alıntılama gerekmektedir. Buna göre, 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunun amaç ve kapsamının, Madde 1 ve Madde 1A'da verildiğini görmekteyiz:

> "**Madde 1 – (Değişik: 21/2/2001 -4630/1 md.)** Bu Kanunun amacı, **fikir ve sanat eserlerini meydana getiren eser sahipleri** ile bu eserleri icra eden veya yorumlayan icracı sanatçıların, seslerin ilk tespitini yapan fonogram yapımcıları ile filmlerin ilk tespitini gerçekleştiren yapımcıların ve radyo-televizyon kuruluşlarının **ürünleri üzerindeki manevi ve mali haklarını belirlemek, korumak, bu ürünlerden yararlanma şartlarını düzenlemek, öngörülen esas ve usullere aykırı yararlanma halinde yaptırımları tespit etmektir.** *Kapsam* **Madde 1/A – (Ek: 21/2/2001 - 4630/2 md.)** Bu Kanun, fikir **ve sanat eserlerini meydana getiren eser sahipleri** ile bu eserleri icra eden veya yorumlayan icracı sanatçıların, seslerin ilk tespitini yapan fonogram yapımcıları ile filmlerin ilk tespitini gerçekleştiren yapımcıların ve radyo-televizyon kuruluşlarının **ürünleri üzerindeki manevi ve mali haklarını, bu haklara ilişkin tasarruf esas ve usullerini, yargı yollarını ve yaptırımları ile Kültür Bakanlığının görev, yetki ve sorumluluğunu kapsamaktadır** (Madde numaralandırmaları hariç, koyulaştırmalar bana ait)."

Eser sahipliği ve çevirmenlerin çeviri eser üzerindeki fikri ve mülki hakkına istinaden işleme eser sahipliğini tanımlayan madde ise, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu (FSEK), Madde 1B'de verilmektedir:

> *"Tanımlar* **Madde 1/B – (Ek: 21/2/2001 -4630/2 md.)** Bu Kanunda geçen tanımlardan; a) Eser: **Sahibinin hususiyetini taşıyan ve ilim ve edebiyat, musiki, güzel sanatlar veya sinema eserleri olarak sayılan her nevi fikir ve sanat mahsullerini**, **b) Eser sahibi: Eseri meydana getiren kişiyi, c) İşlenme eser: Diğer bir eserden istifade suretiyle vücuda getirilip de bu esere nispetle müstakil olmayan ve işleyenin hususiyetini taşıyan** fikir ve sanat mahsullerini, tanımlamaktadır" (Madde numaralandırmaları hariç, koyulaştırmalar bana ait).

Bu alıntıda da görüldüğü üzere, kanun, eseri sahibinin öznelliğini, işleme eseri iseonu işleyenin öznelliğini taşıyan birer ürün olarak tanımlamaktadır. İlgili kanunda, fikir ve sanat eserlerinin, çevirinin de yargı konusu edilmesine dayanak oluşturan çeşitlerinin sınıflandırıldığı bölümü ise şu şekilde düzenlenmiştir;

> *"B) Fikir ve sanat eserlerinin çeşitleri: I – İlim ve edebiyat eserleri:* **Madde 2 –** İlim ve edebiyat eserleri şunlardır: 1. **(Değişik: 7/6/1995 - 4110/1 md.)** Herhangi bir şekilde **dil ve yazı ile ifade olunan eserler** ve her biçim altında ifade edilen bilgisayar programları ve bir sonraki aşamada program sonucu doğurması koşuluyla bunların hazırlık tasarımları, 2. **(Değişik: 1/11/1983 - 2936/1 md.)** Her nevi rakıslar, **yazılı koreografi eserleri**, Pandomimalar ve buna benzer sözsüz sahne eserleri" (Madde numaralandırmaları hariç, koyulaştırmalar bana ait).

Çeviri, dil ve yazı ile ifade edilen eserler başlığı altında değerlendirilmektedir. Çevirinin, ilgili kanunda tercüme adıyla anıldığını görmekteyiz. Bu adla, kapsamına girdiği işlenme eserler listesinin verildiği Madde 6'da 1. sırada verilmekte olduğunu görmekteyiz:

> *"İşlenmeler ve Derlemeler* **Madde 6 –** Diğer bir eserden istifade suretiyle vücuda getirilipte bu esere nispetle müstakil olmıyan ve aşağıda başlıcaları yazılı fikir ve sanat mahsulleri işlenmedir: **1. Tercümeler;…"** (Madde numaralandırmaları hariç, koyulaştırmalar bana ait).

Bu sınıflandırmaya göre, çevirinin, bir diğer eserden yararlanarak "vücuda getirilen" yani bir başka deyişle "oluşturulan" olma özelliği, bir tanımlayan olarak verilmektedir. Müstakil, yani bağımsız olmadığı vurgusu vardır. Eser sahibi ve işleme eser sahibi tanımları da ilgili kanunun, ikinci bölümde Madde 8'de verilmiştir.

> *"*İKİNCİ BÖLÜM Eser Sahibi A) Tarif: I – Genel olarak: **Madde 8 – (Değişik: 21/2/2001 - 4630/5 md.)** Bir eserin sahibi, onu meydana getirendir. Bir işlenmenin ve derlemenin sahibi, asıl eser sahibinin hakları mahfuz kalmak şartıyla onu işleyendir."

5187 Sayılı BASIN KANUNU'nunda ise, çevirmeni eser sahibi sıfatıyla cezai yaptırıma maruz kılan, kanunun 2. Madde'sinin "ı" bendidir. İlgili maddeyi alıntılamadan önce, Basın Kanunun 1. Madde'sinin basın özgürlüğünü ve bu özgürlüğün kullanımını düzenleyen kanun olarak tanımını yaptığını belirtmekte yarar görmekteyiz. Basın ve yayın aracılığıyla düşüncenin dolaşımında özgürlük ilkesinin güvence altına alınması, bu kanunun temel kapsam ve amacını oluşturmaktadır. Çevirmeni, düşüncenin basılı ya da yayınlanmış eserler yoluyla cezai yaptırıma tabii tutulmuş olan her hangi bir düşünceyi yaymaktan dolayı sorumlu tutan yasa Basın Kanunu değil, farklı örneklerde karşımıza çıkan farklı yasaların farklı maddeleridir. Basın Kanununda çevirmenin eser sahibi olarak tanımlanıyor oluşu, çalışmamızın ilerleyen aşamalarında toplumsal pratik içinde gözlemleyeceğimiz üzere, çevirmen yargılanmalarına bir dayanak olarak kullanılması nedeniyle kanunun ilgili maddesini aşağıda alıntılamaktayız:

> *"***Amaç ve kapsam**
> **MADDE 1. -** Bu Kanunun amacı, basın özgürlüğünü ve bu özgürlüğün kullanımını düzenlemektir.
> Bu Kanun basılmış eserlerin basımı ve yayımını kapsar.
> **Tanımlar**
> **MADDE 2. -** Bu Kanunun uygulanmasında;
> a) Basılmış eser: Yayımlanmak üzere her türlü basım araçları ile basılan veya diğer araçlarla çoğaltılan yazı, resim ve benzeri eserler ile haber ajansı yayınlarını,
> b) Yayım: Basılmış eserin herhangi bir şekilde kamuya sunulmasını,
> c) Süreli yayın: Belli aralıklarla yayımlanan gazete, dergi gibi basılmış eserler ile haber ajansları yayınlarını,
> d) Yaygın süreli yayın: Tek bir basın-yayın kuruluşu tarafından aynı isimle basılan ve her coğrafi bölgede en az bir ilde olmak üzere, ülkenin en az yüzde yetmişinde yayımlanan süreli yayın ile haber ajanslarının yayınlarını,
> e) Bölgesel süreli yayın: Tek bir basın-yayın kuruluşu tarafından basılan ve en az üç komşu ilde veya en az bir coğrafi bölgede yayımlanan süreli yayını,
> f) Yerel süreli yayın: Tek bir yerleşim biriminde yayımlanan süreli yayınlar ile haftada bir veya daha uzun aralıklarla yayımlanan yaygın ve bölgesel yayınları,
> g) Yayın türü: Süreli yayınların yaygın, bölgesel ve yerel yayın türlerinden hangisinin kapsamında olduğunu,
> h) Süresiz yayın: Belli aralıklarla yayımlanmayan kitap, armağan gibi basılmış eserleri,
> ı) Eser sahibi: Süreli veya süresiz yayının içeriğini oluşturan yazıyı veya haberi yazanı, **çevireni** veya resmi ya da karikatürü yapanı,
> j) Yayımcı: Bir eseri basılmış eser durumuna getirip yayımlayan gerçek veya tüzel kişiyi,
> k) Basımcı: Bir eseri basım araçları ile basan veya diğer araçlarla çoğaltan gerçek veya tüzel kişiyi,

> l) Tüzel kişi temsilcisi: Yayın sahibi veya yayımcının tüzel kişi olması halinde bu tüzel kişiliğin yetkili organı tarafından, yöneticiler arasından belirlenen gerçek kişiyi veya kamu kurum ve kuruluşlarınca belirlenen gerçek kişiyi, ifade eder" (Madde numaralandırmaları hariç, koyulaştırma bana aittir).

Çevirmenin FSEK'te olduğu biçimiyle, işleme eser sahibi olarak tanımlanmayıp, genel anlamda eser sahibi olma sıfatıyla, süreli ya da süresiz yayının içeriğinde yer alan yazılı ve çizili bir eserin oluşturanı olarak yazar ile ya da resim ve karikatür gibi farklı formların çizeri ile eş bir konumda tanımlanmakta olduğunu görmekteyiz. Burada konu edilenin basılı ya da yayımlanmış eserin süreli veya süresiz yayındaki içeriği oluşturan varlığı olduğunu, yazar olarak yazarın, çevirmen olarak çevirmenin imzasını taşıma sıfatıyla özgün dilinde ve özgün dizge okuruna, yani kaynak dizgeye yönelik basılmış ya da yayımlanmış eserin sahibinin yazar, çeviri yapılan dil ve çeviri dizgesine, yani erek dizgedeki okura yönelik basılmış ya da yayımlanmış "çeviri eserin" sahibinin "çevirmen" olarak tanımlanmakta olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Bu kanunun, FSEK'de olduğu biçimiyle, fikri ve mülki hakların düzenlenmesi amacıyla kademelendirilmiş bir sahiplik tanımından daha çok, genel anlamda eserin altına atılan imza bağlamında bir sahipliği vurgulamakta olduğunu gözlemlemekteyiz.

Basın Kanunun'nun basın özgürlüğünün hukuken hangi koşullarda düzenleneceğini belirten 3. Maddesi'de hukuk alanının kendi bilimsel alanını kendi yöntemleriyle inceleyip, sonuçlarını yine kendi tarihsel ilişkiselliği içinde yorumlayacağı bir içeriğe sahiptir:

> **Basın özgürlüğü**
> **MADDE 3. -** Basın özgürdür. Bu özgürlük; bilgi edinme, yayma, eleştirme, yorumlama ve eser yaratma haklarını içerir.
> Basın özgürlüğünün kullanılması ancak demokratik bir toplumun gereklerine uygun olarak; başkalarının şöhret ve haklarının, toplum sağlığının ve ahlâkının, millî güvenlik, kamu düzeni, kamu güvenliği ve toprak bütünlüğünün korunması, Devlet sırlarının açıklanmasının veya suç işlenmesinin önlenmesi, yargı gücünün otorite ve tarafsızlığının sağlanması amacıyla sınırlanabilir"

Hukuk alanının gerek tarihsel gerek toplumsal ve akademik alanları, bu maddenin içeriğini mutlaka kendi alanının kavramsal araçları ve yöntemleriyle yorumlamaktadır. Bizi çeviribilim alanının bir bileşeni olarak çevirmen ve çeviri süreci ve çeviri ürün arasındaki tarihsel ve toplumsal ilişkiselliğin çözümlenmesi aşamasında, bilimsel alanın sınırları dahilinde, yani kendi bilimsel ve toplumsal alanımıza yansıyan sonuçlarıyla ilgilendirmektedir. Bu sonuçlar, bu bölümün bir sonraki alt başlığında değerlendirilmektedir.

4.2. Tepki ve Tutumlar

2006 yılından bu yana çeşitli toplantılarda ve ağırlıkla Çevirmenler Meslek Birliği (Çevbir)'nin web sitesinde 'İfade Özgürlüğü' sekmesi altında, mesleğin uygulama alanından çevirmen ve editörler ile kuramsal alanından akademisyenlerce, hâlihazırda süregelen çevirmen yargılanmalarının değerlendirilmesi ve sürece müdahil olma biçimlerinin tartışıldığı, farklı görüşlerin ve tutumların sergilendiği yazılar kaleme alınmıştır. İlerleyen süreçte, çevirmen yargılanmaları içerdiği politik angajmanların yanı sıra müstehcenlik vurgusu ya da doğrudan çeviri etkinliği neden gösterilerek değil, farklı gerekçelerle yargıya intikal ettirilen (gözaltı ya da tutukluluk gibi durumlarda) çevirmenlerin ya da gazeteciler için hazırlanan iddianamelerde bu çevirmenlere ait çevirilerin suç delili olarak gösterilmesi ile, çeviri etkinliğinin kendisinin yargılanma unsuru olmasıyla birlikte, çevirmenin işleme eser sahibi olmasına dayandırılarak açılan davaların temel dayanağı değişmemiş olmakla birlikte nüans kazanmıştır.

Bu süreçte konu üzerine yazan ve görüş bildiren akademisyenler ve çevirmenler, editörler, meslek örgütü adına kurumsal ve/ ya da bireysel açıklama yapan üyeler arasında bir takım yaklaşım farklılıkları olduğu ilk gözlemlerdir. Bu yaklaşım farklılığının çevirmenlik, çeviri süreci ve çeviri ürün tanımlarının farklılığından kaynaklandığı da ilk elden gözlenebilir. Mesleği icra eden ve mesleki örgütlenme çabası içinde olan eyleyenlerin (çevirmen ve editörlerin), çevirinin doğası ve

çevirmenin toplumsal kimliği ve rolü, özgürlük ve sorumluluk sorun çiftinde, çevirmenin çevirdiği metinle ilişkisi, metin üzerinde fikri ve mülki hakları dolayısıyla sorumlulukları bağlamında tutum ve eylemleri, çevirmenin aracılığı, şeffaflığı, görünmezliği ve dolayısıyla çeviri eyleminin gerek ürün, gerek süreç bağlamında her hangi bir aşamasından sorumlu tutulmaması gerektiği temelinde biçimlenmektedir.

Kuramsal yaklaşımlar ise, çevirmenin özgürlüğü ve sorumluluğu, etik tutumu ve görünürlüğü temelinde çevirmen, çeviri süreci ve çeviri ürünü farklı düzlemlerde tartışmaktadır. Ancak tartışmalarda ilk göze çarpan unsur, mesleğin uygulama alanında, alanın sınırlarını genişletme iddiası barındıran bu kuramsal yaklaşımlara dirençle, şüpheyle ve hayatla bağının zayıf olduğu değerlendirmesiyle yaklaşıldığıdır. Mesleki örgütlenmenin temel savunusu olması beklenen görünürlük ve fikri ve mülki haklar girdileri, çıktı olarak yargılanma süreçlerini doğurduğunda tutum, çevirmenin görünmezliği, aracı konumu, şeffaflığı ve dolayısıyla çeviri ürün ve sürecinden, bir başka deyişle, çevirinin toplumsal bağlamından sorumlu tutulamayacağı önermesiyle karşılanmaktadır. Bu tutum mesleki örgütlenme ve haklar düzleminde çelişki oluşturmaktadır. Sanat, yazın ve düşünce metinlerinin yargı konusu olabilmesi, bir bütün içinde değerlendirilmelidir. Toplumsal ve tarihsel bağlamından koparılmadan ancak haklar ve kazanımlardan ödün verilmeksizin, fikir ve sanat eserlerinin basımı ve yayımı yoluyla düşüncenin yargılanmasına karşı tutum alınmalıdır.

Bu tezin temel çıkış noktalarından birinin çeviribilimin kuramsal alanının uygulama alanına ne derece etki ettiğinin, katkısının sorgulanması olduğunu belirtmiştik. Kuramın uygulamaya etki ve katkısının yanı sıra uygulama alanının kuramsal alana malzeme sağladığını da vurgulamıştık. Çeviribilimin tüm alt alanlarının birbiriyle diyalektik bir ilişkide olduğunun altını çizmiştik.

Bu açıdan çevirmen yargılamaları konusunun içerdiği bileşenler (çevirmenler, çeviri süreci ve çeviri ürünler) toplumsal ve sosyolojik açıdan ve çağdaş çeviri kuramlarının önerdiği bakış açıları temel alınarak incelenecektir. Uygulama alanının

sağladığı bu malzemeyi, bilim alanının bilgi-kuramsal ve yöntemsel art alanına katkı sağlayacak bir biçimde gözlemlemek ve sorunsalları betimleyip, çözümüne yönelik "sorumlu konuşmak" biçiminde özetlenebilecek şekilde çözüm önermek bu çalışmanın amaçları arasındadır. Aynı şekilde diyalektik bir ilişki ile kuramsal yeni açılımların uygulama alanına katkı sağlaması da amaçlanmaktadır.

Çevirmen yargılamaları ve yargılanma süreçlerine gerek akademiden gerek uygulama alanından aktörlerin katılımı, tutum ve görüşleri, belirlenen bir tarihsel dizgede betimleyici yöntemle incelenerek kuram ve uygulamalı alan arasındaki ilişkinin mevcut durumu belirlenecektir. Kuramsal önermelerin uygulama alanına ve eyleyenlerin çeviri tutumuna, çeviriye dair olgu ve süreçlere bakış açılarına etkisini gözlemlemek üzere süreç içinde çevirmen örgütlenmelerinin toplumsal süreçlere katılımı da gözlemlenecektir. Tematik olma kaygısı güdülmeksizin, ancak özellikle toplumsal süreçlerde çevirmenin konumu ve görevi açısından temsiliyet niteliği taşıyan metinler örneklenerek betimlenecektir. Bu noktadan hareketle, hem kuramsal hem de uygulamalı alana katkı sağlayıcı olduğunu düşündüğümüz eleştirel önermeler sonuç bölümünde yer alacaktır.

Çeviribilim inceleme nesnesinin toplumsal örüntüleri gereği bir sosyal bilimler alanıdır. Kuramsal yaklaşım ve inceleme yöntemleri açısından sosyal bilimlerde paradigma değişikliğine eşzamanlı olarak, çeviribilimde de kültürel, ideolojik ve sosyolojik dönüşüm yaşanmış ve çevirmen, çeviri süreci, çeviri ürün olarak özetlenebilecek inceleme nesnesinin toplumsal niteliği bakımından, sosyoloji ile disiplinlerarası bir arayüz oluşmuştur. Çeviri sosyolojisi alanında tam da bu toplumsallık vurgusunun bir yansıması olarak içinde gerek çevirmen, gerek çeviri süreci, gerek çeviri ürünü birlikte barındıran bu tür bir uygulama konusu, hem çeviribilimin sosyal bilimler alanı olarak niteliğini, hem çeviri sosyolojisi arayüzünü, hem de çeviribilimin kuramsal alanı ile uygulamalı alanı arasındaki karşılıklı ilişkiyi betimleyici ve eleştirel yöntemle irdeleyebilmemizi sağlayacaktır.

2006 yılından bu yana çeşitli toplantılarda ve ağırlıkla Çevirmenler Meslek Birliği (Çevbir)'nin web sitesinde 'İfade Özgürlüğü' sekmesi altında, mesleğin uygulama

alanından çevirmen ve editörler ile çeviribilimin kuramsal alanından yaklaşımları temsilen, akademisyenlerce, hâlihazırda süregelen çevirmen yargılanmalarının değerlendirilmesi ve sürece müdahil olma biçimlerinin tartışıldığı, farklı görüşlerin ve tutumların sergilendiği yazılar kaleme alınmıştır. Ancak 2006 yılında "Tercümana Zeval Olmaz" adlı kampanyanın ardından başlayan bu tartışma sürecine dahil olan bu yazılar aracılığıyla kamusal alana sunulmuş olan bu söylemler, tezin bütüncesine alındığı tarihte cevbir.org sitesinde "İfade Özgürlüğü" sekmesi altında kronolojik sırada çevrim içi iken, ilerleyen süreçte sitenin yeniden yapım aşamasında içerikten kaldırılmıştır. Bu yüzden bu çalışmada çeviri sosyolojisi arayüzünün yaklaşım ve kavramları ile değerlendirmeye temel alınarak, tekrara düşmemek için örneklenerek incelenecek olmakla birlikte, polemiğe dahil olan tüm metinler, tez okurunun kolaylıkla ulaşması ve bağlamı doğrudan takip edebilmesi amacıyla tezimizin ekler bölümünde tam metin halinde verilecektir.

Metinlerin toplumsal düzlemde çeviri pratiğine yaklaşımları bağlamında örneklenerek incelenmesi amaçlanan bu çalışmada, inceleme yöntemi olarak betimleyici ve eleştirel bir okumanın uygun olacağı düşünülmüştür. Metinlerin, gerek çeviri pratiğine ilişkin (çevirinin üretimi, dağıtımı, tüketimi) gerek toplumsal pratik bileşenlerini içermesi bakımından tezimizin kuramsal çatısındaki önermelere uygunluk gösterecek şekilde belirli kavramlar ve kavram öbeklerine göre çözümlenmesi, eleştirel söylem çözümlemesinin inceleme yönteminin tamamında olmasa da çıkış noktasında benzerlikler taşımaktadır. Eleştirel Söylem Çözümlemesi de (ESÇ), kendi kuramsal çerçevesinde birincil olarak metinlerin üretildiği ve tüketildiği somut çerçeveye ve ikincil olarak en geniş anlamda toplumsal süreçlere yer vermektedir. Bu tür bir çözümlemenin merkezinde de metin yer alır. Söylem pratikleri, sosyo-kültürel pratiklerle metinler arasında aracılık yaparlar. Metindeki dilsel öğeler ve bağıntılar, bir söylem düzlemi oluşturur. Bu söylem düzleminin eleştirel söylem çözümlemesi ile, dilsel ve analitik olarak yorumlanması, bir tarihsel zamanda egemen olan söylemin kanıtlarına ulaşmayı ve bu egemen söylemin açığa çıkartılmasını sağlamaktadır. Söylemin yalnızca dilsel-metinsel-göstergeye dayalı olmayıp, bir "toplumsal pratik" olarak ele alındığı yaklaşımlar mevcuttur. Bir başka deyişle bu yaklaşımlara göre, söylemsel olay içinde bulunulan şartlar, kurumlar ve

toplumsal yapılar tarafından şekillendirilir, ancak söylem de kendini biçimlendiren öğeleri aynı zamanda biçimlendirir (Başaran ve Geray, 2011: 603). Böylelikle, söylem bir toplumsal pratik olarak kavramsallaştırılınca, bağlamından kopartılarak çözümlenemez. Tarihsel olarak bir söylemin kendinden önce kurulmuş olan söylemlere nasıl eklemlendiği hem önceki hem de sonraki söylemlerin bağlamının çözümlenmesini gerektirir. Yanısıra, ESÇ günümüzdeki toplumsal dönüşümleri açıklamaya çalışan diğer disiplinler ve kuramlarla sıkı ilişki içindedir, ki bu duruma "disiplinler ötesi" yaklaşım denmektedir. ESÇ bu açıdan, metinlerin özgün özellikleri yanısıra çok disiplinli değişimi anlamaya çalışan araştırmalara metinsel çözümlemeleri de katar (Geray, 2011: 189).

Tezimizin uygulama bölümünde inceleyeceğimiz metinler, çeviri alanına kuramsal yaklaşımları temsil eden akademisyenler ve çeviri alanının eyleyenleri ve kurumsal yapılarının, yani çevirmenler, editörler, yayınevi temsilcileri ve çevirmen örgütlerinin belli bir toplumsal olay üzerine, yani çevirmen yargılanmaları üzerine ürettiği metinlerden örnekler olacaktır. Aynı toplumsal sürecin bileşenlerince, yani çevirmen, çeviri süreci ve çeviri ürüne ilişkin farklı söylem düzlemleri oluştuğu görülebilmektedir.

Eleştirel kavramlarla ifade etmek gerekirse, toplumsal olaylar iki gücün, yani toplumsal pratiklerin arkasında duran toplumsal yapılar ve toplumsal özneler-kesişmesiyle oluşurlar. Bu anlamda metinler toplumsal olayların göstergebilimsel unsurlarıdır ve toplumsal öznelerin üretici eylemliliğini gösteren "metinleştirme" süreçleriyle işler. Toplumsal özneler diller ve pratikler, sözeylem düzenleri dahil olmak yoluyla metinleştirme yaparlar. Eleştirel metin çözümlemesinde metinlerin çözümlenmesi, türlerin, söylemlerin ve üslupların nasıl birbiriyle eklemlendiğini anlamak için "söylemlerarası" düzlemde çalışma yapılır. Bu da Fairclough gibi, eleştirel gerçekçi söylem çözümlemesi yöntemini benimseyen araştırmacıların önerdiği yöntemin ayırt edici bir özelliği olarak karşımıza çıkar. Bu yaklaşıma göre, toplumsal dönüşüm, toplumsal pratikler ve toplumsal pratiklerin birbirini etkilemesiyle dönüşümlerini de kapsar. Toplumsal alanların, kurumların ve örgütlerin yanında alanlar arasındaki ilişkilerin oluşumunda bu dönüşümler birbirine

eklemlenir. Tüm bu dönüşümler söylem düzenlerinde ve söylem düzenleri arasında da dönüşümü içerir (Fairclough, 2005: 79).

Bu çalışmanın temel sorunsallarından biri de çeviribilimin kuramsal alt alanının uygulamalı alanına etkisini – ya da tersi – gözlemlemek olduğu için, aynı toplumsal sürece dair farklı söylem düzenlerinin gözlemlendiği metinlerin söylem çözümlemesi yoluyla bu iki alt alanın kaynaşma-ayrışma noktaları da tespit edilebilecektir. Bunun yanısıra, bir sosyal bilim alanı olarak çeviribilimin toplumsal pratiğe, toplumsal pratiğin de çeviribilimin kuramsal birikimine etkisi gözlemlenebilecektir.

Eleştirel Söylem Çözümlemesi için farklı kaynaklarda farklı örnekler üzerinde durumsallığa bağlı olarak farklı yöntemlerle incelemeler yapılmaktadır. Bu açıdan bu çalışmadaki değerlendirmeye en yakın model olarak Fairclough gibi araştırmacıların ESÇ tanımlarının yanısıra, çeviri olgularına ve süreçlerine, çevirmenin toplumsal bir özne olarak konumuna yakınlığı bakımından bu çalışmanın bir önceki bölümünde çeviribilimin sosyoloji ile kavramsal ve yöntemsel arayüzünde etkisini irdelediğimiz Bourdieu'nün sosyal bilim yaklaşımından ve kavramlarından çeviri odakta olmak üzere yararlanacağımızı belirtmek gerekir. Salt dilsel- edimsel bir yaklaşımın, çeviribilimin özerk bir bilim alanı olarak tanımlanmasını gerektiren paradigma değişimini incelediğimiz ilk üç bölümde de ayrıntılı olarak üzerinde durduğumuz gibi, çeviri gerçekliğiyle toplumsal pratikte "olduğu gibi" yüzleşmek ve bu pratiği bilimsellik düzleminde açıklamamız açısından yetersiz kalacağı aşikardır. Öz-düşünümsel bir çeviribilim, bilimsel alanının nesnel inşasına katkı sağlamayı amaçladığı gibi, alanın gerçekliğiyle "olduğu haliyle" yüzleşmek durumundadır. Gerçeği olduğu gibi anlatmak, betimlemek ve öz-düşünümsellikle alanın gerçekleri ile yüzleşip, eleştirel bir yeniden inşaya doğru bir adım ileri atmak demektir.

Bu yüzden yöntemsel olarak, eleştirel söylem çözümlemesinin tanım ve amacına koşutluklar içermekle birlikte dilsel ve edimsel düzlemde bir çözümleme yapılmamakta, belirlenen kavramlar ve kavram öbekleriyle, örneklenen metinlerde söyleme yansıyan tutum betimlenerek, sosyolojik arayüzün kavramları ile eleştirel okumayla değerlendirilmektedir. Bu metinlerden, Çevbir web-sitesinin yeniden

yapımı aşamasında içerikten kaldırılmış olanlar, bu çalışmanın ekine tam metin olarak eklenmiştir ve bu çalışmada, verilen ek numaralarıyla anılacaklardır. Yayınlanmış ve kaynak bilgisi bulunan metinler ise künyeleri ve referans bilgileri ile anılacaktır. Bu sırada olabildiğince kronolojik olmaya çalışılmıştır. Ancak metinler, akademi alanından ve uygulama alanından metinler olarak bu çalışmada ayrı ayrı başlıklarda değerlendirilecek olduğundan ek numaraları birbirini takip etmemektedir. Buna göre metinleri şu şekilde sıralayabiliriz.: TERCÜMANA ZEVAL OLMAZ kampanya metni (Ek.1); Aydın, Öykü Didem: Kitap Çevirmenleri Meslek Birliği'nin 2 Aralık 2006'da düzenlediği "Çevirmenlerin Yargılanması ve İfade Özgürlüğü" paneli- konuşma metni (Ek.2); Tosun, Taylan: Çevirmen Masum mu? Çevirmenlerin, Çevirdikleri Metin Karşısında Entelektüel ve Ahlaki Sorumluluğu (Ek.3); Çözümlenmesi"; Bulut, Alev: Tercümana Hiç mi Zeval Olmaz? (Ek.4); Anamur, Hasan: "Tercümana Zeval Olmaz!" Kampanyası ve Çeviri Kavramı Üzerine Özetlenmiş Görüşler (Ek.5); Birkan, Tuncay: Kampanya Tartışmaları Vesilesiyle Çevirmenin Ülkemizdeki Reel Konumu Üzerine Bazı Notlar (Ek.6); Birkan, Tuncay: Sabri Gürses'e Cevap (Ek.7); Koca, Gürol: Çevirmenin Yeri, Yergi, Yargı (Ek.8); Gürses, Sabri: Çevirmen: Mesleki Sorumluluk Sahibi Kişi (Ek.9); Gürses, Sabri: Çevirmen: Mesleki Sorumluluk Sahibi Kişiye Katkı (Ek.10); Gürses, Sabri: Çevirmen Yargılansın, Toplum Aklansın! (Ek.11); Bener, Yiğit: Tercümana Neden Zeval Olmamalı (Ek.12), Serper, Sevgi: İfade Özgürlüğü Tartışmasına Bir Dipnot (Ek.13); Çölgeçen, Bilal: Çevirmenler Yargılansın!!! (Ek.14); Ersoy, Nuri: İfade Özgürlüğü ve Türkiye'de Yayıncılık (Ek.15).

Bu çalışmanın, Ekler'inde, tam metni verilecek olan metinlerin yanısıra, Ağar, Turgut: "İfade Özgürlüğü Bağlamında Çevirmenin Konumu", Camcı, Meral: "Sorumluluk-Görünürlük ve Etik", Kansu-Yetkiner, Neslihan: "Çevirmen Kararları ve Sorumluluğu Bağlamında Bir Kampanya Metninin Çözümlenmesi" adlı metinleri de örneklenecektir, ancak basılı referans bilgileri kaynakçada verilmiş olup, tam metinleri ulaşılabilir kaynaklar olduklarından, Ekler'e dahil edilmemektedir.

4.2.1. Eyleyenler

Ek. 1 de tam metni verilmiş olan kampanya metninde çevirmen yargılanmasına meslek örgütü olarak itiraz eden söylem, çevirmenin bir dilden diğerine çevirdiği metnin içeriğinden sorumlu tutulamayacağı, çevirmenin bir aktarıcı olduğu, dolayısıyla cezai sorumluluk almaması gerektiği üzerine kurulmuştur: Kampanya metninin başlığı olarak seçilen "Tercümana zeval olmaz" deyişi, "elçiye zeval olmaz" özdeyişine açık bir gönderme yaptığını, çevirmen ile elçi benzetmesi yoluyla, çevirmenin, iletişimin iki ucu arasında, kaynaktan ereğe doğru gidilen tek yönlü bir yol almayla iletiyi aktaran, zaman ve uzama bağlı olmaksızın, öznellik katmaksızın, bir meta olarak iletiyi taşıyan bir taşıyıcı olarak tanımlandığını gözlemlemek mümkündür.

Kampanya metni, "bir çevirmenin, sırf işini yaptığı -yani bir kitap ya da bir konuşma çevirdiği- için hapse atılmasını doğru bulmanın, mantıklı bulmanın mümkün olup olmadığı" sorusuyla başlamaktadır. Basın yasasında çevirmenin eser sahibi sıfatıyla anılıyor olmasının altı çizilmekte ve ilgili yasada bu tanımın değiştirilmesi talep edilmektedir. "Çünkü Basın Yasası, eğer yazarı yurtdışındaysa, kitabın içeriğinden "eser sahibi" sıfatıyla çevirmeni sorumlu tutmakta ve cezai sorumluluk yüklemektedir". Kampanya metninde, alanın eyleyenleri olarak çevirmenleri temsilen meslek birliğinin çevirmen, çeviri süreci ve çeviri ürüne ilişkin dile getirdiği görüşleri seçilen sözcük ve sözcük öbeklerine şu şekilde yansımıştır:

> "Oysa **çevirmen**, çevirmekle yükümlü olduğu iletiyi (metni, konuşmayı) bir dilden diğerine, **taşıyıcısı olduğu** her dilin ve kültürün özelliklerine uygun şekilde, **sadık, eksiksiz ve tarafsız olarak aktarmakla** yükümlüdür. **Sorumluluğu bundan ibarettir:** Çevirmen **kendine ait** bir düşünceyi dile getirmez, **meslek etiği gereği, yazarın ya da konuşan kişinin söylediklerine bağlı kalmak zorundadı**r.
> Dolayısıyla çevirmen, bir dilden diğerine aktardığı iletinin siyasi, felsefi, hukuki, vb. **içeriğinden asla sorumlu tutulamaz**. Öyle olmasa, mahkemede suçunu itiraf eden bir katil zanlısının sözlerini aktaran çevirmenin de, katil zanlısıyla birlikte cinayet suçundan hapse atılması gerekmez miydi?
> Kaldı ki çevirmen, değil içeriğine katılmak, aslında içerdiği görüşlere tümüyle karşı olduğu bir iletiyi bile çevirirken, **kendi siyasi, felsefi düşüncelerini kenara bırakıp**, o iletiyi **aynı mesleki titizlikle, aslına sadık olarak çevirmekle görevlidir. İşi budur**.

> Her şey bir tarafa, **kendisinden çevirmesi istenilen metnin "suç" içerip içermediğini çevirmen nereden bilecektir**? "Suç" unsuru taşıyabileceğini düşündüğü bölümleri kendiliğinden sansür mü edecektir? Oysa savcı ve yargıçlar bile, çevirisi yapılıp Türkçeleştirilmediği sürece bir metnin "suç unsuru" içerip içermediğine hukuken karar veremezler. Dolayısıyla çeviri yapmış olmayı suç saymak, hukuk mantığına da tamamen aykırıdır.
>
> **Dolayısıyla, biz aşağıda imzası olan meslek kuruluşları, çevirmenlerin yargılanmasına zemin hazırlayan Basın Yasası'nın 2. Maddesini en kısa sürede değiştirilmesini ve bu yolla da yargılanan tüm meslektaşlarımıza yönelik işlemlerin derhal durdurulmasını talep ediyoruz. Çünkü tıpkı elçiye zeval olmadığı gibi, yalnızca bir aktarıcı olan tercümana da zeval olmaz!**"(Metindeki koyulaştırmalar bana ait).

Metinde vurgulanan ilgili kısımlarda gözlemlenen sonuçlar olarak, çevirmenin, elçi (örtük bir biçimde), yasa gereği eser sahibi sıfatı taşıyan, dil ve kültür taşıyıcısı, sadık, eksiksiz ve tarafsız aktarıcı, yazarın ya da konuşan kişinin söylediklerine meslek etiği gereği bağlı kalmak zorunda kalan, iletinin siyasi, felsefi, hukuki, vb. içeriğinden asla sorumlu tutulamayacak kişi olarak tanımlandığını söylemek mümkündür. "Her şey bir tarafa kendisinden çevirmesi istenilen metnin "suç" içerip içermediğini nereden bilecek olan", yaşadığı dilin, kültürün ve toplumsal dizgenin toplumsal örüntülerinden habersiz ve soyutlanmış, edilgin bir kişi olarak tanımlandığını görmek mümkündür.

Bu tanımlardan kaynaklanan sorular şunlardır: Çevirmen bir elçi midir? Bir taşıyıcı mıdır? Çevirdiği, "çeviri eserin" sahibi midir? Sadık ise kime sadıktır? Yazara mı? Kaynak dile ve kültüre mi? Erek dile ve kültüre mi? Okura mı? Okurun dünya görüşüne mi? Yaşına, toplumsal cinsiyetine, toplumsal kimliğine mi, uzmanlık alanına mı? Anlama mı, biçime mi? Metin türüne mi? Erek dizgede çeviri ihtiyacını ya da talebini doğuran toplumsal örütlere mi? İşveren olarak yayıncının çeviri beklentilerine mi? Çeviri politikasına mı? Çevirinin hangi amaçla ve hangi zaman ve uzamda gerçekleştirildiğine mi? Çeviri davranışını belirleyen toplumsal normlara mı?

Meslek etiği tanımı gerek yasal gerek toplumsal normlar çerçevesinde tanımlanmış mıdır? Sorumluluk alanı nedir? İçeriğin kendisi mi? İçeriğin basımı ve yayımı mı? İçeriğin seçimi, yeniden üretimi ve dağıtımı mı? Fikri ve mülki "hak"ların ve

"sorumlulukların" sahibi olmak ne demektir? (Çeviri eserin) eser sahibi olmak ne demektir? Sırf işini yapıyor olmak, haklar ve sorumluluklar, etik[1] ve meslek etiği bağlamından arındırılmış olmayı ima eden bir ölçüt olarak kabul edilebilir mi?

Çeviri sürecinin ya da çeviri işinin, metinde "bir dilden diğerine (metin, konuşma) kanalıyla çevirmenin çevirmekle yükümlü çevirmenin sadık, eksiksiz ve tarafsız olarak, kendine ait bir düşünceyi dile getirmeden, yazarın ya da konuşan kişinin söylediklerine bağlı kalmak zorundalığı ile yürüttüğü, iletinin aktarımı işi" olarak tanımlandığını görmekteyiz.

Bu tanıma yöneltilecek sorular şunlardır: Çeviri sürecinde en az iki dil mi olmalıdır? Dil içi ya da göstergeler arası çeviri işi olabilir mi? Çeviri süreci kaynaktan ereğe doğru mu değerlendirilmelidir? Süreci başlatan kaynak mıdır? Erek midir? Çeviri gerçekliği, dolayısıyla çeviri işi kaynak dizgede mi, erek dizgede mi gerçekleşir? Eşzamanlı mı gerçekleşir? Çeviri sürecinin başladığı ve bittiği yer neresidir? Çeviri süreci çevirmenin dilsel aktarımı başlattığı ve sonlandırdığı an arasındaki zaman dilimi olarak mı tanımlanmaktadır? Süreç seçim, üretim ve dağıtım aşamalarını kapsar mı? Çevirmen dışında ve çevirmenle birlikte hareket eden öteki eyleyenler olarak editör, yayıncı vb. çeviri sürecine dahil edilmekte midir?

Çeviri ürünün kampanya metninde, kitap, konuşma olarak cisimleştirildiğini ancak bu cisimleştirmede kaynak ya da ereğe bir gönderme olmadığını, "çevirisi yapılıp Türkçeleştirilen metin" kullanımıyla "çeviri" metin olma özelliği verilerek tanımlandığını görmekteyiz.

---

[1] Bu çalışmada temel alınan etik tanımları:
* etik insan eylemlerini konu alır...insan pratiğini ahlaki niteliği açısından aydınlatmadır...insan eylemlerine ilişkin ahlaki sorunları ve çelişkileri görebilmek, muhtemel çözüm önerileri geliştirmek, bu önerilerin ahlaki sonuçları üzerinde inceden inceye düşünebilmek ve düşünmenin olgunlaşmasıyla da belirli çözüme bağımsız karar verilmek..
**etik, bir eylemi ahlaki açıdan iyi bir eylem yapan niteliksel durumu sormaktadır
***etik, eleştirel sorgulama yolu ile ahlaka yönelik doğal bakışın aydınlatılması bakımından hayata katkıda bulanabillir..
**** etik, ahlaki eylemiin yerini tutmaz.. eylemlerin, bilgiye dayalı yapısını ortaya çıkarır
Annemarie Pieper, **Etiğe Giriş**, Ayrıntı Yayınları, 1999.

Bu noktada sorulacak sorular şu şekilde sıralanabilir: Çeviri ürünü özgün metinden ayıran tanımlayıcı özellik nedir? Çeviri ürünü, kaynak dizge mi erek dizge mi, talep etmektedir ve alımlamaktadır? Bir özgün metnin, bir dil ve kültür dizgesinde birden fazla çeviri metinle karşılanabiliyor olması ne anlama gelmektedir? Aynılık bir ölçüt ise, bu çeviri metinler içinden hangisinin özgün metnin aynısı olduğunun ölçütleri nelerdir? Birden fazla çeviri söz konusu olduğunda, bu çevirilerin de özgün ve çeviriden ilk ilişki biçiminde beklendiği biçimiyle, birbiriyle aynı olması mı beklenmektedir? Yanıt evet ise, bu çeviri gerçekliği hangi gerekçeye dayandırılarak açıklanabilir? Çeviri ürünün fikri ve mülki hakları kime aittir? Çevirinin ilk ve tekrar basımlarında telifini kim alır? Çeviri telif hakkının devri hangi koşullarda gerçekleşir? Hukuki, ceza-i sorumluluklar, yaptırımların muhatabı kimdir? Çeviri ürünün dolaşıma girmesi ne demektir? Olumlu ya da olumsuz eleştirinin muhatabı kimdir? Çeviri ürünün kaynak dizgedeki yeri ve etkisi nedir? Bu, gözlemlenebilir ve gerçekliği olan bir olgu mudur? Çeviri ürün erek dizgede çeviri olarak mı, özgün olarak mı alımlanmaktadır?

Metnin, çevirmen, çeviri ürün ve çeviri sürecine ilişkin yaklaşımını temsilen ürettiği söylemin, kamusal alanda paylaşımıyla ve imzalayıcıları, Birleşik Konferans Tercümanları Derneği, ÇEVBİR (Kitap Çevirmenleri Meslek Birliği), Çeviri Derneği, EDİSAM (Edebiyat ve İlim Eserleri Sahipleri Meslek Birliği), Türkiye PEN, YAY-BİR (Yayıncılar Meslek Birliği), Türkiye Yayıncılar Birliği, Türkiye Yazarlar Sendikası olarak sıralanan kurumsal eyleyenlerin, temsil ettiği üyelerinin, yani fikir ve sanat eseri üretme, fikir, bilim ve sanat eserinin basımı ve dağıtımı alanının bileşenleri olan, bireysel eyleyenlerin söylemi olarak, bu basın açıklamasıyla toplumsal alanda paylaşıldığını görmekteyiz. Çevirmen, çeviri ürün ve çeviri sürecine eyleyenlerin bu yaklaşımının bu ve benzeri paylaşımlar (Bkz.:Ekler) ve yeniden paylaşımlarla (köşe yazısı, haber yazısı vb[2].) çoğaltıldığını da gözlemlemek mümkündür.

[2] **Avrupa Birliği'ne ihbar: Tercümana zeval olmaz.** Özdemir İnce**,** **http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/5732844.asp,** (23.06.2014, çevrimiçi), **Tercümana zeval olur mu?,** Mahmut Hamsici**,** **http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=208337,** (23.06.2014, çevrimiçi)**, Tercümana da zeval olmaz,** Birgün Gazetesi, Kültür-Sanat Servisi, Haber yazısı, **http://birgunabone.net/culture_index.php?news_code=1166713732&year=2006&month=12&da**

Ek. 3'te, yargılanan çevirmenlerden birinin oluşturduğu metin yer almaktadır. Bir eyleyen olarak söz konusu çevirmenin görüşleri, kendi eylem alanına öz-düşünümsel bakabilme ve yüzleşebilme açısından, kampanya metninin baskın söylemin temsil ettiği yaklaşımlardan farklı bir yönde bir yaklaşımın olanaklı olup olmadığını sorgulayan kayda değer bir örnek oluşturmaktadır: Buna göre:

> "konuyla ilgili çevrelerde iki başat eğilim olduğunu söyleyebiliriz. Birincisi, çevirmenin **"elçi" veya "aracı" olarak görülmesi, dolayısıyla "elçiye zeval olmaz" özdeyişinden hareket ederek, çevirmenin entelektüel sorumluluğunun, çeviri mesleği etiğiyle (esas olarak metnin doğru çevrilmesi) sınırlı olduğunu savunan görüş. İkincisi ise, çevirmenin nesnel olarak bir "aracı"nın ötesinde, bir bilgi taşıyıcısı olduğu, dolayısıyla egemenler tarafından kabul edilen "resmi doğrular ve yanlışlar" dizgisi karşısında potansiyel bir "ihlalci" olduğunu savunan görüş.** İkinci görüş, çevirmene nesnel olarak oynadığı rolü hatırlatarak, ona **entelektüel ve ahlâki bir sorumluluk** yükler. Burada, **ikinci görüş lehine** kendi perspektifimi sunmaya çalışacağım."
>
> * * *
>
> "Çevirmenler, çevirdikleri metinden dolayı hukuki yaptırımlara maruz kalmamalıdır. Çevirmenlere hukuki yaptırımlar uygulanması, ifade özgürlüğü üzerindeki genel baskının bir parçası olarak değerlendirilmeli, bu nedenle de ifade özgürlüğü önündeki bütün diğer engeller gibi kaldırılması talep edilmelidir.
>
> Öyleyse, şu soruyu sormamız gerekiyor: Toplumun çok geniş kesimlerinin oto-sansüre ve suskunluğa zorlandığı ülkemizde, **çevirmenler "aracı" veya "elçi" olduklarını söyleyerek ne ölçüde kendilerini bu baskıların dışında tutabilirler?**
>
> Buradan başka bir soruya geçebiliriz: Her şeyden önce çevirmenlere dava açılması, bir kaza veya tesadüf müdür; ayıplanması gereken bir yanışlıktan mı ibarettir? İfade özgürlüğü üzerinde ağır baskılar sürerken, çevirmenlere dava açılmasa da olur mu?
>
> Bu soru, bizi, daha önceki soruya da cevap olabilecek temel bir konuyu ele almaya götürüyor: **Çevirmen nasıl bir işlev yerine getirmektedir?**
>
> **Çevirmenin İşlevi**
>
> **Sonuç olarak, çevirmen eleştirel bilginin taşıyıcılığını yapıyor. Kendisi olmadan geniş kesimlere ulaşması mümkün olmayan bilgiler, olgular ve verilerin Türkiyeli okuyuculara erişmesini sağlıyor.**
>
> Türkiye'de yayıncılık dünyası, eleştirel bilginin dünya ölçeğinde dolaşıma girmesi aşamasında devreye giriyor. **Dünyanın pek çok ülkesinde, farklı dillere çevrilen**

---

y=21 , (23.06.2014, çevrimiçi), **Çevirmeni nasıl çevirmeli,** Süreyyya Evren, **http://www.birgunabone.net/writer_index.php?category_code=1187091385&news_code=1168183229&year=2007&month=01&day=07#.U6fOdvl_tOk ,** (23.06.2014, çevrimiçi), vb.

akademik araştırmalar, eleştirel incelemeler, tarih çalışmaları, roman gibi sanatsal eserler, Türkiye'de de Türkçe'ye çevriliyor ve yayımlanıyor.
Tabii kitapların orijinallerinin de Türkiye'ye girebildiğini söyleyebiliriz (eskiden orijinal eserler üzerinde de kısıtlamalar vardı). **Ama toplumun çoğunluğu yabancı dil, özellikle İngilizce bilmediği için kitapların görece daha geniş bir kesimle buluşması yayınevlerinin yayımladığı çevirilerle mümkün olabiliyor.**
Sonuç olarak, çevirmen eleştirel bilginin taşıyıcılığını yapıyor. Kendisi olmadan geniş kesimlere ulaşması mümkün olmayan bilgiler, olgular ve verilerin Türkiyeli okuyuculara erişmesini sağlıyor.
Bu noktada, **çevirmenin, devlet iktidarı karşısında sadece bir "aracı" gibi görülmesi, "masum" olduğunun ileri sürülmesi, eleştirel bilginin iktidarlar karşısındaki gücünü hafifsemek olur.** İktidarlar, toplum üzerindeki baskılarını sürdürebilmek için, sadece fiziksel zor içeren yollara başvurmazlar.
Yurttaşlarına, yaşadıkları ülke, tarihi, yakın geçmişi, güncel sorunlar vs. hakkında belirli bir resim sunarlar. Bu resim, ana-akım bilgi yapıları aracılığıyla topluma erişir. Ana-akım bilgi yapılarından en bilinen ve üzerinde tartışılanları, okullar, akademi dünyası ve kitle medyasıdır. Tabii buna başka devlet kurumları, yerel yönetimler, dinle ilgili devlet kurumları (örneğin, Diyanet İşleri Başkanlığı), meslek kuruluşları vs. eklenebilir.
Çevirmenin dolaşıma soktuğu bilginin, aslında çok kırılgan olan devletin yurttaşlarına çizdiği resim karşısındaki göreli gücünü görebilmek için günümüz Türkiye'sinden bazı örnekler verebiliriz.

Çevirmen, kendi mesleğini yaptığını, işinin zaten bu olduğunu, milliyetçi bir kurguyu onaylamak veya bozmak gibi bir sorununun olmadığını söyleyebilir. Eleştirel bir kitabı da, resmi tezleri destekleyen bir kitabı da çevirebileceğini, zaten fazla seçme şansının olmadığını, amacının mesleğinin ilkelerine uymak ve yaşamını sürdürmek olduğunu ifade edebilir.

Ama maalesef durum böyle değildir. **Çevirmen, sosyal bilimler olsun, doğa bilimleri ya da sanatsal ürünler olsun, bilgi yapıları içinde iş görmektedir.** Evet, doğru; resmi tezlerle örtüşen veya milliyetçi kurguyu bozma tehlikesi olmayan soyutlukta bir kitap çevirdiğinde, kimse ona bir şey dememektedir. Tam tersine herkes onun "aracı" işlevini onaylamakta, **çevirdiği kitapları yazmış olmasa da, "işleyerek" Türkçe'ye kazandırdığı için "işleme eser" sahibi olarak taltif edilmektedir.** Ama günün birinde, resmi söylemin kurguladığı resimde gedikler açan bir metin çevirdiğinde, kendisine birdenbire eleştirel bilgi dolaşımında bir aktör olduğu, dolayısıyla "sorumlu" olduğu hatırlatılmaktadır. Hatta "eser sahibi" olarak sahip olduğu ayrıcalıklar aleyhine dönmekte, mahkemeler karşısında sorumlu tutulmasına zemin hazırlamaktadır. Çevirmenin yarattığı rahatsızlığa örnek olarak, Ek 1'de İstanbul basın savcılığının hazırladığı bir iddianameye yer veriliyor. Bu iddianameye bakarak, **çevirmenin nelere kadir olduğu** görülebilir.

Dolayısıyla ortaya şu sonuç çıkıyor: Biz kendi yaptığımız iş hakkında ne düşünürsek düşünelim, bilgi yapıları hayli uzak bir gelecekte çelişkisiz bütünlükler üretmekten vazgeçinceye kadar, **çevirmenler resmi söylemlerin sunduğu resimlerde çelişkiler yaratmaya, gedikler açmaya devam edecek.**

Biraz daha güncel ve pratik düzeyde şunu söyleyebiliriz: Ülkemizde, çelişkilerin varlığı geniş toplum kesimlerince benimsenene kadar, "mermer" kadar yekpare olan milliyetçi kimlik kurgularında derin çatlaklar oluşana kadar, çevirmenler konjonktüre göre yargı karşısına çıkacak, mağdur olacaklar. Ama **çevirmen, toplumsal bilgi yapılarındaki bu işlevinin farkına vardığı ölçüde, potansiyel**

> **mağduriyetini mesleki ve aydın kimliğinin değerli bir parçasına dönüştürebilir; kendisi açısından, bu durumu bir avantaj haline getirebilir. Böylece, ona dayatmak istedikleri, mükemmel bir çeviri programı çıkana kadar mecburen idare ettikleri, basit bir teknisyen etiketini reddetmek, kendisini görünür kılmak için – yaptığı işin yaratıcılık içerdiği ve vasıflı olmasının yanı sıra** – iyi bir gerekçeye kavuşabilir (Metindeki koyulaştırmalar bana aittir).

Çevirmen, çeviri süreci ve ürüne dair görüşlerinin vurgulanarak alıntılandığı bölümlerde, örnek verilen bu yaklaşımın, "çevirmene nesnel olarak oynadığı rolü hatırlatarak, ona entelektüel ve ahlâki bir sorumluluk yükleyen görüşten yana olduğunu bildirerek, çevirmeni çeviri sürecinde rol oynayan bir eyleyen olarak tanımladığını gözlemlemekteyiz. Çevirmenin işlevini, "çevirmen eleştirel bilginin taşıyıcılığını yapıyor. Kendisi olmadan geniş kesimlere ulaşması mümkün olmayan bilgiler, olgular ve verilerin Türkiyeli okuyuculara erişmesini sağlıyor" tanımında gözlemlenebileceği gibi, çevirmenin, çeviri eylemi sonucu ortayan çıkan çeviri ürünün dağıtıma girmemesi durumunda alımlanamayacak olan bilgi kümesini "geniş" kesimlere "ulaştıran", bilgiyi erek dizgeye taşıyan olarak işlevselleştirildiğini gözlemlemek mümkündür.

Çeviri sürecini toplumsal bağlama, yayıncılık alanının işleyişi bağlamına oturtarak, süreci yalnız dilsel aktarım değil, içinde oluştuğu ve oluşumuna katkıda bulunduğu toplum, bir başka deyişle çeviri sürecinin işlerlik gösterdiği erek dizge bağlamına oturttuğunu, "…Yurttaşlarına, yaşadıkları ülke, tarihi, yakın geçmişi, güncel sorunlar vs. hakkında belirli bir resim sunarlar. Bu resim, ana-akım bilgi yapıları aracılığıyla topluma erişir. Ana-akım bilgi yapılarından en bilinen ve üzerinde tartışılanları, okullar, akademi dünyası ve kitle medyasıdır. Tabii buna başka devlet kurumları, yerel yönetimler, dinle ilgili devlet kurumları (örneğin, Diyanet İşleri Başkanlığı), meslek kuruluşları vs. eklenebilir" alıntısında gözlemlemek mümkündür. Çeviri sürecini, toplumsal bir pratik, toplumun kurumlarının, yapılarının ve bireylerinin ilişkiselliği içine oturttuğunu, erek dizgenin toplumsal örüntülerini hesaba katarak değerlendirmeye çaba gösterdiğini söylemek mümkündür.

Ek. 6'da tezimiz boyunca izini sürdüğümüz kavramsal araçlar açısından titizlikle üzerinde durup irdelememiz gereken bir metinden alıntı yapacağız. Yazın, düşünce

metinleri çevirisi alanında güç ilişkileri bakımından da irdelenecek öğeler içermekte olduğu, söyleme yansıyan yaklaşımdan gözlemlenebilecek olan bu metnin üreticisi, yayınevi piyasasında gerek nitel gerek nicel anlamda saygınlık gören bir üretim ve bilgi birikimine sahip bir çevirmen ve editör, aynı zamanda meslek birliğinin yönetim kurulunda aktif çalışan örgütlü bir eyleyen olarak tanımlanabilir. Bu metin, ilgili süreçte polemiğe yol açan kampanya metninde çevirmen, çeviri süreci ve çeviri ürüne dair Ek. 1'i gözlemleyerek ulaştığımız betimleyici çıktılara uygun, bunları savunan ve yeniden üreten bir yaklaşımı içermekle birlikte, çeviriye betimleyici yaklaşım dışındaki yaklaşımlara ve bilimsel alanın uygulamalı alanla ilişkisine getirdiği eleştirel vurgusu ve bilimsel alana, inceleme nesnesinin "reel gerçeği" ni görerek söylem- kuramsal yaklaşım üretmesi çağrısı yapması bakımından, değerlendirilmesi gereken noktalar da barındıran bir metin olarak örneklendirilebilir.

> "**Savcılarımız ve hakimlerimiz geçen sene sonlarında postyapısalcı çeviri kuramları alanında yoğun bir kurs mu gördüler de çevirmenin aslında "şeffaf ve görünmez bir aracı" falan değil, metni çevirmeye "karar" (kilit kelime bu, döneceğiz kendisine!) verdiği andan itibaren aktif bir özne konumunu alan ve bu aktif konumunu "çeviri süreci" içinde her aşamada ferah ferah sürdüren bir yaratıcı, yani (işin içine işleme eser falan gibi gereksiz nitelemeler sokmadan) düpedüz bir "eser sahibi" olduğuna kani oldular diye ironik bir soru sorası geliyor insanın**. Zira, neredeyse 70'li yılların sonundan beri pek sık rastlanmayan çevirmen yargılamaları bu sene içinde fena halde diriltildi.
> … Türk hukukunda çevirmenin konumunu tanımlayan yegane yasa olan ve çevirmen lehine birçok olumlu ve gerçekçi hüküm içeren Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'nda çevirmen haklı olarak işleme eser sahibi olarak tanımlanırken, daha eski tarihli Basın Kanunu'nun 2. Maddesinde bu nitelemeye yer verilmeksizin çevirmen "eser sahipleri" arasında sayılıyor ve şu anda yazarları yargılayamayınca çevirmenleri yargılamak için başvurulan madde de bu. İşin aslına bakarsanız, bunun çok daha önce çevirmenleri de bünyesinde bulunduran meslek birlikleri, dernekler vs. tarafından gündeme getirilerek değişiklik talebinde bulunulması gerekirdi, ama her zaman ikincil unsur durumunda olan kitap çevirmenlerinin sorunlarına yoğunlaşmaya bir türlü sıra gelmediği için bununla da ilgilenilememiş olmalı.
> … bunun hukuki sorumluluğunun çevirmene yüklenmesi kabul edilebilir bir şey değildir. **Çünkü o hakikaten, ilk ve son kertede, sadece söylenen sözü (bazen neredeyse otomatik bir biçimde, bazen de hakikaten yaratıcılığını kullanması gerekerek) aktarmaktadır, kendisine ait bir söz söylememektedir.**
>
> **Çevirmenin Çevirmeye "Karar Verdiği" Metinle Düşünsel İlişkisi Tek Bir Biçimde mi Kurulur ya da Çevirmenin Öznelliği Yazarınkiyle Örtüşmek Zorunda mıdır?**

Şimdi gelelim işin esasına, "çevirmenin bir metni çevirmeye karar verdiği an sorumlu ve aktif bir aktör haline geldiği" tezi etrafında şekilleniyor aslen bu kampanyaya yöneltilen eleştiriler; çevirme sürecinin öncesinde çevirmenin bir metni çevirmeyi (biraz daha pasif söyleyişle) kabullenerek ya da (daha aktif bir biçimde) düpedüz seçerek kendisini de ifade ettiği söyleniyor. Halbuki çevirmen bu "aktarma" işini hangi saiklerle yaptığını kendisi açıkça beyan etmediği sürece bilemeyiz ve sırf bu yüzden bile "ben de dava konusu olan cümle ve fikirleri aynen benimsiyor ve savunuyorum" demediği sürece yargılanması hukukdışıdır.
… Çevirmenin çevireceği metinle kurduğu ilişki sayısız kombinasyonda tezahür edebilir. Ben en belirgin beşi üzerinde duracağım:

1. Çevirmen çevireceği metni kendi seçmiş olabilir, o metindeki fikirlerin ülkenin düşünsel gündemine girmesinin, hiç ya da yeterince konuşulmamış meseleleri ve eleştirel bakış açılarını gündeme getirmesinin faydalı olacağını düşünüyor olabilir. **Sözgelimi ben genellikle azınlıktaki şanslı çevirmenlerden olduğum için çevirdiğim kitapların çoğunu kendim seçebildim ve tam da bu nedenlerle seçtim büyük çoğunluğunu.** Ama şu nokta çok önemli ve **çevirmene etik duruş vaazları verilirken fena halde ihmal ediliyor: mevcut piyasa koşullarında çevirmen bu rolü maalesef gittikçe daha az oynayabilmektedir, sadece ideolojik ve düşünsel misyonlarla kitap çevirenlerin artık çok küçük bir azınlık haline gelmiş olması, inceledikleri alan hakkında normatif etik hükümler vermeden önce, çevirmenin "karar"larını hangi somut koşullar altında verdiğini enine boyuna araştırması gereken çeviri kuramcılarının en başta dikkate alması gereken bir vakıadır. Bu "piyasa"nın tasvirine daha ayrıntılı olarak döneceğiz.**

2. Metni, bütününü sevmediği, hoşlanmadığı, bazı fikirleri kendisini çok rahatsız ettiği halde başka bir şeylerinden **hoşlanarak, onları önemseyerek, yani sonuçta kendi seçerek de çevirebilir bir çevirmen**. Mesela eşim Durrell'ın bir romanını, kendi isteyerek çevirmişti, ama içinde Türkler hakkında ettiği düpedüz ırkçı laflardan da hiç hoşlanmamıştı, ama onları elbette sansürlemedi, o sıralarda romanlara dava açma adeti unutulmuş olduğu için bir şey olmadı, ama olsaydı ve o da "yahu roman yargılanır mı, siz ne yapıyorsunuz?" demenin yanı sıra bir de birey olarak kendi fikrini ortaya koymak üzere "ben bu fikirlere hiç katılmıyorum ki zaten" deseydi sorumsuzca mı davranmış olurdu? Bu bir edebiyat metni olduğu ve zaten en başta yargılanması kamuoyunca bile yadırganabileceği için bir örnek daha vereyim bir sonraki maddede. Kamuoyunun ve mesela Sabri Gürses gibi çevirmen arkadaşların bile (maalesef) pekala da yargılanabileceğini düşündüğü siyasi metinlerden gidelim.

3. Metin çevirmene sipariş edilmiş olabilir ve çevirmen de kitabın bazı bölümleri kendisine çok ters gelse de yazarı, kitapta öne çıkan asıl meseleyi vs. önemsediği için çevirmeyi kabul edebilir. Chomsky'nin yargılanan kitabını, özellikle medya eleştirisi alanında getirdiği yaklaşımı ve örnekleri çok önemsediğim için pekala ben de çevirebilirdim, zaten daha önce de iki metnini çevirmiştim. Ama o kitapta Türkiye'deki Kürt meselesi hakkında dile getirdiği tespitlerin önemli bir kısmına hiç ama hiç katılmıyorum, hatta orada geliştirilen, daha doğrusu yansıtılan bakış açısının düpedüz meselenin çözümsüz kalmasına katkısı olduğunu düşünüyorum. Ama bütün bunlara rağmen, elbette metne hiçbir sansür uygulamadan, beğenmediğim yerlerini kesip kırpmadan, eski çevirmenlerimizin çok sık yaparak okurları bunalttığı gibi durmadan "ben buna katılmıyorum, zaten burası gereksiz" falan diye şerhler falan da düşmeden çevirirdim

elbette.** **Çevirmen olarak da yargı aşamasına gittiğimde Chomsky'nin, tıpkı Türkiye'deki herkes gibi bu fikirleri savunmaya hakkı olduğunu, fikirlerin yargılanmaması gerektiğini özellikle belirttikten sonra kendi öznelliğimi ortaya koyar ve yargı konusu fikirlere hiç mi hiç katılmadığımı, yanlış bulduğumu mutlaka söylerdim. Eleştiri hakkına sahip çıkmak başka bir şey, eleştirinin içeriğine sahip çıkmak, çevirmenin eleştirellik ve öznellik kapasitesini yazarınkiyle özdeşleştirmek başka. Çevirmenin her çevirdiği metnin arkasında aynı şekilde durması gerektiğini söyleyenler, çevirmeni kendine ait fikirleri ve kendine ait bir eleştirelliği olamayacak bir derekeye indirgemiş olmuyorlar mı?**

4. **Ya da evet, korkunç ama gerçek, sırf fena halde paraya ihtiyacı olduğu için normalde çöp muamelesi yapacağı, değil çevirmek normalde okumayacağı metinler bile çevirebiliyor belli durumlarda "muhalif" bir çevirmen de.** Bu metinler de akla hiç gelmeyecek –çevirmenin önceden savcı da olması gerektiğini kimse söyleyemez herhalde. Devlet de bizden tam bunu istiyor üstelik- "suç" unsurları içerebilir, ama o durumda **metni savunmak hiç ama hiç içinden gelmeyebilir çevirmenin.**

5. **Son olarak, kendisinin ahlâki ve siyasi olarak hiç katılmadığı fikirlerle dolu metinleri de çevirebilir "belli bir amaç ve işlev dahilinde", mesela "hasmımızı tanıyalım" diyerek**. Bunu kabul etmiş zaten Camcı da: "Bir kez daha çevirmenin fikren karşı olduğu metinleri de belli bir amaç ve işlev dahilinde çevirebileceği, özellikle karşıt- örneğin ırkçı, ya da şiddet yanlısı metinleri- güçlerin maskesini düşürmek amacıyla ya da istihbarat servislerine yapılan çevirilerin farklı bir yerde durduğunu belirtmek isterim." Ama hemen ardından şunu eklemiş: "Etik açısından sorunsallaştırabileceğimiz nokta ise uzman, bilinçli ve donanımlı çevirmenin fikren katıldığı, çeviri yaptığı ortamın baskın ya da genel geçer kabul gören norm ve kuralları dışında ve erek kültürde, toplumda alımlanma sürecinde, kalıplaşmış düşünceleri değiştirmeye, geliştirmeye, en azından sarsmaya hizmet edeceğini bilerek ve görerek yaptığı- iletişim uzmanı ki her iki kültüre ve dile hakim çevirmen tanımımız bunu gerektirir- giriştiği bir çeviride "ben çevirmenim, yazılanlar yazarı bağlar" türünden bir savunmadır."

Buradan devam edelim. Sayın Camcı'nın kafasında **son derece ideal ve normatif bir çevirmen şeması var ve bu şemanın pratik hayatta, hayatlarını çeviri yaparak kazanmaya çalışan çevirmenlerin durumuyla neredeyse hiçbir alakası yok.**
… **Artık çevirilerin çok büyük bir kısmı yayınevleri ve editörler tarafından herhangi bir çevirmene sipariş ediliyor; üstelik daha korkuncu, çevirmenin o kitabı çevirecek birikim ve donanıma sahip olup olmadığına bile bakılmaksızın, sadece maliyeti düşürmek kaygısı gözetilerek dağıtılıyor çevrilecek kitaplar; çevirmende aranan en önemli vasıf "ucuza çalışması" olunca piyasayı sadece harçlık kazanmak için çeviri yapan insanlar sarıyor. Bu sömürü mekanizmasına alışan yayıncılar çevirmenlere yapılacak işin kabasını alan otomatlar muamelesi yapmaya alıştıkları için, bu işi ciddiye alan, kendilerini Joyce'un güzelim deyimiyle "dışarıdaki kirli hayat gelgitine karşı bir dalgakıran" gibi gördükleri kültür alanında çeviri yaparak var etmek isteyen, kitap çevirmenliğin mesleği olmasını isteyen iyi niyetli ve yetenekli birçok çevirmen adayına da aynı muameleyi yapıyorlar. Emeklerinin karşılığı çok düşük ücretler veriyor, onu da asla vaat ettikleri zamanda vermiyor, çevirileri üzerinde keyiflerince kalem oynatma ve neler yaptıklarını çevirmene asla**

göstermeme, ondan onay istememe hakkını kendilerinde görüyorlar. Bu çarkın dışında kalmayı başarmış, yaptığı işin kalitesine ve çevirmenle kurduğu ilişkiye de özen gösteren yayınevlerinin sayısı çok az olduğu için de meslek hayatlarının büyük bir bölümünde bu tür muamelelerle karşılaşıyor çevirmenlikte ısrar edenler. Büyük çoğunluğu bu muameleler karşısında çeviriden vazgeçtiği için değil bir **meslek etiği bir meslek bilinci bile geliştirmeye fırsat bulamıyor çoğu çevirmen.**

Üstelik en çok da aynı dünyagörüşünü ya da ideolojiyi paylaştıkları (daha doğrusu, çoğunlukla paylaştıklarını sandıkları) yayıncılar tarafından sömürülüyor çevirmenler ve çevirmen adayları. "Dava"ya ya da "Büyük harfli Kültüre hizmet" adı altında çok büyük çoğunlukla kendi seçmedikleri, ama "bilmemne abi ya da abla önerdiğine göre iyidir, önemlidir" diyerek bir heves girişip çoğunlukla hayalkırıklığına uğradıkları, **bazen çevirmenden ciddi bir deneyim ve birikim talep ettiği için altında ezildikleri (böylece okurun da hiçbir şey anlamamasını garantiye aldıkları) metinleri ya üç kuruşa (onu alabilenler de şanslı olanlar) ya da düpedüz bedavaya çeviriyorlar.**

Yayınlanan çeviri kitapların çok ciddi bir miktarının bu şartlarda üretildiği bir piyasa ortamının varlığını hiç göz önünde bulundurmadan, kafadaki ideal bir şemadan, bir "olması gereken"den hareket ederek çevirmenden her koşulda "çevirdiği kitaba sahip çıkmasını", "etik bir tavır alıp gerekirse yazar adına da yargılanmayı göze almasını" talep etmek ne kadar gerçekçi ve adil acaba? Bu sistematik bile sayılabilecek koşulların hiçbirini dikkate almayan bir etik çağrısının bir anlamı olabilir mi, hatta daha ileri gideyim, etrafına bu kadar kör bir etiği savunmak etik sayılabilir mi acaba? **Çalıştığı piyasada aktif bir özne olarak varolabilmenin neredeyse bütün koşulları elinden alınmış çevirmene**, neredeyse alay eder gibi, "hadi aslanım, sen aslında basit bir aktarıcı değil, ağır ahlaki ve hukuki sorumlulukları olan yaratıcı bir öznesin. Git kahramanca yargılan yazar yerine de düşünce özgürlüğü mücadelemizin bayrağı yükselsin" demek gibi bir şey olmuyor mu bu?
… Çevirmenin özneliği, aktifliği vurgusunu düpedüz sansür savunusuna vardırmak benim aklımın alabileceği bir şey değil; ama çevirmenin aktarıcı yanını sıfıra indirip "yaratıcılığı"nı mutlaklaştırmanın varabileceği noktayı göstermesi bakımından dikkate değer ve üzerinde düşünülmesi gereken bir tavır bana kalırsa. **Ben, mesela Dostoyevski'nin, Montaigne'in, Balzac'ın ya da Althusser'in metinlerini, her ne kadar kaçınılmaz olarak çevirmenin yeterliliğinin, birikiminin, Türkçe yeteneğinin, erek kültürdeki algı kalıplarının vs. filtresinden geçerek geliyor olsalar da, onlara "sadık" kalan, onların metinlerini aklına estiği gibi kesip kırpmayan ve sürekli kendi fikir ve kanaatlerini kasten araya sokmayan, yorum ve söyleyiş özgürlüğünü suistimal etmeyen çevirmenlerin kaleminden okumak istiyorum, eninde sonunda o yazarların "kendilerini" okuyacağım zannıyla kitaba para veriyorum bir okur olarak çünkü**. Hemen akla gelen örnekleri sıralarsam: Hakkı Süha Gezgin'in, Sabahattin Eyüboğlu'nun (metni keyiflerince kısaltarak) Cemil Meriç'in, Murat Belge'nin (metni şerhe boğarak) -ki her biri çok önemli entelektüeller ve aslında gayet ehil, Türkçe cambazı, yaratıcı çevirmenler, ama o kitaplarda "yaratıcılığı" fazla abartmışlar- yukarıda adı geçen yazarların kitaplarında o denli "görünürlük" kazanmaya hakları yoktu mesela. **Çevirmenin kitapla ilgili önemli bir diyeceği varsa, kitapla kendi öznel ilişkisini, çeviri sürecini vs anlatmak istiyorsa –ki bunlar çok önemli ve gerekli de olabiliyor herkesin teslim edeceği üzere- bunun meşru yeri önsöz ya da sonsözlerdir; metnin göndermelerinin ortalama Türk okuru tarafından**

anlaşılmasını kolaylaştırmak istiyorsa da makul miktarda açıklayıcı not koymakla yetinmelidir, yaptığı işe "çeviri" diyebilmemiz için. Aksi takdirde Osmanlıda sık sık yapıldığı gibi tercüme ve şerh eden, bugünkü dille "çeviren ve yorumlayan" ibaresi konmalıdır kitapların kapağına. Bu şerh geleneğini hiç de küçümsüyor değilim, tamamen tarihin çöplüğüne atılması gerekmeyebilir, çok işe yarayabileceği dönemler ve yazarlar var, ama bir şeyin adının doğru konması da ahlâki bir meseledir, aksi takdirde okuru kandırmış olursunuz. Elbette bir metinden, sözgelimi bir kitapta Türkiye bağlamında hiç tanınmayan bir yazar veya şairin ayrıntılı ve o yazar bilinmediği için anlaşılması imkansız bir analizini içerdiği gibi gayet meşru bir gerekçeyle belli müstakil bölümler çıkarılabilir ya da anlaşılırlığı arttırmak açısından özgün metinde olmayan bir başka metin (yazarın kendisinin bir başka metni ya da bir yorumcunun metni) eklenebilir çevirmen, editör veya yayıncı tarafından ama bunu ve gerekçelerini açıkça belirtmekle mükelleftirler. Bunlar dikkatli ve özenli bir biçimde uygulandığında gayet meşru ve olumlu "öznel müdahale" örnekleridir. Ama muhayyel vasati Türk, Rus, Çinli, Amerikalı vs. okurunun hassasiyetlerini incitmemek adına, bu laf başımızı belaya sokar korkusuyla yazara başka şeyler söyletmek, kasten atlamak, (mevcut baskı ve sindirme ortamında anlaşılır olsa bile, mahkum ederken bile nedenlerini araştırmak gerekse bile) ahlâken savunulması mümkün olmayan uygulamalardır.

…. **Çevirinin elbette hiçbir zaman bire bir yapılmadığı, önemli bir yorum ve belli ölçüde öznellik boyutu da içerdiği gibi…**

… Biz çevirmenler ahlaken ve siyaseten "ben işimi yaparken bu kadar öne çıkmam, kendi yaratıcılığımı bir de benim vurgulamam ayıp olur" diyoruz. O anlamda da biraz modası geçmiş görülebiliriz).

… Bu sanayiin ürünleri maalesef "translation studies" de dahil birçok bölümü hegemonyası altına aldığı için çeviri kuramcıları ile pratisyenleri arasında çok verimli olabilecek işbirliği gerçekleşemiyor; bu işi doğru dürüst yapabilmek için gerekli disiplini ve tevazuyu ruhuna sindirmiş olan pratisyenler doğal olarak söz almaya ihtiyaç duydukları nadir durumlarda daha çok "yazara ve Türkçenin zenginliğine sadakat"i ve özgürlüklerinin sınırlarını vurguladıkları için "bin yıllık" eskimiş görüşleri savunmakla ve yeterince çeviri kuramı okumadıkları için ne kadar yaratıcı bir iş yaptıklarını bilmemekle bile suçlanabiliyor. Bu tavır yüzünden pratisyen çevirmenlerin çeviri kuramının ve çeviri çalışmalarının hiç de bu yaklaşıma indirgenemeyecek olan zenginliğinden yararlanması ve kendi işine daha etraflı bakabilmesi de engellenmiş oluyor." (Metindeki koyulaştırmalar bana aittir).

Metinde çevirmen, çeviri süreci ve ürüne ilişkin EK. 1 i tekrarlayan yaklaşıma denk düşen, tekrarlayan yaklaşımı vurguladığımız bölümlerde gözlemlemek mümkündür. Dolayısıyla tekrar betimlenmelerine gerek görülmemektedir. Ancak, bu metinde ve örneklendirdiğimiz öteki iki metinde de ayrıca betimlenmesi gerekli iki nokta daha bulunmaktadır. Bu metinde ve aynı eyleyenin, altta alıntıladığımız EK. 7 metninde, çevirmenin işleme eser sahibi sayılması Çevirmenin FSEK ve Basın Kanunu'nda sırasıyla "işleme eser sahibi" ve "eser sahibi" olarak tanımlanmasının, çeviri ürünün

içeriğiyle, dolayısıyla içeriğinde, çeviri dizgenin bileşenlerinden hukuk alanında, hukuken "suç" teşkil eden ve ceza-i yaptırıma uğratılması öngörülen herhangi bir durumla doğrudan bir ilişkisinin olmadığının, bu iki yasa maddesiyle çevirmenin "çeviri" eserin, içinde oluştuğu ve oluşumuna katkı sağladığı erek toplumsal dizgede, fikri ve mülki haklarına ilaveten, basım ve yayım haklarının ve her iki hak düzenlemesine bağlı olarak ve dolayısıyla, sorumluluklarının da düzenlenmiş olduğunu belirlemek gerekir. Çevirmen, çevirinin gerçekleştiği toplumda "çeviri" ürünün sahibi olarak tanımlanmaktadır. Çevirmen yargılanmalarına içerik bağlamında dayanak sağlayan herhangi bir nedenle örneğin, TCK 301. Madde ya da 226. Madde'de belirtilen hususların ihlaline istinaden düşüncenin ya da yazınsal-sanatsal içeriğin yargı konusu edinilmesi durumunda, çevirmen içeriğin doğrudan üreticisi olduğu için değil, bu içeriğin işlenerek, yani ilgili yasa maddesinde geçtiği biçimde, işleyenin hususiyetini de içererek, düşüncenin ve yazınsal ya da sanatsal yapıtın yargı konusu edilebilmesi, tamamen bu betimleyici ve eleştirel okumanın dışındadır, düşüncenin, yazınsal ve sanatsal üretimin,dolaşımının ve ifadesinin herhangi bir biçimde yargı konusu edilmesine tümüyle karşı durduğumuzu bir kez daha belirtmemiz gerekmektedir- dolaşıma girdiği dizgede çevirmen, ilgili toplumun bir bireyi olarak, ilgili ürünün sahibi sıfatıyla yargılanmaktadır. İkinci bir nokta da, meslek etiği noktasıdır. Meslek etiği, örnek verilen metinlerde çevirmenin kaynak metni sadık, eksiksiz, tarafsız ve doğru biçimde aktarma yükümlülüğü olarak tanımlanmaktadır. Ancak mesleki etik ve sorumlulukları düzenleyen ilgili çalışmalara dayanak oluşturmadan bu tanıma başvurulmakta olduğunu gözlemlemek mümkündür. Çevirmenlik meslek etiğinin bu şekilde bir tanımı yoktur. Çünkü etik, bireysel ve toplumsal pek çok değişke ve farklı perspektifleri barındırmakta olan bir konudur. Çalışmamızın bu bölümünün son alt başlığında bu noktaları, çeviribilimsel ve sosyolojik kavramsal araçlarla eleştirel okuma yaparak değerlendireceğimizi belirtmek gerekmektedir.

Ek.7'de aynı eyleyenin, "çeviri piyasasındaki hiyerarşik ilişki ağları" ve "güç ilişkileri" ile çeviri piyasanın "reel" durumu konusunda, bilimsel alanın kuramsal ve yöntemsel araçları ile değerlendirilmesi gereken önermeler ve yine çeviribilimin bilimsel kavramları ve yöntemlerinin uygulama alanıyla ilişkisine getirdiği eleştirel

yaklaşım bakımından kayda değer bulduğumuz önermeler içeren bir diğer metni, sözkonusu noktaları temsil eden söylemleri vurgulayarak örneklendirilebilir:

> "Yaptığımız kampanya Türkiye'de çevirmenin FSEK'le düzenlenmiş olan hiçbir kazanılmış hakkını geri almıyor, bizi ilgilendiren asıl yasa da budur. Sabri bu tezi yazının sonraki bölümlerinde de dile getiriyor ve kesinlikle yanılıyor. Çevirmen FSEK'e göre (ve sağduyuya göre) "eser sahibi" değil, "işleme eser sahibi"dir. Zaten bizim kurduğumuz Meslek Birliği de "işleme eser sahipleri"nin kurduğu ilk meslek birliği sayılıyor mevzuata göre. **Basın Yasası'nda eser sahipleri arasında hala çevirmenin sayılması da sadece (insana "kötü niyetli"ymiş gibi gelen) bir unutkanlığın ürünüdür. Orada çevirmenin eser sahipleri arasında sayılmasının çevirmene getirdiği hiç ama hiçbir hak yoktur; sadece yabancı bir yazarın kitabı şu ya da bu nedenle sakıncalı bulunacak olursa yargılayacak birilerini tutma gayretkeşliğinin sonucudur çevirmenin orada bulunması. Ona getirdiği tek hak da –bu bir haksa- "yargılanma hakkı"dır. "Emek hakkının tümüyle ortadan kaldırılmasını isteyenler" denen "kurumlar" da "yayıncılar" oluyor anladığım kadarıyla ve biz de bu kampanyayı yapıp çevirmenin adını eser sahipleri arasından çıkartarak yayıncıların ekmeğine yağ sürmüş oluyoruz,** demeye getiriyor Sabri. (Bunun zerre kadar nesnel temeli olmadığını anlatmaya çalışıyorum deminden beri, ama bir daha ve daha açıkça tekrar edeyim: **Çevirmenin adının o yasadaki eser sahipleri arasından çıkarılmasıyla çevirmenin kaybedeceği tek bir hak bile yoktur!)**

> Sabri **kafasındaki ideal bir durumdan, istediği kitabı seçip çevirebilmiş ve çeviriyi daha çok siyasi, düşünsel ve sanatsal bir müdahale aracı olarak kullanabilmiş çevirmenlerin ağırlıkta olduğu geçmiş güzel (hakikaten güzel) günlerden kafasını kaldırıp reel durumla sahiden yüzleşmeyi reddediyor**, o reel durumu nitelemek için kullandığı başlıca terimler ise "uluslararası şirketler", "markalar" gibi çağrışım gücü yüksek ama analitik değeri çok düşük kavramlar. Şimdi, bu pasajda sorduğu sorulara herhangi bir değer yargısı yüklemeksizin, sadece yürürlükteki uygulamalara dikkatle bakıldığında verilmesi gereken doğru yanıtların çevirmenin aleyhinde olduğunu kendisi de biliyor: Türkiye'de son on- on beş yılda çoğunlukla geçimini sağlamak için fazla seçicilik gösteremiyor çevirmenler, **kendilerini elbette bir "kültür insanı" olarak görmek isteseler de verili piyasa koşulları altında bu kimliği sahiden gerçekleştirme imkânları ellerinden çok büyük ölçüde alınmış durumda. Maalesef durum bu. Çevirmeni bahsedilen otomat konumuna indirgemek için vargücüyle bastıran, doğru dürüst regüle edilmemiş olduğu için çevirmene hâlâ işin kabasını alan ve elini sallasan ellisini bulabileceğin yaratıklar muamelesi yapabilen bir zihniyete sahip kapitalist bir piyasa hakim bu ülkede. Bunu dile getirdiğimizde sadece bir tesbit yapmış oluyoruz, bu durumu olumlamış falan olmuyoruz. Sadece her yıl devamlı yeni yayınevlerinin kurulduğu, binlerce kitabın çevrildiği, kaçınılmaz olanın gerçekleşip kitabın da metalaştığı*, yabancı dil bilen insanların sayısının mesela bir 60'lı, 70'li yıllara göre kat kat arttığı ve hep "yedek işgücü" gözüyle bakılan bu insanlar arasından ehliyetli ehliyetsiz yüzlercesinin kitap çevirir hale geldiği yeni bir ortamda (Eyüboğlu gibi, Vedat Günyol gibi "kültür adamı" kimliği ağır basan çevirmenlerin gittikçe daha çok azınlık haline geldiği bir ortam bu), yeni koşullarda icra ediyoruz mesleğimizi. İşini insan gibi, yaratıcı ve kültür hayatına katkısı olan bireyler olarak yapmak isteyen çevirmenler de var elbette piyasanın bu tür baskılarına direnen. Zaten ÇEVBİR tam da otomatlığa**

direnen, "kitap çevirmeni" kimliğini ciddiye alan ve bahsedilen bu yeni koşullarda da hak ettiği saygınlığa ulaştırmak isteyen bu tür çevirmenlerin kurduğu, katıldığı ve yaşattığı bir örgüt. (Sabri Gürses de üyemiz mesela!) Hukuki sorumluluk ile ahlâki ve entelektüel sorumluluk arasındaki farkı bilen, birincisini reddederken ikincisine sonuna kadar sahip çıkılması gerektiğinin ayırdında olan, ifade özgürlüğünün mesleğimizi insanca yapabilmek için ekmek gibi, hava gibi temel bir ihtiyaç olduğunun farkında olan ve tam da bu ifade özgürlüğünün bir parçası olarak çevirmenin seçtiği ya da kendisine sipariş edilmiş olan kitapları özgürce, korkusuzca çevirebilmesini sağlayacak bu kampanyayı düzenlemiş olan çevirmenlerin örgütü…"

"… Kitap çevirmenin kaçınılmaz olarak içerdiği bu gönül işi yanının, çevirmenlerle aynı dünyagörüşünü paylaştığını iddia eden kötü niyetli yayıncılarca alabildiğine sömürülmesine toplu halde ses çıkaran, haklarını örgütlü olarak arayan ilk kitap çevirmenleri kuşağının bizim kuşağımız olmasından da belli bu. -80'lerin başındaki YAZKO deneyimini unutmamak ve ayrıca tartışmak gerekir elbette- Kitap çevirmenin gönül işi olduğu kadar bir meslek de olabileceğine daha önce kimse inanamamış belli ki. Asıl işinden artakalan boş zamanlarında sadece sevdiği kitapları çevirebilen çevirmen imgesi/modeli hâlâ daha bir romantik, daha bir ütopyacı geliyor kulaklara."

"Bir bilim dalının kendini temellendirmek için nesne ve konularının onayını almaya ihtiyacı yok. Öyle olsaydı jeologlar kayalardan, tarihçiler parşömenlerden izin alırlardı" diyor Sabri çeviribilimi savunmak isterken. Kendisine bunun pozitivist bir bilim anlayışı olduğunu, doğa bilimleriyle sosyal ve beşeri bilimler arasındaki temel metodoloji farkını uzun uzadıya anlatan birçok metnin Türkçeye de çevrilmiş olduğunu hatırlatmakla yetineyim. Bu fark da kabaca şöyle özetlenebilir: Sabri'nin örneğinden giderek konuşursak, kayaların kendi yapıp ettiklerine dair bir anlamlandırma sistemleri yoktur, onlar sadece "davranırlar", sosyal bilimlerin konusu olan insanlar (ve bu arada hasbelkader çevirmenler de tabii) "davranmak"la kalmayıp bu davranışlarını binbir çeşit anlam ve yorumla donatır, daha doğrusu en baştan bu anlam ve yorumlara göre davranırlar. Bunları dikkate almayan (dikkat buyrulsun: Bilimin bu anlam ve yorumları kabul etmek ve yeniden üretmek zorunda olduğunu söylemiyoruz, dikkate alması gerektiğini söylüyoruz), üstelik konu edindiği yani nesneleştirdiği insanların da dönüp (tam da o bilim dalının ürettiği bilgilerle hesaplaşarak, kendi düşünce sistemleri içine bunları "refleksif" "düşünümsel" de deniyor– olarak da katarak) tekrar özne olma potansiyeline sahip olduğunu göremeyen bir sosyal bilim, terimlerde çelişkidir. İnsanları şeyleştirir: Sabri çevirmenlere kaya muamelesi yapılabileceğini söylemiş oluyor tam da yazının yarısını ÇEVBİR'in bir şekilde ihanet ettiği (!) çevirmenlerin özneliğini savunmaya ayırdığı halde. Ayrıca da ben yazımda çeviribilimi bütün olarak reddetmedim. Ne haddime! Sadece bu bilgi alanında hakim hale gelen bazı eğilimleri eleştirdim. Buradan ÇEVBİR'in "entelektüel zemini" reddettiği vargısına sıçramak ciddi bir hayalgücü istiyor. (Metindeki koyulaştırmalar bana aittir).

Ek.8'de de bir eyleyenin yaptığı işi betimlediğini görüyoruz. Ancak bu öz-betimlemenin, kampanya metninin çevirmen, çeviri ürün ve sürecine yaklaşımına yöneltilen sorularımızda vurgulanan sorunsallar noktasında ele alındığında, bazı çelişkiler ve eksiklikler taşıdığını görebilmekteyiz. Bu özbetimlemeyi oluşturan eyleyenin, çevirmen, çeviri süreci ve çeviri etiği konusundaki yaklaşımını vurgulayarak örneklersek;

> "**Genellikle çeviriye yeni başlayanlarda görülen bir eğilim vardır: Kelime kelime çeviri.** Bu eğilim o kadar yaygın ve baskındır ki, kurtulması zor bir alışkanlık halini alır ve farklı biçimlerde kendini gösterir, kaynak metindeki belli kalıpları olduğu gibi Türkçeye uyarlamak gibi (hemen kendimden bir örnek vereyim: İngilizcedeki "similarly"yi gördüğüm yerde "benzer şekilde"yi yapıştırırdım, başka çevirilerde, hatta telif yazılarda da rastladığım için beni rahatsız etmezdi. Bunun için çok daha iyi ve kullanışlı bir karşılık olan "keza"yı öneren çevirmen dostuma şükran borçluyum.)
>
> **Sonradan çeşitli biçimlerde bir alışkanlık halinde kendini gösteren bu kelimesi kelimesine çeviri eğiliminin arkasında hiç de temelsiz olmayan bir kaygının yattığını ifade etmek istiyorum: Çevrilen metne veya yazara sadakat**. Çevirmen kendi anadiline aktardığı, aktarmaya çalıştığı metnin kendine ait olmadığının daima bilincindedir, hem de her cümlede. Bütün bu çeviri sürecinden sonra ortaya yazarın eserine benzer bir eser çıkar. Başka bir deyişle, çevirmen var olan bir yapıyı söküp yeniden inşa etmez. Yeniden inşa varsa, bence orada çeviriden ziyade başka bir şeyden, mesela uyarlamadan söz edilebilir. Bu sözlerin ardından çevirmenin yaratıcı olmadığını söylersem sizi şaşırtmam herhalde. Burada olsa olsa çevirmenin ustalığından, tecrübesinden, bilgisinden, dil yeteneğinden söz edilebilir (hiç de azımsanacak özellikler değildir bunlar). Yazar-sanatçı, çevirmen-zanaatkâr benzetmesi her ne kadar sorunlu olsa da, aradaki ayrımı vermek açısından yerinde bir benzetme bence. Sanatçıya olduğu gibi yazara da bir huşuyla bakılır, çevresinde adeta kutsal bir hale vardır. Çevirmen ise zanaatkârla aynı kaderi paylaşır. Sipariş edilen, yani zaten önceden belirlenmiş bir şey ortaya çıkarılmıştır, ortaya çıkan şey iyiyse teşekkür edilir, maddi bedeli verilir, ama yine de sağına soluna bakılarak kusur aranır. Genellikle yazara öykünen, hatta onu kıskanan çevirmen, yazar olamamış bir kişi olarak çevirmen benzetmelerinde de sanat, yani bir eseri meydana getirmek ile zanaat, yani önceden tasarlanmış bir şeyin benzerini meydana getirmek arasında kurulan ast-üst ilişkisinin rol oynadığını düşünüyorum. Halbuki benzerliklerine rağmen ikisi ayrı şeyler, biri diğerinden üstün değil. Keza yazarlık ile çevirmenlik de öyle. Benzerliklerine rağmen ikisi ayrı disiplinlerdir. Yazarın meydana getirdiği eser tamamen kendi tasarrufundadır. Kurduğu yapı, o yapıyı oluştururken seçtiği cümleler, ifadeler kendisine aittir. **Onun eserini kendi diline aktaran çevirmense yazarın seçtiği bu cümlelerin, ifadelerin izinden giderek özgün yapının kendi anadilinde (veya erek dilde) oluşmasına aracılık etmekle mükelleftir. Yani çevirmenin sorumluluğudur bu. Aktarırken kimi zaman o cümleleri bölmek, yazarın ifadelerini belirgin kılmak için yan cümleler kurmak zorunda olsa da çevirmenin asli görevi (evet görevi) yazarın eserine sadık kalmaktır**. Çeviri eleştirisi adı altında yapılan hata avcılığını da bu yüzden manidar buluyorum. Bir zanaatkârın elinden çıkma bir eserde kusur aramaktan çok da farklı

değildir bu. Bu tür eleştirilere tek itirazım, hataların çeviri eserin tamamına mal edilmesi.

Görebildiğim kadarıyla itirazlar iki koldan geliyor. Ama ikisinin de ortak noktası çevirmenin çevirdiği metnin içeriği dahil her şeyinden sorumlu olması. Bu nedenle ikisini bir arada değerlendirmeye çalışacağım. **Birinci itirazda, çevirmenin çevirdiği kitabı dünya görüşüne uygun olarak seçtiği, içeriğinde katılmadığı yerler olsa bile sırf kitabı kendi diline kazandırdığı, kitabın tartıştığı konuları kendi ülkesinde dolaşıma soktuğu için sorumlu olduğu, dolayısıyla bu sorumluluğunun sonuçlarına katlanması gerektiği vurgulanıyor özetle. Bu itirazda elçi benzetmesi bu sorumluluğu görmezden geldiği için eleştiriliyor. Bir çeviri eser tartışma yaratmak için çevrilebilir, bu yönde kullanılabilir. Ama bu durum o çeviri eserde (bunun yazarın eserine sadık bir çeviri eser olduğunu kabul edersek) geçen ifadelerin yazara ait olduğu gerçeğini değiştirmez, çevirmen bunları kendi dilinde ifade etse bile. Çevirmen ancak "Ben yazarın bu ifadelerine katılıyorum," dediğinde o ifadeler kendi ifadesi haline gelir. Yani çevirmen çevirdiği ifadelere katıldığını ayrıca belirtmek zorundadır, o ifadelerin kendi ifadesi haline gelmesi için. Bir anlamda bu ifadeleri çeviri eserin dışına taşıması gerekir. Çeviri eser ilke gereği, asıl esere bağlı olarak meydana getirilmiş bir eserdir ve içeriği çevirmenin tasarrufunda değildir. Çeviri eserin üzerinde çevirmenin bir tek anadiline aktarırken verdiği emeğin hakkı vardır. Tekrar olacak, çevirmen bir kitabı belli bir misyonla çevirebilir, ama her çevirmen bu şekilde çevirmek zorunda değildir. Ayrıca çevirmen yazarın her dediğini onaylamak zorunda da değildir. Yazarın fikirlerine genelde katılsa da her fikrine katılması çok düşük bir ihtimalmiş gibi görünüyor bana. Asıl bu görüş çevirmeni salt aktarıcı konumuna düşürür. Etkisiz eleman haline getirir. Çevirmenin çevirdiği metne şu veya bu şekilde müdahale etme, kendinden bir şeyler katma, eseri değiştirme, sansür uygulama özgürlüğü yoktur, ama böyle bir tehlike vardır. Çevirmenin sorumluluk alanını da işte bu tehlikenin sınırları belirler. Yazara ve metne ne kadar sadık kalmaya çalışırsa çalışsın çevirmen istemeyerek de olsa zaman zaman bu amacından uzaklaşabilir. Metnin cümlelerini erek dile aktarırken kullandığı bazı cümleler yazarın o cümlelerle oluşturmak istediğinden farklı anlamlara bürünebilir veya bu cümleler (çevirmenin yazarın kurduğu cümlelere uygun biçimde oluşturmaya çalıştığı cümleler) okur tarafından yazarın kastetmediği şekilde alımlanabilir vs. Çevirmenin özgün metin üzerindeki bu müdahalesi bir çeviri kusurudur.** Bu kusurun çeşitli nedenleri olabilir: Çevirmenin tecrübesizliği, bilgi yetersizliği, çeviri hızı (geçimini çeviriden kazanıyorsa, belli bir süre içinde kitabı teslim etmesi ve bir sonraki kitabına yoğunlaşması gerektiğinden metin üzerinde gereken özeni gösterememesi), dilin zenginliği (hiç kimse dile mutlak anlamda hâkim olduğunu iddia edemez) vb., liste daha da uzatılabilir. Ama çevirmen metin üzerinde kasten müdahalede bulunuyorsa, yani yazarın ifadelerini "anladığından" (tırnak içinde çünkü demin belirttiğim tehlike her zaman vardır) farklı bir anlamda aktarıyorsa, orada kusur değil, tahrifat vardır. **Burada çeviri etiğinin temel ilkesinin, yani metne sadakatin çiğnendiği rahatlıkla söylenebilir". (**Metindeki koyulaştırmalar bana aittir).

4.2.2. Akademik çevre

Ek.4'te çevirmen, çeviri eğitimcisi ve araştırmacısı kimliğiyle konuşan bir eyleyenin çevirmen yargılanması konusunda yürütülen bu kampanyaya ilişkin görüşlerini, bu ikili kimliğin harmanlandığı gözlem ve deneyimine dayanarak, anlatımında daha çok soru sormayı yeğleyen bir düzeyin söz konusu olduğu gözlemlenebilir. Soru sorarak araştırma ve uygulama alanları arasında diyalog kurmayı amçlayan bir tonun varlığı gözlemlenebilir. Buna göre:

> "Peki neden karışık duygular içindeyim? Birden fazla kimlik taşıdığım için mi? Yani eğitmen kimliğimle öğrencileri mesleklerine donanımlı ve inançlı bir biçimde hazırlarken, çevirmen kimliğimle gördüklerim, yaşadıklarım o inancı zedeleyebildiği için mi? Çevirmen kimliğimi hep koruduğum, önemsediğim ve o bakış açısından bakmayı bildiğim halde bazen çeviri ve çevirmenlikle ilgili düşünce ve ifadeler kafamı karıştırdığı için mi? Galiba en çok çevirmen haklarını ifade özgürlüğü bağlamında savunan her metne destek verdiğim halde içeriklerinde çevirmene "hiç" zeval olmazmış gibi bir ifade yer aldığı ve bu çoğunluk tarafından da onaylandığı için galiba.
> Sorun sanırım çevirmenin sorumluluk sınırını belirlerken çevirmenler olarak kendi kendimize düştüğümüz çelişkide.
> "Çeviri yolu ile yayınlanan bir yapıtın ya da çeviri yoluyla dinleyicilere, izleyicilere ulaşan bir konuşmanın metninde ifade özgürlüğü sınırlarını aşan bir suç unsuru bulunduğunda bu metinleri çeviren, yazılı, sözlü çevirmenler başkasına ait bir düşünceyi aktarmaya aracı oldukları için yargılanmasınlar" ifadesini bugün çevirmenlerin kolay ulaşacakları bir siteye koyup onay istesek yüzlercesi evet, doğru, ben de böyle düşünüyorum, diyebilir. Peki böyle deyip geçebilir miyiz? Ben hem "mesleğimin kabulünü ve saygınlığını" isteyip hem de "ben sorumlu değilim, yalnızca şeffaf bir arayıcıyım" diyebilir miyim? Daha bir metni, bir konuşmayı çevirme kararını aldığım anda işin içine girmiyor muyum? Metnin içeriğine ya da yayınlanma sürecine müdahale etmeyince de o sözde "şeffaf" rolümle ya sonsuza kadar susuyor ya da sonuna kadar sorumlu kalıyorum. Örneğin, Eylül ayında "ifade özgürlüğü için uluslararası dayanışma çağrısı" metninin İngilizce taslak çevirisini yapma kararı alırken de böyle düşünüyordum. Çeviriye katılmakla elbette çağrıyı onayladım ya da çağrıyı onayladığım için sürece katıldım. Bazen yalnızca maddi gelir karşılığı ya da belki baskı altında yapılan ve içeriğini onaylamadığımız çeviriler varsa onlar için de sürece katılmanın maddi ve manevi bedellerini yargılanmadan da ödemiyor muyuz? Ben uluslararası çağrı metnini çevirirken içeriğinde değişiklik yapmadım. Oysa yukarıdaki ifade, yani çevirmenin yazara yani kaynak metne "aracı" olduğu vurgusu orada da yer alıyordu. Ama asıl olan o metnin yazılış ve dağıtım amacıydı. İşte çeviriyi de, çeviri yapma kararını da o amaç belirlediği için ve her edim gibi çeviri de (çeviri yapma kararı da) bir amaca dayandığı için çeviri süreçlerinde farklı durumlarda, farklı amaçlarla yer alıyoruz. O zaman çeviriyi

> yapma kararıyla birlikte kendi konumumuzu da elbette belirliyor ve bir duruş seçmiş oluyoruz.
> Birincisi yazarın ya da konuşmacının düşüncelerini ideolojik bir çeviri ya da yayıncılık yaklaşımıyla değiştirerek yayınlayan bir süreçte çevirmenlik yapıyorsam, ideolojik çeviriyi ister ben yapmış olayım, ister yayınevi sonradan metni değiştirmiş olsun, sonuçta ortaya çıkan metinde suç unsuru varsa (bugünkü yasal düzenlemelere göre) bu ayrı bir konu. Yargıya gidebilen bir yönü var ideolojik çeviri ürünlerinin, o süreçte yer alınca, özgür kararımızla da yer alsak, kandırılsak, sözleşme imzalamadan emeğimiz üzerinde sonradan oynanarak metin bilgimiz dışında değiştirilmiş de olsa sonuçta yasaların belirlediği sorumluluk zincirine giriyoruz. İkincisi ise zaten bu yazımın ana konusu, her çevirinin, çeviri sürecinin, çeviri yapma kararının, dahası dil kullanılan her durumun içerdiği ideolojik katkı riski. Çevirmenin asla şeffaf olamayacağı ve çevirinin kaynak metnin birebir kopyası olmadığı, hatta öyle olursa işlevsiz kalacağı, işe yaramayacağı ve her edimin bir nedeni ve amacı olduğu gerçeği. Çevirmen olarak bildiğim, yaşadığım bu gerçeği çeviri kuramlarıyla da destekleyebildiğim için kafamın karışık olmaması gerekiyor. Ama başa dönersem çeviri ediminde çevirmenin sorumluluk derecesini açıklarken kolayca "çevirmen yalnızca bir aracıdır" dendiğinde kafam karışıyor. Bu yazının üzerine "iyi, güzel ama çevirmen yine de yalnızca şeffaf bir aracıdır" diyorsanız, yazışmaya devam edelim."

Ek.5'te çeviri ve çevirmenlik mesleğine tezimizde çeviribilimin bir paradigma değişikliği ile yazın ve dilbilim alanından kopuş sürecinde irdelediğimiz kuramsal bakış açılarından, çeviribilimin dilbilim evresine ve dönemin kavramsal araçlarına (örn.: eşdeğerlik) yakın olduğu gözlemlebilecek, farklı boyutta bir akademik temsili yer almaktadır. Çeviribilim içinde farklı bakış açılarının, farklı kavramsal araçlarla çeviri gerçekliğini betimleme, açıklama ve eleştirme eğiliminde olduğunu, bu bakış açılarının birbirini takip eden olduğu kadar birbirine koşut olan yaklaşımları da beraberinde getirdiğini, bu çalışmanın 2. ve 3. Bölümlerinde, betimleyicilikten eleştirelliğe kadar izlerini sürerek irdelemiştik. Bu metinde söyleme yansıyarak öne çıkan yaklaşımın eleştirel kuramlar kategorisinde ele alınabilecek yapısalcılık ötesi kuramsal yaklaşımların ideolojinin yönlendiriciği, kültürlerarası asimetrik güç ilişkileri, yapısöküm ve çeviri, örneğin feminist ya da sömürgecilik sonrası çeviri yaklaşımlarının kavramlarını yadsıdığı gibi, çevirinin erek dizgede gerçekleşen ve erek dizgenin normları tarafından yönlendiren bir süreç olarak değerlendirildiği betimleyici çeviribilim yaklaşımının erek-odaklıklığını, bağlantılı olabilecek skopos kuramı gibi işlev odaklı bir kuramın, uzman çevirmen, çevirinin amacı ve çevirmenin uzman olarak işvereni eğitmesi gibi önermelerine, sosyolojik yaklaşımların kavramlarına ise yakından veya uzaktan değinmediğini gözlemleyebiliriz.

"Çevirinin amacı, varış bağlamı / varış dili okurunu, çıkış metninin "eşdeğerli" bir çevirisine ulaştırmak olmalıdır. Bir başka deyişle; bir çeviri, yazılı ya da sözlü bir metnin çıkış bağlamı okuru ya da dinleyicisi üzerinde oluşturduğu etkiyi / etkileri varış bağlamı okuruna ya da dinleyicisine "eşdeğerli" olarak aktarmalıdır.
Çevirmenin görevi de, dolayısıyla, iki yazılı metin ya da sözlü anlatım arasında bu "eşdeğerlilik"i sağlamaktır.
Burada, kimi akademik çevreleri ezberciliğe yöneltecek kadar etkilediği gözlemlenen, aslında yalnız yazınsal metinleri kapsayan ve çevirmenin altyapısının, dillere egemenliğinin, bilgi birikiminin, algılama ve değerlendirme yeteneğinin, aktarım ve anlatım becerisinin her zaman yeterli olmayabileceğini dikkate almadan çeviri sürecini gerçekleştiren kişinin yapıt karşısında özgür olduğunu, çeviriyi kendi yorumuna göre yapması gerektiğini ileri süren postmodernist kuramların eleştiri süzgecinden geçirilmeleri gerektiğini düşünüyorum.
İlk önce, bu kuramcıların hemen hiçbiri bir yazınsal yapıt üretmiş değillerdir. Eğer bunu yapmış olsalardı, yıllarını vererek içeriğini kurguladıkları, yoğurdukları, her sözcüğünü, her deyimini tarttıkları yapıtlarına "yaratıcılık" adına "çevirmen kararları"yle "müdahale" edilmesine ilk önce kendileri karşı çıkarlardı.
Eco gibi postmodernist kuramlar üzerine düşünmüş gerçek yazarların görüşleri bu açıdan örnek alınacak niteliktedir.
Çevirmenin, ilke olarak ve mantık gereği, yazılı / sözlü hiçbir alanda çıkış metnini kendi siyasal, dinsel, yasal, ekonomik, tarihsel, filozofik, dugusal…….. görüşüne göre değiştirmesi, metinlere sansür uygulaması, "yaratıcı" "karar"larla metin aralarına metinde var olmayan amaçlı düşünceler katması / metinlere tümceler, hatta bölümler eklemesi ya da çıkartması / okuru ya da dinleyiciyi doğru bilgilendirmekten kaçınması, eksik bilgilendirmesi, yanlış yönlendirmesi düşünülemez. Çevirmen yazınsal yapıtlarda biçimi de korumakla yükümlüdür. Çevirmen ancak bu yükümlülüklere uymadığında kınanmalı ve sorgulanmalıdır, o da yasal düzlemde değil, etik düzlemde. Çevirmene yöneltilebilecek tek suçlama bu olabilir.
Yargının bir çevirmeni bir yazılı metni ya da bir konuşmacının sözlerini "eşdeğerli" olarak aktardığı için suçlayabileceği düşüncesi çevirmenlik kavramına ve mantığa aykırıdır.
Çevirmene yasal sorumluluk yüklemek isteyenlerin amacı düşünce ve anlatım özgürlüğünü bu yolla da denetim altına almaktır.
Adları yukarıda verilen ve bu durumun bilincinde olan dernekler ve örgütler, "**Tercümana zeval olmaz!" kampanyasını, konuyu dağıtma ve sürüncemede bırakma oyunlara düşmemek için, ilk aşamada, Ceza Kanununda var olan çevirmen aleyhindeki maddeye / maddelere yöneltmişlerdir.**

Tercümana zeval olmasın" (Metindeki koyulaştırmalar bana ait).

Çevirmenin eşdeğerli ya da eşdeğerli olmayan bir aktarım işi yaptığı için değil, çeviri ürünün sahibi ya da işleyen sahibi sıfatına sahip olduğu için yargılanan özne konumuna düştüğünü, ancak örneklenen bu metinde bunun gözden kaçırıldığını belirtmek gerekmektedir. İlgili yasa maddelerinin ayrıntılı okunmadığını

gözlemleyebilmek mümkündür. Yukarıdaki metinde geçen "çevirmen aleyhindeki maddeye / maddelere" biçiminde, çevirmenlerin aleyhine yasalar olarak nitelendirilmeden önce, ilgili yasa maddelerinin, çevirmenlerin çevirdikleri ürün üzerindeki fikri ve mülki haklarını, basım ve yayım haklarını koruma altına alan ve buna istinaden de sorumluluklarını da düzenleyen yasalar olarak, ilgili alanların uzmanlarının görüşlerine de başvurularak pek çok boyutuyla çeviri alanındaki yanısmalarının değerlendirilebilmesi olasığının ortadan peşinen kaldırılmaması talebi dile getirilebilir.

Ek.9'da ise çeviribilim alanında pek çok bilim insanı gibi, uygulama alanında da faaliyet gösteren, hem çevirmen hem araştırmacı kimliğini taşıyan bir eyleyenin oluşturduğu, çevirmen yargılanmasına mesleki etik açıdan bir yaklaşımı sorgulayan tartışma metninde, çeviri etkinliğinin toplumsal pratik içinde çeşitlendirilebilecek boyutlarda, çeviri işi ve mesleki etik ilişkisi ve çevirmenin düşüncenin dolaşımındaki aktif rolü konusunda önermeleri gözlemlenmektedir. Bu tartışma metninde vurguladığımız söylem birimlerinde de gözlemlenebileceği gibi, çevirmenin yaptığı işin, diğer meslek eyleyenlerinin yaptıkları işten farklı olmayarak, toplumsal düzlemde olası yaptırımlarla karşı karşıya kalınabilmesinin, bu boyutta mümkün olabileceğinin kabülünü talep eden bir yaklaşımı temsil ettiğini gözlemleyebiliriz. Bunun yanısıra, çeviri alanının eyleyenleri olarak yayıncı, editör ve çevirmenin her zaman uyuşmayan çıkarları ve güç ilişkileri bağlamında değerlendirilebilecek önermeler içerdiğini, bu bakımdan tartışmayı daha geniş bir toplumsal alana çekmeyi hedeflediğini de görmekteyiz. Metinde bu noktalara değinen bölümler vurgulanmıştır. Buna göre:

> "**Çevirmen de, kuşkusuz, mesleki uygulamaları yüzünden yargılanacak. Yayınevi çeviriyi geç teslim ettiği, çeviride tahrifat yaptığı için çevirmene dava açabiliyorsa, herhangi bir devlet ya da o devlete bağlı olarak yaşayanlar da çevirmene çevirisinin yol açtığı zararlar nedeniyle dava açabilir.**
> Antisemit bir metni çeviren her çevirmen çevirisinin antisemitizme katkıda bulunmasının sorumluluğunu taşır. Kavgam'la ilgili 2006 tartışmaları, Siyon Protokolleri, Beynelmilel Yahudi gibi kitaplar, İsrail devletine yönelik taraflı yayınlar bu çerçevede hatırlanabilir.
> **"Çevirmen yargılanması" olarak ÇEVBİR'in ele aldığı örnekler, şimdilik politik alanda gerçekleşiyor. Politika insanın kolayca taraf seçebildiği bir alan. Yargı örneklerinde çeşitli insanların haksızlığa uğramasıyla ilgili çeviriler söz konusu olduğu için karar vermek daha da kolay oluyormuş gibi görünüyor.**

"İfade özgürlüğü" temel bir hak, dolayısıyla bu çerçevede çevirmenlerin yargılanmaması gerektiği öne sürülebiliyor.
Bu çevirmen yaptığı işten sorumsuz sayılmalı, hatta kendisinin sadece bir işçi olduğunu belirttiği için suçsuz mu sayılmalı? Hatta bu fikri daha ileri götürelim, varsayalım ki bu "çevirmen" pedofilinin görece serbest olduğu bir ülkede çekilmiş bir filmi, bir metni çeviriyor ve bize, bunun insani bir hak, bir ifade özgürlüğü olduğunu iddia ediyor (Hollanda'da pedofillerin bir derneği var ve yasal yaş sınırının 12'ye düşürülmesi gerektiğini savunuyorlar). Bu durumda bu çevirmenin çevirisini serbestçe yapma hakkını, ifade özgürlüğünü, sorumsuzluğunu savunacak mıyız?
Böyle bakıldığında, çevirmenin haklarını daha belirgin bir tanıma kavuşturarak savunmamız gerektiği anlaşılıyor. Hangi çerçevede, hangi hukuk ve toplumsal anlayış içindeki haklar? Bu açıdan Alev Bulut'un "Tercümana Hiç mi Zeval Olmaz?" adlı yazısında verdiği örnek çok yerinde bir örnek: Çevirmen bir metni olumlamasa da, sadece amacı nedeniyle çevirebilir ve bu durumda çevirmen verdiği kararın sorumluluğunu üstlenmiştir, yargıyı da göze almıştır, çünkü bir karar vermiş ve uygulamaya geçmiştir. Çevirmenin yargılanmadığı değil, bütün insanların doğal insani hakları nedeniyle hukuki sorunlar yaşamadığı, insani hakların çiğnenmediği bir durum savunulmalı.
Ayrıca, çevirmenin yargılanmamasını, yayıncının ve editörün de yargılanmamasıyla birlikte savunurken, gözden kaçırılan bir nokta var. Yayıncı her koşulda ticari ve politik bir karar bileşenine göre hareket ediyor, bunun sorumluluğunu üstlenmiş olmalıdır. Ticari sorumluluğu zaten daha en baştan ticari kurum kurarak üstlenmiştir. Bu da beraberinde diğer hukuki sorumlulukları getirir. Onunla birlikte çalışan editörün alanının da özenle tanımlanması gerekir.
Çevirmenin yargılanabilmesini sağlayan, yayıncının sorumluluğuyla çevirmenin sorumluluğunu eş gören, onları sanki ticari ve mesleki statüleri eşit taraflarmış gibi ele alan hukuki düzenlemelerin değiştirilmesi, güncellenmesi gerekiyor.
ÇEVBİR, kanımca, ifade özgürlüğü ve çevirmenin mesleki hakları konusuna, bu kaotik ve aşırı politik manzara içinde, daha kesin tanımlarla, çevirmenin karar ve sorumluluk alanını daha belirgin tanımlayarak yaklaşmalıdır. Meslek birliklerinin; uluslararası hukukla ulusal hukuğun örtüşmediği, yerel hukuki düzenlemelerdeki belirsizlikler nedeniyle karışıklıklar yaşandığı durumlarda daha temkinli davranması daha verimli sonuçlar getirebilir. **Yayıncı, editör ve çevirmenin ticari ve politik çıkarları her zaman örtüşmeyebilir. Araştırmaların gösterdiği gibi intihal yayıncılığı örneği de bunu oldukça net bir şekilde ortaya koyuyor. Bu nedenle, çevirmenin mesleki haklarını, yaşam güvencesini öncelikli sayan bir meslek birliğinin bu hakları daha kesin tanımlarla savunması gerekiyor."**

Turgut Ağar'ın, "İfade Özgürlüğü Bağlamında Çevirmenin Konumu" (Ağar, 2008: 55-67) adlı makalesinde hukukçu ve hukuk çevirisi özel alanında eğitmen kimliğiyle konunun hukuki boyutunu tartışırken, çeviri gerçekliğini bir dereceye kadar gözardı ettiği gözlemlenebilir. Ancak söz konusu makale, ifade özgürlüğünün hukuki açılımı boyutunda önemli katkılarının yanısıra, bunu çeviri boyutuyla ilişkilendirdiğimizde çeviri pratiği açısından da ufuk açıcı bir noktaya taşınabileceği gözlemlenebilecek olan önermeler ve tespitler içermektedir. Şöyle ki;

“Bu soruyu yanıtlayabilmek için, öncelikle, çevirinin bir eser olup olmadığı ve çevirmenin de eser sahibi olup olmadığı ve eser sahibi olarak kabulü halinde, orijinal eserin içeriğinden ne ölçüde sorumlu tutulabileceği sorularını yanıtlamamız gerekiyor.

5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu Madde 1B'ye göre "Eser: sahibinin hususiyetini taşıyan ve ilim ve edebiyat, musiki, güzel sanatlar veya sinema eserleri olarak sayılan her nevi fikir ve sanat mahsulleri" anlamına gelir; "Eser Sahibi" ise eseri meydana getiren kişidir.

FSEK Madde 2, 3, 4 ve 5'de, fikir ve sanat eserlerinin çeşitleri ilim ve edebiyat eserleri, musiki eserleri, güzel sanat eserleri ve sinema eserleri olarak sayıldıktan sonra, Madde 6'da işlenmeler ve derlemeler başlığı altında şu tanım verilmektedir: "Diğer bir eserden istifade suretiyle vücuda getirilip de bu esere nispetle müstakil olmayan ve aşağıda başlıcaları yazılı fikir ve sanat mahsulleri işlenmelerdir". Yine aynı maddede işlenme ve derlemeler sayılmış ve birinci sıraya "tercümeler" konulmuştur.

FSEK Madde 8, birinci bentte, "bir eserin sahibi onu meydana getirendir"; ikinci bentte ise, "bir işlenme ve derlemenin sahibi, asıl eser sahibinin hakları mahfuz kalmak şartıyla onu işleyendir" denilmektedir.

FSEK hükümlerini yorumlarsak, kanun koyucunun, tercümenin de aralarında bulunduğu işlenme ve derleme eserleri asıl eserler grubuna koymadığı ve hem eserleri hem de eser sahiplerini tanımlarken işlenme ve derleme eserleri başka bir statüye soktuğu anlaşılmaktadır.

Bu gerçekten yola çıkarak, kanun koyucunun, eserin içeriğiyle ilgili cezai sorumluluklar konusunda da, işlenme eser sahibi sayılan çevirmeni asıl eser sahibiyle aynı statüde düşünmediği sonucuna varabiliriz.

Ancak bu tanımlama ve sınıflama, sadece esere bağlı mali ve manevi haklar Evet, çevirinin bir eser olduğu ve çevirmenin de bir eser sahibi olduğu konusunda hiç kuşkumuz yok. açısından geçerlidir. Eserin içeriğiyle ilgili cezai sorumluluktan çevirmenin de asıl eser sahibiyle birlikte sorumlu tutulması hukukun özüne ve temel ilkelerine aykırıdır, çünkü cezai sorumluluğu doğuran içeriği yazan ve yaratan sadece eserin yazarıdır. Çevirmenin yaptığı, sadece mesleğini icra etmek ve kendisine verilen bir eseri ücreti karşılığında çevirmekten ibarettir. Eğer aynı mantıkla hareket edersek, o eserin yaratıldığı ve kamuya sunulduğu süreç içinde eser sahibine herhangi bir yolla ilham veren veya yardımcı olan herkesi de, örneğin bir kitabı basan matbaacıyı veya orada çalışan işçileri de (ya da daha da ileri gidersek, ülkemizde bir örneği görüldüğü gibi, cezai sorumluluk doğuran bir haberi okuyan televizyon spikerini de) eserin içeriğinden sorumlu tutmamız gerekmez mi?

Peki, o halde, çevirmenlerin de asıl eser sahibiyle birlikte suçlanmasının hukuki dayanağı nedir?

Bu sorunun yanıtlanması için, öncelikle 5187 sayılı Basın Kanunu'na bakalım.

Basın Kanunu'nun Tanımlar başlıklı 2. Maddesinde, kitap da süresiz yayın tanımı kapsamına alınmış ve aynı maddede eser sahibi şöyle tanımlanmıştır:

"i) Eser sahibi: Süreli veya süresiz yayının içeriğini oluşturan yazıyı veya haberi yazanı, çevireni veya resmi ya da karikatürü yapanı" ifade eder.

"j) Yayımcı: Bir eseri basılmış eser durumuna getirip yayımlayan gerçek veya tüzel kişiyi" ifade eder.

"k) Basımcı: Bir eseri basım araçları ile basan veya diğer araçlarla çoğaltan gerçek veya tüzel kişiyi" ifade eder.

Basın Kanunu'nun "Basın özgürlüğü" başlıklı 3. Maddesi:

"Basın özgürdür. Bu özgürlük; bilgi edinme, yayma, eleştirme, yorumlama ve eser yaratma haklarını içerir.
Basın özgürlüğünün kullanılması, ancak demokratik bir toplumun gereklerine uygun olarak, başkalarının şöhret ve haklarının, toplum sağlığının ve ahlâkının, millî güvenlik, kamu düzeni, kamu güvenliği ve toprak bütünlüğünün korunması, Devlet sırlarının açıklanmasının veya suç işlenmesinin önlenmesi, yargı gücünün otoritesinin ve tarafsızlığının sağlanması amacıyla sınırlanabilir."
Basın Kanunu'nun "Cezai sorumluluk" başlıklı 11. Maddesi:
"... Süreli yayınlar ve süresiz yayınlar yoluyla işlenen suçlardan eser sahibi sorumludur."
"... Süresiz yayınlarda eser sahibinin belli olmaması veya yayım sırasında ceza ehliyetine sahip bulunmaması ya da yurt dışında olması nedeniyle Türkiye'de yargılanamaması veya verilecek cezanın eser sahibinin diğer bir suçtan dolayı kesin hükümle mahkûm olduğu cezaya etki etmemesi hallerinde yayımcı; yayımcının belli olmaması veya basım sırasında ceza ehliyetine sahip bulunmaması ya da yurt dışında olması nedeniyle Türkiye'de yargılanamaması hallerinde ise basımcı sorumlu olur."
Basın Kanunu'nun "Hukuki sorumluluk" başlıklı 13. Maddesi:
"Basılmış eserler yoluyla işlenen fiillerden doğan maddî ve manevî zararlardan dolayı, süreli yayınlarda, eser sahibi ile yayın sahibi ve varsa temsilcisi, süresiz yayınlarda ise eser sahibi ile yayımcı, yayımcının belli olmaması halinde ise basımcı müştereken ve müteselsilen sorumludur."
Görüldüğü gibi, Basın Kanunu'nda eser sahipleri arasında çeviren de sayılmasına rağmen, aynı Kanun'da Cezai Sorumluluk konusu işlenirken çevirmenden hiç söz edilmemektedir. Burada yasada bir boşluk bulunduğundan söz edilebilir" (Metindeki koyulaştırmalar bana aittir).

Ağar, yukarıda alıntıladığımız bölümlerde hukuki işleyişin, ilgili yasa maddelerinin birbirleriyle ilişkiselliği bağlamında çözümlenmesi yoluyla çevirmenin eser sahipliği ile ceza-i yaptırıma uğratılması arasında kurulan bağıntılar aşamasında bir boşluk saptamıştır. Bu durum çevirmen yargılanmalarına karşı itirazlarda göz önüne alınması gereken kayda değer bir durum olarak ortaya çıkmaktadır. Çevirmenin işleme eser veya eser sahibi olmasını haklara ve dolayısıyla sorumluluklara dair düzenleyen yasa maddelerinin çevirmenin aleyhine değil, lehine işleyen durumlar olarak görülmesinin bir dayanağı olarak yararlanılabilir.

Neslihan Kansu -Yetkiner 'in "Çevirmen Kararları ve Sorumluluğu Bağlamında Bir Kampanya Metninin Çözümlenmesi" adlı çalışmasında, "Tercümana Zeval Olmaz" kampanya metnini Eleştirel Söylem Çözümlemesi (ESÇ) yöntemiyle incelediğini görmekteyiz. Kansu-Yetkiner metni, "çevirmen sorumluluğu, çevirmenin kararları, dünya görüşü ve duruşu" gibi hassasiyet taşıdığını belirttiği kavramlar bağlamında, büyük ve küçük ölçekli yapılarını çözümleyerek irdelemektedir. Buna göre, "büyük

ölçekli yapılar olarak çağdaş çeviri kuramında çevirmenin konumu ve ideolojik tutumu ele alınmış, küçük ölçekli yapılar bağlamında da izlek, sözcük seçimleri, söz dizimi, kiplik, söz sanatları, rol kurgusu ve söylem tonu incelenmiştir. Kansu-Yetkiner, kampanya metni çözümlemesinin, amaçlı seçilen sözcüklerle okuyucunun zihninde istendik anlam haritalarının oluşturulduğunu ve biçilen rollere koşut dil yapılarının kullanılmakta olduğunu ortaya koymakta olduğunu" (Kansu-Yetkiner, 2007: 1) belirtmektedir.

Çevirmenlerin yargılanmasına karşı geliştirilen argümanda, çeviri ve çevirmenlikle ilgili şu izleklere ulaştığını bildirmektedir: "Pasif taşıyıcı olarak edilgen çevirmen rolü, çevirmen ve ötekiler (yazar, yayınevleri vs.), çevirmenin yaptığı işteki sorum(suz)luluğu, çevirmen için sınırlı hareket alanı, çevirmenin sınırları" (Kansu-Yetkiner, 2007: 8). Kansu-Yetkiner, incelemesinin sonucunda ortaya çıkan tablonun değerlendirilmesinde şu kanıya varmaktadır: "Böyle bir kampanya çeviri edimiyle uğraşan herkesi kapsıyor iddiasıyla kaleme alınıyorsa sadık" ve "özgür" çeviri, "taşıyıcı çevirmen","aktarıcı çevirmen"gibi basmakalıp kavramlar çevresinde dönmekten çok, çeviri farkındalığı yaratan, toplumsal gerçekliğe duyarlı bir söylemle ele alınması gereklidir (Kansu-Yetkiner, 2007: 17).

Bu başlıkta örnekleyeceğimiz son metnin yazarı olan çeviri araştırmacısı adayı, çevirmen ve çeviri eğitimcisi kimliklerinin yanısıra, bu çalışmanın da yazarı olması nedeniyle kendi metnini inceleme nesnesi edinerek öz-düşünümsel bir çabaya girişmiş olmaktadır. "Sorumluluk- Görünürlük ve Etik" (Camcı, 2008: 67-84) adlı makalede Camcı, "Çevirmenin masumiyeti, yazarın mülkiyeti ile ne gibi bir bağdaşıklık ilişkisi içeriyor? Çevirmen mülkiyetsiz ve sorumsuz mudur? Şeffaf bir aracı ve etkisiz eleman mıdır? Ortaya çıkardığı metin üzerindeki hakları, dolayısıyla sorumlulukları nelerdir? Düşüncenin ifadesine kattığı- katkı sağladığı noktalar nelerdir? Kültür taşıyıcısı, kültür oluşturucusu, dolayısıyla düşüncenin ifadesinin aracısı, düşünce dünyasını zenginleştirici olarak olarak kamusal alan içindeki yeri ne(rede)dir? Çevirmen şu ya da bu nedenle mahkum edilen ya da mahkum edilmesi olası - aykırı, marjinal bir düşünceyi çevirmekte özgür - dolayısıyla sorumlu (mu)dur? 301. Madde'nin kaldırılmasına yönelik bütünlüklü bir duruş ve çabanın bir

parçası olmak yerine şeffaflaşmayı, buharlaşmayı seçmek etik midir? vb. içinde özgürlük-sorumluluk, yazar- çevirmen, şeffaflık-görünürlük ikili karşıtlıklarını doğrudan, mutlak ve tek anlam, özgünün üstünlüğü, özgüne sadakat, tıpatıp eşdeğerlik (özgünün kopyası olarak çeviri) nosyonlarını - ki herbiri tarih kadar, çeviri kadar eski- dolaylı olarak içeren sorular" (Camcı, 2008: 69) sormaktadır. Çeviri araştırmacısı adayı olarak o güne değin biriktirmiş olabildiği kadarıyla, bireysel seçimlerine çeviribilim yüksek lisansı ve doktora okumalarında karşılaştığı bakış açılarının katılmasıyla, elbette okumalar içinden tercih ederek ve bu okumaları olabildiğince kendi kişisel eğilimlerine içselleştirmeye çalışan, henüz akademik ve eyleyenler alanının tahakküm ilişkileri ve kültürel ve sembolik sermaye birikimi açısından "yetersiz" bir bireyi olarak değerlendirilebilecek bir konumda olduğunu gözlemleyebiliriz. Salt "metin, yazar ve çevirmen" üçgeninde değerlendirdiği çeviri ve etik konusuna getirdiği kuramsal açılımın "eksik" kaldığını gözlemleyebilmek mümkündür. Camcı'nın, o günün konjonktüründe çeviri araştırmacısı olarak sahip olduğu içselleştirilmiş tutumunun, yani, "habitus" unun, yapısalcılık ötesi dil ve metin çözümlemesinin çeviri gerçekliğini açıklamakta yetersiz kalan sınırlarında şekillenmiş olduğunu gözlemleyebiliriz. Yazar- çevirmen gibi bir ikili karşıtlık üzerinden, çevirmenin görünürlüğü - görünmezliği ikiliğini ya da etik bir meseleyi tartışmak yerine, toplumsal bağlamı içine yerleştirilmiş çeviri süreci, çeviri ürün ve çevirmen kimliğinin, mesleki bilincinin, sorumluluk ve özgürlük alanlarının, etik gibi bireysel seçimlere dayalı bir tutum ile mesleki bilinç ya da ahlak gibi toplumsal bir normlar bütünü ile ilişkiselliği üzerinden tartışmayı tercih eden bir araştırmanın, araştırmacıyı araştırdığı nesnenin gerçekliğine daha çok yakınlaştırabileceğini ileri sürmek mümkündür.

4.3. Çeviribilimsel ve Sosyolojik Değerlendirme

Uygulama bütüncemizde örnekleyerek, ele aldığımız metinlerde yer alan farklı görüşler ve çözüm önerileri, Türkiye'de çevirmen yargılanması sorunsalına eyleyenlerin ve akademik yaklaşımların bakış açıları arasında kayda değer oranda bir

boşluk ve uyumsuzluk olduğunun bir göstergesidir. Öncelikle kuram ve uygulama arasında öngördüğümüz karşılıklı etkileşim ve diyaloğun en azından söylem düzeyinde kurulamadığını gözlemleyebiliyoruz. Ancak, 2006 yılında verili bir durumun ortaya çıkardığı bu tartışma zemininin gerek eyleyenlerin kendi çeviri pratiklerine, gerek akademinin kendi kuramsal süreçlerine ve uygulama alanıyla olan ilişkisine geri dönüp bakma ve yüzleşme fırsatını ortaya çıkardığı için bile, bugünü ve geleceği anlama, eleştirme ve değiştirmeye olanak sağlayacak bir diyaloğun önünü açtığını söyleyebiliriz. Ek.3, 4, 11, 13, 15'te bu diyaloğun kurulduğuna dair ipuçları mevcuttur. Bu metinlerin üreticileri tartışma sürecinde ortaya atılan sorulara öz-düşünümsel yanıtlar aramakta ya da sorulara soru ile karşılık vererek tartışma düzlemini zenginleştirmektedir.

Bir önceki başlıkta örneklediğimiz metinlerden Ek. 7'de alanın bir eyleyeninden bilim alanına doğru bir çağrı söz konusudur: "… sosyal bilimlerin konusu olan insanlar (ve bu arada hasbelkader çevirmenler de tabii) "davranmak"la kalmayıp bu davranışlarını binbir çeşit anlam ve yorumla donatır, daha doğrusu en baştan bu anlam ve yorumlara göre davranırlar. Bunları dikkate almayan (dikkat buyrulsun: Bilimin bu anlam ve yorumları kabul etmek ve yeniden üretmek zorunda olduğunu söylemiyoruz, dikkate alması gerektiğini söylüyoruz), üstelik konu edindiği yani nesneleştirdiği insanların da dönüp (tam da o bilim dalının ürettiği bilgilerle hesaplaşarak, kendi düşünce sistemleri içine bunları "refleksif" "düşünümsel" de deniyor– olarak da katarak) tekrar özne olma potansiyeline sahip olduğunu göremeyen bir sosyal bilim, terimlerde çelişkidir. İnsanları şeyleştirir. …" (Ek.7).

Çeviribilimde sosyolojik dönemecin bu çalışmada da üzerinde durduğumuz gibi, önemli bir temel çıkış noktası, araştıran özne ile araştırma nesnesinin karşılıklı olarak birbirini değiştirme potansiyelidir. Bilimsel alanın kendi pratiğini nesneleştirerek yüzleşmeci bir öz-düşünümsellikle, eleştirellikle ilerlemesinin yanısıra, toplumsal alanın eyleyenlerinin pratiğinin, kuramsal yeniden üretimi ile bu pratiği geliştirmesi de önemli bir vurgudur. Ek.7'de dile getirildiği biçimiyle, bilimsel alanın nesnesine eleştirel yaklaşımı ile kuramda nesneyi yeniden yapılandırıp, tekrar bir özneye dönüştürmesi çağrısı önemlidir. Ancak, nesneleştirilerek çeşitli bağlamlarda pratiğe

bilimsel önermelere açık olmak, en azından açık olmaya niyetli olmak da önemlidir. Çeviribilimin bilimsel alanının çeviri pratiğini betimleyerek, anlamaya dayalı bir uğraşıda olması gerektiği gibi, eleştirel açılımlarla pratiği geliştirmesi de söz konusu olmalıdır. Normatif olmamak adına, betimleyerek bırakmak, Ek.7'de farkında olunduğu açık olan bir gerçeklik olarak, çeviri pratiğinin verili koşullarında bir olumsuzluk olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bir önceki başlıkta, çevirmenlerin Türkiye'de verili koşullarının betimlendiği örnekleri çevirmen, çeviri süreci ve ürüne yaklaşımları betimlediğimizde ortaya çıkan tabloyu özetlemek gerekirse, bulgularımız şunlardır: Çevirmenin çeviri piyasasında verili koşullarını, yani statüsünü tanımlayan olarak, "yok, ikincil, aracı, aktarıcı, taşıyıcı, elçi" vs. gibi bilim alanının tanımlarının dışında konumlanmış niteleyenlerin sıklıkla kullanıldığını görmekteyiz. Çevirmenin rolü ve işlevi konusunda, sıklıkla, şeffaf, saydam, sadık, sorumlu tutulamayacak olan, karar alma mekanizmalarına dahil olmayan bir etkisiz eleman tanımlarının kullanıldığını görmekteyiz. Çevirmeme kararını, karar olarak görmemekte direnen bir tutum gözlemlemekteyiz. Emek yoğun çalışma koşullarında, düşük ücret, düşük telifle çalışan, emeği sömürülen ve buna ses çıkaramayan bir çevirmen tablosunun tüm meslek alanına mal edildiğini görmekteyiz. İki dil arasında, dil göstergeleri arasında bir etkinlik olarak çeviri süreci tanımında ısrarcı bir tutum, çeviri sürecini masa başında çevirmekle "yükümlü olduğu" metinle başbaşa çevirmen olarak resmeden, seçim, üretim ve dağıtım süreçlerinin çeviri süreci içinde değerlendirilmesi önerisine, alanın gözlenen bir başka gerçekliğinin bu olduğu yönündeki çağrılara direnç gösteren bir tutumun baskın olduğunu gözlemlemekteyiz. Çeviri ürünü, çeviri toplumsal dizgesinin bir bileşeni olarak görmeye direnç, aksine çeviri ürünü "özgün" olarak görmeye eğilim, özgünü, çeviriye; yazarı, çevirmene yeğ tutan, çeviri ürünün özgün olarak alımlanması yönündeki yanılsamayı yeniden ve yeniden söylemde ve pratikte üreten bir eğilim özellikle güç ilişkileri ve rekabet içinde "ad ve çevre edinmiş" eyleyenlerde sıklıkla gözlemlenmektedir. Çeviri üründe çeviri ürünün eser sahibi olarak çeviri dizgesindeki basım ve yayım haklarını güvence altına alan eser sahipliği ibaresini yasadan sildirmeyi talep eden, işleme eser sahipliği tanımında

“işleyenin öznelliğini taşıma gerekliliği” ayracını görmezden gelen bir girişim olarak bir meslek örgütü görünümünün ortaya çıktığını görmekteyiz.

Daha geniş bir ölçekte herhangi bir yazarın, herhangi bir eserinin, herhangi bir düşünce biçimi, kuramsal tartışma, politik propagandanın, çevrilmediği takdirde, çevirisi yapılmayan dil ve kültür ve toplumsal algıda yerinin olmadığına, olamayacağına, kısacası o toplumsal dizge içinde “yok” statüsünde olacağına ilişkin kuramsal önermeleri görmezden ve duymazdan gelme durumunun, ısrarla çevirinin süreç öncesi ve sonrasını da kapsayan kararlara bağlı olarak, makro ve mikro düzeylerde sürekli seçimlere dayalı ve alanın öteki eyleyenleriyle ve kurumlarıyla karşılıklı olarak, ilişkiselliği içinde değerlendirilmesi önem arz eden bir unsur olarak tanınmalıdır. Elif Daldeniz, “Kültür ve Düşünce Metinleri Çevirmenliği” (2006) adlı makalesinde “çağdaş çeviribilim çalışmalarında çeşitli kuramcıların, kültürlerin sancılı dönemlerinde, kriz dönemlerinde ya da yenileşme dönemlerinde gördükleri boşlukları çeviri yoluyla kapatmaya çalıştıklarına işaret etmiş” olduğunu belirtmektedir. “Çevirinin, yalnızca boşluğun kapatılması için değil, bir repertuvarın oluşturulması için de önemli bir araç olarak değerlendirildiğini, bu bağlamda aktarımın “başarısı” konusunda kestirmeden bir karar verilemeyeceğine ve bunun aktarılan ürünün alıcı kültürde entegrasyonu ile bu ürüne duyulan ihtiyacın yerelleşmesine işaret edildiğine” dikkat çekmektedir. Çevirinin bir çeviri ihtiyacını, erek kültürde çevrilmemesi durumunda oluşacak olab bir boşluğu doldurmak üzere çevrildiğine vurgu yapmaktadır. Buna ilişkin olarak şu soruları sormaktadır: “Alıcı kültürün dili olarak Türkçeye yapılan felsefe çevirilerinin konumu açısından da akla şu sorular gelmektedir: Bu çeviriler nasıl bir ihtiyaca karşılık olarak gerçekleştirildi ve gerçekleştirilmeye devam ediliyor? Hangi düşünürler hangi nedenlerle çevrildi ve çevrilmeye devam ediliyor? Çevirilen metinler alıcı kültür ve düşünce geleneğinde nasıl bir yere eklemleniyor?” (Daldeniz, 2006: 30-33). Ülkemizde çeviri gerçeğinin çeviribilim alanı dışındaki yetersiz ve eksik alımlanması konusunda, şu belirlemelerde bulunmaktadır:

> “Oysa özellikle de son soruya vereceğimiz yanıt, yapılan çevirilerin alıcı kültürle bütünleşme ve alıcı kültürü dönüştürme amacıyla doğrudan ilintili. Ancak yukarıda

> da vurgulanmaya çalışıldığı gibi çeviri olgusu, dilden ve kültür geleneğinden bağımsız, saf bir anlam çekirdeğinin bir yerden başka bir yere aktarılması olarak düşünülmeye, çeviri diller arası teknik bir ikâme işlemi olarak görülmeye devam ettiğinde, gerek dille düşüncenin karşılıklı bir diyaloğa girdiği felsefe metinleri gerekse daha teknik olarak düşünülen başka metin türlerinin çevirisi boşluk doldurmaktan çok boşluklar açmayı da sürdürecektir. Türkçeye kültür ve düşünce alanlarından yapılan çeviriler konusunda sıkça dile getirilen 'kötü' çeviriler meselesi de bu yüzden yalnızca bireysel çevirmenlere yüklenebilecek bir yetersizlikten öte karmaşık bir süreç olarak çevirinin bir uzmanlık bilinciyle ilgili kurumlar ve taraflarca ele alınmasıyla aşılabilecektir" (Daldeniz, 2006: 32).

Çeviri sosyolojisi arayüzü çeviri pratiği üzerinden şekillenen bir kuramsal ve kavramsal çerçeve oluşturma çabası içinde olmalıdır. Ancak, Bourdieu'nün de belirttiği gibi, "ne çalışacağı, neyi soracağı, nasıl araştırma yapacağı ve neler söyleyebileceği bilim dışı alanların dinamikleri ile belirlenen bir bilimsellik, özerkliğin yitişi (demektir). Dolayısıyla ne nesnesi ne de öznesi bilimsel alan içinde üretilmiş bir bilgi (bilimsel bilgidir). Bilim alanında üretilmeyen sorulara bilimsel araçlarla yanıt araya bir bilim (-e yol açar)" (Bourdieu, 2013: 11'den aktaran Mücen, 2014: 351 (parantez içi tamamlamalar bana ait)). Bu durumu, yukarıda bulgularını sıraladığımız betimleyici örneklemenin ortaya çıkardığı biçimiyle, bize çevirmenin, çeviri sürecinin ve çeviri ürünün verili toplumsal koşullarda, verili bir grup eyleyenin de tipolojisi hakkında bir veri bütüncesi sağlamakla birlikte, çeviri gerçekliğini tanımlamaz. Çeviri sosyolojisinin inceleme nesnesi olarak bu üç düzlemde, birbirleriyle ilişkiselliklerini de göz önünde bulundurarak daha ayrıntılı görgül çalışmalar yapmak ve bulguların kavramsal süzgeçlerden geçirilip, toplumsal ilişkiselliği içinde eleştirel ve düşünümsel analizini yapmak gerekmektedir.

Çeviribilimin öz-düşünümsel (ya da kendisiyle tarihsel ilişkiselliği bağlamında yüzleşen) bir çaba içinde inceleme alanı ve nesnesiyle kurduğu ilişkinin değerlendirilmesinin ivedilikle önem arz ettiği bir toplumda ve tarihsel dönemde yaşıyoruz. Bir sosyal bilim alanı olarak çeviribilimin sorumlu konuşma çerçevesinde ürettiği bilgi birikiminin toplumsallaşmasının önünü açacak iletişim kanallarını bulması gerekiyor. İnceleme nesnesinin toplum içinde bir birey olarak çevirmen, toplumsal bir süreç olarak çeviri süreci ve verili bir toplumsal ve tarihsel bağlama entegre olan, bu verili ilişkisellik içinde dolaşıma giren çeviri ürün olduğundan

hareketle çeviriye dair bu üç boyuta da nüfuz edebilen ve her üç boyuttan da beslenen bir çeviribilimin kavramlarını ve araçlarını ve yöntemlerini geliştirebilmek önemlidir. Çeviribilimin inceleme nesnesi birey ve toplum olan öteki sosyal bilimler alanlarından, örneğin bu tezde disiplinlerarası ilişkisi bağlamında ortaklaşalığımızı tanımlamaya çalıştığımız sosyolojiden ayırt edici noktası, verili bir uygulama alanının olmasıdır. Yani çeviribilimin ilgi alanına giren bireyler, adına çevirmenlik denen etkinlik içindeki bireylerdir ve yine çeviribilimin ilgi alanına giren toplum, çeviri etkinliğini etkileyen ve çeviri etkinliğinden etkilenen toplumdur.

Çeviribilim alanında bilimsel ilgi, sadece çeviriyi değil tüm metin üretimi biçimlerini kapsayacak biçimde, önceleri baskın olan dilbilimsel ve anlambilimsel bakış açısından, daha geniş bir "bağlamsallık" içinde algılamanın öne çıktığı bir bakış açısına doğru kaymıştır (Simeoni, 2007: 15). Çeviri olgularını toplumsal ilişkiselliği içinde gözlemlemeyi ve çözümlemeyi temel alan bu tür bir bakış açısı, çevirmen, çeviri süreci ve çeviri ürünü, toplumsal bağlamı içinde araştırmanın nesnesi olarak yapılandırırken, çeviribilimin bilimsel alanını da toplumsal ilişkiselliği içinde ve öz-düşünümsel olarak yapılandırmayı amaç edinen geniş bir kavramsallaştırma çabasına evrilmeyi ifade edebilir. Çeviribilimde sosyolojik dönemeç olarak da adlandırılan bu süreçte, çeviri olgularının karmaşık ve çok yönlü doğasının içeriğinden, daha sistematik ve kapsayıcı bir kavrayışla, daha geniş bir çalışma bütüncesi oluşturabilecektir. 3. Bölümde kuramsal çerçevenin ve yöntemsel izleğin anahatlarının gelişim sürecine ya da izlediği güzergaha değindik. Bu başlık altında, Çeviribilimin sosyolojik dönemecinde, bilimsel alanın nesnesini toplumsal ilişkiselliği içinde inşa etmeyi ve tanımlamayı amaçladığını belirlemek ve buna ilişkin çalışmalara bir davet çıkarmak mümkündür.

KAYNAKÇA

AĞAR, Turgut: "İfade Özgürlüğü Bağlamında Çevirmenin Konumu", **Çeviri Etiği Toplantısı: Çeviri ve Çevirmenliğin Etik Sorunları, Bildiri Kitabı**, yay. haz. Betül Parlak, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, 2008, s. 55-67.

AKARSU, Bedia: **Felsefe Terimleri Sözlüğü,** Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1975.

AKBULUT, Ayşe Nihal: "Özerk Bir Bilim Dalı Olarak Çeviribilim- Adı İle Kimliği", **4. Uluslararası Dil, Yazın ve Deyişbilim Sempozyumu Bildirileri,** Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yay., 2004, s. 103-114.

AKBULUT, Ayşe Nihal: "Çeviride Özbetimlemenin Önemi", **Litera**, 21:1, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 2008, s. 1-18.

AKBULUT, Ayşe Nihal: "Çeviribilimde Bir Araştırma Gereci/Aracı Olarak Özbetimleme", **Çeviribilim Dergisi**, Sayı 1, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çeviribilim Bölümü, 2010, s. 1-21.

AKBULUT, Ayşe Nihal: "Çeviribilimde Betimleyici Çalışmalar ve Özbetimleme", Yayına Hazırlanmakta, 2010.

AKBULUT, Ayşe Nihal: "Bir Özbetimleme Denemesi. Mario Benedetti Şiirinin Ekinlerarası, Dillerarası ve Göstergelerarası Çevirisi", **Mediterraneo**, Sayı: 7:1, İstanbul Üniversitesi İspanyolca Bölümü, 2011a, s. 81-116.

AKBULUT, Ayşe Nihal: "Tanıklıklarla Çeviri ve Cortazar", **Çeviribilim Dergisi**, Sayı 3:1, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çeviribilim Bölümü, 2011b.

ALLEN, Graham: **Intertextuality (The New Critical Idiom)**, London and New York, Routledge, 2000.

ALPAC: **Machines and Translation,** Washington, DC. NAS/NRC, 1966.

ALVES, Fabio: **Triangulating Translation, Perspectives in process oriented research,** Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2003.

ANDERMAN, Gunilla / ROGERS, Margaret (yay. haz.): **Translation Today: Trends and Perspectives**, Clevedon: Multilingual Matters, 2003.

ARROJO, Rosemary: "The "death" of the author and the limits of the translator's visibility", **Translation as Intercultural Communication: Selected papers from the EST Congress, Prague 1995**, Snell-Hornby, Mary, Zuzana Jettmarová and Klaus Kaindl (eds.), 21 ff. 1997.

ARROJO, Rosemary: "The Revision of the Traditional Gap between Theory & Practice & the Empowerment of Translation in Postmodern Times", **The Translator**. Volume 4, Number 1, 1998, s. 25-48.

ARROJO, Rosemary: "Lessons learned from Babel", **Target**, 14:1, 2002, s.

137-143.

ARROJO, Rosemary: "Linguistics and Cultural Studies. Complementary or Competing Paradigms in Translation Studies", yay. haz., Angelika Lauer, Heidrun Gerzymisch-Arbogast, Johann Haller, Erich Steiner, **Übersetzungswissenschaft im Umbruch für Wolfram Wills**, Tübingen: Gunter Narr, 1996, s. 9-19.

AUSTIN, John L.: **How to do Things with Words**, Oxford University Press: London, 1962.

BAHADIR, Şebnem: "Çevirmen Bütün Vücuduyla Çevirir", **Varlık**, Haziran 2006, s. 13-16.

BAKER, Mona (yay. haz.): **Routledge Encyclopedia of Translation Studies**, London, Routledge, 1998, 2001.

BAKER, Mona (yay. haz.): **Critical Readings in Translation Studies,** Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2010.

BAR-HILLEL, Y.: "The Present State of Automatic Translation of Languages." **Advances in Computers**, Vol.1, New York: Academic Press, 1960.

BARNES, Barry: **Bilimsel Bilginin Sosyolojisi,** Çev. Hüsamettin Arslan, Ankara, Vadi Yayınları, 1995.

BARTHES, Roland: "The Death of the Author", **Modern Criticism and Theory: A Reader**, yay. haz., David Lodge Longman, Londra ve New York, 1977 / 1988.

BASSNET, Susan ve LEFEVERE, André (yay. haz.): **Translation, History and Culture,** London: Pinter, 1990.

BASSNET, Susan: "The Translation Turn in Cultural Studies", **Constructing Cultures: Essays on Literary Translation**, yay. haz., Susan Bassnet, Andre Lefevere, Clevedon: Multilingual Matters, 1998, s. 123-140.

BASSNETT, Susan: "The Meek or the Mighty: Reappraising the Role of the Translator", **Translation, Power, Subversion,** yay. haz., Roman Alvarez, M. Carmen, Multilingual Matters, 1998.

BAUMAN, Zygmunt: **Sosyolojik Düşünmek,** Çev.: Abdullah Yılmaz, Ayrıntı, İstanbul, 2004.

BENGİ-ÖNER, Işın: **Çeviri Bir Süreçtir… Ya Çeviribilim?**, İstanbul, Sel Yayıncılık, 1999.

BENGİ-ÖNER, Işın: **Çeviribilim Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, Sel Yayıncılık, 2001.

BENJAMİN, Walter: "Çevirmenin Görevi", çev. Ahmet Cemal, **Çeviri Seçkisi II: Çeviri(bilim) Nedir? Başkasının Bakışı**, İstanbul, Dünya, 2004, s. 33-51.

BERK, Özlem: **Kuramlar Işığında Açıklamalı Çeviribilim Terimcesi**,

İstanbul, Multilingual, 2005.

BERMAN, Antoine: "La Traduction et ses discours", **META XXXIV,** 4, 1989, s. 672-679.

BERMAN, Antoine: **Pour une critique des traductions: John Donne**, Paris, Gallimard, Translated into English by Luise von Flotow as **Toward Translation Criticism,** Kent, OH, Kent State University Press, 1995.

BERMAN, Antoine: "Çeviri ve Çeviri Üstüne Söylemler", **Çeviri Seçkisi II: Çeviri(bilim) Nedir?**, Ed. Mehmet Rifat, İstanbul, Sel Yayıncılık, 2004, s. 13-25.

Bilim ve İktidar: Ankara, Dipnot Yay., Karaburun Kitaplığı Dizisi, 2008.

BOURDIEU, Pierre: **In Other Words**, London: Polity Press, 1990.

BOURDIEU, P. / CHAMBOREDON, J-C. / PASSERON, J-C: **The Craft of Sociology**, (Ed.) Beate Krais, (Trans.) Richard Nice, Berlin & New York: Walter de Gruyter, 1991.

BOURDIEU, P. / WACQUANT, L. J. D.: **Invitation to Reflexive Sociology**, Cambridge & Oxford: The University of Chicago, 1992.

BOURDIEU, Pierre: **The Field of Cultural Production**, (Ed.) Randal Johnson, Cambridge: Polity Press, 1993.

BOURDIEU, Pierre: **The State Nobility: Elite Schools in the Field of Power**, Cambridge: Polity Press, 1997.

BOURDIEU, Pierre: "Structures, Habitus, Practices", **The Blackwell Reader in Contemporary Social Theory**, yay. haz., Anthony Elliot, Malden, Massachusetts & Oxford: Blackwell Publishers Inc, 1999.

BOWKER, Lynne / CRONIN, Michael / KENNY, Dorothy / PEARON, Jennifer (yay. haz.): **Unity in Diversity? Current Trends in Translation Studies**, Manchester: St. Jerome Publishing, 1998.

BRISSET, Annie: **Sociocritique de la Traduction, Théâtre et altérité au Québec,** Montréal, Balzac/Le Préambule, coll. L'Univers des discours. 1991.

BROWNLIE, Shiobhan: "Resistance and non-resistance to boundary crossing in translation research", **Target** 20:2, 2008, s. 333-347.

BULUT, Alev: **Basından Örneklerle Çeviride İdeoloji İdeolojik Çeviri**, İstanbul, Multilingual, 2008.

CALZADA PEREZ, Maria: "A three-level methodology for descriptive-explanatory Translation Studies", **Target** 13:2, 2001, s. 203-239.

CALZADA PEREZ, Maria: "Introduction", **Apropos of Ideology: Translation Studies on Ideology-Ideologies in Translation Studies**, yay. haz., Maria Calzada Perez, Manchester: St. Jerome, 2003, s. 1-22.

CAMCI, Meral: "Sorumluluk-Görünürlük ve Etik", **Çeviri Etiği Toplantısı: Çeviri ve Çevirmenliğin Etik Sorunları,**

Bildiri Kitabı, yay. haz. Betül Parlak, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, 2008, s. 67-85.

CATFORD, John Cunnison: **A Linguistic Theory of Translation. An Essay in Applied Linguistics,** Oxford University Press, 1965.

CRISAFULLI, Edoardo: "The quest for an eclectic methodology of translation description", **Crosscultural Transgressions: Research Models in Translation Studies II**, yay. haz., Theo Hermans, Manchester: St. Jerome, 2002, s. 26-43.

CHESTERMAN, Andrew / ARROJO, Rosemary: "FORUM, Shared Ground in Translation Studies", **Target** 12:1, 2000, s. 151-160.

CHESTERMAN, Andrew / WAGNER, Emma: **Can Theory Help Translators**, Manchester: St. Jerome Publishing, 2002.

CHESTERMAN, Andrew: "Questions in the sociology of translation", **Translation Studies at the Interface of Disciplines**, yay. haz., J.F.Duarte, A. Assis Rosa, T. Seruya, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2006, s. 9-27.

CHOMSKY, Noam: **Syntactic Structures**, Berlin: Walter de Gruyter GmbH&Co., 1957.

CHOMSKY, Noam: **Aspects of the Theory of Syntax,** The M.I.T. Press: Cambridge and Massachusets, 1965.

DALDENİZ, Elif: "Kültür ve Düşünce Metinleri Çevirmenliği", **Varlık**,

Haziran 2006, s. 30-33.

DERRİDA, Jacques: **Of Grammatology**, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1976.

DERRİDA, Jacques: "Des Tour de Babel"**, Psyche: Inventions of the Other, Vol I,** Standford University Press: Standford, California, 1985 (2007), s. 191-225.

DUARTE, Joao Ferreira / ASSIS ROSA, Alexandra / SERUYA, Teresa (yay. haz.): **Translation Studies at the Interface of Disciplines**, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2006.

EAGLETON, Terry: "Ideology and Scholarship", **Historical Studies and Literary Criticism.** (Ed.) Jerome J. McGann. Madison: U of Wisconsin P, 1985. 114-25.

EAGLETON, Terry: **Edebiyat Kuramı- Giriş**, Çev. Tuncay Birkan, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1999.

ERUZ, Sakine: "Türkiye'de Çevirmen Olmak", **4. Uluslararası Dil, Yazın ve Deyişbilim Sempozyumu Bildirileri,** Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yay., 2004, s. 123-132.

ETİL, Hüseyin/ DEMİR, Metin: "Pierre Bourdieu'nün Bilim Sosyolojisine Katkısı: "Alan Teorisi", "Habitus", Cini ve "Refleksivite Talebi"", **Cogito: Pierre Bourdieu Özel Sayısı,** Sayı: 76, Bahar:

2014, s. 312-350.

EVEN-ZOHAR, Itamar: "The Position of Translated Literature within the Literary Polysystem", **Literature and Translation: New Perspectives in Literary Studies with a Basic Bibliography of Books on Translation Studies**, Leuven, Belgium: Acco, 1977, s. 117-127.

EVEN-ZOHAR, Itamar: "Polysystem Theory", **Poetics Today**, Cilt:11, Sayı:1, 1997, s. 1-26.

EVEN-ZOHAR, Itamar: "Yazınsal Çoğuldizge İçinde Çeviri Yazının Durumu", Çev. Saliha Paker, **Çeviri Seçkisi II: Çeviri(bilim) Nedir? Başkasının Bakışı**, İstanbul, Dünya, 2004, s. 191-205.

FAIRCLOUGH, N.: "Critical Discourse Analysis, Organizational Discourse and Organizational Change", **Organization Studies**, No: 26, 2005, s. 915-939.

FAWCETT, P.: **Translation and Language: Linguistic Approaches Explained**, Manchester: St. Jerome, 1997.

Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu: (Çevrimiçi) http://www.telifhaklari.gov.tr/ana/sayfa.asp?id=309

FORUM, Shared Ground in Translation Studies, A First Series of Responses: **Target** 12: 2, 2000: 333-362.

FORUM, Shared Ground in Translation Studies, Continuing the debate: **Target** 13: 1, 2001: 149-168.

FORUM, Shared Ground in Translation Studies, A Third Series of Responses: **Target** 13: 2, 2001: 333-350.

FUCHS, Martin: "Reaching Out: Or Nobody Exists in One Context Only: Translation as Society", **Translation Studies**, Vol 2, Issue 1, 2009, s. 21-40.

GAMBIER, Yves / SCHLESINGER, Miriam / STOLZE, Radegundis (yay. haz.): **Doubts and Directions in Translation Studies**, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2007.

GAMBIER, Yves / DOORSLAER, Luc van (yay. haz.): "How about Meta? An Introduction", **Target**, MetaLanguage of Translation, Special Issue, 19: 2, 2007, s. 189-195.

GENTZLER, Edwin: **Contemporary Translation Theories**, Clevedon, Buffalo, Toronto, Sydney, Multilingual Matters, (1993) 2001.

GERAY, H. / BAŞARAN-ÖZDEMİR, F.: **Toplumsal Araştırmalarda Nitel ve Nicel Yöntemlere Giriş**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2004.

GERAY, Haluk: **Toplumsal Araştırmalarda Nicel ve Nitel Yöntemlere Giriş**, İletişim Alanından Örneklerle, Genesis Kitap,

Ankara, 2011.

GILE, Daniel: "Being constructive about shared ground", **Target** 13(1), 2001, s. 149-153.

GILE, D., / HANSEN, G., / POKORN, N. K. (yay. haz.): **Why Translation Studies Matters, A**msterdam; Philadelphia: John Benjamins, 2010.

GOUANVIC, Jean-Marc: **Sociologie de la traduction. La science-fiction américaine dans l'espace culturel français des années 1950**. Arras: Artois Presses Université. Coll. "Traductologie", 1999.

GOUANVIC, Jean-Marc: "A Model of Structuralist Constructivism in Translation Studies", **Crosscultural Transgressions, Research Models in Translation Studies II**, **Historical and Ideological Issues**, Theo Hermans (ed), St. Jerome Publishing, Manchester, 2002, s. 93-103.

GÖKTÜRK, Akşit: **Çeviri: Dillerin Dili**, İstanbul, YAY, 1997.

Gulbenkian Komisyonu: Sosyal Bilimleri Açın - Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor: Çev.: Şirin Tekeli, İstanbul, Metis, 1996.

HALLIDAY, M.A.K.; HASAN R.: **Cohesion in English**, London: Longman, 1976.

HALVERSON, Sandra: "The Fault Line in Our Common Ground", **Target** 12, 2000, s. 356-362.

HATIM, Basil: "Pragmatics and Translation." **Routledge Encyclopedia of Translation Studies**, M.Baker (ed.), 1998, s. 179-183.

HATIM, Basil: **Teaching and Researching Translation (Applied Linguistics in Action)**, London and New York: Pearson, 2001.

HERMANS, Theo: "Çeviri Anlatıda Çevirmenin Sesi", Çev. Alev Bulut, **Kuram**, Sayı: 15, 1997, s. 63-68.

HERMANS, Theo: **Translaton in Systems, Descriptive and Systemic Approaches Explained**, St. Jerome Publishing, Manchester, 1999.

HERMANS, Theo (yay.haz.): **Crosscultural Transgressions, Research Models in Translation Studies II**, Historical and Ideological Issues, St. Jerome Publishing, Manchester, 2002.

HERMANS, Theo: **The Conference of the Tongues,** St. Jerome: Manchester, 2007.

HOLMES, James S.: "Forms of Verse Translation and the Translation of Verse Form", **The Nature of Translation,** yay.haz., James S. Holmes, Frans de Haan, Anton Popovic, The Hauge, Mouton, 1970, s. 91-105.

HOLMES, James S.: "The Name and Nature of Translation Studies", **The Translation Studies Reader,** yay.haz., Lawrence Venuti, London and New York, Routledge, (1972) 2000, s. 172-185.

HOLMES, James S.: **Translated! Papers on Literary Translation and Translation Studies**, Amsterdam, Rodopi, 1988.

HOLMES, James S.: "Çeviribilimin Adı ve Doğası", Çev.: Ayşenaz Koş, **Çeviri(bilim) Nedir?:Başkasının Bakışı** içinde, yay. haz., Mehmet Rifat, İstanbul, Dünya Yay., 2004, s. 165-182.

HORNBY, Mary Snell: **Translation Studies: An Integrated Approach,** Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1988.

HORNBY, Mary Snell / PÖCHHACKER, Franz / KAINDL, Klaus (yay. haz.): **Translation Studies: an interdiscipline**, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1994.

HORNBY, Mary Snell / JETTMAROVA, Zuzana / KAINDL, Klaus (yay. haz.): **Translation as Intercultural Communication**, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1995.

HORNBY, Mary Snell: **The Turns of Translation Studies, New Paradigms or Shifting Viewpoints?**, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2006.

Hu, Qian: "On the implausibility of equivalent response (part IV),

Meta, 38:3, 1993, s. 449-467.

INGHILLERI, Moira: "The Sociology of Bourdieu and the Construction of the 'Object' in Translation and Interpreting Studies", **The Translator**: Volume 11, Number 2, 2005, s. 125-145.

JAKOBSON, Roman: "On Linguistic Aspects of Translation", **On Translation,** yay. haz., Reuben A., Brower, Cambridge, Mass, Harvard University Press, (1959) 1964.

KANSU-YETKİNER, Neslihan: "Çevirmen Kararları ve Sorumluluğu Bağlamında Bir Kampanya Metninin Çözümlenmesi", http://www.littera.hacettepe.edu.tr/TURKCE/20_cilt/kansu.pdf

KARADAĞ, Ayşe Banu: **Edebiyat ve Kültür Dizgesini Şekillendirmede 'İdeoloji' olarak Çeviri ve Çevirmenin Rolü**, İstanbul Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2003, 150 s.

KARAKAYA, Asuman: **Çeviride Anlaşmazlıklar, Anlaşmazlıkların Kaynağı ve Uygulamalar Işığında Çözüm Yolları**, Yayınlanmamış yüksek lisans tez çalışması, İstanbul Üniversitesi, 2001.

KOLLER, Werner: "Equivalence in Translation Theory", **Readings in Translation Theory,** yay. haz., Andrew Chesterman, Finland, Oy Finn Lectura Ab, (1979) 1989.

KOSKINEN, Kaisa: "(Mis)translating the Untranslatable- The Impact of Deconstruction and Post-Structuralism on Translation

Theory", **Meta**, XXXIX, 1994, s. 446-450.

KOSKINEN, Kaisa: "Shared Culture? Reflections on Recent Trends in Translation Studies", **Target,** 16:1, 2004, s. 143-156.

KOSKINEN, Kaisa: **Beyond Ambivalance: Postmodernity and the ethics of translation**, Tampere, Tampere University, (Acta Univeristatis Tamperensis 477. (Diss)), 2000. Also available in http://acta.uta.fi

KUHIWCZAK, Piotr / LITTAU, Karin (yay. haz.): **A Companion to Translation Studies, Topics in Translation**, Clevedon; Buffalo, Multilingual Matters, 2007.

KUHN, Thomas S.: **Bilimsel Devrimlerin Yapısı**, Çev. Nilüfer Kuyaş, İstanbul, Kırmızı Yayınları, 2006.

KURULTAY, Turgay: **Çeviri Sürecinde Dil, Eşdeğerlik mi Çeviri İşlemi mi?**, Yayınlanmamış Çalışma, 2000.

LAROSE, R.: **Théories contemporaines de la traduction**, Quebec: Presses de l'Université du Québec, 1989, 2nd edition.

LEFEVERE, Andre: "Beyond the Process: Literary Translation in literature and literary theory", **Translation Spectrum: Essays in Theory and Practice**, ed. M. Gaddis Rose, Albany, State University of New York Press, 1981, s. 52-9.

LEFEVERE, Andre: "Why Waste Our Time on Rewrites? The Trouble with

Interpretation and The Role of Rewriting in an Alternative Paradigm", **The Manipulation of Literature**, ed. Theo Hermans, London, Croom Helm, 1985, s. 215-243.

LEFEVERE, Andre / BASSNETT, Susan: "Introduction: Proust's grandmother and the thousand an done nights. The Cultural Turn in Translation Studies", **Translation, History, Culture,** yay. haz., Susan Bassnett, Andre Lefevere, London and New York: Routledge, 1990, s. 1-13.

LEFEVERE, Andre: **Translation, History and Culture, A Sourcebook**, London and New York: Routledge, 1992a.

LEFEVERE, Andre: **Translating, Rewriting and the Manipulation of Literary Fame**, London, New York: Routledge, 1992b.

LEFEVERE, Andre: **Translating Literature: Practice and Theory in a Comparative Literature Context**, New York: The Modern Language Association of America, 1993.

MAIER, Carol: "The Translator as an Intervenient Being", **Translation as Intervention,** yay. haz., Jeremy Munday, London:Continuum, 2007, s. 1-17.

MALMKJAER, Kirsten: "Relative Stability and Stable Relativity", **Target** 12, 2000, s. 341-345.

MAURANEN, Anna / KUJAMAKİ, Pekka: **Translation Universals: Do They Exist?,** Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2004.

MORAN, Berna: **Edebiyat Kuramları ve Eleştiri**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1999.

MUNDAY, Jeremy: **Introducing Translation Studies, Theories and Applications**, London, Routledge, 2001.

MÜCEN, Barış: "Bourdieu'yü Kullanmak: Bilimsel Nesnenin İnşası", **Cogito: Pierre Bourdieu Özel Sayısı,** Sayı: 76, Bahar: 2014, s. 350-366.

MÜCEN, Barış: "Sabitfikirlerle Yüzleşen Bilimsel Tutum", **Ocak ve Zanaat**, ed. Göker, E.; Çeğin, G.; Arlı, A.; Tatlıcan, Ü., İstanbul, 2007, s. 421-435.

NEWMARK, Peter: **A Textbook of Translation**, New York and London, Prentice Hall, 1988.

NIDA, Eugene: **Toward a Science of Translating**, Netherlands, Brill, Leiden, 1964.

NIDA, Eugene / TABER, Charles R.: **The Theory and Practice of Translation**, Netherlands, Brill, Leiden, (1969) 2003.

NIDA, Eugene: **The Sociololinguistics of Interlingual Communication (Collection Traductologie)**, Editions du Hazard, 1996.

OLOHAN, Maeve (yay.haz.): **Intercultural Faultlines. Research Models in Translation Studies 1: Textual and Cognitive Aspects**, Manchester: St. Jerome Publishing, 2000.

OLOHAN, Maeve: **Introducing Corpora in Translation Studies**, London-New York: Routledge, 2004.

ONART, Adnan: Yapısalcılık, Özel Bölüm, **Türk Dili Dergisi**, Sayı 262, 1973, s. 230-260.

O'SULLİVAN, Tim / HARTLEY, John / SAUNDERS, Danny / MONTGOMERY, Martin / FISKE, John (yay. haz.): **Key Concepts in Communication and Cultural Studies,** Routledge, London & New York, 1994.

OZANKAYA, Özer: **Toplumbilim Terimleri Sözlüğü,** Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1975.

ÖNGEN, Tülin: "Bilim, İktidar ve Gerçeklik"**, Bilim ve İktidar,** Ankara, Dipnot Yay., 2008, s. 34-39.

ÖZKAN, Devrim: "Sosyal Bilimlerde Evrensellik ve Tarihsel Tikellikler İkiliği", **Bilim ve İktidar,** Ankara, Dipnot Yay., 2008, s. 173-182.

ÖZLEM, Doğan: **Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi**, Doğu-Batı Yay., 2009.

PIEPER, Annemarie: **Etiğe Giriş**, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1999.

POPOVIC, Anton: "Çeviri Çözümlemesinde 'Deyiş Kaydırma' Kavramı", Çev. Yurdanur Salman, **Çeviri Seçkisi II: Çeviri(bilim)**

Nedir?, Ed. Mehmet Rifat, İstanbul, Sel Yayıncılık, 2004, s. 87-93.

PRICE, Joshua M.: "Translating Social Science, Good versus bad utopianism", **Target** 20:2, 2008, s. 348-364.

PRUNC, Erich: **Einführung in die Translationswissenschaft, Band 1, Orientierungsrahmen**, Graz: Institut für Translationswissenschaft, 2001.

PYM, Anthony: **Epistemological Problems in Translation and its Teaching, A Seminar for Thinking Students**, Calaceit, Spain: Edicions Caminade, 1993.

PYM, Anthony: **Method in translation history**. Manchester: St. Jerome, 1998.

PYM, Anthony: "Introduction: On the Social and Cultural in Translation Studies", **Sociocultural Aspects of Translating and Interpreting**, yay. haz., Anthony Pym, Miriam Shlesinger ve Zuzana Jettmarová, Amsterdam, Philedelphia: John Benjamins, 2006, s. 1-25.

PYM, Anthony / SHLESINGER, Miriam / SIMEONI, Daniel (yay. haz.): **Beyond Descriptive Translation Studies**, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2008.

PYM, Anthony: **Exploring Translation Theories,** London ; New York: Routledge, 2010.

RICCARDI, Alessandra (yay. haz.): **Translation Studies: Perspectives on an Emerging Discipline**, Cambridge University Press, 2002.

RİFAT, Mehnmet (yay. haz.): **Çeviri Seçkisi II: Çeviri(bilim) Nedir?**, İstanbul, Sel Yayıncılık, 2004.

RİFAT, Mehmet (yay. haz.): "Çevirinin Kuramsal Sorunları", **Çeviri Seçkisi I: Çeviriyi Düşünenler**, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2008, (genişletilmiş 2. baskı).

SAUSSURE, Ferdinand de: **Genel Dilbilim Dersleri**, Çev. Berke Vardar, Ankara, TDK Yayınları, 1976.

SCHÄFFNER, Christina, (yay. haz.): **Translation Research and Interpreting Research**, Multilingual Matters Limited, 2004.

SCHÄFFNER, Christina: "Politics and Translation", **A Companion to Translation Studies,** yay.haz., Piotr Kuhiwczak, Karin Littau, UK, USA, Canada: Multilingual Matters, 2007, s. 134-148.

SEARLE, John R.: **Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language**, Cambridge University Press: Cambridge, 1969.

SIMEONI, Daniel: "When in doubt, contextualize... ", **Target** 12:2, 2000, s. 337-341.

SIMEONI, Daniel: "Translation and Society: The emergence of a conceptual relationship", **In Translations- Reflections, Refractions, Transformations** (Ed. Paul St-Pierre, Prafulla C. Kar) , John Benjamins: Amsterdam and Philedelphia, 2007, s.

13-26.

STEINER, George: **After Babel: Aspects of Language and Translation**, Oxford University Press: Oxford, 1992.

STRÖKER, Elisabeth: **Bilim Kuramına Giriş**, Çev.: Doğan Özlem, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2005.

SUN, Sanjun / SHREVE, Gregory M.: "Reconfiguring Translation Studies", http://sanjun.org/ReconfiguringTS.html, 2012.

ŞAHİN, Kaya / SÖKMEN, Semih / BORA, Tanıl (yay. haz.): **Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek, Yeni Bir Kavrayışa Doğru**, (Sempozyum Bildirileri), Metis, İstanbul, 1998.

TOURY, Gideon: **In Search of a Theory of Translation,** Tel Aviv: Porter Institute for Poetics and Semiotics, 1980.

TOURY, Gideon: "A Rationale for Descriptive Translation Studies", **Dispositio**, Vol. 7, No. 19/21, The Art and Science of Ttranslation, 1982, s. 23-39.

TOURY, Gideon: "A Rationale for Descriptive Translation Studies", **The Manipulation of Literature**, (Ed.) Theo Hermans, London: Croum Helm, 1985, s. 16-41.

TOURY, Gideon: **Descriptive Translation Studies and Beyond**, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1995.

TOURY, Gideon: "Çeviri Normlarının Doğası ve Çevirideki Rolü" (Çev. Arzu Eker), **Çeviri Seçkisi – 2, Çeviri(bilim) nedir? Başkasının Bakışı** (Ed. Mehmet Rifat), İstanbul:Dünya, 2004, s. 233-257.

TYMOCZKO, Maria: "Translation as a force for literary revolution in the twelfth-century shift from epic to romance", **Translation in the development of literatures**, J. Lambert and A. Lefevere (ed.). Leuven: Universitaire Pers., s. 75-92.

TYMOCZKO, Maria: "Translation and political engagement: Activism, social change and the role of translation in geopolitical shifts", **The Translator**, 6:1, 2000, s. 23-47.

TYMOCZKO, Maria: **Enlarging Translation, Empowering Translators,** Manchester: St. Jerome Publishing, 2007.

ULRYCH, M. / BOLLETTIERI BOSINELLI, R.M.: "The State of the Art in Translation Studies: An Overview", **Textus** *XII* (2), 1999, s. 219-241.

VAN DEN BROECK, Raymond: "The Concept of equivalence in translation theory: Some critical reflections", **Literature and Translation,** J. S. Holmes, J. Lambert and R. van den Broeck (eds.), Leuven: Academic, 1978, s. 29-47.

VENUTI, Lawrence: "The Translator's Invisibility," **Criticism**: Vol. 28: Iss. 2, Article 4, 1986. Available at: http://digitalcommons.wayne.edu/criticism/vol28/iss2/4

VENUTI, Lawrence: **The Translator's Invisibility: A History of Translation,** London and New York: Routledge, 1995.

VERMEER, Hans J.: **Skizzen zu einer Geschichte der Translation,** Frankfurt: Verlag für Interkulturelle Kommunikation, 1992.

VERMEER, Hans J.: **A Skopos Theory of Translation (Some Arguments For and Against)**, Heidelberg, 1996.

WITTGENSTEIN, Ludwig: **Philosophical Investigations,** (1953), Çev. Haluk Barışcan, **Felsefi Soruşturmalar**, Metis: İstanbul, 2007.

WOLF, Michaela / FUKARI, Alexandra (yay. haz.): **Constructing a Sociology of Translation**, John Benjamins Publishing, Amsterdam & Philadelphia, 2007.

WOLF, Michaela: "Introduction: The emergence of a sociology of translation", **Constructing a Sociology of Translation**, yay. haz., Michaela Wolf, Alexandra Fukari, John Benjamins Publishing, Amsterdam & Philadelphia, 2007, s. 1-36.

WOLF, Michaela: "The Implications of a Sociological Turn- Methodological and Disciplinary Questions", **Translation Research Projects 2,** yay. haz., Anthony Pym, Alexander Perekrestenko, Tarragona: Intercultural Studies Group, 2009, s.73-79. http://isg.urv.es/publicity/isg/publications/trp_2_2009/ind

ex.htm

YAZICI, Mine: **Yazılı Çeviri Edinci**, İstanbul, Multilingual Yayınları, 2007.

YAZICI, Mine: **Çeviribilimde Araştırma**, İstanbul, Multilingual Yayınları, 2011.

Sonuç

Tezimizin giriş bölümünde dile getirdiğimiz merak duygusunun tatmini yönünde insanlık tarihi için küçük ama bu tezin yazarı için büyük bir adım atılmış olduğunu söyleyerek söze başlamakta yarar görmekteyiz. Çeviribilimin bilimsel alanının doğası üzerine düşünme, bilgi birikimi ve yöntemlerinin devinimini gözlemleme ve çevirinin toplumsal alanında, gerçekliğinin ne şekilde inşa edildiğini tanımlama ilgisi ve isteği bu tezin başlangıç noktasını oluşturuyordu. Çeviribilimin tarihsel ilişkiselliğini, inceleme nesnesi olan tüm bileşenlerin de birbirleriyle ve toplumsal ve tarihsel bağlamla ilişkiselliği içinde, gözlemleme ve farklı düşünce ve bakış açılarını da gözeterek, izleme olanağını bulduğumuzu belirtmek isteriz. Tezin temel sorusu şuydu: Çeviribilimin bir bilim alanı olarak kendi gerçekliğinin toplumsal inşası ne şekilde gerçekleşmiştir ve gerçekleşmektedir? Çeviribilimin özerk bir bilimsel alan olarak tanımlanmasından günümüze dek biriktirdiği bilgi birikimi, kuramsal ve yöntemsel dönemeçler ve bilim alanının doğası da tartışılarak, günümüzde çeviriye kuramsal ve pratik alanlarıa yaklaşımlarda kullanılan kavramlara ve kavram öbeklerine ulaşmak amaçlarımız arasındaydı.

Çeviribilimin inceleme nesnesinin, çeviriye dair tüm olgular olduğunu ifade etmiştik. Bu olgulara dair üretilen bilimsel üst söylemin çeviriyi üretenlere, çeviri süreçlerine ve çeviri ürünlere ne derece etki ettiği, bu etkinin çeviri gerçekliğinin sosyal inşasına katkısının ne olduğu gibi sorular yanıt aradık. Bu etki ve katkı süreçlerini, bilim-toplum, bilimsel bilgi-gerçeklik, bilimsel bilgi-yöntem ve uygulama gibi ikilikler üzerinden gözlemleyerek, bu ikilikleri öz-düşünümsel bir bakış açısıyla sorgulayarak bilgi birikimimize ve ymntemsel arayışımıza katkıda bulunmaya çalıştık.

Çeviribilimin epistemolojisi üzerine kapsamlı-kapsayıcı bir okuma ve tanımlama kaygısından öte, belli ön kabullerle ve öncüllerle doğası ve kapsamı ele alınacaktır. Çeviribilimin inceleme-araştırma nesnesini oluşturan çeviriye dair tüm olguların, yani çevirmen, çeviri ürün, çeviri süreci, çeviri eğitimi, çeviri eleştirisi vs.

koparılmadan incelenmesinin önem arzettiği ön kabulü ile çıkış sorularımız şunlardı: Çeviribilim bir sosyal bilimler alanı mıdır? Bu soruya yanıtımız şudur: Çeviribilimi, postpozitivist yaklaşımlarla yapılanması aşamasında gözle görülür bir yol katetmiş, yani bağlamını dilden metne, metinden bağlama, bağlamdan toplumsal süreçlere doğru bütüncül ve ilişkisel olarak genişletmiş olan, sosyal bilimlerin öteki alanlarından farklılığını yaratan farka, yani toplumsal bir pratik olarak çeviriye odaklanıp derinleşmeye çalışırken, disiplinlerarası çalışmayı da bir zenginlik ve çoğulluk olarak gören bir sosyal bilimler alanı olarak tanımladık.

Çeviribilimin sosyal bilimler alanı olarak tanımlanmasını sağlayacak gerekçeler olarak toplumsal bir varlık olarak çevirmen, çevirmenin eyleyen olarak toplumu etkileyen ve değiştiren rolü, toplumsal bir süreç olarak çeviri etkinliği ve toplumsal alanın bir bileşeni olarak çeviri ürünü inceledik.

Çeviribilimin, sosyal bilimlerin öteki alanları ile ilgisi ve ilişkisini, özellikle sosyoloji alanı ile ortaklaşılan kavram öbekleri ile birlikte irdeledik.

Disiplinlerarasılık, bilim dalının tanımlayanı mıdır? Bir başka deyişle disiplinlerarası bir alan olarak çeviribilim midir? Disiplinlerarasılık çeviribilimde bir araştırma yöntemi midir? Sorularını sorduk. Her iki yaklaşımı da irdeleyen, olumlu yönleri ve eksiklikleri ile değerlendiren kuramcılar ve kuramsal yaklaşımlara yer verdik. Disiplinlerarası çalışmanın tarihsel ilişkiselliğini tanımladık. Disiplinlerarasılık bağlamında çeviribilim ile sosyoloji ilişkisinin anahtar kavramlarını ve kavram öbeklerini disiplinlerarsı arayüzde tanımladık.

Çeviribilimin, sosyal bilimler alanı olarak tanımlamamıza dayanak sağlayan araştırma nesnesinin, yani çevirmen, çeviri süreci ve çeviri ürün gibi temel bileşenlerin, toplumsal nitelikleri dolayısıyla, toplumsal yaşamı, toplumu, toplumun bireylerini, toplumsal süreç ve eylemlilikleri konu edinen sosyoloji ile; ortaklaşılan öteki arayüzlerin dil, kültür, yazın olguları olduğu dilbilim, filoloji gibi alanlara göre ortaklık ya da koşutluk içerdiği zeminin, daha geniş ve kapsayıcı olduğunu ilgili alanlarla ilişkileri tarihsel süreçlerde gözlemledik.

Çeviribilimde betimleyici yöntem ve uygulama çalışmalarının tarihsel gelişimi ve oluşturduğu birikime genel bakış ile betimleyici çalışmanın alımlanışı, uygulanışı ve toplumsal bağlam içinde nerede konumlandığı gibi sorularla, gelişim süreci irdelendi. Betimleyici çalışmaların, kuramsal yaklaşım ve yöntemlerin, diyalektik ve eleştirel bir çalışma anlayışına doğru evrilmekte olduğu öngörüsünde bulunmuştuk. Tez çalışması boyunca betimleyici çeviribilimin dizgeci ve yönlendirmeci yaklaşımlarla beslenen ve kültürel ve ideolojik dönemeçlere zemin hazırlayan öncü kavramlarının izini sürdük. Bu kavramların 2000'lerden itibaren inceleme nesnesinin toplumsal boyutunun ön plana alındığı döneme değin kurucu varlığını sürdürdüğünü ve sürdürmekte olduğunu gözlemledik.

Disiplinlerarasılık, sosyal bilimler ve sosyoloji ile ilişkiler bağlamında, ne şekilde alımlanmakta, uygulanmakta ve disiplinlerarası çalışmalar sonucunda ne gibi sonuçlara ulaşılmaktadır türünden sorulara yanıt aramanın, bugünü kavramak açısından özellikle kayda değer bir çaba olduğunu belirmek gerekir. Çeviribilimin özerk bir alan olarak tanımlayıcı niteliği ve "farklılık yaratan farklılığının" yanısıra, öteki disiplinlere dolayısıyla evrensel bilimsel düşünceye ve bilgi birikimine, gerek kendi uygulama alanına, gerek toplumsal daha geniş bir bağlama katkısının ne olduğu ve olabileceğinin sorgulanması bu tezin temel amacıydı. Bu bağlamda disiplinlerarası ilişki kurulan bilim dalı ile karşılıklı etki ve değişim esasına dayandığını düşündüğümüz diyalektik ve eleştirel bir araştırma ve uygulama yönteminin kavram öbeklerini belirledik.

Çeviribilimin araştırma konusu veya nesnesine (çevirmen, çeviri süreci, çeviri ürün) kuramsal yaklaşımlar ve bu kuramsal yaklaşımlara temel alınan yöntemler ve araştırma teknikleri irdelendi. Çeviribilim paradigmasının oluşumundan sonra, farklı kaynaklarda kültürel, ideolojik ve sosyolojik dönemeç olarak adlandırılan evreden günümüze değin-, çeviribilim alanında kuramsal yaklaşımların geçirdiği değişim ve dönüşümler, özellikle sosyal bilimler alanında yaşanan paradigma değişikliğinin genel çerçevesini oluşturan bütünsellik, tarihsellik ve görece ya da geçici nesnellik, açıklayıcılık ve eleştirellik, öz-düşünümsellik ve toplumsal değişime aktif katılım

gibi kavramlar ya da kavram öbekleri göz önünde bulundurularak tarihsel bilgi birikimi bağlamında irdelendi.

Çeviribilim alanındaki kuramsal yaklaşımların, sosyal bilimler alanındaki kuramsal yaklaşımlarla koşutluğu, disiplinlerarası ilişkiler odağa alınarak irdelendi ve bu doğrultuda, çeviribilimin sözü edilen tarihsel dizgede işlevi ve işleyişi sorgulandı ve olası yeni açılımlara işaret edildi. Disiplinlerarası çalışmanın tek yönlü algısı, yani öteki sosyal bilimler alanlarından çeviribilime doğru kuram, kavram ve yöntemsel bilginin tek yönlü aktığı algısı sorgulanarak, tezin temel savı ışığında çeviribilimin öteki sosyal bilimler alanlarına katkısı sorgulandı. Disiplinlerarası arayüzün dışında kalan, her iki disiplin içinde geçerli olan ve disiplinlerin kendi araştırma nesnelerinin, yöntem ve bilgi-kuramsal alanının özgüllüğünü sağlayan birikimin doğası tartışıldı.

Çeviribilimin araştırma nesnesi, çeviriye dair tüm olgulardır. Çeviriye dair olguların herhangi birini tek başına ya da birbiriyle diyalektik ilişkisi bağlamında incelerken, sosyal ve toplumsal bileşenler açısından sosyoloji gibi bir alanla disiplinlerarası işbirliği içinde olacağımız bir "arayüz" de çalışmak mümkün olmalıdır. Ancak, bu arayüzde edindiğimiz sonuçlar, her iki disiplinin kendi özgül alanlarında da bir etki yaratmalıdır, türünden önermeler taşıyan sonuçlara ulaşıldı.

Bu tez yeni bir çeviribilim kuramı oluşturma amacında olmadığı girişte ve tez boyunca vurgulanmıştır. Çeviribilimin epistemolojisinin kendi tarihselliği içinde açıklanması amacıyla çeviribilimin, inceleme nesnesinin toplumsal gerçeklik içindeki güç ilişkilerini de açığa çıkaran, bir anlamda bilimsel alanın kendisiyle ve alana dair sabitfikirlerle yüzleşmesi anlamına gelecek olan, öz-düşünümsel bir çaba olarak görülmelidir. Çeviribilimin kuramsal alanının kendisini belli bir tarihsel dizgede, günümüzde öne çıkan yaklaşımlara dek inceleme nesnesi olarak ele alarak, bugün gelinen noktada işlevini ve işleyişini genel çerçevede diyalektik, eleştirel ve öz-düşünümsel bir yöntemsel yaklaşımla inceleyerek, çeviribilim alanında bilimsel bilgi birikimine, dolayısıyla öteki sosyal bilimler disiplinlerinin bilgi birikimine ve çeviriye dair tüm olguların da birer parçası olduğu toplumsal yaşama katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Sosyal bilimler'de paradigma değişikliğininin gerekçeleri ve sonuçları incelenmiştir. Sosyal bilimler alanı olarak çeviribilim, çeviribilim'in bir paradigma değişikliği ile özerk bir bilim dalı haline gelmesi, dilbilim ve yazın alanlarından kopuşu incelenmiştir. Çeviribilim paradigması içindeki kuramsal ve yöntemsel dönemeçler 1990'lardan günümüze tarihsel olarak ele alınmıştır. Paradigma değişikliğinden sonraki kuramsal yaklaşımlar, çeviribilimin kurucu kuramları olarak da addedebileceğimiz James S. Holmes, Gideon Toury, Itamar Even-Zohar ve Hans J. Vermeer'in kuramsal yaklaşımlarında, tezimizde önceledığimiz 90'lar ve sonrası sosyolojik dönüşüm olarak adlandırılan süreç sonrası yaklaşımlarla zenginleştirilen izleksel bütünlüğe öncül olarak kabul edilebilecek kavramlar ve bakış açıları değerlendirilmiştir. Bu aşamada sosyal bilimler alanında yaşanan paradigma değişiklikliğinin çeviribilime etkisi, yansıması ve koşutluğu gözlemlenmiştir. Bu bağlam içinde disiplinlerarasılık, çok disiplinlilik, disiplinler ötesilik, disiplinlerarası alan, disiplinlerarası yöntem ve çeviribilim ilişkisi tartışılmıştır.

Tezimizin bilgi-kuramsal ağırlıklı bir tez olduğunu söylemek mümkündür. Kuramın kendisi, bir anlamda bu tezin inceleme nesnesi olmuş ve çeviribilimin kendisi, disiplinlerarası ilişkiler bağlamında incelenmiştir. Bu noktada, sosyal bilimler ile, genel anlamda bir sosyal bilimler kavramından söz etmekte olduğumuzun bir kez daha altını çizmekte yarar vardır. Mesele, salt bir sosyoloji ya da kültürel incelemeler ya da iktisat vs. alanı ile çeviribilimin izleği arasındaki koşutluk kurmak değildir. Genel anlamda bu tür bilimsel alanların inceleme nesnesine yaklaşımında izlenen yöntem ve çıktıların yorumlanması bağlamında benzerlikler ve koşutlukların izleri sürülmüştür. Sosyal bilimlerin günümüz paradigmalarında, disiplinler arasındaki sınırların keskin hatlar biçiminde var olmadığı, var olan hatların giderek yok olmaya yüz tuttuğu, ancak her bir alanın kendi öznelliğini taşıyan bir belirteç, ya da Zygmunt Bauman'ın deyişiyle "farklılık yaratan farklılığının" (2004), kendi araştırma nesnesini, öteki disiplinlerle ortaklaşa çalışıldığında dahi odağa almasında olduğunu gözlemledik.

Genel anlamda sosyal bilimlerde paradigma değişikliği ile çeviribilimdeki paradigma değişikliğini ilişkilendirdikten sonra, çeviribilim açısından sosyolojinin de inceleme alanına giren araştırma nesneleri, yani her iki alanın disiplinlerarası bir kesişme noktasında, yani arayüzünde bir araya gelebileceği disiplinlerarası ortamın sorularını ya da bir başka deyişle, kavram öbeklerini belirledik. Birey-çevirmen, toplum-çeviri olgusuna etki eden tüm toplumsal etmenler, bir eyleyen olarak çevirmen, çevirmenin 'habitus'u, ideolojinin yönlendiriciliği, illusio, alanın 'doxa'sı, güç ilişkileri vs., araştıran özne ile araştırma nesnesi arasındaki ilişki, toplumsal değişim ve dönüşümlerde çevirinin rolü, çeviribilimin bilimsel alanının ve çevirinin toplumsal alanının, eyleyenlerinin pratiğinin öz-düşünümselliği gibi kavram öbekleri incelendi.

Uygulama bütüncesini kurarken çeviriye dair tüm olguların çift yönlü algılanabilir olduğu önkabülünden hareket edilmiştir.. Yani, "çeviri sosyolojisi" olarak belirlenen bir arayüz, sosyolojinin kuram ve yöntemlerinden inceleme nesnesi olarak belirlenen "çeviri" olgularından herhangi birine dair betimleme, açıklama ya da eleştirel yorumlama anlamında bir katkı sağlayacaksa, diyalektik olarak, ortaya çıkan sonuçların ya da araştırma sürecinin kendisinin disiplinlerarası çalışma yapılan öteki ucu da etkilemesi, değiştirmesi beklenmelidir. Sosyoloji örneğinde, sosyoloji alanında içinde çeviriye dair olgu ve süreçleri de barındıran bir araştırma nesnesi üzerine sosyolojik çalışma yapılırken, çeviribilimin bulgularından yararlanılması gerektiği vurgulanmıştır. Çeviribilimin tüm alt alanları birbiriyle çift yönlü, çoklu, Holmes'ün de belirttiği gibi diyalektik bir ilişkidedir. En başta kuram ve uygulama alanı karşılıklı etkileşim içinde olması amaçlanan alanlardır.

Disiplinlerarasılığı ve sosyolojik yaklaşımları tartışan kuramsal yaklaşımların inceleme yöntemlerine yansımasını örneklemek amacıyla, çevirmen-editör-yayınevi ilişkileri ve çeviri yayıncılığı/çeviriye dair editöryel politikaların odakta olacağı betimleyici-açıklayıcı-eleştirel bir uygulama yapılmıştır. Çevirinin bir sosyal pratik, çevirmenin bir eyleyen/fail, çeviri ürünün sosyal/ toplumsal bir varlık olduğu ön kabulü ile Türkiye'de çevirmen yargılanmalarının Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu (FSEK) ve Basın Yasası'nda çevirmeni eser sahibi olarak belirleyen maddeler kapsamında öne sürülen yasal gerekçe ve yargılanma süreçlerine çeviribilim

araştırmacıları, çevirmen örgütlenmeleri, çeviri yayıncıları, birey olarak çevirmenler vs. aktörlerin katılımı ve ürettikleri söylem eleştirel söylem analizi ile çözümlenmiştir. Bu çözümleme sonucu elde edilen çıktılar sosyolojik yaklaşımın çeviribilime kattığı bakış açıları ve kavramlar süzgecinden geçirilerek değerlendirilmiştir.

Uygulama aşamasında kullandığımız bu iki aşamalı yöntemin belirleyici niteliği eleştirelliktir. Bu çalışma, aynı zamanda disiplinlerarası bir çalışma olarak nitelendirilebilir. Bu anlamda kullandığımız araştırma-inceleme yöntemini betimleyici-eleştirel ve disiplinlerarası yöntem olarak belirlemek mümkün görünmektedir.

Sonuç olarak sosyal pratik olarak çeviri etkinliğinin tüm süreçlerine daha aktif katılan, akademi dışına yani toplumsal yaşama etki edebilen, müdahil olabilen ve değiştirebilen bir çeviribilim alanının mümkün olabilirliği sorgulanmıştır. Sosyal bilimlerdeki yeni açılımlar göz önünde tutularak, "yorumsuz" algılanan bir betimleyici yöntemin sınırlarını zorlayıp, "ilişkisel", "söz söyleme derdi olan", "değiş(tir)meye ve geliş(tir)meye", "yeni açılımlar ve dönüşümlere" hevesli bir bilim alanı olmanın imkanı sorgulanmıştır. Çeviribilimin kuramsal alanının, uygulamalı alanına, dolayısıyla yaşama, düşünme biçimlerine ve bakış açılarına ne derece etki edebileceği, bu etki alanının nasıl genişletilebileceği sorusu her zaman var olacaktır. Bu türden sorulara bir yanıt arayışında olunduğunun, ancak söz konusu olan ve önerilen bakış açısı ve yöntemin de mutlak olmadığının altı çizilmiştir. Bilim alanının kendisiyle ve yaşamla yüzleşerek, etkinlik alanını genişleterek, ilerlemenin amaç edinildiğini söylemek yeterli olacaktır.

Zygmunt Baumann sosyolojinin işlevinine dair tanımının çeviribilim için de geçerli olduğunu söylemek mümkündür. O'na göre, "günlük rutinlerin içine iyice daldığımızda, olup bitenlerin anlamı üzerinde pek durup düşünmeyiz; hatta özel deneyimimizi başkalarının başına gelenlerle karşılaştırmaya, *bireysel* olandaki *sosyal* olanı, *tikel* olandaki *genel* olanı görmeye fırsatımız hiç olmaz; sosyologların bizim yerimize yaptıkları tam da budur. Biz onlardan kişisel hayat hikayemizin başka

insanlarla paylaştığımız tarih ile nasıl örüldüğünü bize göstermelerini bekleriz" (Bauman, 2004: 19). Bu çalışmanın son cümlelerinde benzer bir durumun çeviribilimci için de geçerli olduğunu söylemek mümkündür.

Çeviribilim kuramıyla ilgilenenler genelde ve aynı zamanda çevirinin eyleyenidir. Çeviribilim uygulama alanı olan bir sosyal bilimdir. Sosyologun kavramsallaştırdığı, birey olarak bir parçası olduğu gündelik yaşam deneyimi, çeviribilimci için çevirmen olarak bir parçası olduğu çeviri deneyiminin kendisidir. Bu deneyimi düşünsel olarak yeniden ele almak ve paylaşmaktır esas olan. Sonuç olarak, çeviribilimsel söylem herkese açıktır.

EKLER

Ek 1 Çevrimenler Meslek Birliği'nin (ÇEVBİR) "Tercümana Zeval Olmaz" başlıklı kampanya metni

TERCÜMANA ZEVAL OLMAZ

Bir çevirmenin, sırf işini yaptığı -yani bir kitap ya da bir konuşma çevirdiği- için hapse atılmasını doğru bulmak, mantıklı bulmak mümkün mü?

Ne yazık ki ülkemizde bu mümkün: Bir yandan ifade özgürlüğünün sınırlarının daha da genişletilmesi öngörülürken, genel olarak düşüncenin suç sayılmasının yanlışlığı tartışılırken, üç çevirmen ve iki editör, sırf kitap çevirip yayına hazırladıkları için hapis cezası istemiyle yargılanmaktalar. Çünkü Basın Yasası, eğer yazarı yurtdışındaysa, kitabın içeriğinden "eser sahibi" sıfatıyla çevirmeni sorumlu tutmakta ve cezai sorumluluk yüklemektedir.

Oysa çevirmen, çevirmekle yükümlü olduğu iletiyi (metni, konuşmayı) bir dilden diğerine, taşıyıcısı olduğu her dilin ve kültürün özelliklerine uygun şekilde, sadık, eksiksiz ve tarafsız olarak aktarmakla yükümlüdür. Sorumluluğu bundan ibarettir: Çevirmen kendine ait bir düşünceyi dile getirmez, meslek etiği gereği, yazarın ya da konuşan kişinin söylediklerine bağlı kalmak zorundadır.

Dolayısıyla çevirmen, bir dilden diğerine aktardığı iletinin siyasi, felsefi, hukuki, vb. içeriğinden asla sorumlu tutulamaz. Öyle olmasa, mahkemede suçunu itiraf eden bir katil zanlısının sözlerini aktaran çevirmenin de, katil zanlısıyla birlikte cinayet suçundan hapse atılması gerekmez miydi?

Kaldı ki çevirmen, değil içeriğine katılmak, aslında içerdiği görüşlere tümüyle karşı olduğu bir iletiyi bile çevirirken, kendi siyasi, felsefi düşüncelerini kenara bırakıp, o iletiyi aynı mesleki titizlikle, aslına sadık olarak çevirmekle görevlidir. İşi budur.

Her şey bir tarafa, kendisinden çevirmesi istenilen metnin "suç" içerip içermediğini çevirmen nereden bilecektir? "Suç" unsuru taşıyabileceğini düşündüğü bölümleri kendiliğinden sansür mü edecektir? Oysa savcı ve yargıçlar bile, çevirisi yapılıp Türkçeleştirilmediği sürece bir metnin "suç unsuru" içerip içermediğine hukuken karar veremezler. Dolayısıyla çeviri yapmış olmayı suç saymak, hukuk mantığına da tamamen aykırıdır. İfade özgürlüğünün kısıtlanmasından bile daha öte bir mantıksızlıktır.

Görüldüğü gibi, söz konusu anlayış sadece ifade özgürlüğünü değil, hatta yalnızca soruşturulan, yargılanan meslektaşlarımızı değil, tüm çevirmenleri, dahası doğrudan çevirmenlik mesleğinin icra edilebilirliğini tehdit etmektedir. Çevirmenlik alanında faaliyet gösteren meslek örgütleri olarak, bu gidişattan duyduğumuz endişeyi dile getirmekle, kamuoyuna duyurmakla yükümlüyüz.

Dolayısıyla, biz aşağıda imzası olan meslek kuruluşları, çevirmenlerin yargılanmasına zemin hazırlayan Basın Yasası'nın 2. Maddesini en kısa sürede değiştirilmesini ve bu yolla da yargılanan tüm meslektaşlarımıza yönelik işlemlerin derhal durdurulmasını talep ediyoruz. Çünkü tıpkı elçiye zeval olmadığı gibi, yalnızca bir aktarıcı olan tercümana da zeval olmaz!

İmzacı Kurumlar: Birleşik Konferans Tercümanları Derneği, ÇEVBİR (Kitap Çevirmenleri Meslek Birliği), Çeviri Derneği, EDİSAM (Edebiyat ve İlim Eserleri Sahipleri Meslek Birliği), Türkiye PEN, YAY-BİR (Yayıncılar Meslek Birliği), Türkiye Yayıncılar Birliği, Türkiye Yazarlar Sendikası

Ek 2 Çevirmenlerin Yargılanması ve İfade Özgürlüğü

Kitap Çevirmenleri Birliği'ne, Birlik Başkanı Sayın Tuncay Birkan'a ve Birlik Üyesi Taylan Tosun'a, bu toplantının gerçekleşmesi için gösterdikleri katkılardan dolayı ve davetleri için çok teşekkür ederim. Bu konferansımı, şimdiye kadar yaptığım her çalışmada olduğu gibi, geçen Haziran ayında aramızdan ayrılan sevgili annem ve öğremenim Üren Aydın'a adıyorum. Hem evde, hem okulda ana dilimi ve Türkçe ve başka diller edebiyatını, herşeyden önce düşünceyi sevmeyi ve saymayı ondan öğrendim. Gerçi o hep ayinesi iştir kişinin lafa bakılmaz şahsın rütbeyi aklı eserinde derdi. Ziya Paşa'nın bu dizelerinin düşünce özgürlüğünün korunması yönünde de kullanılabileceğine dikkati çekerim.

Böyle toplantılarda söze bir hukukçu olarak filan diye başlamayı sevmiyorum. Tartıştığımız konu sadece hukukçulara bırakılamayacak kadar evrensel bir konu çünkü. Bu nedenle, hukukçu kimliğinin ötesinde söyleyeceklerimin, düşünce özgürlüğü etik felsefesi, bu felsefe içinde iletişim etiği, devletçiliğe karşı bireycilik, örtmececiğe karşı açıklık, kimliğe karşı başkalık, ayrımcılığa karşı tanıma ikilemlerinin bu dizgede daha çok ikinci terimlere kayarak çözülmesi yolunda katkı olarak anlaşılması arzum var. Özellikle ÇEV-BİR üyesi olarak, arzum, çevirmenlerin bu gibi sorunlara karşı duyarlığının artması.

İlk olarak, hangi toplumsal-kültürel çevremde bu konuları tartışıyoruz diye sormak ve freedom for the me but not for thee, bana özgürlük sana yok biçiminde özetlenebilecek egemen anlayışı iki örnekle ortaya koymak istiyorum. Bu örnekleri vermemden de anlaşılacağı gibi ben Türkiye'de çoğulcu ve demokratik bir kültürün layıki ile gerçekleşmiş bulunduğuna inanan biri değilim, tam aksine bu konudaki fikrim, düşünce özgürlüğünün Türkiye'de, söz söyleme platformuna sahip olanların menfaatlerine uygun olarak sınırsız hareket etme özgürlüğü talepleri ile platformlarda yerini alamayanların, belki de bu nedenle sarıldıkları "yakıp yıkma" özgürlüğü söylemleri arasında sıkışıp kaldığıdır. Düşünce özgürlüğünden, gerçek anlamda yararlanması gerekenlerin hali ise ortadadır. Evet, hangi toplumsal kültürel çerçevede tartışıyoruz?

Artık bir televizyon kanalı sahibi de olan bir gazeteci, kendi kanalında yayınlanan bir programda ifade ettiğine göre Erol Özkasnak adlı generalin, genelkurmay başkanı olmasını; ustaca bir habercilikle, yayınlarda paşanın adı geçtikçe «geleceğin genelkurmay başkanı olarak tanınan» diye diye önlemiş. Paşayı gelecekteki genel kurmay başkanı olarak göstermesi kasıtlı imiş. Çünkü ordu böyle şeyleri sevmezmiş. Bu nedenle gazeteci, kasıtlı yayınlarla paşanın ordu içindeki itibarını sarsarak tümgenerallikten emekliye sevk edilmesini sağlamış. Gazetecinin bu ifadesinden ben iki sonuç çıkardım: Birincisi, bazı gazetecilerin zaman zaman habercilik değil manipülasyon yaptıkları. Yani, sakın bir gazetede bir paşa genelkurmay başkanı olacakmış gibi bir haber okursak inanmayalım. O bir yıpratma politikası olabilir. Oligarklar kendi aralarında bir chatleşme, bir nevi şifreli mesajlaşma içindedirler de bizim haberimiz olmayabilir. İkinci sonuç şu: Eğer dedikleri doğru ise Türk Silahlı Kuvvetleri, bu gazetecinin yayınlarına göre genel kurmay başkanını belirleyen ve onun yıpratmalarından etkilenen bir müessesedir. Dikkat edin, eğer dedikleri doğru ise sözünü başa eklemese idim, suç işlemiş olabilirdim. Bu hikayenin, düşünce özgürlüğü ile ilgisi ne, şu ilgisi var: Normal koşullar altında silahlı kuvvetlerin aşağılanması anlamına gelen bu açıklamalardan kimse rahatsız olmadı. Bu gazeteciye 301. maddeden dava felan açılmadı. Oligarkların, düşünce özgürlüğü vardır, sıradan halk kesimlerinin yoktur. Düşünce özgürlüğüne en üst planda gerçeğin ardına düşme işi için ihtiyacı vardır sandığımız bir gazetecinin, özgürlüğünü sorumsuzca kullanmasının düşünce özgürlüğü savunucularına çıkarılacak etik faturası da ayrı bir tartışma konusudur.

İkinci Örnek. Yargıtay 8. Ceza Dairesi, İstanbul'da 12 Aralık 2000 tarihinde 4 bin çevik kuvvet polisinin başlattığı silahlı gösteriye İzmir'de destek veren 200 polis hakkındaki mahkumiyeti bozmuştur. Polislerin tabancalı gösterisi, Yargıtay tarafından 'Polisin

demokratik gösterisi' olarak nitelenmiştir. Polislerin demokratik gösterisine kimsenin itirazı olmamak gerekir ama polisler (günün gazetelerinde yayımlanmış fotoğraflarda görüldüğü gibi) tabancalı ellerini havalara kaldırıp sallayarak geçit yaptıklarında, bunun 'demokratik' bir gösteri olduğunu söylemek mümkün müdür? Bunun 'demokratik' bir gösteri olduğunu söyleyen, bir ülkenin 'Yargıtay'ı ise bu nasıl bir ülkedir? Bu, Avrupa Birliği'ne katılmaya aday bir ülke ise, bu adaylığın ciddiye alınmamasının nedeni nedir, sorumluluğu kimdedir? gibi bir takım sorular da haklı olarak Murat Belge tarafından sorulmuş. Aslında polisin elindeki tabanca ile vatandaşın elindeki aynı resmi vermez, polisinki bir nev'i poz tamamlar da denebilir ama bu çok post-modern bir yorum olur.

Tabii artık böyle örneklerden sonra biz neyi tartışıyoruz ki diye hüsrana da kapılabilir ve bu funky ve honky-tonky toplumsal-kültürel çerçeve içinde savunduğumuz pek çok ilke müslüman mahallesinde salyangoz satmaktan ileri gidecek mi diye düşünebiliriz ama...neyse...Şimdi bir de travmalı travmalı değil tartışması başladı. Liberal aydınlar travmalı imiş vs. E öyleyse karşı taraf da borderline'lı demek gerek herhalde. 1980'de ilkokula bile başlamamıştım. Benimki nasıl bir travma acaba?

İlk olarak temel savlarımı ortaya koyayım ve daha sonra da neden böyle düşündüğümü açıklayayım isterim.

1. Düşünce özgürlüğünün sınırlanması ancak, korunan özgürlüğün kendisi kadar önemli başka bir değeri koruduğu ölçüde kabul edilebilir. Düşünce özgürlüğü kadar değerli başka değerlerin kataloğunu çıkarmak, kanımca pozitif hukukçunun değil, düşünürün, insanın, insanlığın işidir. Yani Creon yasakladı diye Antigone Polyneices'i gömememeyecek mi evrensel meselesi. Şüphesiz bu arayışta çağdaş Anayasalarda yazılı olan değerler bize yol gösterecektir. Düşünce özgürlüğü kadar önemli olduğuna inandığımız bir başka temel değeri korurken, düşünce açıklaması sayılabilen bir eylem salt içeriğine göre değil, korunan değer bakımından yarattığı ikincil açık ve yakın tehlike sonuçlarına ve ifadede bulunanın bu sonuçlara yönelik kastına bakılarak sınırlanabilmelidir. Bu nedenle soyut olarak hoşa gitmeyen ifadeler cezai yaptırıma bağlanamamalıdır. Burada başka türlü bir yaptırımdan değil ceza hukuku yaptırımından sözediyorum. Etik yaptırımlar konusu ayrı bir tartışma düzlemidir. Korunan değerler nisbi değil temel ve müsbet, tehlike soyut değil somut olmalı, failin kastı, temel değerin sarsılmasına yönelik olmalıdır. Düşünce açıklaması, korunmasında birey ve toplum adına devletin yetkili olduğu, ciddi ve önemli bir menfaati açık ve yakın olarak zarara düşürmesi tehlikesini doğurmamışşa serbest olmalıdır. Şüphesiz bu bir sav. Bu sava nasıl varılmıştır? Neden düşünce açıklaması olan eylemler, diğer eylemlere göre daha çok korunmalıdır, daha sonra değineceğim.
2. İkinci savım şudur: Çevirmenin, çevirideki niyeti bilinemeyeceği ve kanımca sorgulanamayacağı için, suç teşkil eden bir metnin salt çevrilmiş olması, çevirmenin korunan değerleri tehlikeye düşürme kastı içinde olduğu anlamına gelmemelidir. Yine de çevirmenin içerikle açıkça özdeşleştiği anlaşılıyor ise, bu durum da dahi, eylemi, genel olarak düşünce özgürlüğü koruma çatısı altında olan bir eylemdir. Çünkü az önce ifade ettiğim ilk savdaki temel ilke, çevirmenler açısından da geçerlidir.
3. Üçüncü savım, özellikle yazarı yurtdışında bulunan eserler bakımından çevirmenlerin yargılanmasının, suç ve cezaların yasallığı temel ilkesine aykırı olduğu yolundadır.
4. Dördüncü savım, 301. maddenin kaldırılması gerektiğidir. Kıyamet kopacak ve bu nedenle madde kaldırılamayacak ise B planım da var. Bu B planını ilk kez ben burada ifade ediyorum. Muğlaklığı ve hiçbir sınırlamaya elverişli olmaması nedeniyle per se, kendiliğinden, yani uygulanmasa bile durduğu yerde düşünce

özgürlüğü ilkesine aykırı olan bu maddenin yerine eğer ille de çeşitli kesimlerin yarattığı tansiyon düşürülmek veya kimilerinin, belki kendilerine sorsanız tam olarak tanımlayamayacakları Türklükleri ile özdeşleştirdikleri kişisel haysiyetleri korunmak isteniyorsa 216. maddeye bir hüküm eklenmeli ve ya halkları birbirine ve Türk halkına karşı kin ve nefrete tahrik ve teşvik ya da "halkı ve halkın bir kesimini, üyelerinin kişi haysiyetini zedelemeye elverişli biçimde millet, sosyal sınıf, ırk, din, mezhep, cinsiyet veya bölge farklılığına dayanarak alenen aşağılamak cezalandırılmalıdır. Tartışmalar kısmında bu önerimi açabilirim.

5. Beşinci savım, Türk yargısının, ileri düşünce özgürlüğü kuramı eğitiminden geçmesi gerektiği yolunda. 301. madde, güncel bir örnektir. Ancak bu madde bir yana, YTCK ile eskisine göre çok daha özgürlükçü hale gelen pek çok madde bakımından uygulama maalesef eskisi gibi sürmektedir. Bunun en açık örneği, halkları birbirine karşı kin ve düşmanlığa tahrik suçundaki yeni kriter açık ve yakın tehlikenin gerektiği gibi uygulanmamasıdır.
6. Son savım ise şudur: Ne ABD ne Avrupa ülkelerinde, düşünce özgürlüğünün önündeki hukuksal engeller Türkiye'deki kadar geniş değildir. Bilinmelidir ki, bu açıdan Türkiye ile Avrupa ya da ABD arasındaki en büyük fark, yönetimlerin sınırlama yönünde teşebbüsleri olsa da yargının düşünce ve düşüncenin ifadesi özgürlüğünü haddinden fazla sınırlama yolundaki yasal ve yönetsel girişimlere karşı gösterdiği özgürlükçü tepkidir. Bugün, bir savaşın tam da içinde bulunan ABD'nde bile 11 Eylül saldırılarının "yine ABD tarafından organize edilmiş ve yürürlüğe konulmuş bir plan olduğunu" iddia eden pek çok film, haber ve benzeri yapıtlar yayınlanabilmekte, yapımcılar yargılanmamaktadır. Irak savaşına karşı olanlar tarafından Amerikan hükümetine yönelik olarak sarfedilen küfürler, aşağılamalar ve benzer pek çok tahkir edici beyanların yazılı olduğu t-shirtlerle sokaklarda dolaşılabilmektedir. Yine, Avrupa'nın pek çok ülkesinde de durum aynıdır. Kaldı ki, oralarda da düşünce özgürlüğü ihlallerinin olması, bizim için mazaret olamaz. Düşünce özgürlüğü ilkesi bir idealdir. Bu evrensel idealin gerçekleştirilmesi yolunda, anlık karşılaştırmalar, göreli tavırlar değil ilkeler ve doğrular savunulmalıdır. İnsan hak ve özgürlüklerinin tanınmasında, devletler hukukuna özgü "mütekabiliyet: karşılıklılık esası" ve benzer koşullar aramak bütünü ile eskimiş bir düşüncedir. Örneğin, X ülkesinde kölelik düzeni var diye, Y ülkesi X ülkesinin yurttaşlarını "köle" kabul edemez. Avrupa Birliği'nde kurumların tahkir edilmesini kabul eden ülkeler var diye, Türkiye'de de kurumların eleştirilmesi suç olarak kabul edilmek zorunda değildir. Kaldı ki farklı bir dinsel inanca mensup olup da "vatandaşınız" olan kimselerin sizden talep ettiği haklar konusunda "mütekabiliyet" şartı aramak yanlıştır. Kendi vatandaşınıza temel hakkını tanırken hangi ülkeden mütekabiliyet talep edeceksiniz? Aslında paralel bir tartışma azınlık hakları bakımından yaşanmaktadır Türkiye'de. Sorun, insan hakları hukukunun bugün geldiği düzeyin, Lozan ve benzeri anlaşmalarla azınlıklara tanınan hakları aşmış olmasıdır.

Savları önden sıralayayım istedim, çünkü bilim uzun ve konuşma süresi kaçıcı olduğu için pek çok savın kuramsal ve uygulama arka planını sunma olanağım yok burada.

Düşünce özgürlüğünün korunmasının nedenine ilişkin klasik üç kuram bulunmaktadır: Düşünce Pazarı Kuramı; İnsan Onuru ve Kendini Gerçekleştirme Kuramı ve Demokratik Yönetim Kuramı. Yine çok yönlü yaklaşım olarak da adlandırılabilecek olan dördüncü bir kurama göre, düşünce özgürlüğünün işlevi yukarıda sözü edilen kuramların açıklamalarının hepsinden yararlanılarak açıklanmalı ve özgürlük geniş kapsamlı olarak korunmalıdır. Örneğin Emerson'a göre düşünce özgürlüğünün altında yatan temel dört değer bireysel

olarak kendini gerçekleştirmenin güvence altına alınması ("assuring individuals self-fulfillment"), doğrunun bulunmasına hizmet ("promoting discovery of truth"), toplumun tüm üyelerinin karar alma sürecine katılımı ("providing for participation in decisionmaking by all members of society") ve tartışma ve farklılıkların uzlaşması yoluyla toplumsal istikrarın sağlanmasıdır ("promoting social stability through discussion and compromise of differences"). Genel kamu hukuku kuramlarının uzantısı olarak hukuksal uygulama düzleminde, özellikle ABD'nde ve Batı Avrupa'da bazı temel ilkeler kabul edilmiştir. Bu ilkeler birarada uygulanarak, Anayasal düşünce özgürlüğüne azami koruma sağlanması amaçlanır.

İlk temel ilke tarafsızlıktır. Tarafsızlık, özgür düşünce pazarında, isteyenin beğendiğini alması biçiminde özetlenebilecek "düşünce pazarı" kuramının bir uzantısı olarak, bazı düşüncelere avantaj sağlanırken diğerlerinin dezavantaj görmesini önleyen Anayasal eşitlik ilkesine paralel olan en önemli ilkelerden biridir. Bu ilke, polise silahlı gösteri izni verirken vatandaşlara verilmemesini engeller. Silahlı gösteri, ancak ifadede bulunandan ve ifadenin içeriğinden bağımsız bir unsur, yani silah unsuru ve bu unsurun kamu düzeni bakımından yaratacağı tehlikeler nedeni ile yasaklanabilir. Yani, düşüncenin ifadesinin sınırlanması, o ifadenin içerik ve bakış açısından bağımsız gerekçelere dayalı olmalıdır. Hükümeti övmeyi serbest bırakırken, yermeyi yasaklayamazsınız. Aynı yerde Türklüğü tahkiri yasaklarken, Ermeniliği tahkiri serbest bırakamazsınız. Yasalar, düşüncenin bakış açısına koydukları tavır bakımından tarafsız olmalıdırlar. Yine, düşüncenin içeriğine karşı toplumda egemen olan basit ve tepkisel bir muhalefet onun açıklanmasının sınırlanması için hiç bir birçimde bir mazeret olusturamamalıdır. Toplumun çoğunluğunun, bir düşünceyi "rahatsız edici", "incitici" ya da "kabul edilmez" bulması onun yasaklanması için bir gerekçe oluşturamaz. Bu düşünceler evrensel olarak eleştirilen ve kabul görmeyen düşünceler bile olsa aynı ilke geçerlidir. Yani "yanlış bir fikir diye bir şey yoktur." ("there is no such thing as a false idea").

Duygusal ve Heyecansal İfadelerin de Koruma Görmesi İlkesi ikinci temel ilkemizdir. Düşünce özgürlüğünün anayasal koruması yalnızca tanısal ("kognitif") nitelikteki ifadelerle sınırlı değildir. Düşünce açıklamasının korku, öfke, hayranlık, endişe, kıvanç vb. gibi duygusal ve heyecansal unsurları da tanısal unsurlar kadar önemli addedilmektedir. Heyecansal unsurlar söz konusu olduğunda adap kavramı da geniş olarak yorumlanmakta ve ifadenin koruma görmesi için o kadar da adaba uygun olması gerekmediği belirtilmektedir. Çünkü dilbilimsel açılımları da olan tarihi bir Amerikan kararında ifade edildiği gibi

"Çoğu dilsel anlatımın çifte iletişimsel işlevi vardır: Yalnızca nispeten kesin ve soğukkanlı fikirleri değil, başka türlü açıklanamayan duyguları da ifade ederler. Fuck the Draft gibi. Aslen, sözcükler sıklıkla tanısal güçleri kadar duygusal güçleri için de seçilmektedir. Anayasanın belirli ifadelerin tanısal içeriklerine ozel bir önem verirken, iletilmek istenen bütün mesajın sıklıkla daha önemli bir unsuru olabilen duygusal işleve hiç bir önem vermediği görüşünü onaylayamayız. Gerçekten, idare, hemen, hoşa gitmeyen bazı görüşlerin ifadesini yasaklamanın uygun ve kolay bir kisvesi olarak belirli bazı sözleri sansürleme yoluna başvurabilir. ABD Yüksek Mahkemesi'nin bu özlü ifadelerle kastettiği, duygusal olarak yüklü bazı kelimelerin yasaklanmasının, ileride düşüncelerin ve fikirlerin toptan yasaklanmasına götüreceği tehlikesidir. İfade yalnızca tanısal nitelikleri ile değil coşku ve öfke yaratıcı duygusal nitelikleri ile, kışkırtıcı nitelikleri ile de korunmalıdır.

Anayasaların sağladığı koruma düşüncenin açıklanması için yalnızca "dilin" kullanılması ile sınırlı olmak zorunda değildir. Sembolizm ilkesi adı verilen üçüncü temel ilkeye göre, "iletişimsel davranışlar" ("communicative acts") adı verilen ve belirli simgelerin gösterildiği toplantı ve gösteri gibi etkinliklerde somutlaşan davranışlar da koruması altına alınır. Bu nedenle batı dünyasında protesto amacı ilebayrak yakılması davranışı dahi bu ilke ışığında anayasal koruma gören bir davranış olarak kabul edilmiştir. Burada ise dikkat edin sadece İsrail bayrağını yakabilirsiniz.

Düşünce özgürlüğünün, ifadenin içeriği gözönünde tutularak sınırlanabilmesi için, sınırlama ile korunduğu iddia edilen menfaatin "zorlayıcı bir kamusal mefaat" olması gerekmektedir. Bu ilke, düşünce özgürlüğünün, ancak kendisi kadar önemli bir başka özgürlüğü korumak amacı ile sınırlayabilmesini anlatır.
Düşünce özgürlüğüne ilişkin çağdaş yargı içtihadları, normalde, ifadenin ancak bir zarara ya da ciddi bir zarar tehlikesine somuta çok yakın olarak yolaçması durumunda yasaklanabileceğini kabul eder. Bu ilkeye ise zarar ilkesi adı verilir. İlke, aynı zamanda gereken ölçüde zarar oluşturabilmek bakımından yaralanmaların asgari ölçüsünün belirlenmesini de içerir. İfadenin yolaçabileceği zararlar fiziksel, nisbi ve tepkisel olabilir. Fiziksel zararlara karşı çıkarılan yasalar meşrudur. Ancak göreli ya da tepkisel zararlara yani muhatapların öznel anlamlandırmalarından doğan zararları önlemek amacıyla çıkarılan yasalar her zaman meşru değildir.
Devletin ifade özgürlüğünü sınırlayan yasaların meşruiyetini bunlar fiziksel zararı önlemeyi hedefleyerek çıkarıldığında en ciddi ölçüde savunabileceği söylenebilir. Adam öldürmeye kışkırtma bu nedenle suç olabilir. Gerçekten fiziksel zararlar, görünebilir ve ölçülebilir dışsal etkileri nedeniyle belirli bir ağırlığa sahiptirler. Ancak bir de fizikselleştirilemeyen, sırf yasaları ihlalden doğan cezai zarar kavramı vardır. Bu fiziksel ya da maddi zarar adı verilen zarar bir yaralanma ("injury") ya da somut zarar değildir. Yani kimsenin burnunun kanamadığı, cebinden de bir kuruş çıkmadığı hallerde doğduğu kabul edilen bir takım zararlar. Cezai zarar ("criminal harm") adı verilen zarar, aslen, somut zarardan çok ceza yasası ile korunan bir toplumsal kurumsal değerin ihlal edilmesidir. Cezai zarar bir yandan soyut ve elle tutulamaz bir kavram olarak değerlendirilirken öte yandan kurumlar, evlilik, kamu güvenliği ve esenliği, kamu düzeni, kişi hürriyeti, adalet gibi belirli toplumsal menfaatleri kurumsallaştıran ortamlara verilen zararları kapsar. İşte bu kurumsallaştırılan ortamların menfaatlerini zedelediği düşünülen açıklamaların sınırlanmasının meşruiyeti gerçek tartışma konumuzdur. 301 budur, 216 budur. Mesela bir toplum, evliliği, askerlik ödevi gibi bir kutsal ödev olarak kabul etse ve evlilikten soğutmayı suç kabul etse acaba böyle bir şey, düşünce özgürlüğüne uyar mı diye tartışmadan edemeyiz. Eşcinselliği özendirmenin vakti zamanında suç olduğunu hatırlatayım.
Genel olarak kurumsallaştırılan bazı menfaatleri korumak amacıyla çıkarılan düzenlemelerin meşru olabilmesi için, bu değerlere zarar tehlikesinin açık ve yakın olarak doğurulması aranır. Çağdaş dünyada üç aşağı beş yukarı durum budur. Vicdani red ile ilgili bir kitap çevirdiniz, bu kişileri ne derece askerlikten soğutur tartışma konusu budur. Açık ve şu anki tehlike ölçütü, zedelenmeleri cezai zarar olarak kabul edilmesi gereken bu gibi menfaatlerin ihlal edilmesi ile ilişkilidir. Ancak dikkat edelim bu ölçüt, özünde hangi menfaatlerin korunmaya değer bulunması sorusu ile maddi olarak bağlı değildir. Yani acaba, evlilik kurumuna dil uzatanları yargılayalım mı yargılamayalım mı ya da askerlikten soğutmayı yasaklayalım mı yasaklamayalım mı sorusu ile ilgili değildir. Bu itibarla, açık ve yakın tehlike ölçütü, ceza hukuku yoluyla korunması gereken bir menfaatler kataloğunun belirlenmesi konusu ile ilgili değildir. Bu ölçüt daha çok, mesela askerlik ödevi gibi, bir kere korumaya değer bulunmuş bireysel ya da toplumsal işlev bütünlüklerinden (menfaatler) yararlanılmasının somut olarak tehlikeye düşürülmesinden biraz daha fazlasını şart koşan biçimsel bir ölçüttür. Şüphesiz böyle bir biçimsel ölçüt de neticede cezalandırılabilir olanı cezalandırılamayandan ayırması ve bir sınır koyması itibarı ile meşruiyet düzleminin belirlenmesinde yardımcı olabilir. Ancak burada konulan sınır, korunması gerekenle korunmaması gereken arasındaki sınır değildir. Bu anlamda bir takım temel toplumsal kurumsal menfaatlere zarar verilmesini önlemek için düzenlemeler getirilmesiyle ilgili olarak da devlet sınırlamayı açık ve şu anki tehlike ölçütüne başvurarak meşru gösterebilir.
Ancak, öyle bir zarar grubu vardır ki, kanımca açık ve yakın tehlike kriteri dahi, sırf bunları doğuruyor diye düşüncenin sınırlanmasına yetmez. Bunlar tepkisel zararlardır, yağmur yağdı, bana kaz Ali dedin zararlarıdır. Çağdaş dünyada, tepkisel zararlar söz konusu

olduğunda bir düşüncenin ifadesini sınırlamak için bu ölçüte başvurulması yeterli kabul edilmemektedir. Yani Danimarkalı sanatçı bir karikatür çizdi, bundan etkilenenler gittiler elçilikleri yaktılar. Burada sanatçının parmakları ile uğraşmaktansa, yakıp yıkanların elleri ile uğraşılmalıdır. Çünkü o, belirli bir topluluğu, elçilikleri yakıp yıksın diye, yani o yönde tahrik etmemiştir. Nur içinde yatsın, Aziz Nesin, müslümanlıkla ilgili açıklamalarda bulunmuş, bir kısım gidip Madımak Oteli'ni ateşe vermişler. Bu gibi olaylarda açık ve yakın tehlike kriteri dahi, düşüncenin snırlanması için yetmez. Çünkü doğan zarar, hiçbir biçimde ifadede bulunanın sözlerine atfedilemez. Onlarla mantıksal bir bağı yoktur. Yani, Kürt devleti kurula, hadi gidin silaha sarılın demek konusunda açık ve yakın tehlike bir işe yararken, Şeytan Ayetleri konusunda yarayamaz.

Genel olarak hukuktan başka ve ondan da önce diğer alanlardan, daha doğru bir ifade ile felsefe ve fizikten tanıdığımız nedensellik ilkesi de düşünceyi ve onun ifadesini sınırlandıran düzenlemelere yön veren temel ilkelerden biridir ve yukarıda söylediklerimi geçerli kılan bir başka dayanaktır. Borderline'lıya laf ettim ve o da gitti etrafı yaktı yıktı. Sorumluluk bende değildir. Araya onun borderline'ı girmiştir. Bireysel sorumluluğu kabul eden ve kişinin kendi eylemlerinden sorumlu tutulmasını kabul eden her çağdaş sistemde nedensellik ilkesinin benimsenmesi bir zorunluluktur.

Tarafsızlık, heyecansal ifadelerin korunması ve zarar ilkelerinin biraraya gelmesi sonuç olarak, sınırlandırmanın meşru olabilmesi için, dış dünyada meydana gelen ve ihlalin sonucunu oluşturan etkilerle, yani zarar ile ifade ve ifadede bulunanın kastı arasında sıkı bir bağlantının bulunması gereğini anlatır. Nedensellik ilkesi de sonuçta aynı koşulu daha dar anlamda anlatan bir ilkedir. Bu ilkeden doğan ve onu en somut olarak yansıtan en önemli ölçütlerden biri yukarıda da değindiğimiz çağdaş "açık ve mevcut tehlike" ("clear and present danger test") ölçütüdür. Bugün kabul edilen anlamıyla, ölçüt, şiddetin ya da suç oluşturan fiillerin savunulmasının, söz konusu ifade dolaysız olarak meydana gelebilecek hukuk dışı bir fiile ("imminent lawless action") teşvik ("inciting") etmedikçe ve aynı zamanda böyle bir fiili tahrik ya da teşvike yönelmiş ve bu teşviki gerçekleştirmeye de yeterli olmadıkça serbest bırakılmasını anlatmaktadır.

Sıkı bir nedensellik ölçütü, devletin, ifade özgürlüğünü sırf ifadeye karşı olan rahatsız edici tepkilerden dolayı sınırlamaya eğilim göstermesini engellemektedir. Kuramsal olarak, düşünce açıklamalarının kesin etkileri belirsiz bir zaman içinde de gerçekleşebilir. Onların etkilerinin zaman bakımından sınırlarını saptamak kolay değildir. Fiziksel etkilerin gercekleşmesi dahi belirsiz bir zamana yayılabilir. Bir düşünce açıklamasına heyecansal ya da entellektüel tepkiler zaman içinde yoğunlaşarak siddete yolaçabilir. Şiddet hareketleri sonuçta gerek kişilerin vücud bütünlüğüne gerek malvarlığına zarar verebilir. Bir düşünce açıklamasının gelecekte böyle zararlar verebilme olasılığının bütünüyle değillenememesi, ifade özgürlüğünü sınırlamak için meşru bir sebep olamaz. Bunun nedeni, zaman geçtikçe, özellikle düşünce açıklaması gibi bir hareket söz konusu olduğunda belirli etkilere götüren nedenlerin ve katkıların çoğalması, deyim yerinde ise lafın başka bir lafı açması ve etki ve tepkilerin çoğalması nedeni ile gerçek etkinin hangisi olup olmadığının saptanmasının son derece güçleşmesi olgusunda yatmaktadır.

Ceza hukukundan tanıdığımız ve suç ve ceza ihdas eden yasaların nesnel olarak anlaşılabilmesi ve cezalandırılan davranışı açık olarak tanımlaması gereğini anlatan bu ilke aslen anayasal özgürlükleri sınırlayan düzenlemelerin belirli olması gereği ilkesinin bir uzantısıdır. Özellikle ceza yasaları söz konusu olduğunda bu ilke çok daha büyük bir anlam kazanır. Bazı ceza yasaları, anayasa tarafından korunmayan ifadeleri tarif edip cezalandırmaya çalışırken, normu korunan ifadeleri içine alabilecek biçimde yoruma açık ve geniş bir biçimde formüle edebilir. Belirlilik ilkesi, ifade özgürlüğünü düzenleyen ya da sınırlayan yasaların, muhatabında yasanın sözünün gereksiz ölçüde geniş olması nedeni ile izin verilmiş düşünce açıklamaları bağlamında dahi otosansür gereksinimi yaratmadan, yasaya uymayı ve kişilerin ifadelerini yasada belirlenene göre ayarlayabilmesini sağlayacak

derecede açık olması demektir. Yasanın neyi yasaklayıp neyi yasaklamadığının net olarak belirli olmaması yasaya tabii olanları otosansüre, gereksiz bir özdenetime itebilir. Belirlilik, yasanın amaca ulaşmada, ölçüsüz bir müdahale oluşturabilecek biçimde uygulanmaması biçiminde anlaşılır. 301'in temel sorunu, neye izin verip neyi serbest bıraktığının açık olmamasındadır.

Bir yandan normun haddinden fazla geniş olması ("overbreadth") diğer yandan izin verilenle izin verilmeyenin tam olarak ayırd edilememesi nedeniyle "muğlaklık" ("vagueness") temel kavramlarının önemini anlatmaktadır.

Tarafsızlık, heyecansal ifadelerin korunması ve zarar ilkelerinin biraraya gelmesi sonuç olarak, sınırlandırmanın meşru olabilmesi için, dış dünyada meydana gelen ve ihlalin sonucunu oluşturan etkilerle, yani zarar ile ifade arasında sıkı bir bağlantının bulunması gereğini anlatır. Nedensellik ilkesi de sonuçta aynı koşulu daha dar anlamda anlatan bir ilkedir.

Bu temel ilkeleri somutlaştırmak istiyorum. Ancak bu somutlaştırmaya bağlantılı bir etik nokta ile çevirmenler açısından önemli bir nokta ile başlamak istiyorum. Sanırım tartışma konumuz açısından çok ciddi. Çevirmen kimin adamıdır? İlk çağlardan beri, kralların kraliçelerin, farklı menfaatlerin ardındaki farklı kültürlerin birbirleri ile anlaşabilmelerini sağlayan çevirmenlere, kaynak kültürler de, hedef kültürler de kuşkuyla bakagelmiştir. Hatta, çevirmenin tarafsızlığını güvence altına almaya yönelik pek çok formül eski çağlardan beri tartışılagelmektedir. Hatta düşündüm, düşündüm, savaş halindeki iki devlet başkanının konuşmalarını çeviren çevirmenlerin karşı tarafın ajanlığını yapmak üzere sözleri yanlış çevirmesi ihtimalinin önüne geçilmesinin formülünü de buldum. Bu şöyle oluyor. Her iki taraf kendi çevirmenlerini getiriyor. Bunlar, devlet başkanlarını görmeyecek şekilde bir odaya kapatılıyor. Önlerine bir bilgisayar konuyor. Devlet başkanlarının da ayrı odada önüne bilgisayar konuyor. İlk devlet başkanı anonim bir chat kimliği altında sözünü söylüyor. Her iki çevirmen farklı ama tek anonim kimlikle ayrı ayrı çevirilerini yapıyorlar. İkinci devlet başkanı da, birincisinin anonim chat kimliği ile cevabını veriyor. Yine her iki çevirmen tek kimlik altında ayrı ayrı cevap yazıyor vs... Biliyorum bu formülü birz daha geliştirmeliyim...Çünkü iki ayrı dil bilenin, gerçekte hangi tarafa ait olduğu bilinemeyebilir. Bir çevirmenin hangi tarafın adamı olduğu tam olarak bilinemez. Çevirmenin karşısında çevrilen ve çevrilenin duymak isteyen bir anlamda Troubled Traveler bilmecesindeki Troubled Traveler'dır.

Bu düzlemi, çevirmenler açısından 301 ve benzeri tartışmalara taşıyacak olursak, Türklüğü aşağıladığı iddia edilen bir metni çeviren kimsenin, karşı kültürün adamı olarak yaftalanabilecek ve niyetinin, bilgi sunmak değil, çevirdiği eserin içeriğini Türklüğü aşağılamak amacıyla yaymak olduğu iddia edilebilecektir. Burada bir soru çıkıyor karşımıza, çevirmen, çevirisi ile içerik yaymak da isteyemez mi? Ya da eğer istemişse, bu isteği nereden çıkaracağız? Metni salt çevirmiş olmak, böyle bir niyetin kanıtı olabilir mi? Bu soruları şimdilik açık bırakarak konuyu çarpıcı olduğunu düşündüğüm birkaç örnekle derinleştirmek istiyorum:

II. Dünya Savaşı sırasında Almanya'da bulunan Gestapo A, kendisi ile işbirliği yapan ve Japonya'da bulunan Japon bir subaya telgraf çekmek ve Japonun esir aldığı bir yahudiyi öldürmesini talep etmek istemekte ancak ona derdini nasıl anlatacağını bilmemektedir. Sonunda bu iş için ücret ödeyerek bir çevirmen tutar ve çevirmenden Japona durumu anlatmasını ister. Çevirmen isteneni yapar, telgraf metnini çevirir, ücretini alır ve ayrılır. 2001 yılında Çek yayıncı Zitko, Hitler'in Mein Kampf'ını çevirdiği için mahkum edilir. Litvanya'da bir yayıncı, 1998 yılında Hitler'in Kavgam kitabını yayımlar ancak kitaba bir giriş yazarak, içeriğin tamamen yazara ait olduğunu ve kendisinin bu fikirleri paylaşmadığını belirttiği için cezalandırılmaz. Türkiye'de ise Kavgam kitabının yayımlanması bir sorun yaratmaz. Bir başka örnek: düşünün evinizin öyle bir alarmı var ki, sadece Afrikaans dilinde belirli cümle söylenirse kapınız açılıyor. İngiliz bir hırsız o cümlenin ne olduğunu bir

yerlerden duymuş ama Afrikaanscasını bilmiyor. Hele onun telaffuzu ile kapı açılacak gibi değil. Kapıyı açtırmak için aksansız Afrikaans konuşan çevirmen kullanırsa, çevirmen hırsızlık suçuna ortak olacak mıdır?

Tüm bu örnekler, herhangi bir suçun işlendiğini bile bile o suçun işlenmesine yardımcı olan çevirmenin de sorumlu tutulabilmesi gerektiğini düşündürebilir. Neticede Kavgam'ı yayınlayan bir yayımcının da o kadar kitabı bırakıp Kavgam'ı yayınlamasında bir bit yeniği olduğu düşünülebilir. Fakat, ifade özgürlüğü gibi bir temel özgürlük ve bu özgürlüğün korunmasının işlevi düşünüldüğünde bu sav her koşulda geçerli olarak kabul edilemez. Çevirmenin, çevirideki niyeti bilinemez. Ve sorulamaz. Bu savın dayanağı, ifade özgürlüğünün işlev konusunda yapılan tartışmalarla varılan sonuçlar ile özellikle ifade özgürlüğünün özel bir görünümü olan, çevirmenin bilim ve sanat özgürlüğüdür. İşlevsel ilkelerden daha önce sözettim. Bir kimsenin gaz odasına gönderilmesini kolaylaştıran çevirmen, o kimsenin gaz odasına gönderilmesini istemediği ama yine de bilerek o eyleme katıldığı için nasıl sorumlu tutuluyorsa, 301. maddeyi ihlal eden bir kitabı çevirenin de öyle sorumlu tutulması gerektiğini düşünenler bir temel noktayı gözden kaçırmaktadır. Bu temel nokta, gaz odasına insan gönderme eyleminin, Anayasa tarafından güvence altına alınan bir ifade tanımı içine girmediğidir.Yine, düşünce özgürlüğü söz konusu olduğunda, doğrudan fiziksel zararlara yolaçan eylemler ile daha önce değindiğimiz nisbi ya da tepkisel zararlara yolaçma ihtimali olan eylemler birbirinden ayrılır. Bu nedenledir ki, karşılıksız çek yazmak, aslında yalın olarak bir ifade olduğu halde cezalandırılmakta, örneğin aşağılama konusunda tartışmalar ortaya çıkmaktadır. Neden? Çünkü karşılıksız çek suçunda ortaya çıkan zarar, Kartezyen felsefesi anlamında mekanik, ölçülebilir, doğrudan ve nesneldir. Aslında bu dahi tartışmalıdır, mesela bir kimse çek kanununu protesto için karşılıksız çek yazmışsa ne yapacağız sorusu sorulabilir ama basitçe söylüyorum. Oysa aşağılama gibi bir eylemin sonucu, ölçülemeyen, dolaylı, öznel yani nisbi, görelidir. Düşüncenin ifadesi Anayasal düzlemde korunduğuna göre, onun sınırlanması yine Anayasal düzlemde koruma gören bir değeri korumak için yapılmalıdır ve yine ifade, eğer birilerinin üstüne cin salma gibi bir normalinsanüstü yetiniz yok ise kendiliğinden bir değere zarar veremeyeceğine göre, sınırlanması için ciddi olan o değere zarar vermeye yakın bir tehlike haline yolaçmış olması gerekir. Düşünce özgürlüğünden yararlanan bir kimsenin eserini çeviren, onunla aynı ölçüde, zaman zaman ise belki ondan daha da fazla korunmak zorundadır. Düşünceler, dünyayı değiştirmek için söylenirler ama salt düşünce de dünyayı değiştiremez. Araya çok farklı etken ve ajanlar girer. Tüm bu ilkeler, doğa bilimlerinin vardığı bu temel sonuçtan hareket etmektedir. Bu noktada, Türkiye'de düşünce özgürlüğünün işlevinin daha çok vurgulanması gereğine işaret etmemin nedeni, herhangi bir metni yazan kimsenin niyetinin ortaya konmasının güçlüğünü sergilemek içindir. Yani çevirmen içeriğe katılsın ya da katılmasın, o içeriğin ifadesinin ya da içeriğin çevrilmesinin, ifadenin ya da çeviri eyleminin doğurması olası sonuçlarından bağımsız ve nesnel anlamı vardır. O anlam, eylemin siyasal, bilimsel, sanatsal aydınlanma ereğine öyle ya da böyle hizmet ettiği gerçeğidir. Yani, Türkiye şiddet yoluyla, ikiye bölünüp Kürt devleti kurulmalıdır gibi bir ifadede dahi, Türkiye'nin bölünmesine yolaçılması ereğinden bağımsız bir takım anlamlar, mesajlar, uyarılar olabilir.

Bugün, başbakana yumurta atmak ya da oturma eylemi ile yolları kapatmak veyahut açlık grevi yapmak, pankart açmak, bayrak yakmak gibi eylemleri tartışıyor olsa idik, her düşüncenin % 100 eylem ve her eylemin de % 100 düşünce olduğu, ancak iletişimsel eylem adı verilen az önce saydığım bazı eylemlerin salt ifade sayılan eylemlerden nispeten daha az koruma görmesi gerektiğinden sözedebilir ve düşünceyi düşünce kılanın ne olduğu sorununu tartışabilirdim. Ama burada bunu yapmaya gerek yok gibi görünüyor. Hepimiz biliyoruz ki, karşılıksız çek yazmak vs. eylemler bir tarafa, bizlerin giriştiği türden bir konuşup yazma etkinliği, düşüncenin ifadesidir. Kimse değildir demiyor. O halde bizim temel sorunumuz, yumurta atanınkinden farklı. Bizim sorunumuz tanım değil sınır sorunu. Peki o sınırı nerede aramalıyız? Düşünce özgürlüğünün güvence altına alınmasının nedeni, sınırların

belirlenmesinde yol göstericidir. Yani yine işlev meselesine döndük. Düşünce özgürlüğünün, toplumun farklı görüşleri tanıyarak demokratik karar vermesini sağlamaya hizmet ettiği için siyasal, toplumun gerçeği bilmesini sağlamaya hizmet ettiği için bilimsel, gerçeğin, özneler, nesneler ve düşler yoluyla farklı görünümlerini estetik duygular yoluyla sezmesini sağlamaya hizmet ettiği için sanatsal amaçlarla kullanılan temel bir özgürlük olduğunu biliyoruz. Aynı zamanda, düşünce insanın, öz-insanlık hali olduğu için onun ifadesi, yaşamın özüdür. Pek sevmediğim bir ifade ile, kendi kendini gerçekleştirmesinin yoludur. Galileo, dünyanın dönmediğine inanılan bir düzende "yine de dönüyor" sözünü açıkça ifade edememiştir. Bu gerçeği kendi kendine fısıldamak zorunda bırakılmıştır. Hiçbir ilkeye, sonsuza kadar -şu anda kabul edilen anlayışa göre- son nokta konamaz. İnsanlar, araştırmaya, tanımaya ve düşündüklerini başkaları ile paylaşmaya devam edebilmelidir. Özgürlük, bireylerin kendini gerçekleştirmesini sağlar. Düşünceleri ifade etmekten korkulan bir düzende, bireyler birbirleri ile ne kişisel, ne toplumsal bir ilişki kuramaz, mutlu olamazlar. Gizlilik, saklılık ve entrika dünyasının içine, yeraltına ve çevreden yabancılaşmaya itilirler.

Bu noktada, Türkiye'de düşünce özgürlüğünün işlevinin daha çok vurgulanması gereğine işaret etmemin nedeni, herhangi bir metni yazan kimsenin niyetinin ortaya konmasının güçlüğünü sergilemek içindir. Yani çevirmen içeriğe katılsın ya da katılmasın, o içeriğin ifadesinin ya da içeriğin çevrilmesinin, ifadenin ya da çeviri eyleminin doğurması olası sonuçlarından bağımsız ve nesnel anlamı vardır. O anlam, eylemin siyasal, bilimsel, sanatsal aydınlanma ereğine öyle ya da böyle hizmet ettiği gerçeğidir. Yani, Türkiye şiddet yoluyla, ikiye bölünüp Kürt devleti kurulmalıdır gibi bir ifadede dahi, Türkiye'nin bölünmesine yolaçılması ereğinden bağımsız bir takım anlamlar, mesajlar, uyarılar olabilir. Aziz Nesin'in Türklerin % 99'u aptaldır ifadesinin, Türkleri tahkir etme sonucundan öte anlamları vardır.

Düşünce ya da ifade özgürlüğünün koruma alanında olmak, düşünce ya da ifade olarak nitelenmek demek olarak görülüyor. Sınırlanma sorunu ise, bir kere düşünce ya da ifade olarak görülen davranışın sınırlandırılması ölçütleri ile ilgili bir tartışma. İşlev tartışmaları, hem tanım hem sınır sorunları bakımından önemlidir. Az önce belirttim, kimine göre, her eylem yüzde yüz düşüncedir. Her düşünce de yüzde yüz eylemdir. Bu nedenle, düşünce ya da ifadeyi tanımlamaya çalışmaktan çok, onların kastedilen ikincil sonuçlarına odaklanmak gerekmektedir. Ve bugün kabul edilmesi gereken, düşüncenin açıklanmasının ancak, düşünce özgürlüğü sınırlanarak önlenmesi meşru olan çok ciddi bir kötülüğe yolaçabilmek bakımından açık, yakın ve somut bir tehlike içermesi halinde sınırlanabileceği ve içeriği muğlak yasalarla oto-sansür yaratılamayacağıdır. Bu ilke nereden çıktı? Şuradan: Düşüncenin ifadesi Anayasal düzlemde korunduğuna göre, onun sınırlanması yine Anayasal düzlemde koruma gören bir değeri korumak için yapılmalıdır ve yine ifade, eğer birilerinin üstüne cin salma gibi bir normalinsanüstü yetiniz yok ise kendiliğinden bir değere zarar veremeyeceğine göre, sınırlanması için ciddi olan o değere zarar vermeye yakın bir tehlike haline yolaçmış olması gerekir. Yine, kişilerin istemedikleri sonuçları doğurmaları ancak doğrudan onların eylemleri nedeniyle ortaya çıkmış zararlar bakımından kabul edildiğinden (birine otomobille istemeden çarpmak gibi) ve düşüncenin ifadesi halinde araya başka ajanlar girmeden herhangi bir zarar ortaya çıkmadığından, düşünce ifadesinde bulunanın zararlı sonucu doğurmaya yönelik tartışmasız kastı olmadıkça cezalandırılamayacağı ilkeleri Anayasal korumanın gereğidir. Ceza, ağır bir yaptırımdır. Bu nedenle uygulanmasının bireylere ya da toplumsal değerlere karşı ciddi bir kötülüğü önlemeye uygun, kötülüğü önlemek bakımından gerekli/zorunlu ve ölçülü olması gerekir. Neden, düşünce özgürlüğü karşısında ancak temel bireysel ve toplumsal değerler korunabilir diyoruz, yani bunların herhangi bir değer değil de temel değer olması nereden çıkıyor? Çünkü, düşünce özgürlüğünün anayasal konumunu gözönünde tutuyor ve ancak bir temel değerin ciddi olarak sarsılması tehlikesi karşısında böylesi değerli bir ilkeden, böylesi ağır bir yaptırım uygulayarak ödün verebileceğimize inanıyoruz.

Yine, düşünceler arasında vermek istedikleri mesaj gözönünde tutularak "içerik ayrımcılığı yapılamaz." Bu ilke nereden çıkmıştır? Tamamen düşünce özgürlüğünün işlevinden. Bu özgürlük eğer siyasalsa, bilimselse, sanatsalsa ya da gerçeğin bulunmasına hizmet ediyorsa ve eğer kişi mutluluğunun gereği ise, bir düşünceyi diğerinden üstün tutmanın anlamı yoktur. Aksi durumda, özgürlüğün işlevi zedelenir. Bir fikir gösteri, hatta show yapabilirken onunla aynı nitelikte ama içeriği farklı olan başkası engellenemez, aksi durumda demokratik tartışma gerçekleşemez, çünkü karşı fikrin elleri bağlanmış olur. Oligark gazeteci, askerlik kurumunu aşağılarken, oligark olmayan gazetecinin aşağılaması cezalandırılamaz. Keşke düşünce özgürlüğünün işlevi tartışmalarına girilebilmiş olsa idi ülkemiz yargı kararlarında. Ama konu çok üstünkörü geçilmekte ve aslında polis gösterisi örneğinde olduğu gibi, birinin eylemine işlev atfedilirken, ötekininki işlevsiz görülmekte ve sırf bu ayrımcılık dahi işlevin kendisini zedelemektedir. Yani polisinki demokratik siyasal işlevli, lise öğrencilerininki değil gibi bir çelişki ile bizatihi düşünce özgürlüğünün siyasal işlevi değilllenmektedir.

Siyasal propaganda ya da sanatsal, bilimsel ve benzeri amaçlarla meşru olarak da işlenmek istenebilen ancak başkalarının subjektif kanaatlerine dayalı olarak "kantarın topuzu kaçırılırsa", cezai sorumluluğa vücut veren suçlar bu çerçeve içinde, eğer dikkatli ve özenli incelenmeden uygulanırlar ise, düşünce özgürlüğü alanında sıklıkla ihlalleri doğurabilecek olan suçlardır. Bu suçlar, halkı kin ve düşmanlığa tahrik ve aşağılama, halkı kanunlara uymamaya tahrik, örgüt propagandası, adil yargılamayı etkilemeye teşebbüs, devletin egemenlik alametlerini aşağılama, Türklüğü, Cumhuriyeti, Devletin kurum ve organlarını aşağılama, temel milli yararlara karşı faaliyette bulunmak için yarar sağlama, halkı askerlikten soğutma, askeri itaatsizliğe teşvik gibi suçlardır.

Bu ahval ve şerait içinde çevirmenlerin daha somut olarak sorunları nelerdir.

YTCK'nın hiçbir hükmünde, tarif edilen suç çeviri fiili ve fail çevirmen olarak algılanamaz iken Basın Kanunu'nun 11. maddesi ve uygulaması çerçevesinde yargılanma, Anayasaya ve evrensel insan hakları ilkelerine aykırı olarak; çevirmenin "düşünce açıklamasında bulunurken" bilemeyeceği bir koşula -yazarın yurt dışında bulunup bulunmamasına- bağlanmıştır. Böyle bir uygulama açıkça suç ve cezaların yasallığı ilkesine aykırıdır. Bu ilke, en başta ceza sorumluluğunu doğuran koşulların açıkça yasalar tarafından belirlenmiş olmasını gerektirir. Bu ilkenin gereği, potansiyel faillerin, fiili işlemeden önce "böyle bir fiilden dolayı yargılanıp yargılanamayacağını" bilmesidir. Oysa çevirmen, suç "sayılabilme" olasılığı olan bir eseri çevirme eyleminde bulunurken, çevirdiği eser yayınlandığı sırada, yazarının yurt dışında bulunup bulunmayacağını ya da başka nedenlerle cezai olarak sorumlu tutullup tutulamayacağını bilemez. Uygulama, çevirmenin, ifade özgürlüğünü kaynağında boğmakta ve oto-sansüre yolaçmaktadır.

Aslında örneğin 301. madde gibi bir takım muğlak ve içeriği belirsiz hükümler de, ifadede bulunan kimselerde otosansür eğilimlerini arttıran maddelerdendir. Çünkü potansiyel yaratıcılara, "Türklük", "aşağılama" ve benzeri açık dokulu kavramların, yargıçlar tarafından yargılama sırasındaki toplumsal gereklere göre nasıl tanımlanacağını tahmin etme yükümlülüğü getiriyor. Madde gerekçesinde, maddede geçen Türklük deyiminden maksat dünyanın neresinde yaşarsa yaşasınlar Türklere has müşterek kültürün ortaya çıkardığı varlık anlaşılır deniyor. Yoğurt da bu tanıma girer, sarı ışıktan kırmızıya geçildiği anda arkadaki aracın korna çalması da. Bana doğru dürüst bir tanım gerek ki davranışımı ona göre ayarlayayım.

"Dava açıldı ama beraat kararı çıkabilir, ne var bunda?" denemeyeceği açık: Çünkü davaların açılması ve mahkumiyetle sonuçlanması korkusu dahi pek çok kimsenin, kendi kendini "özdenetime", otosansüre tâbi tutmasına ve söylemek istediklerini söylemekten vazgeçmesine yolaçıyor. Oto-sansürü zorunlu kılan en önemli etken, bu alanda verilen yargı kararlarının belirli bir istikrardan uzak olması. Yargıçlarımız, kimi zaman, muğlak yasaları yorumlamakta zorlanıyor. Kimi zaman da, onlara yasa metnini olması gerektiği gibi yorumlayacak kuramsal (eğitim programları) ve kurumsal (örneğin yargı bağımsızlığı)

araçları cömertçe sunulmadığı için bocalayabiliyor. Bunun en açık örneği, çelişkili yeni 216. madde uygulamalarıdır. Yeni hüküm, kamu güvenliği bakımından somut biraçık ve yakın tehlike kriterini getirmiş olmasına karşın, uygulama bu maddeyi hala eskisi gibi tanımlamakta ve kararların çoğu hiçbir somut tehlike tanımı vermeden, eserin salt yayınlanmış olmasını cezalandırmaktadır. Çünkü kamu güvenliği kavramını istikrarlı bir biçimde tanımlamayı, açık ve mevcut tehlike analizini öğrenmemişlerdir henüz. Tehlike nedir, zarardan nasıl ayrılır. Açık olması nedir, mevcut olması nedir bu gibi şeyler. Definisyon ve subsumsiyon konusunda zaten sorunluyuz. Liselerden mantık dersleri kalkmış vs. Kalkmasa da bir şey değişir miydi bilmiyorum. Lisede matematik hocamız patalojik hadiselerden bahseder dururdu ama bir türlü anlayacağımız bir dille anlatamazdı. Bize laf çarpıyor sanırdık. Patalojik hadise kavramına, yıllar sonra Noam Chomsky'yi okuduğum sırada tekrar rastladım! Yirmiiki yaşında Türk milleti adına karar vermeye yetkili bir yargıç olunamamalı. Eğer Sineklerin Tanrısı sahnelerinde değilsek. Gerçi ilerlemiş yaş da yeni kanunların uygulanması bakımından ayrı bir sorun ama neyse uzatmayayım, yargı organlarını tahkire girer.

Uygulamadaki eğitime dayalı aksaklıklar bir yana, özellikle eleştiri yüklü her buluttan nem kapan toplumsal davranış kültürümüzün saldırganlığa varan "hassasiyetleri", yalnızca "tehditler yüzünden kişisel güvenlik kaygısına kapılan" yaratıcıları değil, ifadeleri değerlendiren yargıçları da baskı altına almaya çalışıyor. Özgürlüğünden yararlanmak isteyenlere "kaşıma, dokunma, değinme, sözedeceksen açıkça sözetme, örmececi ol, anlayan anlasın" denmek isteniyor. Fransa için düşünce özgürlüğünü isteyenler, Türkiye'de olup bitenlere kayıtsız kalıyor. Freedom for me but not for thee biçiminde özetlenecek bu anlayış, Türkiye'de kamusal olsun, özel olsun her kesim, kurum ve kimsede yaygındır. Davranışsal bir kültür sorunudur.

Ne ABD ne Avrupa ülkelerinde, düşünce özgürlüğünün sınırları Türkiye'deki kadar geniş değildir. "Orada da sınırlanıyor, burada da sınırlanıyor" şeklinde görüş açıklamasında bulunanların neyin ne ölçüde, hangi ölçütlere dayalı olarak sınırlandığını bilmesi gereklidir. Evet, ifade özgürlüğü pek çok demokratik ülkede sınırlanıyor ama Türkiye'deki somut sınırlamalar oralarla karşılaştırılır gibi değildir. Ne Avrupa'da ne ABD'nde, bir milletin en önde gelen yaratıcıları, o milletin saygınlığını küresel olarak yücelten temel yapıtları ile tanınan yazarları, çizerleri, çevirmenleri cezai olarak yargılanmamaktadır.

Düşünce ve düşüncenin ifadesi özgürlüğünün azami koruma görmesine karşı olanlar ve kendilerini her rahatsız eden açıklamanın cezalandırmasını gerektiğini savunanlar, aslında bu özgürlüklerin kendi özgürlükleri ile doğrudan bağlantılı olduğunun ayrımında değil. Kimi zaman, cezalandırma yanlıları, bu keskin tutumları ile, hoşlanmadıkları düşüncelerin daha da yayılmasına hizmet ettiklerinin farkında bile değiller.

Bilim İnsanları, Yazarlar, Çevirmenler ve diğer pek çok yaratıcılar açısından aynı derecede önemli bir başka özgürlük de bilim ve sanat özgürlüğüdür. Bilim ve sanat özgürlüğü ile bağlantılı olduğu biçimi ile düşünce ve düşüncenin ifadesi özgürlüğü diğer düşünce ve ifadelerden daha fazla korunmaktadır. Çevirmenlerin, bilim ve sanat özgürlüğünün tam anlamıyla gerçekleştirilmesine hizmet eden yaratıcılar olduğu gerçeği de vurgulanmalıdır. Anayasamıza göre yalın düşünce özgürlüğünden daha da çok korunan Bilim ve sanat özgürlüğü konusundaki açıklamalarımı tartışmalar kısmında yeniden ele alabilmek umudu ile erteliyorum.

Ek 3 Çevirmen Masum mu? Çevirmenlerin, Çevirdikleri Metin Karşısında Entelektüel ve Ahlâki Sorumluluğu

Tıpkı yazarlar, yayıncılar, gazeteciler ve diğerleri gibi, çevirmenler de mevcut Basın Yasası'na göre çevirdikleri metinlerden ötürü yargılanabiliyor. Çevirmenlerin yargılanması

yeniden gündeme gelince, Kitap Çevirmenleri Meslek Birliği (ÇEVBİR) konuyla ilgili bir kampanya başlattı. Genel olarak ifade özgürlüğünü savunmanın yanı sıra, özellikle çevirmenlerin hukuki sorumlulukları olmaması gerektiğini vurguladı. Hukuki sorumluluğu bir kenara koyarsak, çevirmenin çevirdiği metin karşısında entelektüel ve ahlâki sorumluluğunun ne olduğu, çevirisinin arkasında ne ölçüde durması gerektiği gibi sorunlar ÇEVBİR içinde gündeme geldi. Gerek bu tartışmalarda gerekse ÇEVBİR'in dışında konuyla ilgili çevrelerde iki başat eğilim olduğunu söyleyebiliriz. Birincisi, çevirmenin "elçi" veya "aracı" olarak görülmesi, dolayısıyla "elçiye zeval olmaz" özdeyişinden hareket ederek, çevirmenin entelektüel sorumluluğunun, çeviri mesleği etiğiyle (esas olarak metnin doğru çevrilmesi) sınırlı olduğunu savunan görüş. İkincisi ise, çevirmenin nesnel olarak bir "aracı"nın ötesinde, bir bilgi taşıyıcısı olduğu, dolayısıyla egemenler tarafından kabul edilen "resmi doğrular ve yanlışlar" dizgisi karşısında potansiyel bir "ihlalci" olduğunu savunan görüş. İkinci görüş, çevirmene nesnel olarak oynadığı rolü hatırlatarak, ona entelektüel ve ahlâki bir sorumluluk yükler. Burada, ikinci görüş lehine kendi perspektifimi sunmaya çalışacağım.

* * *

Çevirmenler, çevirdikleri metinden dolayı hukuki yaptırımlara maruz kalmamalıdır. Çevirmenlere hukuki yaptırımlar uygulanması, ifade özgürlüğü üzerindeki genel baskının bir parçası olarak değerlendirilmeli, bu nedenle de ifade özgürlüğü önündeki bütün diğer engeller gibi kaldırılması talep edilmelidir. Bununla birlikte, ifade özgürlüğü üzerinde ağır baskıların var olduğu Türkiye gibi ülkelerde, toplumun çok farklı kesimleri yaptırımlara maruz kalıyor. Örneğin sadece yayıncıları, gazetecileri, yazar ve çevirmenleri ele alsak bile, 2005-2006 yıllarında bu kategoriye giren 100'e yakın kişiye dava açıldığını görüyoruz. Sanılanın aksine, bu davaların az da olsa bazıları mahkumiyetle sonuçlanıyor. Çerçevemizi biraz daha genişletirsek, ülkemizde siyasi parti ve STK aktivistleri, insan hakları savunucuları, belediye başkanları üzerinde ifade ve örgütlenme özgürlüğüyle ilgili yoğun baskılar uygulanıyor. 2006 yılının ilk 9 ayını kapsayan İHD Doğu-Güneydoğu Anadolu bölge raporunda, bu dönemde ifade ve örgütlenme özgürlüğünü kısıtlayan 1.400 civarında soruşturma ve dava açıldığı belirtiliyor. Çerçevemizi daha da genişletirsek, devlet kurumlarından şiddet gören kadınların (örneğin gözaltında taciz ve tecavüz mağdurlarının), farklı etnik ve dinsel kimliklere sahip olanların (Kürtlerin, Alevilerin, gayri müslim azınlıkların vs.) farklı cinsel yönelimleri olanların, savaş-karşıtlarının, vicdani retçilerin ifade özgürlüklerinin kısıtlandığını görebiliriz.

Öyleyse, şu soruyu sormamız gerekiyor: Toplumun çok geniş kesimlerinin oto-sansüre ve suskunluğa zorlandığı ülkemizde, çevirmenler "aracı" veya "elçi" olduklarını söyleyerek ne ölçüde kendilerini bu baskıların dışında tutabilirler?

Buradan başka bir soruya geçebiliriz: Her şeyden önce çevirmenlere dava açılması, bir kaza veya tesadüf müdür; ayıplanması gereken bir yanışlıktan mı ibarettir? İfade özgürlüğü üzerinde ağır baskılar sürerken, çevirmenlere dava açılmasa da olur mu?

Bu soru, bizi, daha önceki soruya da cevap olabilecek temel bir konuyu ele almaya götürüyor: Çevirmen nasıl bir işlev yerine getirmektedir?

Çevirmenin İşlevi

Türkiye gibi baskıcı ülkeler, yakın geçmişleriyle yüzleşmekten kaçınıyorlar. Bu durumun, ülke içinde ve uluslararası düzeyde militarist geleneğine dayanarak varlığını tesis etmeye çalışan bütün devletler için geçerli olduğu söylenebilir. Örneğin, son dönemde açılan davaların çok önemli bir kısmının Kürt sorunu, Ermeni sorunu, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemiyle Cumhuriyet'in ilk döneminde ve 90'lı yıllarda Kürtler, Ermeniler ve diğer gayri müslim azınlıklarla ilgili olarak yaşananlar ve militarist yapının tarihsel kökleri hakkında olduğunu söylersek, muhtemelen doğruya yakın bir tespit yapmış oluruz.

Türkiye'nin yakın geçmişiyle yüzleşmekten ısrarla kaçınmasını, başka bir olguyla birleştirebiliriz: Geçmişe göre çok daha küçük bir dünyada yaşıyoruz. Dünyanın başka

yerlerinde, örneğin Üçüncü Dünya ülkelerinde halkların yaşadığı sorunlar ve insan hakları ihlalleri, geçmişte olmadığı kadar gündeme geliyor. Batı'da, geçen yüzyıllarda esas olarak devletlerin işleyişini eksen alan çalışmaların yanı sıra, dünyanın geri kalanıyla ilgili farklı türde çalışmalar da yapılıyor. Liberal-demokratik çevrelerden özgürlükçü/anarşizan çevrelere kadar akademisyenler, aydınlar ve gazeteciler, dünyanın "efendileri" konumundaki ülkelerinin, özellikle ABD'nin başka ülkelerle ilgili politikasının sonuçlarıyla ilgileniyorlar. Böylece, aralarında her zaman somut bir işbirliği olmasa da, Batılı devletlerdeki muhalif aydınlarla dünyanın geri kalanında mağdur edilen halklar arasında bir tür ittifak gelişiyor.

Sözünü ettiğimiz aydınlar, Türkiye gibi ülkeler hakkında kapsamlı çalışmalar yapıyor. Üstelik, Türkiye'nin politikasına yön veren ülkelerde, örneğin ABD'de yaşayanlar, Türkiyeli aydınların ulaşamayacağı bilgelere ve belgelere ulaşabiliyor. Dolayısıyla, bu tür akademik ve eleştirel çalışmalar, Türkiye'nin yakın geçmişindeki olaylar hakkında aydınlatıcı olabiliyor ve çok önemli veriler içerebiliyor.

Türkiye'de yayıncılık dünyası, eleştirel bilginin dünya ölçeğinde dolaşıma girmesi aşamasında devreye giriyor. Dünyanın pek çok ülkesinde, farklı dillere çevrilen akademik araştırmalar, eleştirel incelemeler, tarih çalışmaları, roman gibi sanatsal eserler, Türkiye'de de Türkçe'ye çevriliyor ve yayımlanıyor.

Tabii kitapların orijinallerinin de Türkiye'ye girebildiğini söyleyebiliriz (eskiden orijinal eserler üzerinde de kısıtlamalar vardı). Ama toplumun çoğunluğu yabancı dil, özellikle İngilizce bilmediği için kitapların görece daha geniş bir kesimle buluşması yayınevlerinin yayımladığı çevirilerle mümkün olabiliyor.

Sonuç olarak, çevirmen eleştirel bilginin taşıyıcılığını yapıyor. Kendisi olmadan geniş kesimlere ulaşması mümkün olmayan bilgiler, olgular ve verilerin Türkiyeli okuyuculara erişmesini sağlıyor.

Bu noktada, çevirmenin, devlet iktidarı karşısında sadece bir "aracı" gibi görülmesi, "masum" olduğunun ileri sürülmesi, eleştirel bilginin iktidarlar karşısındaki gücünü hafifsemek olur. İktidarlar, toplum üzerindeki baskılarını sürdürebilmek için, sadece fiziksel zor içeren yollara başvurmazlar. Yurttaşlarına, yaşadıkları ülke, tarihi, yakın geçmişi, güncel sorunlar vs. hakkında belirli bir resim sunarlar. Bu resim, ana-akım bilgi yapıları aracılığıyla topluma erişir. Ana-akım bilgi yapılarından en bilinen ve üzerinde tartışılanları, okullar, akademi dünyası ve kitle medyasıdır. Tabii buna başka devlet kurumları, yerel yönetimler, dinle ilgili devlet kurumları (örneğin, Diyanet İşleri Başkanlığı), meslek kuruluşları vs. eklenebilir.

Çevirmenin dolaşıma soktuğu bilginin, aslında çok kırılgan olan devletin yurttaşlarına çizdiği resim karşısındaki göreli gücünü görebilmek için günümüz Türkiye'sinden bazı örnekler verebiliriz.

Örneğin, Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana var olan, ama özellikle 2000'li yıllarda Kürt sorununda bir yol ayrımı yaşandıktan sonra, barışçıl çözümü reddederek devreye sokulan tecrit etme/sindirme politikasının bilgisel arka planına bakalım. Bu arka plan, güçlü bir milliyetçi kurguya dayalı şöyle bir resimden oluşuyor: Türkiye dört bir yandan sıkıştırılmakta, bölünmek ve parçalanmak istenmekte, yanı başında bir Kürt devleti kurulmaya çalışılmakta, her gün birkaç evladını çatışmalarda kaybetmektedir. Türk halkı, şer güçlerin tehdidi altındadır ve bu güçlerin yerel işbirlikçileri de vardır. Bu söylemde, Türk halkı, Türk devleti ve Türk ordusu arasında neredeyse bir özdeşlik kurulur ve hepsi birlikte "masum" ilan edilir. Zaten bir ülkeye karşı komplo düzenleniyorsa, tanım gereği, o ülkenin, devletin ve halkının "masum" olması gerekir. Bu resimde, insanlık suçu denebilecek kadar kapsamlı suçlar varsa da, o suçlar devletler veya toplumlar tarafından karşılıklı olarak işlenmemiştir. Devletlerin politikalarındaki büyük hatalar, hatta daha kötüsü insanlık dışı uygulamalar, devletlerin âli çıkarları uğruna göze aldığı kırımlar, devlet içinde "milliyetçi" hislerle davrandığını söyleyen güç odaklarının sağladığı çok yönlü rantlar vs. yoktur.

Resmi ideolojinin güncel versiyonunu oluşturan yukarıdaki resmin zayıflığı da buradan kaynaklanır: Çelişki yoktur. Örneğin, bir sepetteki birkaç çürük elma misali, şu veya bu devlet görevlisi, hatta şu veya bu karakol o bölgenin halkına kötü davranmış olabilir; hukuk dışı, hatta insanlık dışı bazı şeyler yapmış olabilir. Ama güvenlik güçleri sistematik insan hakları ihlalleri gerçekleştirmiş olamazlar. Çünkü bu gerçek, pek öyle söylendiği kadar "masum" olunmadığını, sorunların çoğunun kökeninde en az dış güçler kadar, Türkiye devletinin politikalarının da bulunduğunu ortaya koyacaktır. En azından bu yönde kuşkular uyandıracak, kuşkular soru işaretlerine dönüşecek ve eleştirel bakış belirmeye başlayacaktır.
Eğer Türkiye devleti de, diğer devletler gibi, statükoyu korumak için zaman zaman ağır insan hakları ihlalleri gerçekleştirecek kadar ileri gidiyorsa, üzerinde yaşayan toplumun yaşam standartları ve özgürlüklerinden bağımsız olarak milliyetçi kurguda değer atfedilen "vatan toprağı" ne anlama gelir? Mesele, hâlâ, üzerinde yaşanan acılardan bağımsız şekilde tasavvur edilen toprak parçasını "dış güçlere" ve "bölücülere" karşı "savunmak" mıdır? Yoksa, toplumun çok dar bir kesimi ve uluslararası şeçkinlerin çıkarlarını koruyan devlet politikalarına rağmen, o toprak parçasında daha adil ve insani bir düzen kurmayı mı özleriz?
Bunlar tehlikeli sorulardır. Şu anda Türkiye'de devlet seçkinleri bu tür soruların sorulmaması için ellerinden geleni yapıyorlar; ifade özgürlüğünü kısıtlayan çok sayıda yasa çıkartıyor, kitaplar dergiler, gazeteler hakkında davalar açıyorlar. İnsan hakları ihlallerine yer veren bazı gazetelerin yayınları bile durduruluyor.
Bu nesnellik içinde, devlet katından, ana-akım bilgi yapıları aracılığıyla topluma sunulan resimde çelişkiler doğurabilecek bir kitabın çevirmeni nasıl masum olabilir?
Çevirmen, kendi mesleğini yaptığını, işinin zaten bu olduğunu, milliyetçi bir kurguyu onaylamak veya bozmak gibi bir sorununun olmadığını söyleyebilir. Eleştirel bir kitabı da, resmi tezleri destekleyen bir kitabı da çevirebileceğini, zaten fazla seçme şansının olmadığını, amacının mesleğinin ilkelerine uymak ve yaşamını sürdürmek olduğunu ifade edebilir.
Ama maalesef durum böyle değildir. Çevirmen, sosyal bilimler olsun, doğa bilimleri ya da sanatsal ürünler olsun, bilgi yapıları içinde iş görmektedir. Evet, doğru; resmi tezlerle örtüşen veya milliyetçi kurguyu bozma tehlikesi olmayan soyutlukta bir kitap çevirdiğinde, kimse ona bir şey dememektedir. Tam tersine herkes onun "aracı" işlevini onaylamakta, çevirdiği kitapları yazmış olmasa da, "işleyerek" Türkçe'ye kazandırdığı için "işleme eser" sahibi olarak taltif edilmektedir. Ama günün birinde, resmi söylemin kurguladığı resimde gedikler açan bir metin çevirdiğinde, kendisine birdenbire eleştirel bilgi dolaşımında bir aktör olduğu, dolayısıyla "sorumlu" olduğu hatırlatılmaktadır. Hatta "eser sahibi" olarak sahip olduğu ayrıcalıklar aleyhine dönmekte, mahkemeler karşısında sorumlu tutulmasına zemin hazırlamaktadır. Çevirmenin yarattığı rahatsızlığa örnek olarak, Ek 1'de İstanbul basın savcılığının hazırladığı bir iddianameye yer veriliyor. Bu iddianameye bakarak, çevirmenin nelere kadir olduğu görülebilir.
Dolayısıyla ortaya şu sonuç çıkıyor: Biz kendi yaptığımız iş hakkında ne düşünürsek düşünelim, bilgi yapıları hayli uzak bir gelecekte çelişkisiz bütünlükler üretmekten vazgeçinceye kadar, çevirmenler resmi söylemlerin sunduğu resimlerde çelişkiler yaratmaya, gedikler açmaya devam edecek.
Biraz daha güncel ve pratik düzeyde şunu söyleyebiliriz: Ülkemizde, çelişkilerin varlığı geniş toplum kesimlerince benimsenene kadar, "mermer" kadar yekpare olan milliyetçi kimlik kurgularında derin çatlaklar oluşana kadar, çevirmenler konjonktüre göre yargı karşısına çıkacak, mağdur olacaklar. Ama çevirmen, toplumsal bilgi yapılarındaki bu işlevinin farkına vardığı ölçüde, potansiyel mağduriyetini mesleki ve aydın kimliğinin değerli bir parçasına dönüştürebilir; kendisi açısından, bu durumu bir avantaj haline getirebilir. Böylece, ona dayatmak istedikleri, mükemmel bir çeviri programı çıkana kadar mecburen idare ettikleri, basit bir teknisyen etiketini reddetmek, kendisini görünür kılmak

için – yaptığı işin yaratıcılık içerdiği ve vasıflı olmasının yanı sıra – iyi bir gerekçeye kavuşabilir.
Çevirmenin açıkça telaffuz edilmeyen, bilgi dolaşımında oynadığı rolün yol açtığı sorunlardan "kurtulmasının" başka bir yolu daha var elbette: Çevirmenin oto-sansür uygulaması ve zoraki bir masumiyet kisvesine bürünmesi. Ama o çevirmen, sahip olduğu kadarıyla "masumiyetini" de kaybetmez mi?
Ek 1:
"SAVAŞ GANİMETLERİ: AMERİKAN SİLAH TİCARETİNİN İNSANİ BEDELİ" ADLI KİTABA AÇILAN DAVANIN İDDİANAMESİ"
[Not: Aram Yayıncılık tarafından Nisan 2005'te Türkçe çevirisi yayımlanan John Tirman'ın "Savaş Ganimetleri: Amerikan Silah Ticaretinin İnsani Bedeli" adlı kitaba Ağustos 2005'te dava açıldı. Kasım 2005'te yayınevi sahibi Fatih Taş TCK 301. maddeyi ve Mustafa Kemal Atatürk'ün manevi şahsını koruyan 5816 sayılı yasayı ihlal ettiği gerekçesiyle yargılanmaya başlandı. Fatih Taş hakkında 2 yıldan 7,5 yıla kadar hapis cezası istendi. Temmuz 2006'da kitabın iki çevirmeni Taylan Tosun ve Aysel Yıldırım da davaya dahil edildiler. Sanıklar, 29 Kasım 2006'da beraat etti.]
Kitabın incelenmesinde özetle, başlangıçta Türkiye'nin doğusunun büyük bir kısmını geleneksel Kürt bölgesi olarak gösteren bir harita yer almakta;
Kitabın 13. sayfasında "Trajedinin Yörüngesi" adlı bölümde askerlerce insanların dövüldüğü ve eşyalarının alındığı, evlerinin yakıldığı, helikopterlerle insanların üzerine gidildiği, çok sayıda insanın evinden edildiği belirtilmekte;
Kitabın 7. bölümünde "Türk Seçeneği" adlı kısımda, Atatürk'ün anısına hakaret edilmekte, Atatürk'ün ulusçuluğu faşizmin bir versiyonu olarak tarif edilmekte;
13. bölümde, "Türkiye'nin Kendi Kendisiyle Savaşı" adlı kısımda, Ermeni ve Kürtlerin öldürüldüğü, 1930'lu yıllarda Dersim'de ve 1961'de Mardin, Diyarbakır, Van gibi şehirlerde çok sayıda insanın askerlerce öldürüldüğü belirtilmekte;
23. bölümde "Korkunç Bedel: Türkiye'nin Beyaz Soykırımı" adlı kısımda 1993 yılından itibaren PKK isyanı ve Kürt bağımsızlığına karşı teknolojik araçlarla savaş yürütüldüğü ve Kürtler'e karşı soykırım uygulandığı; bölücü örgüt lideri Abdullah Öcalan'ın barış tekliflerine yer verildiği; Parlamentonun büyük bir kısmının ve Başbakanın Genelkurmay tarafından hizaya sokulduğu; 33 adet askerin pusuya düşürülerek öldürülmesinin PKK tarafından yapılmadığı, başkası tarafında yapılıp örgüt üzerine atıldığı; bu dönemde gelen 57 adet Kara Şahin'in askerlere üstünlük sağladığı, sağlanan imkanlarla ordunun bütün PKK gruplarını tespit edip onlara karşı savaş yürüttüğü; Özgür Gündem ve benzeri yayın organlarına sansür uygulandığı; köylerin boşaltıldığı, insanların helikopterlerden atıldığı, insanların ve evlerin yakıldığı; Özgür Gündem isimli gazetenin ofislerinin bombalandığı; kitaptaki deyimi ile "beyaz soykırım" uygulanarak çocukların Türk kimliğine ve Kemalizm'e asimile edildiği, kendi kültürel kimliklerine kavuşmalarına izin verilmediğinin belirtildiği;
Bu hususların belirtilmesiyle, TCK'nın 301/1-2 fıkrasının ihlal edildiği ve Türklüğün, Türkiye Cumhuriyeti'nin, Askerlerin, Hükümetin alanen aşağılandığı tespit edilmiş; bu kuruluşların adeta ülkenin Güneydoğusu'nda yaşayan insanlara karşı ortak tavır alarak fena muamelede bulunduğu iddia edilmiştir; Güneydoğu'da meydana gelen asker ve sivil kişilere karşı yasadışı örgüt mensuplarınca yapılanlar gözardı edilmiştir.
Ayrıca, Atatürk'ün anısına hakaret edilmiş, kendisi "içki ve cinsellik düşkünü" olarak gösterilmiş; Kemal Atatürk'ün ulusçuluğu "faşizmin bir versiyonu" olarak anlatılmıştır. Böylelikle, 5816 sayılı yasanın 1/1 ve 2. maddelerinin ihlal edildiği belirlenmiştir.

Ek 4 Tercümana Hiç mi Zeval Olmaz?

7-8 Aralık günlerinde İstanbul Üniversitesi'nde düzenlediğimiz "Çeviri Etiği Toplantısı"nın özellikle "İfade Özgürlüğü ve Çeviri" konulu bildirilerinin değerlendirmeleri henüz sıcakken

düşünce ve duygularımı paylaşmak istedim. ÇevBir sitesi bu paylaşım için en uygun yer benim için. Kitap Çevirmenleri Meslek Birliği ve Çeviri Derneği üyesi, çeviri araştırmacısı ve eğitmeni kimliklerini taşıyan bir çevirmenim. Meslek Birliği'ne üyeyim, çünkü çevirmenim. Dernek'e üyeliğim de çevirmenliğimle eğitmenliğimin bir arada getirdiği bir karar. Mesleğimin, mesleğimizin saygınlığının artmasını ve geleceğini eğitimde gördüğüm için üniversitede yaptığım işe inanıyor ve gururlanıyorum, eminim benim gibi çeviri bölümlerinde ders veren, öğrenci yetiştiren, deneyimi bilgiyle harmanlayan onlarca öğretim görevlisi-çevirmen gibi.

Peki neden karışık duygular içindeyim? Birden fazla kimlik taşıdığım için mi? Yani eğitmen kimliğimle öğrencileri mesleklerine donanımlı ve inançlı bir biçimde hazırlarken, çevirmen kimliğimle gördüklerim, yaşadıklarım o inancı zedeleyebildiği için mi? Çevirmen kimliğimi hep koruduğum, önemsediğim ve o bakış açısından bakmayı bildiğim halde bazen çeviri ve çevirmenlikle ilgili düşünce ve ifadeler kafamı karıştırdığı için mi? Galiba en çok çevirmen haklarını ifade özgürlüğü bağlamında savunan her metne destek verdiğim halde içeriklerinde çevirmene "hiç" zeval olmazmış gibi bir ifade yer aldığı ve bu çoğunluk tarafından da onaylandığı için galiba.

Çevirmenlerin ifade özgürlüğü kapsamında yargılanmaları ya da yargılanmamaları, sorumlu ya da sorumsuz sayılmaları kuşkusuz hukuksal bir konu. Şu anda geçerli olan yasa ve düzenlemeleri beğensek de beğenmesek de hukuk düzeni işleyecek, ta ki yeni düzenlemelere kadar. Meslek örgütleri de kuşkusuz çevirmeni koruyacak ama konuyu genelleyerek "yalnızca çevirmen değil yazar da, konuşmacı da düşüncelerini ifade ettiklerinde yargılanmasınlar" diyecek. Buralarda sorun yok. Sorun sanırım çevirmenin sorumluluk sınırını belirlerken çevirmenler olarak kendi kendimize düştüğümüz çelişkide. Bu çelişkiyi kendi penceremden birkaç açıdan bakarak kısaca yazmaya çalışacağım.

"Çeviri yolu ile yayınlanan bir yapıtın ya da çeviri yoluyla dinleyicilere, izleyicilere ulaşan bir konuşmanın metninde ifade özgürlüğü sınırlarını aşan bir suç unsuru bulunduğunda bu metinleri çeviren, yazılı, sözlü çevirmenler başkasına ait bir düşünceyi aktarmaya aracı oldukları için yargılanmasınlar" ifadesini bugün çevirmenlerin kolay ulaşacakları bir siteye koyup onay istesek yüzlercesi evet, doğru, ben de böyle düşünüyorum, diyebilir. Peki böyle deyip geçebilir miyiz? Ben hem "mesleğimin kabulünü ve saygınlığını" isteyip hem de "ben sorumlu değilim, yalnızca şeffaf bir arayıcıyım" diyebilir miyim? Daha bir metni, bir konuşmayı çevirme kararını aldığım anda işin içine girmiyor muyum? Metnin içeriğine ya da yayınlanma sürecine müdahale etmeyince de o sözde "şeffaf" rolümle ya sonsuza kadar susuyor ya da sonuna kadar sorumlu kalıyorum. Örneğin, Eylül ayında "ifade özgürlüğü için uluslararası dayanışma çağrısı" metninin İngilizce taslak çevirisini yapma kararı alırken de böyle düşünüyordum. Çeviriye katılmakla elbette çağrıyı onayladım ya da çağrıyı onayladığım için sürece katıldım. Bazen yalnızca maddi gelir karşılığı ya da belki baskı altında yapılan ve içeriğini onaylamadığımız çeviriler varsa onlar için de sürece katılmanın maddi ve manevi bedellerini yargılanmadan da ödemiyor muyuz? Ben uluslararası çağrı metnini çevirirken içeriğinde değişiklik yapmadım. Oysa yukarıdaki ifade, yani çevirmenin yazara yani kaynak metne "aracı" olduğu vurgusu orada da yer alıyordu. Ama asıl olan o metnin yazılış ve dağıtım amacıydı. İşte çeviriyi de, çeviri yapma kararını da o amaç belirlediği için ve her edim gibi çeviri de (çeviri yapma kararı da) bir amaca dayandığı için çeviri süreçlerinde farklı durumlarda, farklı amaçlarla yer alıyoruz. O zaman çeviriyi yapma kararıyla birlikte kendi konumumuzu da elbette belirliyor ve bir duruş seçmiş oluyoruz. Bunda da kaçınıp saklanacak hiçbir şey yok. Ama bence de hiçbir yazar ve çevirmen yazıp çevirdiklerinden, düşünüp söylediklerinden dolayı yargılanmasın.

Bitirmeden şu iki durumu birbirinden ayırmak istiyorum. Birincisi yazarın ya da konuşmacının düşüncelerini ideolojik bir çeviri ya da yayıncılık yaklaşımıyla değiştirerek yayınlayan bir süreçte çevirmenlik yapıyorsam, ideolojik çeviriyi ister ben yapmış olayım, ister yayınevi sonradan metni değiştirmiş olsun, sonuçta ortaya çıkan metinde suç unsuru

varsa (bugünkü yasal düzenlemelere göre) bu ayrı bir konu. Yargıya gidebilen bir yönü var ideolojik çeviri ürünlerinin, o süreçte yer alınca, özgür kararımızla da yer alsak, kandırılsak, sözleşme imzalamadan emeğimiz üzerinde sonradan oynanarak metin bilgimiz dışında değiştirilmiş de olsa sonuçta yasaların belirlediği sorumluluk zincirine giriyoruz. İkincisi ise zaten bu yazımın ana konusu, her çevirinin, çeviri sürecinin, çeviri yapma kararının, dahası dil kullanılan her durumun içerdiği ideolojik katkı riski. Çevirmenin asla şeffaf olamayacağı ve çevirinin kaynak metnin birebir kopyası olmadığı, hatta öyle olursa işlevsiz kalacağı, işe yaramayacağı ve her edimin bir nedeni ve amacı olduğu gerçeği. Çevirmen olarak bildiğim, yaşadığım bu gerçeği çeviri kuramlarıyla da destekleyebildiğim için kafamın karışık olmaması gerekiyor. Ama başa dönersem çeviri ediminde çevirmenin sorumluluk derecesini açıklarken kolayca "çevirmen yalnızca bir aracıdır" dendiğinde kafam karışıyor. Bu yazının üzerine "iyi, güzel ama çevirmen yine de yalnızca şeffaf bir aracıdır" diyorsanız, yazışmaya devam edelim.

Ek 5 "Tercümana Zeval Olmaz!" Kampanyası ve Çeviri Kavramı Üzerine Özetlenmiş Görüşler

ÇEVİRİ DERNEĞİ, BİRLEŞİK KONFERANS TERCÜMANLARI DERNEĞİ ve ÇEVBİR'ce başlatılan, Türkiye PEN, EDİSAM, YAY-BİR (Yayıncılar Meslek Birliği), YAYINCILAR BİRLİĞİ, YAZARLAR SENDİKASI'nca da desteklenen "Tercümana zeval olmaz!" kampanyasıyla ve çevirmenin sorumluluklarıyla ilgili olumlu – olumsuz görüşler dolayısıyla düşüncelerimi – çeviribilimci bir akademisyen ve çevirmen olarak - 2 aşamada özetlemek istiyorum:

1 – "Tercümana zeval olmaz!" kampanyası Ceza Kanununda çevirmen aleyhine var olan maddenin / maddelerin bu kanundan çıkartılmasını sağlamak amacıyla başlatılmıştır: Bu kararı siyasal erk alacaktır.

- Valéry: "Siyaset, insanları ilgilenmeleri gereken alanlardan uzak tutma sanatıdır", demişti.
- "Tercümana zeval olmaz!" kampanyası, düşülebilecek siyasal tuzağın bilincindedir. Kimi dernekler şimdiden bu tuzağa düşmüşlerdir.
- Bu nedenle, kampanya ÇEVİRİ DERNEĞİ, BİRLEŞİK KONFERANS TERCÜMANLARI DERNEĞİ ve ÇEVBİR'ce salt çevirmen odaklı olarak başlatılmıştır.
- "Tercümana zeval olmaz!" kampanyası aynı bilinçle hareket eden Türkiye PEN, EDİSAM, YAY-BİR (Yayıncılar Meslek Birliği), YAYINCILAR BİRLİĞİ, YAZARLAR SENDİKASI gibi yazar örgütlerince de desteklenmektedir.
- Bu kampanya düşünce ve ifade özgürlüklerinin önemsenmediği, benimsenmediği ve savunulmayacağı anlamına kesinlikle gelmemektedir. Tersine bu özgürlüklere doğru atılan bir adımdır.

2– "Tercümana zeval olmaz!" kampanyası çevirmenlik mesleğinin özelliklerinin / çevirmenin etik konumunun belirlenmesi amacıyla da başlatılmıştır:

Bu konuda şunlar söylenebilir:

- Çevirinin amacı, varış bağlamı / varış dili okurunu, çıkış metninin "eşdeğerli" bir çevirisine ulaştırmak olmalıdır. Bir başka deyişle; bir çeviri, yazılı ya da sözlü bir metnin çıkış bağlamı okuru ya da dinleyicisi üzerinde oluşturduğu etkiyi / etkileri varış bağlamı okuruna ya da dinleyicisine "eşdeğerli" olarak aktarmalıdır.
- Çevirmenin görevi de, dolayısıyla, iki yazılı metin ya da sözlü anlatım arasında bu "eşdeğerlilik"i sağlamaktır.
- Burada, kimi akademik çevreleri ezberciliğe yöneltecek kadar etkilediği gözlemlenen, aslında yalnız yazınsal metinleri kapsayan ve çevirmenin altyapısının,

dillere egemenliğinin, bilgi birikiminin, algılama ve değerlendirme yeteneğinin, aktarım ve anlatım becerisinin her zaman yeterli olmayabileceğini dikkate almadan çeviri sürecini gerçekleştiren kişinin yapıt karşısında özgür olduğunu, çeviriyi kendi yorumuna göre yapması gerektiğini ileri süren postmodernist kuramların eleştiri süzgecinden geçirilmeleri gerektiğini düşünüyorum.

- İlk önce, bu kuramcıların hemen hiçbiri bir yazınsal yapıt üretmiş değillerdir. Eğer bunu yapmış olsalardı, yıllarını vererek içeriğini kurguladıkları, yoğurdukları, her sözcüğünü, her deyimini tarttıkları yapıtlarına "yaratıcılık" adına "çevirmen kararları"yle "müdahale" edilmesine ilk önce kendileri karşı çıkarlardı.
- Eco gibi postmodernist kuramlar üzerine düşünmüş gerçek yazarların görüşleri bu açıdan örnek alınacak niteliktedir.
- Çevirmenin, ilke olarak ve mantık gereği, yazılı / sözlü hiçbir alanda çıkış metnini kendi siyasal, dinsel, yasal, ekonomik, tarihsel, filozofik, dugusal…….. görüşüne göre değiştirmesi, metinlere sansür uygulaması, "yaratıcı" "karar"larla metin aralarına metinde var olmayan amaçlı düşünceler katması / metinlere tümceler, hatta bölümler eklemesi ya da çıkartması / okuru ya da dinleyiciyi doğru bilgilendirmekten kaçınması, eksik bilgilendirmesi, yanlış yönlendirmesi düşünülemez. Çevirmen yazınsal yapıtlarda biçimi de korumakla yükümlüdür. Çevirmen ancak bu yükümlülüklere uymadığında kınanmalı ve sorgulanmalıdır, o da yasal düzlemde değil, etik düzlemde. Çevirmene yöneltilebilecek tek suçlama bu olabilir.
- Yargının bir çevirmeni bir yazılı metni ya da bir konuşmacının sözlerini "eşdeğerli" olarak aktardığı için suçlayabileceği düşüncesi çevirmenlik kavramına ve mantığa aykırıdır.
- Çevirmene yasal sorumluluk yüklemek isteyenlerin amacı düşünce ve anlatım özgürlüğünü bu yolla da denetim altına almaktır.
- Adları yukarıda verilen ve bu durumun bilincinde olan dernekler ve örgütler, "Tercümana zeval olmaz!" kampanyasını, konuyu dağıtma ve sürüncemede bırakma oyunlara düşmemek için, ilk aşamada, Ceza Kanununda var olan çevirmen aleyhindeki maddeye / maddelere yöneltmişlerdir.

Tercümana zeval olmasın.

Ek 6 Kampanya Tartışmaları Vesilesiyle Çevirmenin Ülkemizdeki Reel Konumu Üzerine Bazı Notlar

Mevcut Duruma ve Stratejimize Dair Bir-İki Gözlem

Savcılarımız ve hakimlerimiz geçen sene sonlarında postyapısalcı çeviri kuramları alanında yoğun bir kurs mu gördüler de çevirmenin aslında "şeffaf ve görünmez bir aracı" falan değil, metni çevirmeye "karar" (kilit kelime bu, döneceğiz kendisine!) verdiği andan itibaren aktif bir özne konumunu alan ve bu aktif konumunu "çeviri süreci" içinde her aşamada ferah ferah sürdüren bir yaratıcı, yani (işin içine işleme eser falan gibi gereksiz nitelemeler sokmadan) düpedüz bir "eser sahibi" olduğuna kani oldular diye ironik bir soru sorası geliyor insanın. Zira, neredeyse 70'li yılların sonundan beri pek sık rastlanmayan çevirmen yargılamaları bu sene içinde fena halde diriltildi.

2006 yılı içinde Eylül ayına kadar üç ayrı kitabın çevirmenleri hukuki soruşturmalara konu olunca (ayrıntılar ÇEVBİR'in ilk hazırladığı metinde yer alıyor) biz de Türkiye'de kitap çevirmenlerinin bir araya geldiği bir meslek örgütü olarak üzerimize düşen görevi yapıp bu

işe bir son vermek amacıyla bir kampanya başlatma kararı aldık İnternet üzerindeki platformumuzda yoğun bir tartışma yaptıktan sonra. Aradan geçen sürede bu üç kitabın çevirmenleri de bu süreçten bir şekilde kurtuldular. Birisi hakkında yazar Türkiye'de olduğu için takipsizlik kararı verildi, diğerleri beraat etti (ama her iki beraat kararında da asıl sorumlunun "çevirmen" olduğu özellikle vurgulandı). Bunda bizim kampanyamızın pek bir etkisi olduğu vehminde değiliz. Konjonktür hazretleri şu sıralarda çevirmenleri hapse atmanın pek iyi bir fikir olmadığını fısıldamış olmalı muktedirlerin kulaklarına. "Şimdilik çevirmenleri yalnızca korkutmak, mahkeme tehdidiyle iyice bir sindirip her birini kendi kendinin savcısı ve sansürcüsü haline getirerek sakıncalı kitaplara zinhar el atmamaya ya da sakıncalı olabilecek yerlere gerekli muameleyi yapmaya alıştırmak yeter" demiş olmalı. Aynı taktik, bilindiği gibi, yazarlar üzerinde de deneniyor; bizim yazarları sakıncalı konular hakkında yazamayacak, çevirmenleri de yabancı yazarların aynı konular üzerindeki veya etrafındaki kitaplarının bütününü veya yakıcı cümle ve tabirlerini çeviremeyecek (ya da "yaratıcılıklarını" teşvik ederek sakıncasız biçimlerde çevirecek) duruma getirmek için mahkemelerde süründürme tehdidi Demokles'in kılıcı gibi başlarının üzerinde tutuluyor. Nitekim geçtiğimiz haftalarda da iki çevirmen hakkında daha hukuki kovuşturma başlatıldı (bkz. http://www.bianet.org/php/yazdir.php?DosyaX=../2006/12/18/89142.htm). Bunun ardında ciddi bir kararlılık olduğu, bunun ifade özgürlüğünü kısıtlama yolunda yeni geliştirilmiş bir strateji olduğu anlaşılıyor.

Buna aynı kararlılıkla ve özgül bir stratejiyle acilen cevap vermek gerektiği açıkça ortadaydı. Biz de bunu yaptık, yapmaya çalışıyoruz: Türk hukukunda çevirmenin konumunu tanımlayan yegane yasa olan ve çevirmen lehine birçok olumlu ve gerçekçi hüküm içeren Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'nda çevirmen haklı olarak işleme eser sahibi olarak tanımlanırken, daha eski tarihli Basın Kanunu'nun 2. Maddesinde bu nitelemeye yer verilmeksizin çevirmen "eser sahipleri" arasında sayılıyor ve şu anda yazarları yargılayamayınca çevirmenleri yargılamak için başvurulan madde de bu. İşin aslına bakarsanız, bunun çok daha önce çevirmenleri de bünyesinde bulunduran meslek birlikleri, dernekler vs. tarafından gündeme getirilerek değişiklik talebinde bulunulması gerekirdi, ama her zaman ikincil unsur durumunda olan kitap çevirmenlerinin sorunlarına yoğunlaşmaya bir türlü sıra gelmediği için bununla da ilgilenilememiş olmalı (Bunu kimselere dokundurma falan yapmak için söylüyor değilim, hakikaten yazarların, yayıncıların, teknik çevirmenlerin vs. de çözüm bekleyen çok fazla acil sorunu var. Zaten biz de o yüzden ayrı bir örgütlenmeye gitme ihtiyacı hissettik, en başta hiç de bir örgüt de biz kuralım gibi bir derdimiz olmadığı halde.) Neyse, sonuç olarak yasa maddeleri arasındaki bu uyumsuzluğu lehimize kullanılmaya çok müsait bir fırsat olarak görerek kurduk biz de stratejimizi. Neredeyse daha kurulur kurulmaz Terörle Mücadele Yasası'nda yapılması istenen değişikliklere, ifade özgürlüğüne getirilmek istenen kısıtlamalara karşı çıkarak, gazeteci, yazar ve yayıncıların meslek örgütleriyle birlikte Sayın Cumhurbaşkanı'na yasa tasarısını iade etme talebinde bulunmuş olduğumuz, olumlu bir sonuç da elde etmiş olduğumuz için bu hep birlikte hareket etme ve ortak sorunlarımıza çözüm bulma kararlılığımızı ilgili bütün meslek kuruluşlarıyla birlikte sergileme yoluna bu kampanya sırasında da başvurduk. Bundan sonrası için de yazarlar, gazeteciler, yayıncılar, hukukçular vs. gibi kesimler de bir bütün olarak düşünce ve ifade özgürlüğüne sahip çıkan, meşhur 301. Madde dışında yasalarımızda bu özgürlükleri keyfi sınırlamalara tabi tutma potansiyeli taşıyan birçok maddeye de karşı kampanyalar düzenledikleri takdirde bunlara da katılacağımızı, destek vereceğimizi vurguladık. Zaten gerek sitemizde yer alan ilk metin gerekse daha geniş bir kesimle birlikte hareket ederek imza attığımız metinler de önyargısız bir gözle okunduğu zaman bu özgürlüklerden yana tavrımızın bunlarda da ifade edilmiş olduğu açıkça ortadadır. Ama bu kampanyada başka bir şey, daha mütevazı ve daha çabuk sonuç alma olasılığı olan

ve evet bir bakıma "pragmatik" bir şey yapıyoruz. (Tanıl Bora'nın Birikim'in son sayılarında başlattığı "iyi sol pragmatizm" pratiği çerçevesi içinde değerlendirilebilecek bir şey belki de)

Eleştiriler

Ama nedense bizden sürekli diyet ödememiz, bu özgürlüklerden yana olduğumuzu her aşamada vurgulamamız isteniyor. Kimselere böyle bir diyet ödeme borcumuz yok! En baştan beri bizi neredeyse bencillik yapmakla, "çevirmenler yargılanmasın" dediğimiz için çevirmeni kişiliksizleştirmek, basit (ve korkak, yaptığı işin sorumluluğunu yüklenmekten aciz) bir aracı konumuna indirgemekle suçlayan, "hımm demek yazar, yayıncı yargılansın diyorsunuz" diyen eleştirilerin ardı arkası kesilmiyor. Kendi aramızdaki tartışmalarda da bu konu uzun uzun gündeme geldi, meslek örgütleri arasındaki yazışmalarda da; şimdi de özellikle üniversitelerin çeviribilim bölümlerinde dersler veren dostlarımız da hissettikleri hoşnutsuzluğu kendilerine saklamayıp bizlerle paylaşmaya çalışıyorlar sitemize gönderdikleri yazılarla. Öncelikle bu tavırları için kendilerine teşekkür ederiz. Ama özellikle Sayın Meral Camcı'nın yazısında çizdiği, Sayın Alev Bulut'un da kısmen katılır gibi göründüğü tasvire şiddetli itirazlarım var. Bu yazının geri kalan kısmı da esasen Sayın Camcı'nın yazısıyla ve çeviribilim bölümlerinde neredeyse bir doxa halini almış olan belli kanaatlerle polemik niteliğinde olacak.

Şimdi pek de yenilir yutulur cinsten şeyler değil o yazıda söylenenler. Önce siyasi ve etik nitelikte eleştirilerle başlayalım: "301. Madde'nin kaldırılmasına yönelik bütünlüklü bir duruş ve çabanın bir parçası olmak yerine şeffaflaşmayı, buharlaşmayı seçmek etik midir?" deniyor; "Bu söylemden tam da yasanın düşünce ve ifade özgürlüğünü kısıtlayan bakış açısına denk düşen bir anlam dahi çıkarsanabilir. Şöyle ki, yazar söylediğinden ve yazdığından sorumludur. Dolayısıyla yargılanabilir. Çevirmen ise nötr aktarıcı olma konumundan dolayı sorumlu değildir ve yargılanmamalıdır" dediğimiz iddia ediliyor; hem herkesin düşünce ve ifade özgürlüğünü savunup hem de çevirmenlerin yargılanmamasını talep etmek bir çelişki olarak görülüyor ("yasa karşısında en azından söylem düzeyindeki duruşun, örgütlenme ve tanınma girişimi ile evrensel etik ve çeviri etiğine çağdaş yaklaşımlar açısından bakıldığında, kendi içinde çelişkiler barındırdığı yönünde bir izlenim" veriyormuş kampanyamız, hatta biraz ileride bir "söylem karmaşası"ndan mustarip olduğumuz söyleniyor) ve yazı şu sözlerle sona eriyor: "...düşüncenin ve ifadenin kısıtlanmasına karşı duralım, ancak bunu çevirmenin şeffaflığı üzerinden değil tam da görünürlüğü üzerinden yapalım, - ki meslekleşmenin ve örgütlenmenin de temel gerekçesi bu görünürlük olmalı - gerekirse yargılanalım ve çevirimizi, kararlarımızı en temel insan hakları ve düşüncenin paylaşımı ve gelişimine katkımız açısından gerekçelendirelim ve savunalım."

Bir İlk Cevap: Entelektüelin Sorumluluğu, Korkunun Gerçekliği

Bu ve benzeri eleştirilere karşı o kadar çok yazdım ki tekrar argüman kurmak yerine, geçtiğimiz günlerde e-posta grubumuzda yeniden alevlenen tartışma üzerine yazdığım bir meylden alıntı yapmamı hoşgörmenizi rica edeceğim. Siyasi olarak şahsen bu kampanyaya nasıl baktığımı iyi özetlediğini düşünüyorum bu meylin. Meral hanımın getirdiği farklı noktalara bilahare değineceğim. Önce o meyli niye yazdığımı anlatmam gerekecek ama (Bütün bu yazışmaları zaten okumuş olan üyelerimizden özür diliyorum):

Tartışma bir üyemizin –kimseden izin almadığım için isim vermeyeceğim- Vatan gazetesinde çıkmış bir çeviride otosansür haberini (http://www.gazetevatan.com/root.vatan?exec=cikolata_detay&hkat=1&hid=10417) e-posta

grubumuza iletmesi üzerine başka bir arkadaşımızın şunu yazmasıyla başladı: "Bu haberi okuyunca çevirmenlerin yargılanmaması kampanyasının ne kadar yerinde olduğunu bir kez daha gördüm. Özellikle çevirmenin tercihini savunmak için yaptığı açıklama çarpıcıydı. Ya ismimi değiştirecektim ya da kitabı diyor. Bu kampanyanın çevirmenleri görünmez kıldığını düşünenler, gerçek görünmezliğin hangisi olduğunu biraz daha düşünmeli bence."

Buna karşılık olarak başka bir arkadaşımız da şunları yazdı: "O kadar insan, özellikle yayıncılar, gazeteciler, romancılar, insan hakları savunucuları yargılanırken veya çeşitli yaptırımlarla karşı karşıya kalırken çevirmen özel olarak korunması gereken bir varlık mıdır? Yazarın, romancının, gazetecinin korunmaya hakkı yok mudur? Çevirmen kendini teknik bir unsur olarak mı kodlamaktadır ki Dostoyevski'nin eserini savunmaktan aciz olsun. Herkes Türkiye'de ifade özgürlüğü için yıllardır uğraşırken, çevirmen kendisi için hiç risk almayacağı bir ortamı nasıl hayal edebiliyor, ben anlayamıyorum. Çok konformist geliyor: Ben işimi yapayım, gerisine karışmayayım gibi bir düşünceden kaynaklanıyor. Herkes işini özgürce yapabilmeli; ayrıca herkesin geçinme sorunu var. Çevirmenin bu tür mücadelelerle görünürlük elde etmesi mümkünken, oto-sansür uygulayarak zaten görünmez hale getirilen kimliğini daha da görünmez kılması onu mesleki olarak yüceltiyor mu? Şunu yapabilir: O eseri çevirmez, olur biter. Ama "Karamozof Kardeşler"i çeviren o kadar arkadaş ceza alırız vs. kaygıların arkasına gizlenerek dünya çapında bir skandala imza atmışlar, paralarını da bir güzel almışlar. Sanıyorum bu meslek etiğiyle bağdaşmıyor. Tamam çevirmen yargılanmamalı, ama kimse de vaad edilen cennete kavuşuncaya kadar oto-sansür yapma hakkını kendinde görmemeli." Ben de bu yazıdaki "çevirmen özel olarak korunması gereken bir varlık mıdır? Yazarın, romancının... korunmaya hakkı yok mudur?" ibaresine sinirlenerek (ve yeni başladığım bu yazıya ara vererek) uzunca bir yazıyla şeytanın avukatlığını üstlendim:

Otosansür elbette çok kötü ve bizim bir meslek örgütü olarak savunmayacağımız, şiddetle eleştireceğimiz bir tutum. Ama çok da insani bir durum bu çünkü korku var temelinde. Herkesten ifade özgürlüğü savaşçısı olmasını bekleyemezsiniz; herkesten mahkeme mahkeme gezmeyi doğal bulmasını, "bedel" ödemeyi göze almasını kim, ne hakla talep edebilir ki? Elbette ki ben dahil buradaki birçok insan gerektiğinde bunu da yapmaktan çekinmeyecektir, ama "ben işimi yapayım, gerisine karışmayayım" diyen birçok insan ve bunu demeye hakları da var. Evet o yargılanma tehdidi sık sık da işe yarıyor, insanları hakikaten korkutuyor, olmayacak "yaratıcılık"lara sevk ediyor.

Halbuki niye işimizi yapmamız bir kahramanlık haline gelsin ki? Çevirmenin de yazarlar ve yayıncılarla birlikte 'kahramanca' yargılanması gerektiğinde ısrar edeceksek bu kampanyayı niye başlattık? (O zaman "ya hep ya hiç" der, hiçbir yazarın, aktivistin düşüncelerinden dolayı yargılanmayacağı o "ütopik" güne kadar bekler ya da şimdiye kadar zerre kalıcı etkisi olmamış o soyut ve genel "düşünceye özgürlük" kampanyalarından bir tane de biz yapardık. Tam da bu sözde-radikal "ya hep ya hiç" tavrı yüzünden kırk-elli yıldır aynı baskı ve korku ortamında yaşıyoruz. Kaldı ki biz yayıncıların, yazarların, gazetecilerin ifade özgürlüklerinin kısıtlanmamasından yana tavrımızı da açıkça belirttik –kimileri bunda çelişki görmeyi başarıyor her nasılsa-, onlar da buna ikna olmuş olsalar gerek ki kampanyamıza bizzat katılarak destek veriyorlar). Ama biz, yargılanma tehdidinin sadece işini yapan insanları otosansüre itmeye ya da işine aslında olmaması gereken bir kahramanlık boyutu katmasına yaradığını, kahramanlara ihtiyaç duyulmayacak bir ortamın daha özgürlükçü olduğunu düşündüğümüz için başlattık bence bu kampanyayı. Bu korku ortamını bir yerinden dağıtmaya başlamak istedik, bu bizatihi ifade özgürlüğü alanı içinde elde edilecek ve çok olumlu sonuçları olacak politik bir kazanımdır. Kimseye özür borçlu değildir. Bu işlerde

böyle böyle kalıcı sonuçlar elde edince de kimseler yargılanamaz hale gelir ve yine kimselerin "profesyonel kahraman"lıkla kariyer yapmasına gerek kalmaz.

Son olarak içimi dökeceğim izninizle: Bu ülkede temel özgürlükler konusunda sittin senedir hala arpa boyu yol gidememişsek, bunun nedeni herkesten kahraman olmasını, herkesten bir "muhalif entelektüel" sorumluluğu ve bilinciyle davranmasını talep edebilme körlüğüdür; birçok siyasi kampanyayı bir "aydınlar kampanyasına" dönüştürüp kendi kendini marjinalleştirme hatasıdır (Sanki özgürlükler sadece entelektüellerin meselesiymiş görüntüsünün yaygınlaşmasına neden olur bu da. Neyse, bu uzun mevzu!) Sadece işini gücünü (ama insan gibi) yapmak isteyen ama fena halde sindirilmiş, korkutulmuş milyonlar var bu ülkede ve dünyanın her yerinde, gerçek entelektüel de bu insanlara "siz korkaksınız, ben sorumluyum, üstünüm, kendimi sizin için kurban ediyorum" diye takaza etmek ve buradan kendine ve kendi gibilere bir kahramanlık payı (ve bir tür iktidar talebi) çıkarmak için değil; onları bu kadar korkutan muktedirlere aklı (ki onları gerektiğinde kendi argüman ve yasalarıyla da bağlayabilme becerisini de içerir bu akıl) ve inatçı duruşuyla dünyayı zindan etmek için çıkar ortaya. Başka kimseler ödemek zorunda kalmasın diye ödüyordur iktidarın illaki keseceği bedeli, üstelik de bunu yapmak zorunda kalmaktan insanlık adına mahcubiyet de duyar solcu olanları (Solcu entelektüel, kazandığı düşünsel becerileri ve ahlaki duruşu, başkalarının mahkum edildikleri hayatlar yüzünden kazanamamış olmasından yani herkesin entelektüel olamamasından kendi adına üstünlük gerekçesi değil, utanç vesilesi çıkaran entelektüeldir), "hadi hep beraber bedel ödeyelim, hepimiz birden yargılanıp hapse girelim" diye değil, "bize bedel ödetmek isteyenleri faka bastıralım, akıllıca direnişimizle etkisizleştirelim de kimse böyle şeyler yüzünden yargılanmasın, kimse benim yapmak zorunda kaldığım gibi kahramanlık yapmasın diye çağrıda bulunur insanlara.

Bildiğim en iyi solcu tanımını bir sağcı, Peyami Safa yapmıştı bir romanında, şöyle bir şeydi mealen: ‘Kimsenin birilerinden yardım alma ve birilerine yardım etme zilletini yaşamak mecburiyetinde olmayacağı bir cemiyet hayaliyle solcu oldum ben."

Politik eleştiriler konusunda diyeceklerim bu kadar; çevirmeni –en azından söylem düzeyinde- etkisiz elemana, basit bir aracıya indirgemiş olduğumuz, "yaratıcı"lığını ve sorumluluğunu görmezden geldiğimiz yolunda, daha cok çeviribilim çevrelerinden gelen iddiaya ise inşallah yarın devam edeceğim yazıda cevap vermeye çalışacağım. Akademisyenlerle aramızdaki verimli olabilecek diyaloğun sürmesine katkıda bulunacağını umuyorum sitede devam edeceğini zannettiğim tartışmanın. Ama gerçek bir diyalog olabilmesi için; çeviri pratisyenlerini ve çevirmen örgütlerini bin yıllık kuramlara takılıp kalmış, kendi faaliyetleri üzerinde dişe dokunur söz üretmekten aciz merciler olarak görmek yerine en başta o kuramların niye bin yıldır ayakta kalmış olduğunu da sorabilmeleri; Derrida-Foucault-Barthes melezi postyapısalcı dilmerkezli söylem kuramlarının başta felsefe olmak üzere sosyal ve beşeri bilimlerin diğer alanlarında maruz kaldığı ciddi eleştirilerin de farkına varıp çeviribilim alanında söylenebilecek son sözü bu ekolün söylediği zannını bir an olsun "paranteze almaları" gerekiyor bence o alandaki arkadaşların".

Burada da bu üstteki yazıda değinmekle yetindiğim kimi noktaları esasen Sayın Camcı'nın yazısı üzerinden geliştirmek istiyorum (Bahsi geçen arkadaş bu yazıya uzunca bir cevap yazdı, elbette isterse buradaki tartışmaya da katılabileceği için argümanlarını artık aktarmıyorum). Bir kere çevirmenlerin hukuken yargılanmamaları gerektiğini, yargılanmalarının yanlış olduğunu savunmakla yazarın ifade özgürlüğünü desteklemek arasında hiçbir çelişki olmadığı gibi, bunlar birbirlerini tamamlayan şeyler. Çünkü "madem yazar yurtdışında, benim yasalarımın onun üzerinde hükmü yok, ben de o zaman çevirmeni yargılarım" anlayışı hukuktaki en temel ilkelerden biri olan "suçun şahsiliği" ilkesine aykırı

en başta. Söylenen şeyin bir "suç" olduğunu bir an için kabullenirsek (ki mesela özellikle azınlık kimliklerine yönelik ırkçı çağrıların, toplumun belli bir kesimine karşı açık şiddet kullanma çağrısında bulunmanın suç kabul edilebileceğini düşünüyorum ben şahsen ideal bir hukuk düzeninde bile. Ama ifade özgürlüğüne nerelerde sınır çekilebileceğini tartışmak bizim işimiz değil bu aşamada. Ama içeriklendirilmemiş, soyut ve genel kalan ifade ve düşünce özgürlüğü savunularının da çoğunlukla etkisiz kalmaya mahkum olduğunu ve zaten kaldığını düşünüyorum), bunun hukuki sorumluluğunun çevirmene yüklenmesi kabul edilebilir bir şey değildir. Çünkü o hakikaten, ilk ve son kertede, sadece söylenen sözü (bazen neredeyse otomatik bir biçimde, bazen de hakikaten yaratıcılığını kullanması gerekerek) aktarmaktadır, kendisine ait bir söz söylememektedir.

Çevirmenin Çevirmeye "Karar Verdiği" Metinle Düşünsel İlişkisi Tek Bir Biçimde mi Kurulur ya da Çevirmenin Öznelliği Yazarınkiyle Örtüşmek Zorunda mıdır?

Şimdi gelelim işin esasına, "çevirmenin bir metni çevirmeye karar verdiği an sorumlu ve aktif bir aktör haline geldiği" tezi etrafında şekilleniyor aslen bu kampanyaya yöneltilen eleştiriler; çevirme sürecinin öncesinde çevirmenin bir metni çevirmeyi (biraz daha pasif söyleyişle) kabullenerek ya da (daha aktif bir biçimde) düpedüz seçerek kendisini de ifade ettiği söyleniyor. Halbuki çevirmen bu "aktarma" işini hangi saiklerle yaptığını kendisi açıkça beyan etmediği sürece bilemeyiz ve sırf bu yüzden bile "ben de dava konusu olan cümle ve fikirleri aynen benimsiyor ve savunuyorum" demediği sürece yargılanması hukukdışıdır. (Fikirlerin yargılanmasının normal olduğunu düşündüğümüz sonucuna varılmasın lütfen hemen buradan.Verili iktidar ilişkileri ağı içerisinde nelerin, neden yargılandığını gayet iyi anlıyor ve anlamlandırabiliyor olsak da bunu "normal" görecek kadar sinikleşmedik çok şükür. Devletçi de değiliz, sürekli yargılanıp yüzde doksan dokuzunda beraat etmenin özgürlük mücadelesinde işe yarayan bir strateji olduğunu zanneden ekole de mensup değiliz –İşe yaramadığı şuradan belli ki otuz/kırk senedir aynı davaları açmakta hiçbir beis görmüyor yargı sistemi- Sadece bizatihi bu ağın içinde inşa edilmiş hukuk sistemi içinde bile çevirmen yargılamanın savunulamayacak bir durum olduğunu vurguluyoruz. "Kasti naiflik" denebilir buradaki tutumumuza ya da stratejimize) Çevirmenin çevireceği metinle kurduğu ilişki sayısız kombinasyonda tezahür edebilir. Ben en belirgin beşi üzerinde duracağım:

1. Çevirmen çevireceği metni kendi seçmiş olabilir, o metindeki fikirlerin ülkenin düşünsel gündemine girmesinin, hiç ya da yeterince konuşulmamış meseleleri ve eleştirel bakış açılarını gündeme getirmesinin faydalı olacağını düşünüyor olabilir. Sözgelimi ben genellikle azınlıktaki şanslı çevirmenlerden olduğum için çevirdiğim kitapların çoğunu kendim seçebildim ve tam da bu nedenlerle seçtim büyük çoğunluğunu. Ama şu nokta çok önemli ve çevirmene etik duruş vaazları verilirken fena halde ihmal ediliyor: mevcut piyasa koşullarında çevirmen bu rolü maalesef gittikçe daha az oynayabilmektedir, sadece ideolojik ve düşünsel misyonlarla kitap çevirenlerin artık çok küçük bir azınlık haline gelmiş olması, inceledikleri alan hakkında normatif etik hükümler vermeden önce, çevirmenin "karar"larını hangi somut koşullar altında verdiğini enine boyuna araştırması gereken çeviri kuramcılarının en başta dikkate alması gereken bir vakıadır. Bu "piyasa"nın tasvirine daha ayrıntılı olarak döneceğiz.

2. Metni, bütününü sevmediği, hoşlanmadığı, bazı fikirleri kendisini çok rahatsız ettiği halde başka bir şeylerinden hoşlanarak, onları önemseyerek, yani sonuçta kendi seçerek de çevirebilir bir çevirmen. Mesela eşim Durrell'ın bir romanını, kendi isteyerek çevirmişti, ama içinde Türkler hakkında ettiği düpedüz ırkçı laflardan da hiç hoşlanmamıştı, ama onları elbette sansürlemedi, o sıralarda romanlara dava açma adeti unutulmuş olduğu için bir şey

olmadı, ama olsaydı ve o da "yahu roman yargılanır mı, siz ne yapıyorsunuz?" demenin yanı sıra bir de birey olarak kendi fikrini ortaya koymak üzere "ben bu fikirlere hiç katılmıyorum ki zaten" deseydi sorumsuzca mı davranmış olurdu? Bu bir edebiyat metni olduğu ve zaten en başta yargılanması kamuoyunca bile yadırganabileceği için bir örnek daha vereyim bir sonraki maddede. Kamuoyunun ve mesela Sabri Gürses gibi çevirmen arkadaşların bile (maalesef) pekala da yargılanabileceğini düşündüğü siyasi metinlerden gidelim.

3. Metin çevirmene sipariş edilmiş olabilir ve çevirmen de kitabın bazı bölümleri kendisine çok ters gelse de yazarı, kitapta öne çıkan asıl meseleyi vs. önemsediği için çevirmeyi kabul edebilir. Chomsky'nin yargılanan kitabını, özellikle medya eleştirisi alanında getirdiği yaklaşımı ve örnekleri çok önemsediğim için pekala ben de çevirebilirdim, zaten daha önce de iki metnini çevirmiştim. Ama o kitapta Türkiye'deki Kürt meselesi hakkında dile getirdiği tespitlerin önemli bir kısmına hiç ama hiç katılmıyorum, hatta orada geliştirilen, daha doğrusu yansıtılan bakış açısının düpedüz meselenin çözümsüz kalmasına katkısı olduğunu düşünüyorum. Ama bütün bunlara rağmen, elbette metne hiçbir sansür uygulamadan, beğenmediğim yerlerini kesip kırpmadan, eski çevirmenlerimizin çok sık yaparak okurları bunalttığı gibi durmadan "ben buna katılmıyorum, zaten burası gereksiz" falan diye şerhler falan da düşmeden çevirirdim elbette.** Çevirmen olarak da yargı aşamasına gittiğimde Chomsky'nin, tıpkı Türkiye'deki herkes gibi bu fikirleri savunmaya hakkı olduğunu, fikirlerin yargılanmaması gerektiğini özellikle belirttikten sonra kendi öznelliğimi ortaya koyar ve yargı konusu fikirlere hiç mi hiç katılmadığımı, yanlış bulduğumu mutlaka söylerdim. Eleştiri hakkına sahip çıkmak başka bir şey, eleştirinin içeriğine sahip çıkmak, çevirmenin eleştirellik ve öznellik kapasitesini yazarınkiyle özdeşleştirmek başka. Çevirmenin her çevirdiği metnin arkasında aynı şekilde durması gerektiğini söyleyenler, çevirmeni kendine ait fikirleri ve kendine ait bir eleştirelliği olamayacak bir derekeye indirgemiş olmuyorlar mı?

4. Ya da evet, korkunç ama gerçek, sırf fena halde paraya ihtiyacı olduğu için normalde çöp muamelesi yapacağı, değil çevirmek normalde okumayacağı metinler bile çevirebiliyor belli durumlarda "muhalif" bir çevirmen de. Bu metinler de akla hiç gelmeyecek –çevirmenin önceden savcı da olması gerektiğini kimse söyleyemez herhalde. Devlet de bizden tam bunu istiyor üstelik- "suç" unsurları içerebilir, ama o durumda metni savunmak hiç ama hiç içinden gelmeyebilir çevirmenin.

5. Son olarak, kendisinin ahlâki ve siyasi olarak hiç katılmadığı fikirlerle dolu metinleri de çevirebilir "belli bir amaç ve işlev dahilinde", mesela "hasmımızı tanıyalım" diyerek. Bunu kabul etmiş zaten Camcı da: "Bir kez daha çevirmenin fikren karşı olduğu metinleri de belli bir amaç ve işlev dahilinde çevirebileceği, özellikle karşıt- örneğin ırkçı, ya da şiddet yanlısı metinleri- güçlerin maskesini düşürmek amacıyla ya da istihbarat servislerine yapılan çevirilerin farklı bir yerde durduğunu belirtmek isterim." Ama hemen ardından şunu eklemiş: "Etik açısından sorunsallaştırabileceğimiz nokta ise uzman, bilinçli ve donanımlı çevirmenin fikren katıldığı, çeviri yaptığı ortamın baskın ya da genel geçer kabul gören norm ve kuralları dışında ve erek kültürde, toplumda alımlanma sürecinde, kalıplaşmış düşünceleri değiştirmeye, geliştirmeye, en azından sarsmaya hizmet edeceğini bilerek ve görerek yaptığı- iletişim uzmanı ki her iki kültüre ve dile hakim çevirmen tanımımız bunu gerektirir- giriştiği bir çeviride "ben çevirmenim, yazılanlar yazarı bağlar" türünden bir savunmadır."

Buradan devam edelim. Sayın Camcı'nın kafasında son derece ideal ve normatif bir çevirmen şeması var ve bu şemanın pratik hayatta, hayatlarını çeviri yaparak kazanmaya çalışan çevirmenlerin durumuyla neredeyse hiçbir alakası yok.

"Yapıyorlar, Ama Bilmiyorlar" ya da Hubris

Çevirmenin fiilen neleri nasıl, kimlerle muhatap olarak yaptığını, kendi işini nasıl anlamlandırdığını ve bu anlamlandırma ve yapma tarzlarının zamanla nasıl değişebildiğini incelemekten bıkıp, çevirmene neleri, nasıl ve hangi ahlâki saiklerle yapmaları gerektiğini söylemeye mi başladı çeviribilimciler? İlk dönemlerin misyoner-antropologlarının inceledikleri "ilkel" kavimlere "yahu niye tapıyorsunuz bu ilkel 'sadakat' putuna?" demesi gibi bir şey oluyor bu. (Halbuki iş yapılan çevirilerin niteliğinin, yeterliliğinin –biz cahiller "iyiliği ya da kötülüğü" diyoruz ya hani, onların- tartışılmasına gelince, bunları değerlendirmeye yardımcı olacak ölçütler geliştirmekten mümkün olduğunca –bazen benim de haklı bulduğum gerekçelerle de olsa- kaçınıp "betimleyici" yaklaşımı savunan, "norm" geliştirmek bizim işimiz değil diyen bir eğilim hakim çeviri kuramcılarına.) Şimdiye kadar, Faulkner'dan Dickens'a, Rushdie'den Cortazar'a, değme çevirmenin yaklaşmaya korktuğu yazarlardan –tek bir satırını sansüre uğratmadan (çoğunun redaksiyonunu ben yaptım da oradan biliyorum)- 30 kusur kitap çevirmiş ve bu çevirilerle okurlar nezdinde saygın bir yer kazanıp tam da çeviri kuramcılarının istediği gibi bir "imza" haline gelmiş olan Aslı Biçen'e çevirmenin sorumluluk, görünürlük ve yaratıcılığını hatırlatmaya kalkmaya, bir tür "yanlış bilinç" atfetmeye, yani işini iyi yapıyor belki ama ne yaptığını yanlış anlatıyor demeye varıyor bu tavrın sonu da (Marx'ın klasik ideoloji tanımı: "Yapıyorlar ama bilmiyorlar...". Halbuki Zizek "biliyorlar ama yine de yapıyorlar" diye tanımlamayı tercih ediyor son dönemlerdeki ideolojik tavır alışları. Gerçi o bunu yaygınlaştığını tespit ettiği "sinik" ideolojiyi tanımlamak için kullanıyor, ama burada bizim için önemli olan inceleme konusu edilen insanlara otomatik bir "bilmezlik" atfetme tavrının artık pek de geçerli sayılamayacağına işaret etmek). Burada üstten alan bir tavır, bir tür hubris seziyorum ben kendi hesabıma. Elbette herkes gibi Aslı Biçen de eleştirilebilir, bu kampanyayı yaptığımız için biz de eleştirilebiliriz. Ama bizi asıl rahatsız eden ve çeviri pratisyenleriyle akademisyenleri arasında sağlıklı bir iletişimin serpilmesini engelleyen, diyalog olması gereken bir etkileşimi tek-yanlı bir "öğretme" ilişkisine indirgeyen şey, akademisyenlerden sık sık, yaptıkları hakkında düşünebilme yeteneğinden aciz, düşününce de ısrarla bin yıllık teraneleri ("sadakat", "aracılık", "şeffaflık" vs.) tekrarlayan, ne kadar da yaratıcı bir iş yaptıklarının bile farkında olmayan ve bu yüzden de eğitilip en son kuramlardan feyz almaya şiddetle muhtaç olan kafasız işçiler muamelesi görmemiz. (Bu kuramların sorunlarına dipnotta işaret etmeye çalıştım, artık ayrıca değinmeyeceğim) Sonraki dönem (misyoner olmayan) antropologları "yaban düşünce", sosyal bilimcileri de "tacit knowledge", "örtük bilgi" diye bir kavram üretmişlerdi; araştırdıkları halk ve kavimlerin de araştırmacıların kendisinin başvurduklarından farklı ama yine de çok incelikli kavramsal aygıtları, kendilerine özgü bir "bilme" tarzları olduğunu görüyorlar ve bu bilgiye de hak ettiği saygıyı gösteriyorlardı. Akademisyen arkadaşlarımızdan en azından bu tür bir saygı görmek istemek çok mu aşırı bir talep?

İdeal Konum vs. "Piyasa"nın Mevcut Durumu

Çevirmenlerin durmadan birtakım bilinçli "karar"lar aldıkları, mevcut kapitalist piyasa koşullarına rağmen çevirmenlerin sık sık "arkasında durabilecekleri, savunabilecekleri" metinleri çevirebildikleri gibi dogma niteliğindeki varsayımlarını sıkı bir sorgulamaya tutmak gerekiyor çeviribilimcilerin. Önce Türkiye'de hangi "piyasa"nın içinde olduğuna bakalım çevirmenlerimizin:

Artık çevirilerin çok büyük bir kısmı yayınevleri ve editörler tarafından herhangi bir çevirmene sipariş ediliyor; üstelik daha korkuncu, çevirmenin o kitabı çevirecek birikim ve donanıma sahip olup olmadığına bile bakılmaksızın, sadece maliyeti düşürmek kaygısı

gözetilerek dağıtılıyor çevrilecek kitaplar; çevirmende aranan en önemli vasıf "ucuza çalışması" olunca piyasayı sadece harçlık kazanmak için çeviri yapan insanlar sarıyor. Bu sömürü mekanizmasına alışan yayıncılar çevirmenlere yapılacak işin kabasını alan otomatlar muamelesi yapmaya alıştıkları için, bu işi ciddiye alan, kendilerini Joyce'un güzelim deyimiyle "dışarıdaki kirli hayat gelgitine karşı bir dalgakıran" gibi gördükleri kültür alanında çeviri yaparak var etmek isteyen, kitap çevirmenliğin mesleği olmasını isteyen iyi niyetli ve yetenekli birçok çevirmen adayına da aynı muameleyi yapıyorlar. Emeklerinin karşılığı çok düşük ücretler veriyor, onu da asla vaat ettikleri zamanda vermiyor, çevirileri üzerinde keyiflerince kalem oynatma ve neler yaptıklarını çevirmene asla göstermeme, ondan onay istememe hakkını kendilerinde görüyorlar. Bu çarkın dışında kalmayı başarmış, yaptığı işin kalitesine ve çevirmenle kurduğu ilişkiye de özen gösteren yayınevlerinin sayısı çok az olduğu için de meslek hayatlarının büyük bir bölümünde bu tür muamelelerle karşılaşıyor çevirmenlikte ısrar edenler. Büyük çoğunluğu bu muameleler karşısında çeviriden vazgeçtiği için değil bir meslek etiği bir meslek bilinci bile geliştirmeye fırsat bulamıyor çoğu çevirmen.

Üstelik en çok da aynı dünyagörüşünü ya da ideolojiyi paylaştıkları (daha doğrusu, çoğunlukla paylaştıklarını sandıkları) yayıncılar tarafından sömürülüyor çevirmenler ve çevirmen adayları. "Dava"ya ya da "Büyük harfli Kültüre hizmet" adı altında çok büyük çoğunlukla kendi seçmedikleri, ama "bilmemne abi ya da abla önerdiğine göre iyidir, önemlidir" diyerek bir heves girişip çoğunlukla hayalkırıklığına uğradıkları, bazen çevirmenden ciddi bir deneyim ve birikim talep ettiği için altında ezildikleri (böylece okurun da hiçbir şey anlamamasını garantiye aldıkları) metinleri ya üç kuruşa (onu alabilenler de şanslı olanlar) ya da düpedüz bedavaya çeviriyorlar. Yayınlanan çeviri kitapların çok ciddi bir miktarının bu şartlarda üretildiği bir piyasa ortamının varlığını hiç göz önünde bulundurmadan, kafadaki ideal bir şemadan, bir "olması gereken"den hareket ederek çevirmenden her koşulda "çevirdiği kitaba sahip çıkmasını", "etik bir tavır alıp gerekirse yazar adına da yargılanmayı göze almasını" talep etmek ne kadar gerçekçi ve adil acaba? Bu sistematik bile sayılabilecek koşulların hiçbirini dikkate almayan bir etik çağrısının bir anlamı olabilir mi, hatta daha ileri gideyim, etrafına bu kadar kör bir etiği savunmak etik sayılabilir mi acaba? Çalıştığı piyasada aktif bir özne olarak varolabilmenin neredeyse bütün koşulları elinden alınmış çevirmene, neredeyse alay eder gibi, "hadi aslanım, sen aslında basit bir aktarıcı değil, ağır ahlaki ve hukuki sorumlulukları olan yaratıcı bir öznesin. Git kahramanca yargılan yazar yerine de düşünce özgürlüğü mücadelemizin bayrağı yükselsin" demek gibi bir şey olmuyor mu bu?

ÇEVBİR'in Aristocu Etiği Açısından Kampanya

Bu bakımdan biz ÇEVBİR'de en baştan beri, soyut normlara bağlılığı vazeden Kantçı bir etik anlayışını değil, etiği hayatın bütünü içinde değerlendiren, bir yaşama pratiği olarak gören Aristocu etik anlayışını benimsedik, denebilir. Yani, belli değerlerin kişiliğin ayrılmaz bir parçasına dönüşüp yerleşik erdemler haline getirilebilmesi için reel hayatın içinde bunları kolaylaştıran düzenlemeler yapılmasını daha fazla önemsedik. Bir e-posta platformu olarak faaliyete başladığımız ilk andan itibaren yukarıda bahsettiğimiz koşullara karşı savaş açtık, genç çevirmenleri nelerle karşılaşabilecekleri konusunda uyardık, hakları yenen, daha doğrusu hiçe sayılan çevirmenlerin haklarını hep birlikte aramaya çalıştık, dayanışmayı öğrendik, çevirmenliği kamuoyu nezdinde saygın ve "görünürlüğü" olan bir meslek haline getirebilmek için kalitenin mutlaka arttırılması gerektiğinde, bunun için de herkesin yapabileceği işin altına girmesi gerektiğinde ısrar ettik, salt kuralcı ve hukuki bir kalıba takılıp "siz eser sahibisiniz, kimse sizin çevirinizin tek kelimesini değiştiremez siz istemedikçe" demekle yetinmedik, "sizin çevirinizi olduğu gibi yayınlayacak yayıneviyle

çalışmayın, sizler hatalar da yapabileceğinizi en baştan kabul edecek ve öğrenmenin iktidar yarıştırmaktan daha önemli olduğunu anlayacak olgunluktasınız" dedik. Önce doğru dürüst iş yapılabilmesinin koşullarını yaratmaya çalıştık özetle bir etik ithal edip vazetmeden önce. Ayrı ayrı etik başlığı altına giren birçok şey konuştuk kendi aramızda, ama ilginçtir, çoğunlukla "bunlar çevirmen etiğinin uyulması şart normlarıdır" lafı pek geçmedi, zaten koşullar yavaş yavaş iyileştirildiğinde, iyileşmesi için hep birlikte mücadele verildiğinde, birlikte sürdürdüğümüz tartışmalar, çalışmalar içinde kendiliğinden yaygınlaşacak pratikler olarak kavradık bu başlıkları. Norm vazetmeden önce normların sahiden yaşayabileceği koşulları hep birlikte yaratma mücadelesi vermeyi önemsedik. Etikten bahsetmenin "anlamlı" olabilmesi için sorumlulukları kadar hakları da olan ve bunlara örgütlü olarak sahip çıkan özneler yaratmak gerekir çünkü.

2006 yılı çevirmenlerin başına ekstra bir bela getirince, çevirdikleri metinler için birer birer yargılanmaya başlayınca da tereddütsüz "çevirmenler yargılanmasın" kampanyamızı başlattık. Çünkü yargılanmaktan, halk deyimiyle "mahkemelere düşmekten" korkmanın yaptığımız işi insanca ve doğru dürüst yapma koşullarını iyice zorlaştıracağını, çoğunluğu yukarıda tasvir edilen durumda olan çevirmenleri belli metinleri ya hiç çevirmemeye ya da önceden sansürleyerek çevirmeye itebileceğini biliyorduk. (Tabii bizi hep ikincil konumda bırakan yazarlara, hakkımızı yiyip duran yayıncılara da gıcıktık. Onları istedikleri kadar yargılayabilirlerdi□) Hukuk kılıfına sokulmuş baskı korkusunun hüküm sürdüğü yerde, tam anlamıyla çevirmen etiğinden falan bahsedilemeyeceğini düşünüyoruz çünkü, aynı Aristocu anlayışla. Önce çevirmenlerin böyle şeylerden korkusu kalmasın ki biz de yaptıkları yaratıcı "değişiklikleri", "karar"larını sorgulama hakkını, onları üzerinde anlaşılmış bir etiğe çağırma hakkını kendimizde bulalım, onları normlara uymaya gönül rahatlığıyla çağıralım, dedik. En başta da dediğim gibi, hiçbir zaman bunu ifade özgürlüğünden ayrı bir çerçevede de düşünmedik, bunun bu alan içinde elde edilmiş müthiş bir kazanım olacağını biliyorduk. Yiğit Bener'in benim kampanya hakkındaki fikirlerime de çok büyük ölçüde "tercüman olan" yazısında çok güzel ifade ettiği gibi "çevirmenin haklarını ve hukuki masuniyetini savunmak bütün dünya yazarlarının ifade özgürlüğünü savunmaktı çünkü."

Eleştiriler Hakkında Son Bir-İki Söz

Bu arada eleştiriler karşısındaki tavrımız hakkında bir iki söz edeyim: Bizim eleştiri almak ve bu eleştirileri de yaymak konusunda bir kompleksimiz olmadığı zaten sitemizde yer alan yazıların çoğunluğunun kampanyamıza eleştirel bakan metinler olmasından da anlaşılıyor. Doğası itibarıyla eleştiriyle beslenen meslekler icra ediyoruz: Çevirmenlik, yazarlık, akademisyenlik ancak eleştiri özgürlüğünün üzerine titrenmesi sayesinde hayatiyet kazanan ve sözün kötü anlamıyla "meslek" olmaktan ancak bu sayede kurtulabilen faaliyetler: O yüzden buradaki ve başka platformlardaki tartışmalara katılıp bizleri eleştiren arkadaşlara teşekkür ediyoruz. Bu eleştirilere tahammül etmekle ve mümkünse cevap vermekle mükellefiz. Yiğit Bener'in yazısıyla benim bu yazım da bu cevap verme mükellefiyetini yerine getirme yönünde çabalar. Bu yazılarda eleştirdiğimiz fikir sahiplerinin de eleştiri nesnesi olduklarında aynı tahammülü göstereceklerinden eminim. (Araştırmacılar özne konumundayken birden araştırma-eleştiri nesnesi konumuna geçmekten pek hoşlanmazlar gerçi ama olsun). Kıyasıya eleştiren, kıyasıya eleştirilmeyi de göze alır. Bizi eleştiren arkadaşların iyi niyetinden şüphemiz yok, sanırım onların da bizim iyi niyetimizden şüphesi yoktur. Ama şunu söylemeden edemeyeceğim: Hem "çevirmen de yazar gibi yargılanmalıdır gerekirse, onun ne ayrıcalığı var ki yazara, yayıncıya göre" –sanki bu bir ayrıcalık meseleymiş gibi- deyip hem de yine de bu kampanyayı özü itibarıyla savunduğunu iddia edenleri anlamakta zorluk çekiyorum. Sabri Gürses'i daha iyi anlıyorum, çünkü o açıkça son zamanların gözde korkusu pedofiliyi gündeme getirerek falan "çevirmenler

yargılanmalıdır elbette" diyor ve bu kampanyaya bütünüyle karşı. Yeri gelmişken bu pedofili konusundaki şahsi fikrimi de söyleyeyim: Açıktan açığa pedofili propagandası yapmak, bu tür metinler yazmak ya da yine propaganda amacıyla -ama mesela bilimsel veya hukuki inceleme amacıyla değil- çevirmek bence ifade özgürlüğüyle ilgili değil doğrudan başka bir insanın, üstelik de kendini koruyamayacak durumda olan bir insanın beden ve kişilik bütünlüğüne yönelik iğrenç bir şiddeti savunmaya yönelik "adi" bir suçtur, tıpkı açıktan açığa tecavüz ve cinayet propagandası yapan metinleri yazıp yine propaganda amacıyla çevirmek gibi. (Bu arada mesela bir Lolita pedofili propagandası yapmaz, zaten bir sanat eserinde bir şeyin propagandasını yapmak fikri Nabokov'u tiksindirirdi.) Yani konumuzla alakası yoktur, biz somut insanlara karşı değil "devlet" gibi, "Türklük" gibi soyut kavramlara karşı işlenen "suç"larla (!) ilgileniyoruz. Ama Sabri devleti de "korumak" lazım yazarın, çevirmenin şerrinden, diye düşünüyor ki temel ayrım noktamız burası, pedofili falan değil. Zaten bir konu tartışılırken hep en uç örnekleri vermek (işkencenin insanlıkdışılığından bahsedilirken "ama diyelim ki bir kişiye işkence edip gerekli bilgiyi alırsanız yüz kişinin hayatı kurtulacak, o zaman ne olacak?" gibi örneklerle tartışmayı bitirmeye çalışmak), kusura bakılmasın ama, statükocu ve devletlû bir polemikçiliğin alameti farikasıdır.

Son olarak burada kampanyaya yönelik tereddütlerini dile getiren Alev Bulut hanımın şahsında ÇEVBİR'e girip çevirmen arkadaşlarıyla dayanışmanın kuramlardan çok daha önemli olduğunu düşündüğünü kanıtlamış olan ve çekinceleri ve eleştirileri ne olursa olsun kampanyanın faydasına inanan, aynı anda hem aktif olarak kampanyaya katılıp hem de kendi fikirleri doğrultusunda eleştirilerini ileten, bizleri samimiyetle uyaran akademisyen arkadaşlarımıza özellikle teşekkür etmek istiyorum. Onlar çeviribilimcilerle çevirmenler arasında başka türlü ve sahici bir diyaloğun da mümkün olduğunu gösteriyorlar bize.
*Sitemizdeki bütün yazılarda olduğu gibi bu yazı da bir kurum olarak ÇEVBİR'in değil, sadece yazarının görüşünü yansıtmaktadır. Bu polemik yazısını ÇEVBİR Yönetim Kurulu Başkanı sıfatıyla değil, yıllardır eleştirel kuramsal metinler çevirmiş ve seçip yayınlamış bir çevirmen ve editör sıfatımla yazıyorum.

** (Çok uzun bir dipnot olacak bu, şimdiden belirteyim) Sabri Gürses çevirmenin pekala da bütün bunları yapabileceğini savunuyor şu yazısında: http://ceviribilim.com/?p=55 Çevirmenin özneliği, aktifliği vurgusunu düpedüz sansür savunusuna vardırmak benim aklımın alabileceği bir şey değil; ama çevirmenin aktarıcı yanını sıfıra indirip "yaratıcılığı"nı mutlaklaştırmanın varabileceği noktayı göstermesi bakımından dikkate değer ve üzerinde düşünülmesi gereken bir tavır bana kalırsa. Ben, mesela Dostoyevski'nin, Montaigne'in, Balzac'ın ya da Althusser'in metinlerini, her ne kadar kaçınılmaz olarak çevirmenin yeterliliğinin, birikiminin, Türkçe yeteneğinin, erek kültürdeki algı kalıplarının vs. filtresinden geçerek geliyor olsalar da, onlara "sadık" kalan, onların metinlerini aklına estiği gibi kesip kırpmayan ve sürekli kendi fikir ve kanaatlerini kasten araya sokmayan, yorum ve söyleyiş özgürlüğünü suistimal etmeyen çevirmenlerin kaleminden okumak istiyorum, eninde sonunda o yazarların "kendilerini" okuyacağım zannıyla kitaba para veriyorum bir okur olarak çünkü. Hemen akla gelen örnekleri sıralarsam: Hakkı Süha Gezgin'in, Sabahattin Eyüboğlu'nun (metni keyiflerince kısaltarak) Cemil Meriç'in, Murat Belge'nin (metni şerhe boğarak) -ki her biri çok önemli entelektüeller ve aslında gayet ehil, Türkçe cambazı, yaratıcı çevirmenler, ama o kitaplarda "yaratıcılığı" fazla abartmışlar- yukarıda adı geçen yazarların kitaplarında o denli "görünürlük" kazanmaya hakları yoktu mesela. Çevirmenin kitapla ilgili önemli bir diyeceği varsa, kitapla kendi öznel ilişkisini, çeviri sürecini vs anlatmak istiyorsa –ki bunlar çok önemli ve gerekli de olabiliyor herkesin teslim edeceği üzere- bunun meşru yeri önsöz ya da sonsözlerdir; metnin göndermelerinin ortalama Türk okuru tarafından anlaşılmasını kolaylaştırmak istiyorsa da makul miktarda açıklayıcı not koymakla yetinmelidir, yaptığı işe "çeviri" diyebilmemiz için. Aksi takdirde Osmanlıda sık sık

yapıldığı gibi tercüme ve şerh eden, bugünkü dille "çeviren ve yorumlayan" ibaresi konmalıdır kitapların kapağına. Bu şerh geleneğini hiç de küçümsüyor değilim, tamamen tarihin çöplüğüne atılması gerekmeyebilir, çok işe yarayabileceği dönemler ve yazarlar var, ama bir şeyin adının doğru konması da ahlâki bir meseledir, aksi takdirde okuru kandırmış olursunuz. Elbette bir metinden, sözgelimi bir kitapta Türkiye bağlamında hiç tanınmayan bir yazar veya şairin ayrıntılı ve o yazar bilinmediği için anlaşılması imkansız bir analizini içerdiği gibi gayet meşru bir gerekçeyle belli müstakil bölümler çıkarılabilir ya da anlaşılırlığı arttırmak açısından özgün metinde olmayan bir başka metin (yazarın kendisinin bir başka metni ya da bir yorumcunun metni) eklenebilir çevirmen, editör veya yayıncı tarafından ama bunu ve gerekçelerini açıkça belirtmekle mükelleftirler. Bunlar dikkatli ve özenli bir biçimde uygulandığında gayet meşru ve olumlu "öznel müdahale" örnekleridir. Ama muhayyel vasati Türk, Rus, Çinli, Amerikalı vs. okurunun hassasiyetlerini incitmemek adına, bu laf başımızı belaya sokar korkusuyla yazara başka şeyler söyletmek, kasten atlamak, (mevcut baskı ve sindirme ortamında anlaşılır olsa bile, mahkum ederken bile nedenlerini araştırmak gerekse bile) ahlâken savunulması mümkün olmayan uygulamalardır.

Sapla saman çok fazla birbirine karıştırıldığı için bunları yazma ihtiyacı duydum. Çevirinin elbette hiçbir zaman bire bir yapılmadığı, önemli bir yorum ve belli ölçüde öznellik boyutu da içerdiği gibi basit ve bu işleri biraz olsun bilen kimsenin itiraz da etmeyeceği gibi La Palice doğrularından hareket ederek, indirgemeci ve şematik (özellikle Barthes'ın son dönem metinlerinden ve Stanley Fish gibi Amerikan pragmatistlerinden esin alan) postyapısalcı formüller üzerinden, çevirinin de dahil edilebileceği her türlü yorumlama faaliyetini, en azından kuram düzeyinde, sınırsız bir öznellik ve görecilikle özdeşleştirme eğilimlerine kapılan çok fazla akademisyen var beşeri bilimlerde. Halbuki yorumlama faaliyetinin meşru sayılabilmesi için (kimileri ayrıntılı olarak tanımlanmış) belli sınırlar dahilinde hareket etmesi gerektiğini, zaten de etmekte olduğunu (kurumların, geleneklerin, mikro ve makro iktidarların, Öteki'lerin durmadan bu yorumlama faaliyetlerini kodladığını) savunan, serimleyen birçok modern ve postmodern (denen ama kendileri böyle etiketlere hiçbir zaman rağbet etmemiş olan) düşünür var. Yani hiç de eskimiş, aşılmış falan sayılamayacak bir konum bir şeylere "sadakat"in öneminden, o sadakatin özgürlüğümüzü anlamlı kıldığından bahsetmek. (Eskime konusunda uzun bir parantez açmak istiyorum bu uzun dipnota izninizle: Mesela, bütün bir "hakikat" felsefesini "sadakat" kavramı üzerine kuran bir Alain Badiou'ya herhalde her şey denebilir ama eskimiş denemez. Bkz. Etik Ayrıca ille de birtakım fikirlerin eskimiş olduğundan bahsetmek gerekiyorsa, Barthes'ın "yazarın ölümü" fikri tam da böyle bir fikirdir; o anlatı ve anlatıcıyı gittikçe daha fazla dışlayan modernist geleneğinin uç noktasından konuşuyor ve bir tür kehanette bulunuyordu. Ama kehaneti hiç tutmadı: öyküyü ve anlatıyı tekrar sahiplenen postmodern edebiyat geleneğinin serpilmesiyle birlikte yazar fena halde geri geldi. Üstelik kapitalist pazarlama teknikleri –reklamlar, fotoğraflar, imajlar, röportajlar- yüzünden eskiden ayıp denecek ölçüde ortada ve durmadan kendi eseri hakkında söz alıyor ve eserinin alımlanışını belirlemeye, denetlemeye, yönlendirmeye çalışıyor. Yazarın "imza"sı belki de hiçbir dönemde bu kadar baskıcı olmamıştı. Derrida tam da böyle bir imzadır örneğin. Ama bu uzun bir konu; şöyle bağlamak yeter: Öznenin öznel-olmayan anlamlandırma pratikleri içinde merkezsizleşip dağılmasından yola çıkan ve bunu olumlayan koca bir eleştirel kuram bugün öznenin her şeye, her türlü anlamlandırmaya kadir görülebildiği ve hedonist tüketim kültüründe de fena halde teşvik edilen garip bir "öznelciliğe" vardı. Herkes en olmadık yerde ben, ne kadar yaratıcıyım aslında diye ortaya çıkıyor. Biz çevirmenler ahlaken ve siyaseten "ben işimi yaparken bu kadar öne çıkmam, kendi yaratıcılığımı bir de benim vurgulamam ayıp olur" diyoruz. O anlamda da biraz modası geçmiş görülebiliriz).

Asla basit bir öznelciliğe ve göreciliğe tevil edilemeyecek olan koca bir yorumbilgisi geleneği var en başta... Hep şen şakrak bir postmodernist diye alımlanan Umberto Eco bile bu saçma ve temelsiz yorum anlayışına anlamlı itirazlar getirir Türkçeye Yorum ve Aşırı Yorum adıyla çevrilmiş kitabın kendi yazdığı bölümlerinde. Mouse or Rat adlı, doğrudan çeviri hakkında yazdığı kitabında da daha çok çevirmenin özgürlüğünün "sınırlarıyla" meşgul olur mesela. Dilin hiçbir zaman "saydam" bir araçtan ibaret olmadığını, kurucu, inşa edici bir boyutu olduğunu vurgulayan hiçbir birinci sınıf düşünür bizatihi gerçekliğin dilsel bir kurgudan ibaret olduğunu, tamamen bizim "yorumlarımızca" şekillendirilebileceğini savunmamıştır. Bu, daha çok sonradan onları kolay anlaşılır hale getirmek isteyen ve mesela bir Foucault ile bir Derrida arasındaki büyük vurgu farklarını ikisinin üzerine de "postmodern ya da postyapısalcı" gibi etiketler vurarak gizleyen Anglo-Amerikan akademik yorum sanayiinin yaygınlaştırdığı bir yanılsamadır. (Foucault bu etiketleri şiddetle reddeder çok önemli bir söyleşisinde. Bkz. "Yapısalcılık ve Postyapısalcılık", Felsefe Sahnesi içinde, çev. I. Erguden, İstanbul: Ayrıntı: 2004. "Postmodernite neye deniyor? Haberim yok benim", s. 337) Bu sanayiin ürünleri maalesef "translation studies" de dahil birçok bölümü hegemonyası altına aldığı için çeviri kuramcıları ile pratisyenleri arasında çok verimli olabilecek işbirliği gerçekleşemiyor; bu işi doğru dürüst yapabilmek için gerekli disiplini ve tevazuyu ruhuna sindirmiş olan pratisyenler doğal olarak söz almaya ihtiyaç duydukları nadir durumlarda daha çok "yazara ve Türkçenin zenginliğine sadakat"i ve özgürlüklerinin sınırlarını vurguladıkları için "bin yıllık" eskimiş görüşleri savunmakla ve yeterince çeviri kuramı okumadıkları için ne kadar yaratıcı bir iş yaptıklarını bilmemekle bile suçlanabiliyor. Bu tavır yüzünden pratisyen çevirmenlerin çeviri kuramının ve çeviri çalışmalarının hiç de bu yaklaşıma indirgenemeyecek olan zenginliğinden yararlanması ve kendi işine daha etraflı bakabilmesi de engellenmiş oluyor.

Ek 7 Sabri Gürses'e Cevap

Sabri'yle birçok konuda aynı fikirde değiliz ki bu son derece doğal bir şey. Ama yazısında benim ve yaptığımız kampanyanın üzerimden ÇEVBİR hakkında yanlış ve insanları yanıltabilecek şeyler söylediği için son birkaç şey daha söyleme gereğini hissettim. Polemiği daha fazla sürdürmek niyetinde değilim. Kısa tutmaya çalışacağım (dedim ama olmamış yine), o yüzden yazısından kimi alıntılar yaparak maddeler halinde söyleceğim söylemem gerekenleri:

1.Önce uzunca bir alıntı: "Çevbir genel bir ifade özgürlüğü kampanyasına destek verebilir, vermelidir de. Fakat çevirmenin yargılanmamasını savunmaya, dahası, olası yasal düzenlemeler için kazanılmış hakları devretmeye yönelik öneriler getirerek (sözgelimi çevirmenin eser sahipliğinden çıkarılmasını önererek), emek hakkının tümüyle ortadan kalkmasını isteyenlere (yönetimlere, kurumlara) aracılık etmeye hakkı yoktur. Aksine, çevirmenin olabildiğince eser sahibi kılınması, mümkünse eser sahibiyle aynı telifi alması için çaba harcamalıdır: çevirmenin haklarının artması için çalışmalıdır. Tersi bir durum, Çevbir'in çevirmenler birliği olmaktan çıkması, editörler, yayıncılar, hatta okurlar birliği halini alması demek olur." Nereden başlamalı bilmem, burada çok nahoş imalar da seziyorum çünkü ama önce şu vurgulanmalı: Yaptığımız kampanya Türkiye'de çevirmenin FSEK'le düzenlenmiş olan hiçbir kazanılmış hakkını geri almıyor, bizi ilgilendiren asıl yasa da budur. Sabri bu tezi yazının sonraki bölümlerinde de dile getiriyor ve kesinlikle yanılıyor. Çevirmen FSEK'e göre (ve sağduyuya göre) "eser sahibi" değil, "işleme eser sahibi"dir. Zaten bizim kurduğumuz Meslek Birliği de "işleme eser sahipleri"nin kurduğu ilk meslek birliği sayılıyor mevzuata göre. Basın Yasası'nda eser sahipleri arasında hala çevirmenin sayılması da sadece (insana "kötü niyetli"ymiş gibi gelen) bir unutkanlığın ürünüdür. Orada

çevirmenin eser sahipleri arasında sayılmasının çevirmene getirdiği hiç ama hiçbir hak yoktur; sadece yabancı bir yazarın kitabı şu ya da bu nedenle sakıncalı bulunacak olursa yargılayacak birilerini tutma gayretkeşliğinin sonucudur çevirmenin orada bulunması. Ona getirdiği tek hak da –bu bir haksa- "yargılanma hakkı"dır. "Emek hakkının tümüyle ortadan kaldırılmasını isteyenler" denen "kurumlar" da "yayıncılar" oluyor anladığım kadarıyla ve biz de bu kampanyayı yapıp çevirmenin adını eser sahipleri arasından çıkartarak yayıncıların ekmeğine yağ sürmüş oluyoruz, demeye getiriyor Sabri. (Bunun zerre kadar nesnel temeli olmadığını anlatmaya çalışıyorum deminden beri, ama bir daha ve daha açıkça tekrar edeyim: Çevirmenin adının o yasadaki eser sahipleri arasından çıkarılmasıyla çevirmenin kaybedeceği tek bir hak bile yoktur!) Peki varlık amacımıza ters böyle bir acayipliği niye yapıyoruz ÇEVBİR olarak? Sabri'nin yazısından benim çıkarttığım ima şu: "Çünkü artık –belki Sabri en baştan beri, demeyi tercih edecektir- bir çevirmenler birliği değil, bir editörler, yayıncılar birliğidir ÇEVBİR, çünkü başkanı olan Tuncay Birkan bir editördür, yani bir bakıma yayıncıdır ve editörlük pratiğinde çevirmenleri otomata indirgemeye alıştığı için burayı da –bilinçsiz, hatta belki de daha kötüsü bilinçli olarak- böyle bir hale getirmeye, çevirmenlere de bu otomatlık konumunu gönüllü olarak benimsetmeye çalışmaktadır." Eğer ortada böyle ifade edilebilecek bir tez varsa (hiçbir zaman paranoyak olmadım ama saf da sayılmam, yazıda durup dururken Çevbir'in editörler birliği olmasından bahsediliyorsa kasıt arıyorum doğal olarak) şahsen buna cevap vermeyi kendim için bir zul sayıp "ayıp!" demekle yetinebilirdim belki, ama böyle kamusal bir platformda sükutun ikrar sanılması riski çok yüksek olduğundan yine de bir-iki kelam etmem lazım. 20'li yaşlarımın başından beri aralıklarla sürdürdüğüm editörlük kariyerim boyunca 90 civarı kitabı redakte ettim, bir kısmını da neredeyse yeniden çevirme pahasına, ama hayatımın hiçbir döneminde birlikte çalıştığım çevirmenlere otomat muamelesi yapmadım. Her zaman kendilerine ulaşmaya, önerilerim için onaylarını almaya, redaksiyon deneyimini her ikimiz için de bir öğrenme vesilesi olarak yaşamaya çalıştım. Birlikte çalıştığım çevirmenlere sorabilirsiniz. Zaten kendimi de esasen çevirmen olarak tanımlamaktan gurur duyuyorum, editörlük fani, çevirmenlik bakidir benim gözümde. Ayrıca, çevirmenlerin haklarına sahip çıkma mücadelesinin aynı zamanda çeviri kalitesinin ve çevirmenin ve dolayısıyla yayınevinin itibarının artmasına da doğrudan olumlu yansıyabileceğini fark eden aklı başında ve işini doğru dürüst yapmak isteyen yayıncılar da bize çeşitli zamanlarda destek verdiler, üyelerimiz arasında bile ciddi sayıda editör ve yayıncı var zaten. Bu çiftkimlikli insanlar bizim için bir avantaj, yayıncıların derdimizi daha iyi anlamasını sağlıyorlar. (Gerçi bizi destekleyen saygın yayınevleri arasında bile özellikle parasal konularda eski alışkanlıkların depreşebildiğini görüyoruz, ama bu ayrı bir mesele). Yayıncılarla aramızda temelde emek-sermaye ikiliğini temsil ediyor olmamızdan kaynaklanan antagonizma elbette sürüyor, sürecek ama -küçük ya da büyük farketmez- sermayedarlara ve onların yanında çalışanlara sırasıyla "düşman" ya da "ajan" şüphesiyle yaklaşmanın hiçbir anlamı yok. Son olarak ÇEVBİR başkanlığını da ben entrika çevirerek falan elde etmiş değilim, çevirmenler için somut bir şeyler yapma konusunda somut bir emek harcadığım, bir şeylere hasbelkader öncülük yapmış olduğum için, 80 kusur insan beni oraya –bilenler bilir, hakikaten iradem hilafına- oturttu. Ben de bu güvene layık olmaya çalışarak, doğru bildiğim yolda ama sadece kendi aklıma ve irademe güvenmeden, başta YK'nın diğer üyeleri olmak üzere mümkün olduğunca bütün üyelerimizden hemen her konuda fikir alarak yerine getirmeye çalışıyorum bu hakikaten zor ama onurlu görevi. Bu tür imaları da şiddetle reddediyorum, ÇEVBİR çevirmenlerin meslek birliğidir, hiçbir zaman yayıncıların ya da editörlerin birliği değil. Burada bir araya geliş amacımız, çevirmene gün geçtikçe daha fazla "otomat" muamelesi yapmaya alışmış kapitalist bir piyasayı çevirmen lehine düzenlemek, çevirmeni işini iyi yapan, gerçekten seçme ve karar alma özgürlüğü olan, emeğine her bakımdan sahip çıkan örgütlü bir birey haline getirmektir. Emeğine sahip çıkmakla çevirdiği kitabın her satırına, yazarın –yargı konusu olsun olmasın- bütün fikirlerine sahip çıkmak arasında da dağlar

kadar fark olduğunu, kampanyamızın ruhuyla düşünce ve ifade özgürlüğünün savunulması ruhu arasında hiçbir aykırılık olmadığını önceki yazımda da uzun uzun anlatmaya çalışmıştım, burada tekrar etmeyeceğim. Israrla anlamak istemeyenler hariç herkes anlamıştır.

2. Yine uzun bir alıntı: "Çevirmen bir kişi, karar veren bir birey, mesleki sorumluluk sahibi kişi olarak mı çeviriyor kitabı, yoksa yerelleştirici, geçimini sağlayan biri olarak mı? Geçimini sağlamak için inanmadığı metinlere aracılık mı ediyor, yoksa geçimle düşünce dünyası arasında bir uzlaşma sağlamış mı? Bir otomat mı, yoksa çevirmen mi? Yayıncı ürün seçebiliyor, uluslararası ürünün yerel pazardaki temsilinden sorumlu, çevirmen sadece bir nakliye aracı mı? İfade özgürlüğü mü istiyoruz, uluslararası pazardaki ürünün serbest dolaşım hakkını mı? Oysa ifade özgürlüğü temel bir insani haktır ve çevirmenin hem insan, hem de meslek sahibi insan olarak buna iki kere sahip olması, sahip çıkması gerekir. Çevirmeni sorumsuz bir yerelleştirici, aracı olarak kabul edersek, çeviri çalışmasının toplumsal zeminini de ortadan kaldırırız ve geçmişte (erotik, politik vb.) çevirileri nedeniyle yargılanmış çevirmenlerin deneyimini de sahiplenemeyiz: Sabahattin Eyüboğlu, Babeuf çevirisi için yargılandığı zaman kendisini yabancı bir markanın tarafsız bir yerelleştiricisi olarak değil, bir kültür insanı olarak görüyordu. Bu kazanılmış, saygın konumdan geri çekilir, tarafsız ve sorumsuz olduğumuzu ilan edersek, ifade özgürlüğüyle çevirmen arasındaki temel bağı koparırsak, uluslararası şirketlerin ucuz emekle çalıştırdığı yerel aracılar haline geliriz." Sabri kafasındaki ideal bir durumdan, istediği kitabı seçip çevirebilmiş ve çeviriyi daha çok siyasi, düşünsel ve sanatsal bir müdahale aracı olarak kullanabilmiş çevirmenlerin ağırlıkta olduğu geçmiş güzel (hakikaten güzel) günlerden kafasını kaldırıp reel durumla sahiden yüzleşmeyi reddediyor, o reel durumu nitelemek için kullandığı başlıca terimler ise "uluslararası şirketler", "markalar" gibi çağrışım gücü yüksek ama analitik değeri çok düşük kavramlar. Şimdi, bu pasajda sorduğu sorulara herhangi bir değer yargısı yüklemeksizin, sadece yürürlükteki uygulamalara dikkatle bakıldığında verilmesi gereken doğru yanıtların çevirmenin aleyhinde olduğunu kendisi de biliyor: Türkiye'de son on- on beş yılda çoğunlukla geçimini sağlamak için fazla seçicilik gösteremiyor çevirmenler, kendilerini elbette bir "kültür insanı" olarak görmek isteseler de verili piyasa koşulları altında bu kimliği sahiden gerçekleştirme imkânları ellerinden çok büyük ölçüde alınmış durumda. Maalesef durum bu. Çevirmeni bahsedilen otomat konumuna indirgemek için vargücüyle bastıran, doğru dürüst regüle edilmemiş olduğu için çevirmene hâlâ işin kabasını alan ve elini sallasan ellisini bulabileceğin yaratıklar muamelesi yapabilen bir zihniyete sahip kapitalist bir piyasa hakim bu ülkede. Bunu dile getirdiğimizde sadece bir tesbit yapmış oluyoruz, bu durumu olumlamış falan olmuyoruz. Sadece her yıl devamlı yeni yayınevlerinin kurulduğu, binlerce kitabın çevrildiği, kaçınılmaz olanın gerçekleşip kitabın da metalaştığı*, yabancı dil bilen insanların sayısının mesela bir 60'lı, 70'li yıllara göre kat kat arttığı ve hep "yedek işgücü" gözüyle bakılan bu insanlar arasından ehliyetli ehliyetsiz yüzlercesinin kitap çevirir hale geldiği yeni bir ortamda (Eyüboğlu gibi, Vedat Günyol gibi "kültür adamı" kimliği ağır basan çevirmenlerin gittikçe daha çok azınlık haline geldiği bir ortam bu), yeni koşullarda icra ediyoruz mesleğimizi. İşini insan gibi, yaratıcı ve kültür hayatına katkısı olan bireyler olarak yapmak isteyen çevirmenler de var elbette piyasanın bu tür baskılarına direnen. Zaten ÇEVBİR tam da otomatlığa direnen, "kitap çevirmeni" kimliğini ciddiye alan ve bahsedilen bu yeni koşullarda da hak ettiği saygınlığa ulaştırmak isteyen bu tür çevirmenlerin kurduğu, katıldığı ve yaşattığı bir örgüt. (Sabri Gürses de üyemiz mesela!) Hukuki sorumluluk ile ahlâki ve entelektüel sorumluluk arasındaki farkı bilen, birincisini reddederken ikincisine sonuna kadar sahip çıkılması gerektiğinin ayırdında olan, ifade özgürlüğünün mesleğimizi insanca yapabilmek için ekmek gibi, hava gibi temel bir ihtiyaç olduğunun farkında olan ve tam da bu ifade özgürlüğünün bir parçası olarak çevirmenin seçtiği ya da kendisine sipariş edilmiş olan kitapları özgürce, korkusuzca çevirebilmesini sağlayacak bu kampanyayı düzenlemiş olan çevirmenlerin

örgütü. (Ayrıca bu meslek vurgusu da yeni bir vurgu: 90'lar öncesinde çevirmenliği bir meslek olarak da gören kişilerin sayısı çok azdı, hatta bunu söylemenin ayıp olduğu, çevirmenliğin gönül işi olma yanını anında sıfırladığı zannı hakimmiş gibi görünüyor dönüp bakıldığında. Kitap çevirmenin kaçınılmaz olarak içerdiği bu gönül işi yanının, çevirmenlerle aynı dünyagörüşünü paylaştığını iddia eden kötü niyetli yayıncılarca alabildiğine sömürülmesine toplu halde ses çıkaran, haklarını örgütlü olarak arayan ilk kitap çevirmenleri kuşağının bizim kuşağımız olmasından da belli bu. -80'lerin başındaki YAZKO deneyimini unutmamak ve ayrıca tartışmak gerekir elbette- Kitap çevirmenin gönül işi olduğu kadar bir meslek de olabileceğine daha önce kimse inanamamış belli ki. Asıl işinden artakalan boş zamanlarında sadece sevdiği kitapları çevirebilen çevirmen imgesi/modeli hâlâ daha bir romantik, daha bir ütopyacı geliyor kulaklara. Halbuki derin düşünüldüğünde bizlerin "hem sevdiğimiz kitapları çevirebilelim hem de bu işle geçinelim, bu işleri yapabilmek için başka bir şeyler yapmak zorunda kalmayalım" gibi kulaklara imkânsız gelen bir talepte direnmemiz bizim tavrımızı aslında daha ütopyacı, kelimenin siyasi anlamıyla "romantik" kılıyor: Biz bu yukarıda anlatılan yeni koşullarda da sadece değerli, eleştirel, muhalif kitaplar çevirerek yaşayabilmek için, yani "imkansızı istemek" için bir araya geldik. Turgut Uyar'ın o güzelim şiirinde dediği gibi, "şimdilik ve daha birkaç zaman" bunu sürdürebilmek için ara ara pek de değer vermediğimiz, önemsemediğimiz, kitapları da çevirmek zorunda kalıyoruz.) Son olarak yayıncılık bağlamında "uluslararası şirketler" derken neyi kastediyor Sabri, tam anlayamadım. Bahtin'in bile şirketler üzerinden geldiğini söylemesinin nedenini de anlayamadım. Zamanında gadri bilinmemiş ya da çok sınırlı bir çevre tarafından tanınan birçok Rus, Doğu Avrupalı, Japon, Afrikalı, Latin Amerikalı vs. yazar ve düşünür ancak İngilizceye çevrildiğinde dünyanın dikkatini çekebiliyor, bir tür lingua franca halini aldı İngilizce. Bahtin de o yazarlardan biriydi. Fransızca ve İngilizceye daha önce de çevrildiği halde, Fransa'da Todorov ve Kristeva'nın gayretleriyle, Anglosakson dünyada da Michael Holquist'in University of Texas Press tarafından yayınlanan çevirileriyle ve hem bu akademisyen-çevirmenin hem de Eagleton, Jameson gibi saygın ve önemli Marksist eleştirmenlerin yorumları sayesinde Türkiye dahil bütün dünyada geniş bir çevreye ulaştı eserleri. Bu işin şirketlerle ne alakası var, anlayamadım o yüzden. Voloşinov bahsine daha sonra geleceğim. Sırayla gidiyorum.

3. "Bir bilim dalının kendini temellendirmek için nesne ve konularının onayını almaya ihtiyacı yok. Öyle olsaydı jeologlar kayalardan, tarihçiler parşömenlerden izin alırlardı" diyor Sabri çeviribilimi savunmak isterken. Kendisine bunun pozitivist bir bilim anlayışı olduğunu, doğa bilimleriyle sosyal ve beşeri bilimler arasındaki temel metodoloji farkını uzun uzadıya anlatan birçok metnin Türkçeye de çevrilmiş olduğunu hatırlatmakla yetineyim. Bu fark da kabaca şöyle özetlenebilir: Sabri'nin örneğinden giderek konuşursak, kayaların kendi yapıp ettiklerine dair bir anlamlandırma sistemleri yoktur, onlar sadece "davranırlar", sosyal bilimlerin konusu olan insanlar (ve bu arada hasbelkader çevirmenler de tabii) "davranmak"la kalmayıp bu davranışlarını binbir çeşit anlam ve yorumla donatır, daha doğrusu en baştan bu anlam ve yorumlara göre davranırlar. Bunları dikkate almayan (dikkat buyrulsun: Bilimin bu anlam ve yorumları kabul etmek ve yeniden üretmek zorunda olduğunu söylemiyoruz, dikkate alması gerektiğini söylüyoruz), üstelik konu edindiği yani nesneleştirdiği insanların da dönüp (tam da o bilim dalının ürettiği bilgilerle hesaplaşarak, kendi düşünce sistemleri içine bunları "refleksif" –"düşünümsel" de deniyor– olarak da katarak) tekrar özne olma potansiyeline sahip olduğunu göremeyen bir sosyal bilim, terimlerde çelişkidir. İnsanları şeyleştirir: Sabri çevirmenlere kaya muamelesi yapılabileceğini söylemiş oluyor tam da yazının yarısını ÇEVBİR'in bir şekilde ihanet ettiği (!) çevirmenlerin özneliğini savunmaya ayırdığı halde. Ayrıca da ben yazımda çeviribilimi bütün olarak reddetmedim. Ne haddime! Sadece bu bilgi alanında hakim hale gelen bazı eğilimleri eleştirdim. Buradan ÇEVBİR'in "entelektüel zemini" reddettiği vargısına sıçramak ciddi bir hayalgücü istiyor.

4. Tartışılan konuyla hiçbir alakası yok, ama Sabri gündeme getirdiği için cevap vermek zorundayım: Evet, Voloşinov'un o kitabını yayına hazırlayanlardan biri benim. O sıralar Ayrıntı'dan ayrıldığım halde, rahmetli Mehmet Küçük, dostluğumuzun hatırına benden özel olarak rica etmişti çevirisine bakmamı, ben de kıramadım kendisini. Bakıp epey bir öneride bulunmuştum, kimisini kabul edip kimisini etmemişti. (İlginçtir (!) ama çevirmenlerle editörlerin tam da böyle çalışması gerektiğine inanıyorum galiba). Sonradan Fransızcadan da kontrol edileceğini bilmiyordum, edilmiş ki doğru da bir düşünce. Zira eğer kitabın özgün dilden çevirisini ve redaksiyonunu yapacak ehliyette çevirmen veya redaktör bulamıyorsanız (Ayrıntı Yayınları da bulamamış herhalde) iki çevirisi üzerinden sağlamalar yapmaya çalışmak akıllıca bir tutumdur. Sabri'nin aktardığı cümlelerde, ikinci cümledeki "duyumlu" sıfatı hariç –ben şahsen bunu kullanmam asla, zaten metnin son halinden de sorumlu sayılamam benden sonra neler yapıldığını görmediğim için, ama Mehmet işine çok titizlenen ve mümkün olduğunca doğru dürüst yapmaya çalışan, Türkçeye birçok önemli metni başarıyla kazandırmış bir arkadaşımızdı– sorun da göremedim. Ama başka yerlerinde sorunlar da olabilir, çok mümkün. Türkçe gibi felsefe dilinin maalesef pek oturmadığı bir dilde böyle çetrefil metinleri hiç sorunsuz çevirebildiğini iddia edebilecek kimse yoktur. Bu tür düşünce metinlerini, bazı az bilinen dillerden, kabul edilebilir bir düzeyde çevirebilecek çevirmen sayısı çok yetersiz ülkemizde (zaten o yüzden biz de ÇEVBİR'de ve yahoogrubumuzda genç arkadaşlara belli alanlarda uzmanlaşmalarını salık veriyoruz sık sık.): O yüzden de belli bir karmaşıklık düzeyinin üstünde olan ve Japonca, Çince, Rusça, Lehçe vs. gibi ehil çevirmen sayısının çok az olduğu dillerden birinde, hatta zaman zaman İspanyolca, Fransızca ve Almancada yazılmış kitapları bile İngilizceden çevirtebiliyor yayıncılar, editörler; bu dilde bu tür metinleri çevirme tecrübesi olan çevirmen sayısı görece daha fazla olduğu için. Çevirmenler de bu düşünceyle kabul edebiliyorlar bu tür siparişleri: Sözgelimi ben özgün dili İngilizce olmayan birkaç kitap çevirdim, daha önce o dillerden çeviri yapan ve felsefe terminolojisine ve Türkçeye hakimiyeti yetersiz bulunan çevirmenlerden sonra bana önermişlerdi o kitapları. Şu anda bir Georg Simmel çeviriyorum mesela, çevirebilecek tecrübede çevirmen sayısı çok az olduğu ve onlar da çevirmeyi şu ya da bu nedenle kabul etmediği için. Yakından tanıdığım için onu da örnek vereyim: Aslı Biçen de özgün dili Japonca veya İspanyolca olan metinler çevirdi (ve bu çeviriler genellikle çok başarılı bulundu, çünkü Türkçeleri çok güzeldi). Yine mesela Sabri'nin çok beğendiğini çeşitli yerlerde ifade ettiği Kapanda Üç Kaplan'ı da İngilizceden çevirmişti Seniha Akar (Onun redaksiyonunu da yine ben ve yine İngilizceden yapmıştım. Hakikaten çok güzel bir çeviridir. Bunu söylemek için Sabri de ben de İspanyolcasına bakma ihtiyacı duymuyoruz, çünkü işini iyi yapan çevirmen kendini önce Türkçeye hakimiyetiyle belli ediyor!). Rahmetli Tomris Uyar, Sabahattin Eyüboğlu, Pınar Kür, Melih Cevdet vs. gibi birçok saygın isim de ikinci dilden çeviriler yapmışlardı. Sabri'nin kendisinin de Werner Sombart'ın özgün dili Almanca olan bir kitabını çevirdiğini biliyorum. Velhasıl, her dilde bütün kitapları çevirebilecek donanımda çevirmen yetersizliğimiz olduğu belli ve yayıncıların zaman zaman kimi kitapları özgün dilinden değil de daha çok çevirmen bulunabilen başka dillerden çevirtmek zorunda kalıyor olması üzücü bile olsa sık rastlanan bir vakıa. Ama özgün dilden yapılan çevirilerde, bir kitabın ikinci dilden çevrilmesiyle yaşanacak zorunlu kayıpları katbekat aşacak sorunlar yaşanabiliyor sık sık ülkemizde; çevirmenin ya o (kontrol ettirecek kimselerin bulunamadığı) az bilinen dile yeterince hakim olmamasından ve sık sık yanlış anlama tuzaklarına düşmesinden ya da Türkçesinin yetersizliğinden dolayı düpedüz hiç okunamayan, hiç anlaşılmayan o kadar çok çeviri var ki maalesef! O yüzden ben şahsen editör olarak, bir kitabın özgün dilinden İngilizce ya da Fransızcaya çevrilirken çok büyük olasılıkla yaşanmış olan "kayıp"ları göze almak zorunda kalabiliyorum. Keşke Rusça gibi az sayıda çevirmeni olan daha birçok dilden sıkı düşünce ve edebiyat metinlerini çevirebilecek donanımda çok sayıda çevirmen çıksa. (Bu yüzden de ÇEVBİR olarak üniversitelerin filoloji bölümleriyle de irtibatta olmamız gerektiğini, bunu da değişmez bir kader olarak görmemek

gerektiğini düşünüyorum ben şahsen). Ama bu dillerden yapılan çevirilerde yaşanabilecek sorunları Sabri'nin yapmaya çalıştığı gibi, sansürle aynı düzeyde göstermeye çalışmak düpedüz mugalatadır. Ayrıca o Fransızca veya İngilizce çevirileri yapanların uzmanlığını hiçe saymış olmuyor muyuz böyle bir şey söylediğimizde, o dillerden yapılan kontrollerin değerini her durumda sıfırladığımızda? Çeviriye hep şüpheyle yaklaşan o kadim geleneği devam ettirmiş olmuyor muyuz? Ayrıca, misal, siz doğrudan Rusçadan yaptığınız çevirinin, İngilizin ya da Fransızınkinden daha iyi, daha anlaşılır, daha "güzel" olduğunu yaptığınız işle kanıtlarsanız kimse "bak İngiliz böyle demiş ama" diye başınıza ekşimez metni İngilizceden denetlemeye çalışıyor olsa bile.

5. Sabri'yi anlamamış olduğumu kabul edebileceğim tek nokta var: İtiraf edeyim, ifade özgürlüğüne sahip çıktığını, devletin kendini koruma refleksiyle resmi ideolojiden farklı düşünen insanları yargılamasına açıkça karşı olduğunu, ilk yazısında ve daha önce yazdığı bazı yazılarda aksi yöne çekilebilecek bazı ifadeler yüzünden anlamamış olmam. "Devletlu düşünür" gibi ifadeleri de bu yüzden kullanmıştım, bu durumda bu ifadeyi memnuniyetle geri çekerim elbette. Yine de "devlet" konusunda kendisiyle aynı şekilde düşünmediğimiz anlaşılıyor, ama bu tartışmanın yeri burası değil.

Sevgi Serper İçin Bir Dipnot:

Bu yazıyı yazdığım sıralarda Sevgi Serper'in kısa yazısı da elime geçti. Hem Yiğit Bener'in hem de benim yazılarımda geçen "kahramanlık" tartışması çok incitici gelmiş Sevgi'ye. Ben ciddi bir yanlış anlama olduğunu düşünüyorum: Zira Türkiye tarihinde birçok sahici ve gerçekten de "kahraman" muhalif aydının, devletimizin yazıp çizen insanlara ve aydınlara sittin senedir reva gördüğü muameleye çok ağır bedeller ödeyerek direndiğini ne ben inkâr edebilirim ne de Yiğit bey. Bu nitelikteki insanlara, yani gerçekten bu sorunların kahrını çekip bu uğurda hapis yatmış insanlara bir şey demek ne haddimize! Sorun elbette, eminim ki iradeleri hilafına "kahraman olmuş" bu insanlarda değil zaten, onlar adına konuştuğunu iddia edip herkesten bu kahramanlığı talep etmenin devletin bu sistematik yıldırı politikasına karşı girilebilecek tek anlamlı eylem olduğunu vazedenlerde; kimsenin yazıp çizdiği, çevirdiği metinler yüzünden, düşünceleri yüzünden yargılanmamasını sağlama yolunda atılmış ufak ama etkili olabilecek stratejik ve pragmatik bir adımı sırf "ufak" olduğu için neredeyse ifade özgürlüğü davasına indirilmiş bir darbe gibi, bir ihanet gibi görenlerde. Tam da Sevgi'nin söylediği gibi, "su içmek kadar doğal şeyleri söylemek, yapmak bu memlekette kahramanlık sınıfına giriyorsa", bunu bir biçimde doğal karşılamamızı söyleyen, muhalifliği neredeyse rutin bir işe, bir mesaiye indirgeyebilen ve benim şahsen "sinik" bulduğum tutuma itirazımız.

* Bu arada şunu da mutlaka söylemek gerek: Türkiye'deki yayıncılık ortamı gelişmiş kapitalist ülkelerdekinden çok daha farklı ve kendine özgü özelliklere sahip. Bu saydığımız son derece olumsuz özelliklerin yanısıra, çok şaşırtıcı olumlu göstergeler de var: Hâlâ dünyada en fazla bağımsız yayıncının olduğu ülke Türkiye mesela, eleştirel düşünce kitaplarının yayınlanan bütün kitaplar içindeki oranının en yükseklerde seyrettiği ülkelerden biri. Bütün bunları da göz önüne katmak gerek, Türkiye'deki yayıncılık piyasasının bütün aktörlerini hemen ezberden "uluslararası şirketlerin" inisiyatifsiz aracıları konumuna indirgemeden önce.

Ek 8 Çevirmenin Yeri, Yergi, Yargı

Genellikle çeviriye yeni başlayanlarda görülen bir eğilim vardır: Kelime kelime çeviri. Bu eğilim o kadar yaygın ve baskındır ki, kurtulması zor bir alışkanlık halini alır ve farklı

biçimlerde kendini gösterir, kaynak metindeki belli kalıpları olduğu gibi Türkçeye uyarlamak gibi (hemen kendimden bir örnek vereyim: İngilizcedeki "similarly"yi gördüğüm yerde "benzer şekilde"yi yapıştırırdım, başka çevirilerde, hatta telif yazılarda da rastladığım için beni rahatsız etmezdi. Bunun için çok daha iyi ve kullanışlı bir karşılık olan "keza"yı öneren çevirmen dostuma şükran borçluyum.) Amacım çeviri dersi vermek değil, çeviri konusunda daha öğreneceği çok şey olan bir çevirmen olarak böyle bir şey aklımın ucundan geçmez. Sonradan çeşitli biçimlerde bir alışkanlık halinde kendini gösteren bu kelimesi kelimesine çeviri eğiliminin arkasında hiç de temelsiz olmayan bir kaygının yattığını ifade etmek istiyorum: Çevrilen metne veya yazara sadakat. Çevirmen kendi anadiline aktardığı, aktarmaya çalıştığı metnin kendine ait olmadığının daima bilincindedir, hem de her cümlede. Bütün bu çeviri sürecinden sonra ortaya yazarın eserine benzer bir eser çıkar. Başka bir deyişle, çevirmen var olan bir yapıyı söküp yeniden inşa etmez. Yeniden inşa varsa, bence orada çeviriden ziyade başka bir şeyden, mesela uyarlamadan söz edilebilir. Bu sözlerin ardından çevirmenin yaratıcı olmadığını söylersem sizi şaşırtmam herhalde. Burada olsa olsa çevirmenin ustalığından, tecrübesinden, bilgisinden, dil yeteneğinden söz edilebilir (hiç de azımsanacak özellikler değildir bunlar). Yazar-sanatçı, çevirmen-zanaatkâr benzetmesi her ne kadar sorunlu olsa da, aradaki ayrımı vermek açısından yerinde bir benzetme bence. Sanatçıya olduğu gibi yazara da bir huşuyla bakılır, çevresinde adeta kutsal bir hale vardır. Çevirmen ise zanaatkârla aynı kaderi paylaşır. Sipariş edilen, yani zaten önceden belirlenmiş bir şey ortaya çıkarılmıştır, ortaya çıkan şey iyiyse teşekkür edilir, maddi bedeli verilir, ama yine de sağına soluna bakılarak kusur aranır. Genellikle yazara öykünen, hatta onu kıskanan çevirmen, yazar olamamış bir kişi olarak çevirmen benzetmelerinde de sanat, yani bir eseri meydana getirmek ile zanaat, yani önceden tasarlanmış bir şeyin benzerini meydana getirmek arasında kurulan ast-üst ilişkisinin rol oynadığını düşünüyorum. Halbuki benzerliklerine rağmen ikisi ayrı şeyler, biri diğerinden üstün değil. Keza yazarlık ile çevirmenlik de öyle. Benzerliklerine rağmen ikisi ayrı disiplinlerdir. Yazarın meydana getirdiği eser tamamen kendi tasarrufundadır. Kurduğu yapı, o yapıyı oluştururken seçtiği cümleler, ifadeler kendisine aittir. Onun eserini kendi diline aktaran çevirmense yazarın seçtiği bu cümlelerin, ifadelerin izinden giderek özgün yapının kendi anadilinde (veya erek dilde) oluşmasına aracılık etmekle mükelleftir. Yani çevirmenin sorumluluğudur bu. Aktarırken kimi zaman o cümleleri bölmek, yazarın ifadelerini belirgin kılmak için yan cümleler kurmak zorunda olsa da çevirmenin asli görevi (evet görevi) yazarın eserine sadık kalmaktır. Çeviri eleştirisi adı altında yapılan hata avcılığını da bu yüzden manidar buluyorum. Bir zanaatkârın elinden çıkma bir eserde kusur aramaktan çok da farklı değildir bu. Bu tür eleştirilere tek itirazım, hataların çeviri eserin tamamına mal edilmesi.

Bu açıklamalardan sonra artık şu "Elçiye zeval olmaz" başlığını taşıyan kampanya metnine, ama daha çok da bu başlığa getirilen itirazlarla başlayan tartışmalara dönebilirim. Görebildiğim kadarıyla itirazlar iki koldan geliyor. Ama ikisinin de ortak noktası çevirmenin çevirdiği metnin içeriği dahil her şeyinden sorumlu olması. Bu nedenle ikisini bir arada değerlendirmeye çalışacağım. Birinci itirazda, çevirmenin çevirdiği kitabı dünya görüşüne uygun olarak seçtiği, içeriğinde katılmadığı yerler olsa bile sırf kitabı kendi diline kazandırdığı, kitabın tartıştığı konuları kendi ülkesinde dolaşıma soktuğu için sorumlu olduğu, dolayısıyla bu sorumluluğunun sonuçlarına katlanması gerektiği vurgulanıyor özetle. Bu itirazda elçi benzetmesi bu sorumluluğu görmezden geldiği için eleştiriliyor. Bir çeviri eser tartışma yaratmak için çevrilebilir, bu yönde kullanılabilir. Ama bu durum o çeviri eserde (bunun yazarın eserine sadık bir çeviri eser olduğunu kabul edersek) geçen ifadelerin yazara ait olduğu gerçeğini değiştirmez, çevirmen bunları kendi dilinde ifade etse bile. Çevirmen ancak "Ben yazarın bu ifadelerine katılıyorum," dediğinde o ifadeler kendi ifadesi haline gelir. Yani çevirmen çevirdiği ifadelere katıldığını ayrıca belirtmek zorundadır, o ifadelerin kendi ifadesi haline gelmesi için. Bir anlamda bu ifadeleri çeviri eserin dışına taşıması gerekir. Çeviri eser ilke gereği, asıl esere bağlı olarak meydana getirilmiş bir eserdir

ve içeriği çevirmenin tasarrufunda değildir. Çeviri eserin üzerinde çevirmenin bir tek anadiline aktarırken verdiği emeğin hakkı vardır. Tekrar olacak, çevirmen bir kitabı belli bir misyonla çevirebilir, ama her çevirmen bu şekilde çevirmek zorunda değildir. Ayrıca çevirmen yazarın her dediğini onaylamak zorunda da değildir. Yazarın fikirlerine genelde katılsa da her fikrine katılması çok düşük bir ihtimalmiş gibi görünüyor bana. Asıl bu görüş çevirmeni salt aktarıcı konumuna düşürür. Etkisiz eleman haline getirir. Çevirmenin çevirdiği metne şu veya bu şekilde müdahale etme, kendinden bir şeyler katma, eseri değiştirme, sansür uygulama özgürlüğü yoktur, ama böyle bir tehlike vardır. Çevirmenin sorumluluk alanını da işte bu tehlikenin sınırları belirler. Yazara ve metne ne kadar sadık kalmaya çalışırsa çalışsın çevirmen istemeyerek de olsa zaman zaman bu amacından uzaklaşabilir. Metnin cümlelerini erek dile aktarırken kullandığı bazı cümleler yazarın o cümlelerle oluşturmak istediğinden farklı anlamlara bürünebilir veya bu cümleler (çevirmenin yazarın kurduğu cümlelere uygun biçimde oluşturmaya çalıştığı cümleler) okur tarafından yazarın kastetmediği şekilde alımlanabilir vs. Çevirmenin özgün metin üzerindeki bu müdahalesi bir çeviri kusurudur. Bu kusurun çeşitli nedenleri olabilir: Çevirmenin tecrübesizliği, bilgi yetersizliği, çeviri hızı (geçimini çeviriden kazanıyorsa, belli bir süre içinde kitabı teslim etmesi ve bir sonraki kitabına yoğunlaşması gerektiğinden metin üzerinde gereken özeni gösterememesi), dilin zenginliği (hiç kimse dile mutlak anlamda hâkim olduğunu iddia edemez) vb., liste daha da uzatılabilir. Ama çevirmen metin üzerinde kasten müdahalede bulunuyorsa, yani yazarın ifadelerini "anladığından" (tırnak içinde çünkü demin belirttiğim tehlike her zaman vardır) farklı bir anlamda aktarıyorsa, orada kusur değil, tahrifat vardır. Burada çeviri etiğinin temel ilkesinin, yani metne sadakatin çiğnendiği rahatlıkla söylenebilir. Hangi müdahalelerin kasıtlı olduğu, hangilerinin olmadığı vs. tartışmaları bu yazının ve yazarının kapasitesini aşan, uzun soluklu tartışmalar. Ama şunu kesinlikle söyleyebilirim, bu tartışmaların yeri mahkeme salonları değil, çeviri bölümleri, çeviri örgütleri, çeviriyle ilgili sempozyumlar, oturumlar...

Yazımı bitirirken "Elçiye zeval olmaz" başlıklı kampanyanın çevirmeni mesleğinin en temel ilkesini çiğnemeye zorlayan, hatta onu mahkûm etmekle tehdit eden bir uygulamayı sona erdirmek yolunda atılmış önemli bir adım olarak gördüğümü belirtmek isterim. Bu kampanya bütün çevirmenleri mesleklerinin en temel ilkesini sahiplenmeye davet eden bir çağrıdır aynı zamanda.

Ek 9 Çevirmen: Mesleki Sorumluluk Sahibi Kişi

Atasözleri de bir tarihselliğe sahiptir ve güncel her kullanımlarında bu tarihselliğin güncel sorunu yanlış tanımlaması tehlikesi de beraberinde gelir. "Elçiye zeval olmaz" sözü, uzmanlaşmış çevirmenlerin nadir olduğu, dil bilgisinin kitlesel eğitimle yayılmadığı zamanlara ait bir söz. Bunun güzel bir kullanımı, Ezel Akay'ın Hacivat ile Karagöz adlı tarihsel filminde sergileniyor. Çevirmen Hacivat, sırf dil bilmesi ve kaynak metinleri herkese istedikleri şekilde "çevirmesi" nedeniyle hayatta kalıyor, hayatını bu çevirmenlikle kazanıyor. Bu açıdan, daha en baştan, günümüz toplumunun, modern ya da hiper-modern toplumun ifade özgürlüğü sorununu ele alırken, geçmişin seçkin, özel eğitim almış kişileri için kullanılan bir sözü doğrudan kullanmanın hatalı olabileceğine dikkat çekmek gerekli.

Önce üzerinde durduğumuz zemini belirleyelim. "Çevirmen çevirdiği metin nedeniyle yargılanmamalı" dediğimizde hemen şu soruyu sormak zorundayız: "Peki çevirmen ne için yargılanmalı?" Eğer mesleki kararları yüzünden yargılanamıyorsa, çevirmen ne için yargılanabilir? İnsan olarak mı? Modern hukukta bunun bir tanımı yok: İnsani özellikleri yüzünden biri yargılanamaz, "ikiyüzlü, kıskanç vb." olduğu için kimseye dava açılamaz. Bu özellikler başkalarına zarar verecek eylemlere dönüştüğü zaman dava konusu oluşur. Çevirmen de, kuşkusuz, mesleki uygulamaları yüzünden yargılanacak. Yayınevi çeviriyi geç

teslim ettiği, çeviride tahrifat yaptığı için çevirmene dava açabiliyorsa, herhangi bir devlet ya da o devlete bağlı olarak yaşayanlar da çevirmene çevirisinin yol açtığı zararlar nedeniyle dava açabilir.

Fakat bunu doğrudan yapamayacağını hatırlatmak zorundayız. Çünkü dava konusu edebileceği şey, bir yayınevinin satışa sunduğu üründür. Dolayısıyla sorumluluğu nedeniyle öncelikle yayınevini suçlaması gerekir. Yayınevi çoğalttığı üründen birincil sorumludur. Çevirmenin işini üstlenmiştir; kitap için sorumsuz olduğunu, çevirmenin suçlanması gerektiğini söyleyemez. Bu yüzden ikinci belirleme de bu olmalıdır: Herhangi bir yasal düzenleme hatası nedeniyle çevirmeni yargı konusu yapmak mümkün oluyorsa yayınevinin buna karşı çıkması, sorumluluğu üstlenmesi gerekir. Üstlenmediği durumda, kendisinin mesleki gereklerini yerine getirmediği, yayınlayıp çoğalttığı eseri denetlemediği, haksız ticari kazanç beklediği anlamı ortaya çıkar.

Kanımca, bugün karşımızda olan sorun, tam olarak bir ifade özgürlüğü sorunu ya da çevirmenin yargılanması sorunu değil. Asıl sorun, Türkiye'nin hukuki düzenlemesinin fazlasıyla düzensiz olması; güncel, yeni gelişmeler karşısında, artan uluslararası ilişkilerin doğurduğu sorunlar karşısında yetersiz kalmasıdır. Örneğin, Türkiye'de bazı antisemit metinler yasal bir engelle karşılaşmadan yayınlanıyor ya da bazı metinler antisemit olmadığı halde böyle bir sunumla yayınlanıyor. Bu yayınların yargıya götürülmemesine bakarak bu konudaki düzenlemelerin, olsa bile kullanılamadığını söyleyebiliriz. Ama her koşulda, bu tür metinlerin yayıncılığı ya da çevirmenliğinin yasal zeminde ve mesleki açıdan savunulabilir olduğunu söyleyemeyiz. Antisemit bir metni çeviren her çevirmen çevirisinin antisemitizme katkıda bulunmasının sorumluluğunu taşır. Kavgam'la ilgili 2006 tartışmaları, Siyon Protokolleri, Beynelmilel Yahudi gibi kitaplar, İsrail devletine yönelik taraflı yayınlar bu çerçevede hatırlanabilir.

"Çevirmen yargılanması" olarak ÇEVBİR'in ele aldığı örnekler, şimdilik politik alanda gerçekleşiyor. Politika insanın kolayca taraf seçebildiği bir alan. Yargı örneklerinde çeşitli insanların haksızlığa uğramasıyla ilgili çeviriler söz konusu olduğu için karar vermek daha da kolay oluyormuş gibi görünüyor. "İfade özgürlüğü" temel bir hak, dolayısıyla bu çerçevede çevirmenlerin yargılanmaması gerektiği öne sürülebiliyor.

Fakat son birkaç ay içinde gündeme gelen, uluslararası bir başka toplumsal olgu, bu yaklaşım üzerinde tekrar düşünmeyi gerektiriyor. "Çocuk pornosu" başlığıyla gündeme gelen bu olgu, basında, internet ağırlıklı olarak, mağdurlar ve suçlular açısından çok geniş bir şekilde ele alındı. Fakat çoğu kimsenin üzerinde durmadığı bir şey var: Porno çevirileri.

"Porno" adıyla andığımız "seks ticareti sektörü" Türkiye'de ortaya çıkmadı, Türkiye bunu başka ülkelerdeki örneklerle, taklit ve çeviri yoluyla aldı. "Çocuk pornosu" ile ilgili haberlere bakılırsa bu sektörde internet çerçevesinde çalışan kişilerin genel olarak iki şekilde çalıştığı görülüyor: ya yabancı bir şirketle ilişki kurup temsilcilik alıyorlar (tıklama başına para alma sistemi) ya da yerli bir şirket kurup uluslararası pazara çalışıyorlar (görüntü satışı yapıyorlar). Her iki şekilde de bu alanda bir veya birkaç yabancı dil bilen yerli bir aktörün söz konusu olduğu kesin.

Porno siteler konusunda Türkiye'de bir internet denetimi yok denecek kadar azdı. Bunlar başlangıçta çevirisiz olarak geliyorlardı, "linkler, görüntülü reklamlar" olarak. Sonra çevirileri başladı. Bu reklamlar çevrildi kısmen. Pornografik hikayeler çevrildi, uyarlandı. Bu uyarlamalarda çok ilginç olgular da görüldü: Yabancı seks hikayelerinde tamirci gibi modern bir figür varken, yerli uyarlamalarda akraba gibi ürkütücü bir figür ortaya çıktı. Her koşulda çeviri ve uyarlama söz konusu: Porno, iyi ve kötü çeviriler yoluyla yerelleştirildi.

Şimdi şöyle bir durum düşünelim. Bir çocuk pornosu söz konusu olsun. Türkiye'de yapılmış olsun ve birisi, çeviri yaptığı için çevirmen olarak adlandırılan birisi, bu pornonun metnini İngilizceye çevirsin. Ya da tersi, yurt dışında yapılmış bir porno ürününü Türkçeye çevirsin. Bu çevirmen yargılanmamalı mı? Bu çevirmen yaptığı işten sorumsuz sayılmalı, hatta kendisinin sadece bir işçi olduğunu belirttiği için suçsuz mu sayılmalı? Hatta bu fikri daha

ileri götürelim, varsayalım ki bu "çevirmen" pedofilinin görece serbest olduğu bir ülkede çekilmiş bir filmi, bir metni çeviriyor ve bize, bunun insani bir hak, bir ifade özgürlüğü olduğunu iddia ediyor (Hollanda'da pedofillerin bir derneği var ve yasal yaş sınırının 12'ye düşürülmesi gerektiğini savunuyorlar). Bu durumda bu çevirmenin çevirisini serbestçe yapma hakkını, ifade özgürlüğünü, sorumsuzluğunu savunacak mıyız?

Böyle bakıldığında, çevirmenin haklarını daha belirgin bir tanıma kavuşturarak savunmamız gerektiği anlaşılıyor. Hangi çerçevede, hangi hukuk ve toplumsal anlayış içindeki haklar? Bu açıdan Alev Bulut'un "Tercümana Hiç mi Zeval Olmaz?" adlı yazısında verdiği örnek çok yerinde bir örnek: Çevirmen bir metni olumlamasa da, sadece amacı nedeniyle çevirebilir ve bu durumda çevirmen verdiği kararın sorumluluğunu üstlenmiştir, yargıyı da göze almıştır, çünkü bir karar vermiş ve uygulamaya geçmiştir. Çevirmenin yargılanmadığı değil, bütün insanların doğal insani hakları nedeniyle hukuki sorunlar yaşamadığı, insani hakların çiğnenmediği bir durum savunulmalı.

Ayrıca, çevirmenin yargılanmamasını, yayıncının ve editörün de yargılanmamasıyla birlikte savunurken, gözden kaçırılan bir nokta var. Yayıncı her koşulda ticari ve politik bir karar bileşenine göre hareket ediyor, bunun sorumluluğunu üstlenmiş olmalıdır. Ticari sorumluluğu zaten daha en baştan ticari kurum kurarak üstlenmiştir. Bu da beraberinde diğer hukuki sorumlulukları getirir. Onunla birlikte çalışan editörün alanının da özenle tanımlanması gerekir.

Ayrıca bir örnek, yayıncının bilinçli ve planlı bir çalışma içinde olduğunu açıkça gösterir kanısındayım. "Balkanların Ölüm Tarlalarında Yürürken" adlı bir yazısında, birçok ifade özgürlüğü davasında yargılanan yayıncı Ragıp Zarakolu, ilginç bir şey dile getiriyor. John Reed'in Balkan Savaşları adlı kitabını yayımlamayı istediğini, ama onu yayımlama işini başka bir yayıncıya bıraktığını söylüyor:

"Kadim dostum Fahri Aral'dan yıllardır aradığım Balkan Savaşları kitabının Fransızca baskısını bulmuştum birkaç yıl önce. Pencere Yayınları editörü dostum Mustafa Erdoğdu da İngilizce eksik bir edisyonunu bulmaz mı? Sonunda eksikleri Fransızcadan tamamlanarak, kitabı Muzaffer'in yayımlamasını kararlaştırdık. Attila Tuygan da baskıya hazırladı. Ama kitabı kıskanarak bıraktığımı itiraf ediyorum."

Şimdi, bu yazıda adı geçen Pencere Yayınları sahibi ve editörü Muzaffer Erdoğdu da, çevirmen ve editör Atilla Tuygan da zaten şu anda önümüzde olan davalarda yargılanan kişiler arasındadır. Zarakolu, burada açık bir şekilde, dava konusu olabilecek başka kitaplar yayımlama (John Reed'in kitabıyla Ermeni sorunu arasında bir bağ kurmaktadır) sürecinin özel bir karar sürecinde gerçekleştiğini dile getiriyor, yayıncının sorumluluk üstlendiğini ve karar verdiğini anlatıyor. Peki çevirisi yapılan, yapılacak bu eserler için çevirmen de aynı karar sürecinden geçmekte midir; çevireceği eseri aynı şekilde seçmekte, yargıyı göze almakta mıdır? Eğer böyleyse, çevirmenin hukuki düzenlemelere bile bile karşı geldiği bu durumda çevirmenin sadece mesleki kimliği nedeniyle yargılanmaması gerektiğini söyleyebilir miyiz? Bunu yaparsak, burada savunduğumuz şey, çevirmenin mesleki hakları mıdır, yoksa kişisel ve politik kararları mıdır?

Çevirmenin yargılanabilmesini sağlayan, yayıncının sorumluluğuyla çevirmenin sorumluluğunu eş gören, onları sanki ticari ve mesleki statüleri eşit taraflarmış gibi ele alan hukuki düzenlemelerin değiştirilmesi, güncellenmesi gerekiyor. "Çocuk pornosu" örneği bize bu konuda iyi bir perspektif sağlıyor. "Çocuk pornosu" uluslararası hukuk açısından suç olduğu için böylesine acil ve kökten tedbirler alma yoluna gidildi; operasyonların neredeyse tamamı uluslararası koordinasyon içinde yürütüldü. Fakat sözgelimi "Ermeni sorunu" konusunda uluslararası hukukta bir suç durumu yok, tersine uluslararası kamuoyunun görüşüne bakılırsa Türkiye'deki durum bir bakıma suç teşkil ediyor. Bu yüzden de kaotik bir manzara ortaya çıkıyor.

ÇEVBİR, kanımca, ifade özgürlü ve çevirmenin mesleki hakları konusuna, bu kaotik ve aşırı politik manzara içinde, daha kesin tanımlarla, çevirmenin karar ve sorumluluk alanını daha

belirgin tanımlayarak yaklaşmalıdır. Meslek birliklerinin; uluslararası hukukla ulusal hukuğun örtüşmediği, yerel hukuki düzenlemelerdeki belirsizlikler nedeniyle karışıklıklar yaşandığı durumlarda daha temkinli davranması daha verimli sonuçlar getirebilir. Yayıncı, editör ve çevirmenin ticari ve politik çıkarları her zaman örtüşmeyebilir. Araştırmaların gösterdiği gibi intihal yayıncılığı örneği de bunu oldukça net bir şekilde ortaya koyuyor. Bu nedenle, çevirmenin mesleki haklarını, yaşam güvencesini öncelikli sayan bir meslek birliğinin bu hakları daha kesin tanımlarla savunması gerekiyor.

Kaynakça:
Alev Bulut, "Tercümana Hiç mi Zeval Olmaz?" http://www.cevbir.org,
Ragıp Zarakolu, "Balkanların Ölüm Tarlalarında Yürürken," http://www.koxuz.biz, 4 Aralık 2006.
"Hollanda'da 'pedofili partisi' seçime katılacak", Birgün, 18 Temmuz 2006.

Ek 10 Çevirmen: Mesleki Sorumluluk Sahibi Kişiye Katkı

Tuncay Birkan metninde, "Sabri Gürses'i daha iyi anlıyorum" demiş, pek emin değilim bundan. Çevirmenin de insan ve meslek sahibi kişi olarak yargılanabileceğini, genel bir yargılanmazlık ve sorumsuzluk durumu olmadığını belirtmiştim. Bu anlaşılmamış.

Daha net ifade edeyim: Çevbir genel bir ifade özgürlüğü kampanyasına destek verebilir, vermelidir de. Fakat çevirmenin yargılanmamasını savunmaya, dahası, olası yasal düzenlemeler için kazanılmış hakları devretmeye yönelik öneriler getirerek (sözgelimi çevirmenin eser sahipliğinden çıkarılmasını önererek), emek hakkının tümüyle ortadan kalkmasını isteyenlere (yönetimlere, kurumlara) aracılık etmeye hakkı yoktur. Aksine, çevirmenin olabildiğince eser sahibi kılınması, mümkünse eser sahibiyle aynı telifi alması için çaba harcamalıdır: çevirmenin haklarının artması için çalışmalıdır.

Tersi bir durum, Çevbir'in çevirmenler birliği olmaktan çıkması, editörler, yayıncılar, hatta okurlar birliği halini alması demek olur.

Çevbir, çevirmenin işini seçerken de, işini yaparken de, işinin karşılığını alırken de özgürleşmesi, insanlaşması, kendini ifade eden ve sorumluluk sahibi bir birey haline gelmesi için çalışmalıdır. Çevirmen otomat değildir, kimse onu ücretini azaltmakla tehdit etmemeli, dil uzmanlığını ve uzmanlık kararlarını ortaya koyduğu zaman bir otomat gibi fişini çekmeye çalışmamalıdır. Çevbir çevirmenin otomat yerine konmaması için mücadele etmelidir.

İfade özgürlüğü

"Çevirmeni yargılamayın" kampanyasının görünen argümanı, çevirmenin metne sadık olduğu ve kaynak metinde yazılanlar, ifade edilenler konusunda sorumsuz olduğu. Fakat durup bir tartalım: çevirmen, uluslararası bir yayıncı şirketle yerel bir yayıncı şirket arasında yapılan anlaşma doğrultusunda yerel piyasaya sunulacak olan bir eseri yerelleştiriyor, çeviriyor.

Küresel kültür ve ekonomi yerel pazara hakim oldukça çevirmen özgürlüğünü, emek hakkını koruma gücünü kaybediyor: kitap seçmekte, çeviri kararı vermekte, geçimini güvenceye almakta, kendini bir kişilik olarak öne çıkarmakta zorlanıyor. Çevirmenden yerelleştiriciye dönüşüyor; kültüre katkı yapan kişi olmaktan çıkıp bir markayı, bir ürünü yerel pazarda satışını güvenceye alacak kişi haline geliyor. Otomatlaşıyor. Çevirmenin otomatlaşmasını engelleyecek en temel şey, onun çeviri kararlarıdır. Çevbir'in savunması gereken de çevirmenin karar verme hakkıdır.

Fakat hem çevirmen sorumsuzdur denir ve hem de ifade özgürlüğü vardır, savunulmalıdır denirse, burada çevirmenin karar verme hakkı gözardı edildiği gibi, ifade özgürlüğü düşüncesinin de içeriği boşalır: ifade özgürlüğü uluslararası şirketin ürününü markasını zedelemeden pazarlamak mıdır? Çevirmen bir kişi, karar veren bir birey, mesleki sorumluluk

sahibi kişi olarak mı çeviriyor kitabı, yoksa yerelleştirici, geçimini sağlayan biri olarak mı? Geçimini sağlamak için inanmadığı metinlere aracılık mı ediyor, yoksa geçimle düşünce dünyası arasında bir uzlaşma sağlamış mı? Bir otomat mı, yoksa çevirmen mi? Yayıncı ürün seçebiliyor, uluslararası ürünün yerel pazardaki temsilinden sorumlu, çevirmen sadece bir nakliye aracı mı? İfade özgürlüğü mü istiyoruz, uluslararası pazardaki ürünün serbest dolaşım hakkını mı?

Oysa ifade özgürlüğü temel bir insani haktır ve çevirmenin hem insan, hem de meslek sahibi insan olarak buna iki kere sahip olması, sahip çıkması gerekir. Çevirmeni sorumsuz bir yerelleştirici, aracı olarak kabul edersek, çeviri çalışmasının toplumsal zeminini de ortadan kaldırırız ve geçmişte (erotik, politik vb.) çevirileri nedeniyle yargılanmış çevirmenlerin deneyimini de sahiplenemeyiz: Sabahattin Eyüboğlu, Babeuf çevirisi için yargılandığı zaman kendisini yabancı bir markanın tarafsız bir yerelleştiricisi olarak değil, bir kültür insanı olarak görüyordu. Bu kazanılmış, saygın konumdan geri çekilir, tarafsız ve sorumsuz olduğumuzu ilan edersek, ifade özgürlüğüyle çevirmen arasındaki temel bağı koparırsak, uluslararası şirketlerin ucuz emekle çalıştırdığı yerel aracılar haline geliriz. Yayınevinin bir sweat-shop'a dönüşmesini kabulleniriz.

Bunun görsel bir imgesi için şu manzara gözlerimizin önüne gelebilir: uluslararası bir şirket, Hindistan'da bir oda kiralamıştır, onlarca Hintliyi odaya doldurmuş, önlerine birer kulaklık ve ekran koyarak teknik servis bölümü olarak çalıştırmaktadır; Hintli emekçiler arayanlara şirketin adıyla yanıt vermektedir ve önlerine sunulan kaynak metin karşısında sorumsuzdurlar; bu şirket bir elektronik eşya şirketi de olabilir, porno şirketi de olabilir; polis baskın yaptığında, işyerinin sahibini yerinde tespit edemediği için, orada çalışanları tartaklamak ve işyerini mühürlemekle yetinir.

Öğretmen-Çevirmen

Aslında, bütün tartışma yaşadığımız son çeyrek asırlık bir zamanı ve öncesini unutmaktan, görmezden gelmekten, yeterince bilmemekten kaynaklanıyor. Türkiye'de, çok önemli kazanımlar elde etmiş olan emek hareketi son yirmi beş otuz yıl içinde ciddi bir şekilde bastırıldı. Çalışanların haklarını savunması çok ciddi şekilde olanaksızlaştırıldı. Keyfi bir şekilde de olmadı bu, uluslararası şirketlerin yerel pazara hakim olması sürecinde oldu. Kolay bir süreç de olmadı bu, daha bin dokuz yüz yetmişlerde başlayan, seksenlerde iyice şiddetlenen süreçte Türkiye'nin emek hakkı mücadelesi bastırıldı; sayısız insan öldürüldü, sürüldü, işsiz bırakıldı, ortadan kaldırıldı. İdeolojik çatışmalardan bahsetmiyorum, bizzat emekçi kayıplarından bahsediyorum: işçiler, memurlar, öğretmenler, yazarlar, çevirmenler.. Artık işlem tamamlandığı için fütursuzca özelleştirmelerden, işten çıkarmalardan, kadrolaşmalardan bahsedilen bir Türkiye'de yaşıyoruz. Çevbir de her adımı ve hareketiyle, bu Türkiye'de, böyle bir emek hakkı mücadelesinin tarihi içine yerleşiyor: tarihsiz değil.

Bu yüzden, çevirmenlere çok yakından benzeyen bir başka meslek grubunun başına gelenleri hatırlamakta yarar var. Mahmut Makal, 1976 tarihli bir kitabında, sadece düşünceleri nedeniyle, sadece derslerde (tıpkı çevirmenlerin kaynak metni aktarması gibi) ders kitaplarında yazılanları öğrencilere aktardıkları için "eşinden ayrılıp sürgün edilenler", "açığa alınan ve görevine son verilenler", "öldürülenler" "yaralananlar" ve "tutuklananlar"dan oluşan bir liste veriyor. Aynı kitapta birçok sorgulama örneği var. Sorgulamalardan birinin bir soru ve yanıtı çevirmenin sorumluluğu konusunda iyi bir örnek olabilir:

"İddia 12. Yunan Mitoloji'sini [derste] çok övdüğünüz, Türkçe parçalar üzerinde fazla durmadığınız.

Cevap 12. Yersiz ve ciddiyetten uzak bir iddia. Lise sınıflarının her üç kitabında da onlarca ünite olarak geçen Yunan Mitolojisi'nden bahsetmek kadar doğal ne olabilir? Çağımız sanat, kültür ve uygarlığının ve hatta tüm dünya kültürünün başlıca yaratmalarından ve gür

kaynaklarından biri olan Yunan Mitolojisi ve onun ürünleri bulunan eserlerden normal ölçüleri içerisinde söz ettim. Türk Edebiyatı bahislerini de iddiacıların izan, idrak ve irfanlarının kavrayamayacağı kadar kapsamlı, yeterli, anlamlı bir biçimde anlattım, inceledim ve incelettirdim."

Burada "çevirmen yargılamaları" denen olaylar için güzel bir model görünüyor: öğretmen A'yı değil B'yi (daha az ya da daha fazla) aktardığı için suçlanıyor ve buna bu konunun kaynak olarak kullanılan ders kitabında yer aldığı yanıtını veriyor. Tıpkı çevirmen gibi. Fakat Çevbir'in öneriyor göründüğü gibi, "ben sadece kitaptakini aktardım, müfredata bağlı kaldım" demiyor, "bu konudan bahsetmek doğaldır, gereklidir" diyerek insani ve mesleki sorumluluğunu üstleniyor.

Bu sorumluluğu savunmak eğer "kahramanlık" olarak tanımlanacaksa, tanımlanabilir. Çünkü Türkiye 1976'dan bu yana özgürlükler açısından ileri değil, geri gitti. O dönemde birçok öğretmen otomat olduğunu kabul etmiş olabilir, bu öğretmen kabul etmemiş. Benim açımdan saygın bir yeri var. Çevirmen de, bana göre, otomatlığı reddettiği ölçüde saygınlaşmaktadır.

Çeviribilim ve Kaynak Metne Sadakat

Bir bilim dalının kendini temellendirmek için nesne ve konularının onayını almaya ihtiyacı yok. Öyle olsaydı jeologlar kayalardan, tarihçiler parşömenlerden izin alırlardı. Fakat bir bilim dalının incelediği, araştırdığı özne-konularının onunla ilişki kurması, ondan yararlanması en hafifiyle akılcı bir davranış olur. Bu açıdan Tuncay Birkan'ın metninde sergilenen yaklaşımın Çevbir'i ne kadar temsil ettiği üzerinde düşünmek gerek: kanserli bir hastanın tıbbi yardım almama ya da çocuk yetiştiren bir annenin pedagoglardan yardım almama hakkı var, ama bu tıpta kanser olgusuyla ilgili bulguların doğruluğunu, çoğalmasını ya da annenin birçok anneyi inceleme sonucunda deneyim kazanmış olan pedagogun yapmayacağı hataları yapmasını engellemez, sadece kanserin bedene daha hızlı yayılmasını, çocuğun bitki gibi, bol televizyon seyrederek yetişmesini sağlar.

Bu metne bakıldığında, Çevbir'de çevirinin "iyi, kötü, sadık" olarak sınıflandırıldığı ve çevirmene bunun ötesinde herhangi bir özgürlük alanı tanınmadığı, dolayısıyla çeviribilime de yer olmadığı gibi bir izlenime varılabilir. Bu da entelektüel bir zemine oturması olası bir meslek birliğinin, bu zemini reddetmesi anlamına gelir. Büyük olasılıkla bu yaklaşım değişecektir, çünkü değişmeye zorunludur: çeviribilim bir bakıma, sibernetik gibi, ister istemez, kendiliğinden başvurulan bir bilimdir.

Kaynak metne bağlılık ya da sadakatin sınırları çeviribilim çerçevesinde de yasalaşmış konular değil. Bu yüzden bu konuları, bir örnek, Rusça çevirmeni olarak beni çok şaşırtan bir örnek üzerinden değerlendirmek istiyorum.

Mihail Bahtin de uluslararası entelektüel ortam ve şirketler aracılığıyla geldi dilimize. Komşumuz Rusya'dan, onun dilinden almak yerine, uluslararası entelektüel moda dili İngilizceden aldık kendisini. Bahtin'in kullandığı bir takma ad var: Voloşinov. Voloşinov adıyla "Marksizm i Filosofiya Yazıka" diye bir kitap yayınlamış 1929 yılında. Bu kitap Türkçeye 2001 yılında İngilizceden "çevrildi". Kuramsal bir kitapta bu ikinci dil girişiminin saçma olması bir yana, çeviri bazı tuhaf özelliklere sahip. Örneğin, çok sayıda şöyle cümle var:

"İdeolojik her şey göstergesel değere (semiotic value) sahiptir." (49)

"Cassirer'e göre, bir fikir en az bir madde denli duyumludur (sensory)." (50)

Fakat asıl tuhaflık kitabın yayına hazırlanma sürecinde. Kitap İngilizceden Mehmet Küçük tarafından çevrilmiş, İngilizceden Tuncay Birkan, Fransızcadan Nami Başer yayıma hazırlamış kitabı. Burada temel sorun şu: İngilizce, Fransızca çevirilerin doğruluğunu yayıma hazırlayanlar nasıl denetliyor? Bir sansür olmasa bile, metin zaten aslından kat kat uzaklaşmış değil mi?

Bu kitabı yayıma hazırlamış olanlardan biri, okur olarak şu talebi dile getirdiğinde nasıl yorumlamamız gerekir:
“Ben, mesela Dostoyevski'nin, Montaigne'in, Balzac'ın ya da Althusser'in metinlerini, her ne kadar kaçınılmaz olarak çevirmenin yeterliliğinin, birikiminin, Türkçe yeteneğinin, erek kültürdeki algı kalıplarının vs. filtresinden geçerek geliyor olsalar da, onlara ‘sadık’ kalan, onların metinlerini aklına estiği gibi kesip kırpmayan ve sürekli kendi fikir ve kanaatlerini kasten araya sokmayan, yorum ve söyleyiş özgürlüğünü suistimal etmeyen çevirmenlerin kaleminden okumak istiyorum, eninde sonunda o yazarların "kendilerini" okuyacağım zannıyla kitaba para veriyorum bir okur olarak çünkü.”
İkinci dilden, kaynak metin kontrol edilmeden yapılmış, parantezlerle süslenmiş çeviriler kaynak metne sadık mıdır? “Yazarların ‘kendilerini’ okumadığımız” kesin olan çevirilerdeki duruma ne ad vereceğiz? Bilindiği gibi, sansürün önemli bir özelliği okuduğumuz metnin sahihliğinden şüphe duymamıza yol açması, kaynak metni bozuk bir aynada göstermesidir; bu kontrolsüz ikinci dil çevirisi durumu da aynı özellikleri taşımıyor mu? Bunun üzerine düşünmek lazım.

Kişisel Not:
Tuncay Birkan’ın metninde başka şekilde hakaret sayacağım bazı ifadeler var (“Sabri devleti de "korumak" lazım yazarın, çevirmenin şerrinden, diye düşünüyor ki,” “statükocu ve devletlû bir polemikçiliğin alameti farikası” gibi); bunlar üzerinde durmayıp sadece çok yersiz ve manasız imalar olduklarını belirtmekle yetineceğim. Fakat “devleti korumak, devletlûluk, statükoculuk” dile geldikleri kadar hafif, kolay ifadeler değil; ben devleti, çevirmenin değil, fakat küresel ve yerel şirketlerin şiddetinden korumak gerektiğini; ve devleti (ya da isterseniz buna toplumsal üretimi paylaşım mekanizması deyin), yoksulların, çevirmenin devleti kılmak gerektiğini düşünüyorum. Bu nedenle de mevcut Çevbir yönetiminin, mevcut hükümete, kazanılmış hakların kaldırılması önerisini götürmeye dönüşen kampanyasını onaylamıyorum.

Kaynakça:
Marksizm ve Dil Felsefesi, V.N. Voloşinov, ç. Mehmet Küçük, 2001.
Karanlığı Zorlayanlar, Mahmut Makal, 1976.

Ek 11 Çevirmen Yargılansın, Toplum Aklansın!

Çevirmen Yargılansın, Toplum Aklansın
Çevirmen: Mesleki Sorumluluk Sahibi Kişi’ye İkinci Katkı
Çevirmenler Birliği, Çeviri Derneği ve Birleşik Konferans Tercümanları Derneği’nin başlattığı “Çevirmenler Yargılanmasın” ya da “Elçiye Zeval Olmaz” kampanyasının üzerinden üç yılı aşkın bir zaman geçti. O dönemde siyasi bazı kitapların çevirmenleri, yazarları “burada bulunamayınca” yargılandığı için böyle bir kampanya başlatılmıştı.
Ben, kampanyanın, çevirmenlerin yargılanmasının saçma ve yanlış olmasına odaklanmasını yanlış bulmuş, “çevirmen de yargılanabilir, yargılanmaktan kaçınacağı, sorumluluğunu almayacağı metni çevirmemelidir” görüşünü savunmuştum. Çünkü yargılamanın sonu gelmeyeceği ve bu kampanyanın düz mantık sonucu olan, “çevirmen değil yazar yargılanmalıdır” görüşünün iyi bir sonuç vermeyeceğini, çünkü yargılamaların sonunun gelmeyeceğini düşünüyordum.
Yargılamaların sonu gelmedi. Hatta bunlar tutuklamalara dönüştü. Ahmet Şık, Nedim Şener, Soner Yalçın, Barış Terkoğlu, Müyesser Yıldız, Yalçın Küçük, Büşra Ersanlı, Ragıp Zarakolu vb. vb. tutuklamalarında görüldüğü gibi. Bilgisayarlardan kitap toplatmalar, yayınevi basıp yayımlanmamış kitap aramalara dönüştü. Dolayısıyla, bugün artık

çevirmenlerin yargıdan kaçınarak aradan sıyrılabileceği, hukuki bir işlem yanlışını düzelterek kurtulmanın mümkün olabileceği bir durumla karşı karşıya olmadığımız ayan beyan ortada.

Aslında o zaman, 2008'de de ortadaydı. Ergenekon adı verilen davadaki nedensiz ve kamuoyuna gerekçelendirilmeyen tutuklamalar bunu açık seçik gösteriyordu. Tek sorun vardı: o davalarda adı geçen isimleri medya ve kamuoyu yeterince tanımıyor, tanıtmıyordu. Tanınanlar da şirketler için gözden çıkarılabilecek öğelerdi, tıpkı çevirmenler gibi. Bu açıdan gazete habercileri ve köşe yazarları iyi bir örnek – tıpkı çevirmenler gibi yerlerine başkaları getirilebildi. Güler Kömürcü, Emin Çölaşan, Bekir Coşkun, Oktay Ekşi, Fatma Sibel Yüksek.. siyasi nedenlerle işlerinden çıkarılan gazetecilerden sadece birkaç tanesi. Aylin Duruoğlu, Baha Okar çalıştıkları işyerlerinin sahip çıktığı nadir örnekler.

Dolayısıyla sadece çevirmenin değil, toplumun her üyesinin sorumluluktan kaçınamayacağı, evde otururken bile dinlenip dinlenmediğinden, gizli kameraya alınıp alınmadığından kaygılandığı bir ortamda yaşadığımız, kampanyadan bu yana geçen süreçte çok daha net bir şekilde göründü. "Çevirmen yargılanmalı mı, yargılanmamalı mı?" sorusu eskidi, geçersizleşti; herkesi her an yargılanabileceği, tutuklanabileceği duygusuyla yaşatan bir ortam yerleşti.

Fakat bu ortam yerleşirken, sistem, herkesi bölmeyi ve ortak payda olması gereken hukuk ve adalet duygusunu zayıflatmayı başardı. Toplumda, gücü olanın kendi hukukunu kurduğu, kurabildiği ve başka bir dönemde kendisini ezenlere bu şekilde ders verebildiği fikri hakim oldu. Toplumsal hayatın mafyalaştığı ve herkesin kaygıyla yaşadığı bir ortamda, deyim yerindeyse, herkes "adalet" ile "intikam" kavramlarını birbirine karıştırdı. Oysa birini yaralamak için kullanılan bir bıçağın silinip pasta kesmek için kullanılabilmesi, insan vicdanını zedeleyen bir durumdur.

Bu çerçevede dönüp geriye baktığımızda, "elçiye zeval olmaz" kampanyasının yanlış ve zayıf bir kampanya olduğunu eskisinden daha güçlü bir şekilde düşünüyorum. Çevirmen yargılamalarının fikir ve düşünce özgürlüğü çerçevesinde, aydın insanların sanat üretiminin, düşünce savunmasının engellenemez olması çerçevesinde ele alınması gerekiyordu. Bir müteahhit gibi aradan çekilip binada sorumluluğumuz olmadığını iddia etmenin anlamı yoktu: bu davaların birer "vicdani red" davası gibi düşünülmesi gerekiyordu.

En son örneklerde İsmail Yerguz, Süha Sertabiboğlu ve Funda Uncu muzır eserler çevirmek nedeniyle yargılandılar. Yerguz ve Sertabiboğlu'nun yayımcısı İrfan Sancı yayımladığı eserleri yayımlama hakkı olduğunu savunarak Yayım Özgürlüğü Ödülü aldı. Çevirmenlerin de aynı hakkı, özgürce çevirme hakkını savunması ve Çevirme Özgürlüğü Ödülü alması gerekiyor.

Funda Uncu'ya karakolda "neden porno çeviriyorsun?" diye sordular. Kitabın orijinal adında "porno" kelimesi yoktu: Palahniuk'un "Snuff" adlı romanı "Ölüm Pornosu" diye yayımlanmıştı. Kitabın adına çevirmen mi karar verdi, yayınevi mi? Yargıda büyük olasılıkla bu "küçük ayrıntıyla" ilgilenmeyecekler. Oysa bu küçük ama dev bir ayrıntı: yayınevi kitabı bu çeviriyle çevirmene sormadan yayımladıysa, çevirmene yaşattıkları için ağır bir özür borcu var; ama eğer çevirmen çeviri kararı olarak bu ismi koyduysa, "snuff" sözcüğünün Amerikan toplumundaki yeriyle, "porno" sözcüğünün Türkiye'deki yeri arasında bir ilişki kuran biri olarak, Palahniuk'un algılanmasında olduğu gibi yargılanmasında da payı var demektir. Davaya çağrılmasa bile çağrılmış sayılır.

Özetlersek: Çeviri ya da işleme eser ve hukuk arasındaki ilişki tekboyutlu değil ve geçen yıllar içinde bu ilişkiyi açıklamaya yönelik bir çalışma ortaya çıkmadı. Hukukun sıra dışı kullanıldığı birçok örnekle karşılaştık, ve yayıncılık ve habercilik alanındaki bu örnekleri değerlendirmeyi, hukuki bağlar kurmayı başaramadık. Bunun da iki temel nedeni oldu: birincisi, fikir kamplaşması toplumda şiddetlendi ve gitgide derinleşiyor, entelektüeller bu kamplaşmanın dışında, genel olarak fikir ve düşünce özgürlüğünü savunmayı başaramadı. Herkes kendi grubunu savundu. Çevirmenler açısından, kampanya bizi yanlış yönlendirdi,

“elçiye zeval olmaz” fikrinin kendiliğinden anlaşılırlığına bıraktı herkes kendini. Fakat her alanda elçilerin cezalandırdığını gördük ve başkalarının elçilerinin cezalandırılmasına aldırmadık.
İkincisi, bu hukuki ve siyasi yoğun gündem bizi temel çelişkimizi ele almaktan alıkoydu. Çevirmenler Birliği, çevirmenlerin yayıncılık piyasasındaki kötü çalışma koşullarını düzenlemek üzere harekete geçmişti, fakat bu yargılamalar ve kampanyalar sırasında girdiği işbirlikleri, onu ortamın bilinen, eski aktörlerinden biri haline dönüştürdü. “Elçiye zeval olmaz” kampanyası kitap çevirmeninin yayıncıyla olan uzlaşmaz çelişkilerini göz ardı ettiren bir kampanya oldu: herkesin kendi sorumluluk alanını belirlediği, özne olarak çıktığı bir tavır olmayınca, çevirmenin aradan çekildiği, yayıncılık sürecinde önemsiz ya da ikincil bir aktör gibi algılanmaya çalıştığı bir durum ortaya çıktı. Temel maddi çelişkiler görünmezleşti: çevirmenin yayıncıyla ekonomik ilişkisi, çeviri politikaları ve kararları çerçevesindeki ilişkisi, sigortasız, geçici süreli bir çalışan olarak, iş ve gelir güvencesi olmayan bir emekçi olarak kurduğu ilişki geçici olarak rafa kaldırıldı. Mahkemelerde sorumlu yayımcı, sorumsuz geçici işçi ya da sanatçı çevirmen gibi eğreti bir tablo çıktı ortaya: oysa mahkemenin vereceği karar çevirmenin yayımcıyla nasıl kurduğunu bilmediğimiz (ücretini aldı mı, hak ettiği şekilde mi aldı, sözleşmeyle mi çalıştı, çalışma koşulları iyi miydi vb.) ekonomik ilişkisini doğrudan etkileyecek bir karar oldu.
Kısacası, çevirmenlerin yargılanması üzerine yeniden düşünmek gerekiyor. Bu yargılamaları doğrudan fikir ve ifade ve çalışma özgürlüğüne müdahale olarak tanımlamak gerekiyor. Bu yargıları aynı zamanda çevirmenin işvereniyle ilişkisinin de sorgulandığı bir alan, bu ilişki biçiminin yeniden kurulması için bir fırsat olarak görmek gerekiyor. Yoksa, bugünkü biçimiyle, çevirmen yayımcının yanında sorumluluk sahibi bir özne olarak değil, sorumsuz bir yardımcı olarak görünüyor – ve bu çevirmenin gerçek konumu değil.
Yeni bir hukuk yaklaşımı ve yeni bir çevirmen-yayıncı ilişkisi kurmak zorundayız. Eğer kindar değil, İnsanca bir toplum arzu ediyorsak.
(Burada dile getirilen görüşler, genel hatlarıyla, 30. İstanbul Kitap Fuarı’nda Çeviri Derneği’nin düzenlediği, “Kitap Çevirirsek Kaç Yıl Yatarız?” başlıklı, Bilge Sancı ve benim katılımımla, Turgay Kurultay’ın yönetiminde gerçekleşen etkinlikte dile getirdiğim görüşler. Daha önceki “Çevirmen: Mesleki Sorumluluk Sahibi Kişi” ve “Çevirmen: Mesleki Sorumluluk Sahibi Kişi’ye Katkı” başlıklı yazılar için bkz. Çevbir sitesi.)

Ek 12 Tercümana Neden Zeval Olmamalı

Çevirmenlerin meslek örgütleri, "Tercümana Zeval Olmaz!" başlıklı bir metnin altına imza atarak, çevirmenlerin sırf mesleklerini icra ettikleri için, yani bir metin çevirdikleri için yargılanmalarına izin veren Basın Kanunun II. Maddesinin değiştirilmesini talep eden bir kampanya başlattılar.
Peki, ama tercümana gerçekten zeval olmamalı mı ve neden?
Bunun garip bir soru olduğunu düşünülebilir. Gariptir de gerçekten! Ancak bizler garip bir ülkede yaşıyoruz ve ne yazık ki aralarında bizzat çevirmenlerin de bulunduğu bazı arkadaşlarımız, çevirmenlerin bir metin çevirdikleri için yargılanabiliyor olmalarını değil de, meslek örgütlerinin böyle bir kampanya başlatmasını yadırgayabiliyorlar: "Çevirmenler yargılanmasın diyorsunuz… Nasıl yani? Çevirmenler yargılanmasın da yazarlar mı yargılansın demek istiyorsunuz?" sorusunu soranlar bile var.
Bu soruyu soranlar, bu mantığa göre aslında "yazarlar yazı yazdıkları için yargılanmasın" demenin de yanlış olacağının farkında değiller… Öyle ya, bu ülkede karikatür çizdiği için yargılanan karikatüristler ya da haber yaptığı için yargılanan gazeteciler de var… O halde, "yazarlar yargılanmasın" demekle "karikatüristler, gazeteciler, ressamlar, müzisyenler, yayıncılar ya da sade vatandaşlar yargılansın" mı denmiş olacak?

Bir de: "Efendim, ifade özgürlüğü bir bütündür, böyle bölük pörçük savunulamaz" diyenler de var. O halde, örneğin TCK 301. Maddenin kaldırılmasını talep etmek de yanlış olacaktır, çünkü bu madde de ifade özgürlüğünü sınırlayan tek madde değildir. O zaman, ifade özgürlüğünü sınırlayan tüm kanun maddeleri kaldırılmadıkça, hiçbiri kaldırılmasın mı demeliyiz?

Hem… ifade özgürlüğü "kutsal" da, diğer insan hakları kutsal değil mi? İnsan hakları da bir bütün değil midir? İnsan hakları bölük pörçük savunulabilir mi? İnsan haklarına yönelik tüm ihlaller kalkmadan salt ifade özgürlüğünü elde etsek ne olacak? Birilerinin diledikleri gibi konuşması tüm sorunları çözecek mi? Dahası, insan hakları dediğimiz zaman sendikal hakları, sosyal hakları es mi geçeceğiz? Sendikal haklar elde edilmeden ifade özgürlüğü ya da diğer insan hakları ne ifade edecek? Hem… demokrasi sadece bunlardan mı ibaret? Temsilde eşitlik ve adalet sağlanmadıkça diğer haklar ne işe yarayacak? Ekonomik iktidar birilerinin tekelinde olduğu sürece demokrasi ne işe yarayacak… vb. vb.

Bu liste bu şekilde neredeyse sonsuza kadar uzatılabilir… ve bu mantıkla hiçbir kesimin hakları ve özgürlükleri için mücadele etmenin meşru olmadığı sonucuna varabilirsiniz. O zaman da tüm toplum kesimleri en geniş özgürlükler ve azami demokratik haklar konusunda uzlaşıp harekete geçmedikçe oturduğunuz yerde otursunuz!

Ancak çevirmenlerin meslek örgütleri bu mantığa teslim olmak niyetinde değildir ve ortaklaşa harekete geçmeye karar vermişlerdir. Dahası, başka toplumsal kesimlerin hak arayışlarında bu tür bir "meşruiyet" sorgulaması yapılmazken, çevirmenler söz konusu olduğunda böyle soruların ortaya atılmasını da yadırgamaktadırlar açıkçası… Hatta "bunun nedeni acaba çevirmenlerin de bir toplumsal özne olarak ortaya çıkmalarına pek alışık olunmaması olabilir mi?" sorusunu da ister istemez gündeme getirme gereksinimini hissetmektedirler.

Öyle ya, çevirdikleri kitapların kapağına çoğu zaman adlarını koymaya bile gerek duymadığımız, en fazlasından bir köşeye küçücük puntolarla lütfen anmayı uygun gördüğümüz bu çevirmenler de kim oluyor mu denmek isteniyor acaba? Hak talep etmek de neyin nesi mi deniyor yoksa? Bir yazarın kitabını çevirmek onuruyla yetinmek yerine zaman zaman emeklerinin karşılığını da istemeye kalkıyorlar diye çevirmenlerden yakınanlar olduğunu biliyorduk… Şimdi de bir yazar adına yargılanmaktan dolayı gurur duyacaklarına ne hakla yargılanmak istemediklerini söylüyorlar diye bir şikâyet mi söz konusu?

Neyse ki herkes böyle düşünmüyor. Tam aksine, çevirmenin de bir çeşit yazar olduğunu, yoruma dayalı yaratıcı bir iş yaptığını söyleyenler de var. Ama işin garip tarafı, onlar da aslında aynı sonuca varıyorlar: "Tercümana Zeval Olmaz" denmek suretiyle çevirmenin bir "aktarıcı" konumuna indirgendiğini, hatta "aşağılandığını", dahası bu talebi öne sürerek çevirdiğimiz metinlerin sorumluluğunu üstlenmekten kaçındığımızı, çevirmenliği düşünsel bir etkinlik olarak görmediğimizi söyleyen de var.

Daha ılımlı yaklaşanlar da var elbette. Bazı dostlarımız ve meslektaşlarımız da: "Tamam, peki, yargılanmak istemediğinizi söyleyin ama mutlaka bunun yanında açıkça ifade özgürlüğünden yana olduğunuzu da belirtin ki yanlış anlamayalım, bencil çıkarlarınızın peşinden koşup aradan sıyrılmak istediğiniz izlenimine kapılmayalım" diyorlar.

İşimizi yaptığımız için yargılanmak istemiyoruz demek suretiyle meğer ne de çok günah işliyormuşuz! Bu tür eleştirileri duydukça, okudukça, insanın neredeyse Basın Kanunun II. Maddesinin "iyi bir şey" olduğuna inanası ve "iyi ki böyle bir madde varmış, bu sayede çevirmenin ne kadar önemli ve onurlu bir düşünür olduğu daha iyi anlaşılıyormuş meğer… e bari o madde kalkmasın, biz de oturalım oturduğumuz yerde, boyumuzdan büyük işlere kalkışmayalım" diyesi geliyor!

Demiyoruz ama… diyemiyoruz… Yani bizler, çevirmenlerin meslek örgütleri olarak "Tercümana Zeval Olmaz" demeye devam edeceğiz, kimse kusurumuza bakmasın!

Evet, inatla ve ısrarla "Tercümana Zeval Olmaz" diyoruz, çünkü:

1) Tercümanın bir metin çevirdiği için yargılanması düz mantığa da, temel hukuk mantığına da aykırıdır. Çünkü bir metindeki düşüncenin içeriğinin asıl sahibi yazardır, çevirmen bu düşüncenin içeriğine müdahale edip onu değiştirme hakkına zaten sahip değildir, dolayısıyla çevirmenin bir metin çevirirken yaptığı iş, kendi düşüncelerini değil, bir başkasının düşünceleri kendi dilinde yeniden ifade etmekle sınırlıdır. Bu nedenle de "bir başkasına ait düşünceden dolayı" yargılanması abestir. Bunu belirtmenin yazarın "suçlu olduğunu kabul etmekle" alakası yoktur. Bu tıpkı hukukta "suçun şahsiliği" ilkesini savunmak gibi bir şeydir. Bu ilkeyi savunmak, "başkalarının suçlu olduğunu" kabul etmek anlamına mı gelir?
2) Çevirmenin yaptığı iş elbette yoruma dayalı yaratıcı ve düşünsel bir uğraştır. Ancak çevirmenin yazarın metnine müdahale hakkının, yani "yorumunun" ve "yaratıcı katkısının" bir sınırı vardır ve o sınır, asıl iletinin içeriğine sadakat sınırdır. Çevirmen, "yorum hakkını" suiistimal edip, yazarın söylediklerini eksik, fazla ya da yanlış aktararak, "ben bunu böyle yorumluyorum" bahanesiyle asıl düşüncesine aykırı bir içeriği o yazara mal edemez. Çünkü o zaman bunun adı "yorum" ya da "çeviri" değil, tahrifat olur. Çevirmen elbette "bir tür yazardır"… ancak yazarın kendisi değildir… yani çevirmen yalnızca yazarın düşüncelerinin aktarıcısıdır, evet (bunu ne kadar yaratıcı biçimde yaparsa yapsın): Örneğin bir çevirmen Marx'ın bir metnini çevirdi diye kendini "Das Kapital"in yazarı olarak görmeye başlarsa, psikiyatrların ilgi alanına girer… çünkü Marx'ın bir metnini çevirmek kimseyi Marx'la "eşdeğer" bir düşünür yapmaz! Çevirmen eğer, geçmişte ve bugün ülkemizde kimilerinin yaptığı gibi, kendinde çevirdiği yazarların metinlerinde hoşuna gitmeyen bölümleri sansür etme, değiştirme, olduğundan farklı ifade etme, hatta yeni pasajlar ekleme hakkını görmeye başlarsa, işte o zaman hem eserini çevirdiği yazara, hem de mesleğine ihanet etmiş olur… her şeyden önce de asıl metnin dilini bilmeyen ve onun içeriğine ulaşmak için çevirmene güvenen okurlara ihanet etmiş olur. Bu anlamda çevirmen, aynı zamanda güvenilir bir aktarıcı olmak zorundadır: Okur, yazarla arasına çevirmenin kişisel felsefi, dini ya da siyasi düşüncelerinin, inançlarının girmeyeceğine, bu nedenle asıl iletinin içeriğine sadık kalınacağına güvenebilmelidir… En azından bilinçli ve kasıtlı bir tahrifatın olmayacağına güvenmelidir.
3) Çevirmenin yorum hakkı ve yaratıcılığı, metni çevirirken ister istemez dönüştürüyor olması her şeyden önce aktarıcılık görevini doğru yapabilmesi için gereklidir, çünkü hiçbir dilin bir diğer dilde birebir karşılığı yoktur: içeriği sadık biçimde aktarabilmek, onu doğru yorumlamayı ve diğer dilin/kültürün olanaklarını en iyi, en yaratıcı biçimde kullanmayı gerektirir. Her çevirmenin de bir yoğurt yiyişi, kendine özgü bir okuması, bir yorumu vardır. Çevirmen elbette "nötr", "şeffaf" bir aktarıcı, bir tür "çeviri yapan fotokopi makinesi" değildir. Çevirmenin çevirdiği metnin içeriğini ne derece benimseyip benimseyemediği, çeviri sürecinde yaşadıkları, çevirdiği metinle kendi düşünce ve duygu dünyasında kurduğu ilişkiler, bunun çeviriye ister istemez yansıması, çevirdiği metni aslının içeriğine sadık kalarak çevirmeye çabalarken bile aslında onu bir ölçüde dönüştürüyor olması ve bir anlamda "başka bir metin" haline getiriyor olması, çevirdiği metnin içeriğiyle kurduğu ilişki çerçevesindeki manevi sorumlulukları, çevireceği metni seçerken (böyle bir imkanı varsa) yaptığı tercihin anlamı ve benzeri konular – her ne kadar tartışılması gereken ilginç konularsa da – çevirmenin işini yaptığı için mahkeme önüne çıkartılmasıyla pek bir alakası olmayan konulardır. Çevirmeni mahkûm etmeye çalışanların bu ince konularla uğraştıklarını sanmak ve bu tür felsefi gerekçelerle hareket ettiklerini sanmak fazla iyimserlik olur! Kaldı ki, tüm bu ilginç, önemli, yaratıcı, kışkırtıcı, ince konuları ele alırken işin ABC'sini, yani çevirinin asıl amacının bir dilde yazılmış bir iletiyi bir diğer dile aktarmak olduğu gibi basit bir gerçeği de unutmamakta yarar var! Sonuç olarak, şu bir gerçektir ki "yorum" hakkı, yazara "sadakat" yükümlülüğünden ayrı düşünülemez. Çevirmenin asıl sorumlu tutulması gereken şey, bu görevini ne şekilde yaptığıdır, yorum yaparken ve metni diğer dilde yaratıcı bir biçimde ifade ederken sadakat sınırını aşıp aşmadığıdır. Çevirmenin yorum hakkının ve yaratıcılığının bir sınırı olduğunu hatırlatmak, çevirmeni küçümsemek değildir. Aksine,

yaptığı işin ne kadar zor, hassas bir iş olduğunu vurgulamaktır: Çevirmen son derece hassas bir teraziye sahip olan (yaratıcılık/sadakat gerilimi), kendi yeteneklerini ve yaratıcılığını bir başkasının düşüncelerinin ifadesinin hizmetine sunan, bu anlamda da hem beceri hem de özveri sahibi kişidir.

4) Çevirmen işini düzgün yaptığında, çevireceği metni yorumlayıp yaratıcı biçimde diğer dile aktardığında, bir başkasının, bir başka yazarın düşüncelerinin bir diğer halka, bir diğer kültüre özgürce ulaşmasını sağlamış olur. Dolayısıyla çevirmen, sırf varlığıyla bile düşüncenin özgürce tüm dünyada dolaşmasına, tüm dünya halklarına ulaşmasına aracılık eden kişidir. Çevirmenin işini yaparken özgür olması, baskı görmemesi, tüm dünya yazarlarının düşüncelerini, eserlerini diğer halklara diğer dillerde ifade etmelerinin de özgürlüğünün teminat altına alınmasıdır. Çevirmenin bu işi özgürce yapamadığı yerde ifade özgürlüğü olamaz, çünkü ifade özgürlüğü demek, her şeyden önce "düşüncesini, her yerde, her dilde ifade edebilme özgürlüğü" demektir… Oysa çevirmen olmadan sınır ötesinin düşünceleri asla başka bir ülkeye giremez, o ülkenin düşünceleri de asla kendi sınırlarının dışına çıkamaz. İşte çevirmen bu yüzden, yani düşüncenin tüm dillerde ifade edilebilmesinde vazgeçilemez bir aktarıcı olduğu için değerlidir, hayati bir öneme sahiptir.

5) İşte bu nedenle çevirmenlerin meslek örgütleri metinlerinde -sanki ikisi farklı şeylermiş gibi!-: "Efendim biz çevirmenler yargılanmasın istiyoruz ama aynı zamanda genel olarak ifade özgürlüğünü de savunuyoruz" türünden garip, kompleksli, savunmada ve çelişkili bir ifade kullanmadılar. Çünkü "çevirmenler yargılanmamalı" derken yapılan iş, dolaylı olarak değil, doğrudan doğruya ifade özgürlüğünün kendisini savunmaktır, tüm dünyanın yazarlarının ifade özgürlüğünü savunmaktır!

6) Çevirmenlerin mesleklerini yaptıkları için yargılanmaları, düşünce özgürlüğüne zaten karşı olan, ülkeyi içine kapatmak isteyen ve sadece "Devlet tarafından uygun görülen" düşüncelerin bu topraklarda yaşayan insanlara ulaşmasını isteyen, yani bu ülkenin insanlarını dış dünyadan tecrit etmek isteyen güçlerin bir tezgâhıdır. Meslek örgütlerinin kampanyası işte bu tezgâha karşı durmaktır. Çünkü bu ülkede yaşayan insanların ezici çoğunluğu anadilleri dışında bir dil bilmemektedir. Bilseler bile, bu dilbilgisi çoğu zaman yabancı dilde yazılmış bir eseri okuyacak düzeyde değildir. Çok iyi düzeyde yabancı dil bilenler bile en fazla bir ya da iki dile hakimdirler, tüm dünya dillerine değil! Dolayısıyla çevirmen, tüm bir ülkenin başka dillerde yazılmış eserlere, düşünceye, bilgeye ulaşmasında vazgeçilmez bir aracıdır. Bilginin yabancı dil bilen bir elit kesimin, bir azınlığın tekelinde kalmasını engelleyen kişidir, bu anlamda demokrasinin olmazsa olmaz unsurlarından biridir. Dolayısıyla, çevirmen üzerinde mahkeme yoluyla baskı kurmak, halkın bilgiye ulaşma hakkına yönelik bir saldırıdır. "Tercümana zeval olmaz" denmesi ise, bu ülkenin tüm insanlarının bilgiye ve düşünceye ulaşma özgürlüğünü savunmaktır, bu anlamda başlı başına demokratik bir mücadeledir, demokrasiyi savunmanın ta kendisidir!

İşte tüm bu nedenlerden ötürü, çevirmenlerin meslek örgütlerinin başlattığı "Tercümana Zeval Olmaz" olmaz kampanyasının altında yazarların ya da yayıncıların meslek örgütlerinin de imzası vardır, çünkü onlar, kimi çevirmenlerin ya da "çevirmen dostlarının" aksine, Basın Kanunun II. Maddesinin son zamanlarda çevirmenler aleyhine işletilmesinin aslında çevirmenlik mesleğinin "yapılabilirliğini" doğrudan tehdit ettiğinin farkındadırlar. Çevirmenin olmadığı yerde, çevirmenin elinin kolunun yasaklarla, tabularla, baskılarla, sansürle ve otosansürle bağlı olduğu yerde ne yazarın düşünceleri özgürce sınır ötesinde dolaşabilir, ne yayıncılık kalır, ne ifade özgürlüğü kalır, ne de demokrasinin kendisi kalır!

O halde, "Tercümana Zeval Olmaz" deme konusunda çevirmenlerin en ufak bir aşağılık kompleksine kapılmalarının anlamı yoktur. Asıl, yapılan bu işi "çevirmenlerin kendilerini kurtarıp aradan sıyrılmaları" olarak göstermeye çalışmak çevirmenleri ve çevirmenlik mesleğini küçümsemektir. Hepimize hakarettir! Yasakçıların ekmeğine yağ sürmektir.

Bu ülkede hak aramanın önündeki tek engel antidemokratik baskılar değildir: Çeyrek yüzyıldır bir darbe anayasasıyla, darbe zihniyetinin yasaklarıyla, tabularıyla yönetilen bir

ülkede, baskı mağdurlarının bir kısmının bu yasakları, baskıları içselleştirmeleri, "baskı görmeyi" işlerinin doğal bir parçası olarak kabullenmeleri, bu sayede kendilerini bir tür "kahraman" olarak algılayıp teselli bulmaları ne yazık ki görülmemiş bir şey değildir. Dahası, yazarın, çevirmenin, düşünce ve eser üretenin esamisinin okunmadığı ve tek değerin "para" olduğu bir çağda, ancak baskıya uğradığında hatırlanan, "adam yerine konan" insanların bir tür mazoşist kültür geliştirmeleri ve "baskı görmeyi" var oluşlarını teyit eden bir "onur" olarak kabullenmeleri, hatta gizlice arzulamaları da insani olarak anlaşılır bir şeydir.
Ancak artık bu ülkede yasakların ve baskıların mağdurlarının da en az bu yasakları koyanlar kadar cesur olmalarının ve bu gidişe "dur" demelerinin, haklarını aramalarının zamanı gelmiştir.
Tüm dünyanın ve tüm çağların insanlarının dertlerine ve düşüncelerine tercüman olan çevirmenlerin yaptıkların işin öneminin farkına varmanın, çevirmenlere saygı duymanın ve hep birlikte "Tercümana Zeval Olmaz!" demenin de zamanı gelmiştir…

Ek 13 İfade Özgürlüğü Tartışmasına Bir Dipnot

Bu ülkede hak aramanın önündeki tek engel antidemokratik baskılar değildir: Çeyrek yüzyıldır bir darbe anayasasıyla, darbe zihniyetinin yasaklarıyla, tabularıyla yönetilen bir ülkede, baskı mağdurlarının bir kısmının bu yasakları, baskıları içselleştirmeleri, "baskı görmeyi" işlerinin doğal bir parçası olarak kabullenmeleri, bu sayede kendilerini bir tür "kahraman" olarak algılayıp teselli bulmaları ne yazık ki görülmemiş bir şey değildir. Dahası, yazarın, çevirmenin, düşünce ve eser üretenin esamisinin okunmadığı ve tek değerin "para" olduğu bir çağda, ancak baskıya uğradığında hatırlanan, "adam yerine konan" insanların bir tür mazoşist kültür geliştirmeleri ve "baskı görmeyi" var oluşlarını teyit eden bir "onur" olarak kabullenmeleri, hatta gizlice arzulamaları da insani olarak anlaşılır bir şeydir.

Yiğit Bener

Bu işlerde böyle böyle kalıcı sonuçlar elde edince de kimseler yargılanamaz hale gelir ve yine kimselerin "profesyonel kahraman"lıkla kariyer yapmasına gerek kalmaz.

Tuncay Birkan

İfade özgürlüğü tartışma metinlerinde, ifade özgürlüğünü aşamaya uğratmadan bütünlüklü savunmak gerekir, diyenlere karşı yazılan bu cümleleri okuyunca içimde bir yerler acıdı. Yazmadan edemedim.
Bir yıl kadar önce yazdığı kitaplar yüzünden çok yıllarını içerde geçirmiş bir adamı, bir sosyologu dinlemeye gitmiştim. Adam cezaevi sonrası bir sessizliğe gömüldüğü için ne yapar, ne eder, ne söyler meraktaydım. Ufak tefek adam usul usul konuşuyor, içerde yatmasına neden olan tezleri doğrultusunda çözümlemeler yapıyordu. Pek çok insan vardı salonda, her kılıktan. Uzun uzun konuşmalara alışık olan entelektüel kılıklılar bir süre sonra uyuma moduna geçtiler. Uzun uzun konuşmalara alışık olmayan işçi memur kılıklılar, adamın ağzından çıkacak her sözcüğü somurmak için göz kulak kesildiler. Söylediklerinin çoğuna katılmıyordum. Bir soru sordular, o yumuşak, kısık, iddiasız sesiyle yanıt verdi: Söylerken, yazarken yasalar ne diyor diye düşünemem; söyleyeceklerimi söylerim, yazacaklarımı yazarım, geleni de karşılarım. Adam çıkarıp hayatının en az on yılını usulcacık koydu masaya. Masa dayandı, ben sallandım. Bildiğim bir şeydi oysa. Bilmek başka, yaşamak başka! Adam şöyle yapın böyle yapın demiyordu, ben şöyle yaptım böyle yaptım demiyordu. Yaşam ilkesini fısıldıyordu.

“Kahramanlar”, kahraman olmak için çıkmaz yola. Başka türlüsünü yapamadıkları için, gözlerini kapatıp bana ne diyemedikleri için girerler, girdikleri yollara. Sonuç, çoğunlukla enkaza çevrilmiş bir hayat. Enkazdan sağ çıkmayı başarırlarsa da ellerinde kalan kendileri ile barışıklıkları, idealleri ve dostları olur yalnızca. O yasa gider, bu yasa gelir. Gelsin yeni kariyer yılları! Kahramanlık onların kendilerine biçtiği bir paye değil, dışardan bakanların verdiği bir sıfat, çoğu zaman aşağılama. Neden muhalif demiyoruz, muhalifler çoktur ve hep daha çok olmayı isterler, yanlışı doğrultmak için. Muhalifleri “kahramanlaştıran”, geride kalanların koşullara uyum sağlamadaki, savunma mekanizmalarını kurmadaki muazzam yetenekleri değil mi? Böyle olmasaydı su içmek kadar doğal şeyleri söylemek, yapmak kahramanlık sınıfına girer miydi?
Doğru bildiğin yolda yalnız da olsan yürüyeceksin diyen, sözde değil özde muhalif olanların varlığı bizi rahatsız eder, utandırır. Oysa “benim elimden gelen bu” diyebilmek de bir erdem. Yıllardır dillendirilen “kahramanlar” tezleriyle keşke burada da karşılaşmasaydık. Çünkü bu, savundukları şeyler için bedel ödemek zorunda kalan insanlara vurmanın başka bir yolu. Kimi taş atar, kimi gül kılıfında taş!
Seçimler yalnız çeviride mi ya, hayatın kendisi bir seçim, seçtiklerimizle ve dahi seçmediklerimizle.

Ek 14 Çevirmenler Yargılansın!!!

ÇEVBİR'in başlattığı "Çevirmenler Yargılanmasın" kampanyasına "çevirmenler yargılansın" diye görüş bildirerek destek veren yazıları okuyunca önce ürktüm. Sonra, acaba yanlış bir sitenin adresine mi girdim diyerek hemen geri dönüp site adresini kontrol ettim. Ama yine de kendimden tam emin olamadığımdan kolumu çimdikleyerek uyanık olup olmadığımı kontrol ettim. Olur ya masa başında uyuya kalmış ve bir kâbus görüyor olabilirdim. Yok yok her şey gerçekti. Önce kızdım, ama sonra sitenin editörlerinin, bu yazıları, yanlış adrese gönderildikleri gerekçesiyle reddetmemelerini de takdirle karşıladım, doğrusu. Güzel bir demokrasi anlayışı, geniş bir tolerans. Elbette biz çevirmenlere bu yakışırdı.
Madem ki böyle yazılar yayımlandı, o zaman bunlara karşı bir iki şey söylemek zorunluluğu doğdu.
Düşüncelerimi sevdiğim bir metaforla açayım.
Elimde bir torba var. Torbayı karıştırıyorum. Elime karton kalınlığında, künye gibi küçük, düzgün kesilmiş kâğıt parçaları geliyor. Bir tanesini çekiyorum. Üzerinde "Hitler-Kavgam" yazıyor. Karşımda oturan yayıncı gülümsüyor. "Bunu çevirelim, diyorum. Ne dersiniz?" Cevabım hemen hazır: "Elbette ben hazırım" diyorum. Sözleşmeyi hemen imzalıyoruz ve ben, elimde yeni işim, büyük bir mutlulukla koşar adım eve gidiyorum.
Bir arkadaşım telefon açıyor. Ona Hitler'in Kavgam'ını çevirmeyi üstlendiğimi büyük bir mutlulukla söylüyorum. Arkadaşım ağzına geleni saymaya başlıyor ve en son, "Faşizme mi hizmet etmek istiyorsun?" diye soruyor. Ona "hayır,” diyorum. Faşizmle bilgisizlik kol kola gider. Bilgi ise merakla başlar. Bu kitabı Nazizmin gerçek yaratıcılarından birini tanımak için çeviriyorum. Üstelik bizim okurlarımız da bu adamı daha iyi tanırlar. Kitap okuyarak kimsenin faşist olacağını sanmıyorum." diye karşılık verip telefonu kapatıyorum.
İşsiz geçen birkaç aydan sonra yine bir yayıncıyı ziyarete gidiyorum. Elime yine bir torba tutuşturuluyor. "Çek bakalım" ne çıkacak diyor. Torbayı karıştırıp çekiyorum. Yazıyı okuyorum. "Nabokov-Lolita".
Yayıncı, "bu kitap dünyada epey tartışmalara yol açtı. Bakalım bizde ne olacak? Herhalde iyi bir satış patlatırız? Sen bu kitabı iyi çevirirsin." diyor.
İçimden "satışı patlat, ama beni görmeyi unutma" dedikten sonra "tamam, merak etme. Elimden geleni yaparım" diyorum ve yeni bir iş almanın, yeni bir eser üzerinde çalışmanın vereceği keyfi düşünerek uçarak eve gidiyorum. "Evim, evim, sevgili evim. İş yurdum."

Tam üzerimdeki ceketi çıkarıp koltuğa oturacaktım ki telefon çalıyor ve hemen kim arıyor acaba diyerek merakla ahizeyi kaldırıyorum. Arkadaşım, "ne var, ne yok?" diye hatır sormaya aramış. Ona Nabokov'un Lolita'sını aldım diyorum. Arkadaşım birden köpürüyor.
"Olur mu ya öyle şey, o rezil kitap çevrilir mi? Sen de hiç ahlak duygusu kalmadı mı? Pedofiliyi mi körükleyeceksin? Kitap, ahlaka mugayir bulunup da aleyhinde dava açılırsa kendini nasıl savunacaksın?"
Bu soru bombardımanı durduktan sonra sözü alıp "pedofili gibi bir sapkınlığın kaynağını kitapta aramana çok şaşırdım. Kitapları toplumsal ya da bireysel sapkınlıkların kaynağı olarak gören mantığın karanlık çağlarda kalması gerektiğine inanıyorum. Kitabı beğenmezsen okumazsın. Okuyanın da sapkınlığa kapılacağı korkusuna kapılman anlamsız. Bu okuru aşağılamaktır. Okur kendi tercihine göre aydınlık ya da karanlık bir kitabı alır okur, beğenir ya da beğenmez. Okuru koruma mantığıyla bazı kitapları yasaklamaya kalkmak tüm kitapları yasaklamakla eş anlamlıdır. Düşünce özgürlüğü sınırsızdır. İnsanların ne düşüneceği ya da neyi okuyacağı kendi bileceği bir şeydir. Üstelik çevirmeni bu kitabı çevirdi diye suçlamak ve yargılamaya kalkmak ilkellikten başka bir şey değildir. Üstelik bu neyi kanıtlayacaktır? Çevirmen okuru suça teşvik eden bir kışkırtıcı mı olmuştur? Çevirmeni çevirdiği her kitapla ya da yazarla özdeşleştirmek, kitabı ya da yazarı savunmaya zorlamak akıl kârı bir iş midir? Kitap tabanca, bomba ya da uyuşturucu gibi bir suç unsuru mudur ki çevirmen, kitap çevirmekten dolayı suçlu olsun? Bir kitabı çevirip çevirmemek çevirmenin vicdanına kalmış bir şeydir. Bu alan, yargının alanına girmez. Bu konuyu yargı alanına sokan; ülkemizi, dünya çağdaşlık sıralamasında sonuncu sıralara iten bu tür uygulamaları bana tehdit olarak göstermekten dolayı utanmalısın. Aydın olmak var olan düzenle, yerleşik yargılarla, tabularla arana biraz mesafe koymakla başlar" diye çıkışıyorum. Tartışma uzayıp gidiyor.
Yazı uzadı, ama devam etmek zorundayım. İşte yine günlerden bir gün bir yayıncıyı ziyaret ediyorum. Bari bu sefer savunduğum dünya görüşüne uygun bir kitap bulayım diyorum. Yayıncı, "öyle rasgele kitap seçemezsin" diyor. Torbayı uzatıyor. "İstiyorsan başka arkadaşları ziyaret et" diye sırıtıyor. Torbayı alıyorum mecburen. İçimden "eskiden bizim görüşler revaçtaydı. Herkes o kitapları çevirtecek adam arardı. Zaten çevirecek adam da pek bulunmazdı. Hey gidi eski günler. Yine bu adamın lotaryasına kaldık" diyorum. Torbayı iyice karıştırıp kaderimi çekiyorum. Okuyorum. "K. Marx-F. Engels-Komünist Manifesto"
İçimden "oh, be tam istediğim kitap, ama" diyorum ve düşüncemi dışa vurarak "bu kitap daha önce çevrilmişti?" diye soruyorum. Yayıncı "çevrilmesine çevrildi, ama bu Londra'da yayımlanan 150. yıl baskısı. Adamın biri de epeyce bir tartışma yaratan kitabın ana metninden daha uzun bir önsöz yazmış. Onun için çevirtmek istiyorum. Bir de eski çevirilerin artık günümüzün diliyle yeniden okura ulaşması gerek" diyor. Ben de "tamam, o zaman" diyorum. Gerekli standart işlemleri tamamlayıp eve büyük bir sevinçle koşturuyorum.
Tesadüf bu ya eve girince yine telefon çalıyor. Telefonu hemen açıyorum. Yine bizim arkadaş. Sağ olsun, çok kavga ederiz, ama hal hatır sormayı hiç ihmal etmez. "Ne var, ne yok?" diye soruyor. Keyfim yerinde, bu soruyu duyunca aklımdan eski malum bilgisayar fıkrası geçiyor. "Ne var, ne yok diye bilgisayara sormuşlar. Bilgisayar ne var, ne yok diye her şeyi taramaya kalkınca sonunda işin içinden çıkamamış ve devreleri yanmış" diye içimden gülüyorum. "Yeni bir kitap aldım. Komünist Manifesto'yu çevireceğim" diye karşılık veriyorum.
Telefon ahizesinden bir an sessizlik oldu. Derken kulağıma buz gibi bir havanın çarptığını hissettim ve salvolar gelmeye başladı: "Ne, nasıl olur? Komünist Manifesto hiç çevrilir mi? İnsanları kardeş kavgasına mı sürükleyeceksin? Ülkemizin ne belalardan geçtiğini bilmiyor musun? Hep böyle kitaplar yüzünden kardeş kardeşe düşman olmadı mı? Zaten daha önce bu kitabı çevirenleri mahkemelerde, hapislerde süründürdüklerini bilmiyor musun?"

Bombardıman dinince içimden "ben, misyon sahibi bir aydınım. Mahkemeye de çıkarım, hapse de girerim" diyorum. Ama bunları kendime saklayıp "bak, dostum" diyorum. "Kendine gel. Sen bir aydınsın. Bir düşünceyi, bir kitabı, suç olarak görmekten vazgeç artık. Konuştuğumuz konu bir seri katilin, bir manyağın düşüncesi bile olsa yargının değil, psikiyatrinin alanına girer. Düşünceye dayanarak potansiyel suçlu aramak çağdışı bir anlayıştır. Üstelik bir çevirmenin yaptığı çeviri çalışmasını nasıl toplumsal patlamaların, siyasal kargaşaların, ekonomik bozuklukların nedeni olarak gösterirsin? Siyasal konuları ele alan bir çeviri çıkınca toplumsal-siyasal düzen tehlikeye mi girer? Okurlar, okuduklarına hemen inanıp ayaklanma peşinde mi koşmaya başlarlar. Dinden, imandan mı çıkarlar? Bölücü mü olurlar? Aklından bu tür olayı doğrulayacak tek örnek olan Namık Kemal'in Vatan yahut Silistre adlı eserinin sahnede oynandıktan sonra seyreden 30-40 kişinin sokağa fırlayıp "yaşasın vatan" diye bağırmaları örneği mi geçiyor? Malum Abdülhamit bu olay üzerine kitabı yasaklayıp Namık Kemal'i de süründürmüştü. Gerçi sokağa kimse çıkmasa da sonuç değişmeyecekti. Bu istibdat zihniyetiyle ülkemizde yazarlar, çevirmenler halen süründürülmüyorlar mı? Bari Abdülhamit zihniyetinden bir adım ileri geç. Ülkemizdeki siyasal ve toplumsal olayları bir incele. Ezbere konuşma." deyip yüzüne telefonu kapatıyorum.

Sözün kısası, ÇEVBİR diyor ki "çevirmenler yargılanmasın". Bu ifade,

"yazarlar yargılanmasın", "editörler yargılanmasın", "yayıncılar yargılanmasın", "matbaacılar yargılanmasın" ifadeleriyle özdeştir. Kimse bu noktada kusur aramasın.

Kitaplar asla suç unsuru olarak görülemez ve gösterilemez. Dolayısıyla çeviri faaliyeti de hiç bir şekilde suç olarak tanımlanacak bir unsurla bağdaştırılamaz. Bunun tersini doğrulayan uygulamaların olması, çevirmenlerin kusuru değil, yasa yapıcı ve yasa uygulayıcıların ayıbıdır. Türkiye, bu ayıptan bir önce kurtulmalıdır.

Çevirmenler, sanatsal ve bilimsel alana giren faaliyetlerinden dolayı savcılıklarda, mahkeme salonlarında, cezaevlerinde süründürülmelerini "tanımlanmamış bir meslek riski" olarak görmektedirler. Bu risk, mesleğin yapılmasını güçleştiren bir faktör olmasının yanı sıra ülkemizde alternatif düşünce akımlarının tanınmasını ve tartışılmasını giderek daha fazla engellediğinden dolayı ülkemizin zaten geniş olmayan düşünce ufkunun iyice daralıp kararmasına yol açacak bir tehlikeyi de beraberinde getirmektedir. Çağdaş Türkiye böyle bir bedeli ödemeyi hak etmiyor.

ÇEVBİR, durumu bir bütün olarak tespit edip uyarısını kamuoyuna duyurmuştur. Kampanyaya destek veren kişi ve kuruluşlar tarihe küçük, ama anlamlı bir not düşmüşlerdir. Artık hiç bir şey eskisi gibi olmayacaktır.

Ek 15 İfade Özgürlüğü ve Türkiye'de Yayıncılık

21 Mart tarihli The Independent gazetesinde deneyimli Ortadoğu savaş muhabiri Robert Fisk "Hakikat Yüksek Sesle Söylenmelidir" başlıklı bir makale yazdı (bu yazının ekinde adı geçen makalenin tam çevirisini bulabilirsiniz). Makalede, son kitabı "Uygarlık için Büyük Savaş"ın Türkiyeli yayıncısı – Agora Kitaplığı ve sahibi Osman Akhınay – sert biçimde eleştiriliyordu. Özetleyecek olursak, Fisk'in kitabında 1915 Ermeni Soykırımı'nın anlatıldığı "İlk Holocaust" adlı bir bölüm vardı. Osman Akhınay, kitabın yabancı yayıncısı Harper Collins'e bir mektup yazarak bu bölümün, Türkiye'de yükselen milliyetçilik ortamında kendisi açısından risk oluşturduğunu söylemişti. Bu nedenle, kitap satışa sunulurken basın kampanyası yapmayacağını bildiriyor ve 301'den dava açılması halinde Robert Fisk'in Türkiye'de yargılanmayı kabul ederek destek vermesini istiyordu. Akhınay, bu çekincelerinin yayınevi ve Fisk tarafından anlayışla karşılanmasını rica ediyordu.

Fisk, The Independent'taki makalesinde, Türkiyeli yayıncısını korkaklıkla suçluyordu. Hem kitabı yasadışı bir malzemeymiş gibi "sessizce" yayımlamanın hem de olası bir dava için

destek istemenin çelişkisine dikkat çekiyordu. Robert Fisk, daha rahat koşullarda yaşayan birisi olarak Osman Akhınay'a ifade özgürlüğü konusunda fetva verecek durumda olmadığını kabul ediyordu. Bunu karşın, Fisk'e göre sorun çok daha derindeydi. Batılı haber ajanslarının bile konuyu örtbas etme eğilimde olduğunu, Hrant Dink cinayetinin de gösterdiği gibi soykırımın Türkiye'de resmi ideoloji açısından bir tabu olduğunu ifade ediyordu. Fisk'in makalesi, tabuların korunmasına ortak olmanın insanlığın ilerlemesine katkı sağlamayacağı anlamına gelen bir cümleyle bitiyordu.

Agora Kitaplığı'nın "sessiz basın kampanyası" ile neyi kastettiği ise, 30 Mart 2007 tarihli Agos Gazetesi'nde "Yayınevi Beklemede" başlıklı haberde yer aldı. Gazeteye verdiği demeçte Osman Akhınay "[…] Türkiye'ye kitabıyla ilgili olarak gelmeyi çok isteyen Fisk'le beraber bir promosyon kampanyası düzenlemek istemiyoruz. Çünkü yapacağı açıklamalarla ve siyasal duruşuyla aynı düzlemde değiliz" diyordu. Yine Akhınay'a göre Harper Collins yayınevi, Fisk'in yazısından dolayı özür dilemiş ve kitabın yayımlanma süresini uzatabileceklerini söylemişti.

***

90'lı yıllarda Türkiye'de, yayıncılık dünyası da dahil olmak üzere, genel olarak aydınlar başarılı bir ifade özgürlüğü mücadelesi verdi. 90'ların ortasına geldiğimizde cezaevlerinde 100'ü aşkın aydın, yazar, gazeteci, yayıncı ve insan hakları aktivisti vardı. İnsanlar yurtdışına gitmemiş ya da faaliyetlerini durdurmamış, mücadele etmeyi tercih etmişti. Noam Chomsky'nin bir sivil itaatsizlik eylemi olarak Batı'ya örnek gösterdiği bu gelenek 2000'li yıllarda kayboldu. Herhalde bunun en açık örneğini Hrant Dink'in katledilmesinde yaşadık. 2005-2006 yıllarında 301. maddeden yüze yakın dava açılması ve Orhan Pamuk, Elif Şafak gibi ünlü isimlerin de kovuşturmaya uğraması, ifade özgürlüğü hakkı etrafında bir dayanışma örmek için fırsata dönüştürülmedi. Bir çok aydın dava süreçlerini, diğer mağdurlarla ilişki kurmak ve bir inisiyatif oluşturmaktan çok yurtdışından gelen heyetlerin ve Avrupa medyasının desteğini kazanarak atlatmayı tercih etti. Sonunda Hrant Dink yalnızlaştı, önce mahkum edildi, sonra da katledildi.

Daha özel bir alan olarak yayıncılar da hiç iyi bir sınav veremediler. Terörlü Mücadele Yasası (TMY) çıkmadan yapılan birkaç etkinlikten sonra herkes kendi yolundan gitmeyi seçti. Kimisinin yurtdışındaki çeşitli lobilerle veya ifade özgürlüğüyle ilgili kuruluşlarla ilişkisi iyiydi; onları devreye soktu. Kimisi de sadece kendi yazarının davasına dönük bir kampanya yaptı ve bunu bir satış başarısına dönüştürdü. Ama topluma ulaşma ve kararlı bir duruşla yasaları değiştirmeye çalışma gayreti ortama damgasını vurmadı.

Sonunda Robert Fisk'in sert biçimde eleştirdiği örnekteki gibi yayıncılık dünyasında ifade özgürlüğüyle ilgili ilkesel tutumların terk edilmekte olduğuna ilişkin güçlü işaretler oluşmaya başlandı. Örneğin, Fisk'in kitabıyla ilgili yaşananlar yayıncılar arasında ciddi bir tartışmaya yol açmadığı gibi, Fisk'in "Türkiye'deki koşulları anlamak istemediği ve biraz da Avrupa-merkezli bir tutumla olup bitene yukarıdan baktığı" şeklinde eleştiriler gündeme geldi. Ama kamusal bir tartışma veya Agora'nın tutumuna dönük bir eleştiri bildiğim kadarıyla hiç yapılmadı.

Agora Kitaplığı'nın Robert Fisk'in Türkiye'ye gelmesini istememesi, ama kitabını basmakta da ısrarcı davranması, muhalif yazarların eserleri üzerinde hemen hiçbir denetime sahip olmayışının yarattığı boşluk sayesinde mümkün olabiliyor. Yabancı dillerdeki kitapların yayın haklarının verilmesi, yabancı yayınevleri veya ajanslar tarafından kontrol ediliyor. Robert Fisk gibi muhalif kişiler ise tepkilerini ellerindeki olanakları kullanarak göstermekle yetinmek zorunda kalıyorlar.

Bir yazarın, kendi kitabının tanıtımı çerçevesinde ifade özgürlüğü nasıl engellenir? Yazar ve kitabı arasındaki ilişki nasıl bu kadar birbirinden kopartılabilir? Yayıncıların temel bir insan hakkı olan ifade özgürlüğü karşısındaki sorumlulukları – sanki söz konusu olan siyasi bir örgütlenmeymiş gibi – nasıl "siyasi duruşuyla aynı düzlemde değiliz" türünden bir açıklamayla geçiştirilebilir.

Sanıyorum konuyu izleyenlerin anlamakta en çok zorlandığı şey bütün bunlara karşın Agora Kitaplığı'nın niçin başından beri "Uygarlık için Büyük Savaş" kitabını basmak istediğidir. Yayıncılar genellikle düşüncesini ve tavrını iyi tanıdıkları yazarların eserlerinin telif haklarını alırlar.

Eğer resmi ideolojiye zarar verdiğiniz için karşılaşacağınız riski minimize edebilirseniz, Agora Kitaplığı'nın yaptığı gibi bu tür muhalif kimlikli kitapları basabilirsiniz. Sorun kamusal alanda resmi ideolojiyle karşı karşıya gelmeyi tercih edip etmediğinizdir. Tercih etmiyorsanız, yayıncılık pastasında Kızılelmacı bölge karşısında giderek küçülen ilerici yayınlar bölgesinden kazanabileceğiniz dilimlerle yetinmeyi seçebilirsiniz. Kitaplarını yayımlayacağınız yazarların dünya çapında muhalif kişilikler olması da ilerici yayıncılık bölgesinde size prestij ve imaj kazandıracaktır. Çağımız her şeyden önce bir "imaj" ve "pazarlama" çağıdır ve Noam Chomsky, Robert Fisk gibi aydınlar da yayıncılık piyasasının çok-satma ihtimali yüksek "starları" arasındadır.

Arada bu tür tatsız gelişmeler olur. Dünya çapındaki muhalif aydınlar bazen kitaplarında Türkiye'yi de eleştirirler. Bunun getirebileceği riskten kurtulmak için alınabilecek önlemlerden birisi doğrudan kitabın sansür edilmesidir. Bildiğim kadarıyla Pınar Yayınları ve Plan B Yayınları bu yolu tercih ettiler. Pınar Yayınları 2002'de bastığı Noam Chomsky'nin "Yeni Askeri Hümanizm" adlı kitabının çevirisinde Türkiye'de Kürt sorununu tartışıldığı tam 24 sayfayı sansür etti ve kitaptan çıkardı. Plan B Yayınları ise 2003'te yayımladığı "Noam Chomsky ile İki Saat" adındaki söyleşi kitapta, Chomsky tarafından halk sağlığını tehdit ettiği için eleştirilen iki ilaç şirketinin adını kitaptan çıkardı, çünkü onlarla iş ilişkisi içindeydi.

Bu örnek sayesinde, alınabilecek ikinci bir önlemin de, kitabın yayımlanması, ama yazarının görüşlerinin kamuoyunda geniş bir görünürlük kazanmasının önüne geçilmesi olduğunu görüyoruz.

Türkiye'de muhalif okuyucu kitlesi zaten giderek küçülüyor ve o kitle içinde iki veya üç bin "muhalif içerikli" kitabın okuyucuyla buluşması resmi ideoloji üzerine kurulan statükoyu pek tehdit etmiyor. Ama Robert Fisk gibi gerçekten kararlı muhalif aydınların Türkiye'ye gelip kitabını tanıtması statükoyu rahatsız edecek boyutta bir gelişmedir. Bu tür aydınlar Türkiye'ye geldiklerinde doğal olarak dünya ve Türkiye medyasının ilgisini çekiyorlar. Görüşlerini geniş bir kamuoyuna ulaştırabiliyor ve bir tartışma yaşanmasını sağlayabiliyorlar.

Sanıyorum Agora Kitaplığı, yazarın ifade özgürlüğünü kısıtlayıp kitabını da piyasaya sunmaya çalışırken statükoyu rahatsız etmemeyi, kamusal alanda resmi ideolojiyle karşı karşıya kalmamayı tercih ediyor. Bu nedenle, kamusal dengeleri sarsmadan marjinalleşen bir bölgede sağlayacağı faydaları azamileştirmeye çalışıyor.

Ama bu tercih sadece Agora Kitaplığı'nın sorunu değil. Türkiye'de hâlâ muhalif bir kimlik taşımak isteyen, ama iddialarının arkasında durmadığı için halk nezdinde inandırıcılığı gittikçe kaybolan ve marjinalleşen daha geniş bir kesimin, ama özellikle aydınların sorunu.

***

İfade özgürlüğü konusunda yaşanan ilkesizleşmenin ardındaki nedenleri anlamak için 2000'li yıllarda Türkiye'de muhalif çevrelerin hareket tarzını belirleyen dinamiklere bakmak faydalı olacaktır.

1990'ların Türkiye'si, dünyada o dönemde yaşanan en ağır insan hakları ihlallerinden bazılarına tanık oldu. Binlerce kişi kaçırılarak kaybedildi, faili meçhul cinayetlerde öldürüldü, hapse atıldı ve milyonlarca Kürt köylerinden büyük şehirlere tehcir edildiler. Bu dönemde aydınlar da yoğun baskılarla karşılaştı. Bazıları öldürüldü; diğerleri yurtdışına gitmeye zorlandı; çoğunun hakkında onlarca dava açıldı ve hapse atıldı.

1999'da Türkiye'nin AB'ye aday üyeliğinin kabul edilmesi yeni bir dönemi başlattı. Dikkatli bir şekilde bakıldığında, aydın muhalefetinin 90'lı yıllardan kitle tabanı daralarak ve yıpranarak çıktığı görülebilir. 2000'li yıllarda AB süreciyle birlikte aslında iki seçenek

oluşmuştu: Birincisi, 90'lı yılların hatalarına bakılabilir ve güçlü bir sivil hareket oluşturmak için uzun vadeli bir insan hakları, demokratikleşme ve çok-kültürcülük mücadelesi başlatılabilirdi. İkinci seçenek ise, AB sürecine bir kurtarıcı gözüyle bakmak ve derin devletin AB tarafından hizaya getirilmesini beklemekti. Ne yazık ki, yoğun olarak tercih edilen bu ikinci seçenek oldu. 2005-2006'ya kadar süren bu "iyimserlik" döneminde, "hiçbir şey eskisi gibi olmayacak" yanılsaması çok güçlü şekilde yaşandı. Sivil bir muhalefetin devlet yapısını dönüşüme zorlamasına gerek kalmadan AB baskısı Türkiye'yi demokratikleştirecekti.

2005-2006 yıllarında AB'nin Türkiye'ye tam üyelik değil imtiyazlı ortaklık tanıması ihtimali güçlendikçe, toplumsal bir sorgulamaya maruz kalmadığı için gücünü koruya rejim içindeki anti-demokratik güçler yeniden baskıcı politikalara yönelmeye başladı.

Bugün aydın muhalefetinin – bazı istisnalar dışında – neredeyse ortadan kalkmış olması, bu tercihin bedeli olarak görülebilir. Muhaliflerin, Türkiye'yi de içine alacağı varsayılan siyasi liberalleşme sürecine aşırı bel bağlaması ve toplum tabanından koparak marjinalleşmesi bugünkü duruma zemin hazırladı. Topluma yönelik demokratik ve özgürlükçü tasarımların rafa kaldırılması, yeniden baskıcı uygulamalarla karşı karşıya kalındığında ilkesel tutumlardan büyük tavizler verilmesine yol açtı.

Ama birinci seçenek varlığını koruyor. Halk nezdinde inandırıcılığı olan bir aydın muhalefeti, kendi toplumuyla bağlarını güçlendirdiği ve ilkeli bir pratik izlediği ölçüde yeniden oluşabilir.

Ek:

HAKİKATİN YÜKSEK SESLE SÖYLENMESİ GEREKİR
Robert Fisk
21 Mart 2007 The Independent

Hazır olun, bu alıntı karşısında irkileceksiniz. Sözünü ettiğim alıntı, "Uygarlık için Büyük Savaş" adlı kitabımın Türkçe baskısını yayımlamaktan korkan İstanbul'daki yayıncımın gönderdiği bir mektupta yer alıyor. Sebebi tabii ki, 1915'de bir buçuk milyon Ermeni'nin Osmanlı Türkleri tarafından soykırımdan geçirilmesinin anlatıldığı "İlk Holocaust"i adlı bölüm. Bu olay, Kut'ül Amareii Lordu Blair'in bile ilk başta soykırımdan canlı kurtulan Ermenileri Londra'daki Holocaust Günü'ne davet etmeyi reddederek gizlemeye çalıştığı bir insanlık suçu.

Hemen söylemeliyim ki bu yazı, Ortadoğu hakkındaki kitabımın sadece bir bölümünü oluşturuyor; ama Türk dostlarım korkularını, Ermeni-Türk gazeteci Hrant Dink'in Ocak'ta bürosunun önünde gaddarca öldürülmesinden bile önce dile getirmişti. Londra'daki yayıncım HarperCollins'e ilettikleri mesajda geçen aşağıdaki cümleleri okurken, bunun ciddi ciddi Avrupa Topluluğu'na girmeyi arzulayan bir ülkenin yurttaşı tarafından yazıldığını aklınızda tutun. Türkçe bilmediğim için Bay Osman'ın genellikle mükemmel olan İngilizcesi'ndeki ufak tefek kusurları eleştirecek durumda değilim.

"Türkiye'de Ermeni ve Kürt sorunları, Kıbrıs meselesi, Avrupa Birliği gibi çeşitli konularda siyasi durumun iyi gitmediğini, aksine Orhan Pamuk'un Nobel Ödülünü kazanmasıyla ve AB ile yaşanan siyasi anlaşmazlıklarla birlikte doruğa çıkan ve tırmanan milliyetçi kargaşa nedeniyle gün geçtikçe kötüleştiğini belirtmek isteriz. Büyük olasılıkla bu siyasi atmosfer Nisan 2007'deki Cumhurbaşkanlığı seçimlerine kadar etkili olmaya devam edecek … Bu nedenle, kitabın yayımlanmasını sessizce gerçekleştirmek istiyoruz, ki bu da Bay Fisk'in kitabı için basın kampanyası düzenlemeyeceğimiz anlamına geliyor. Dolayısıyla, kitabına karşı … dava açılması halinde Bay Fisk'ten bizi desteklemesini rica ediyoruz. Bay Fisk'in ve HarperCollins'in çekincelerimizi anlayacağını umuyoruz."

Evet, gönülden destekleyebilirim. İşte size, Ermeni tarihinin, Kürtlerin, Kıbrıs'ın (ki kitabımda hiç bahsedilmiyor) – hatta, Tanrı aşkına, Türkiye'nin AB üyelik başvurusunun bile – kitabımı sessiz sedasız yayımlamak için yeterli birer gerekçe oluşturduğunu düşünen, AB ile üyelik müzakeresi içindeki bir ülkenin yayıncısı. Kitap satışı tarihi boyunca acaba bir yayıncı ne zaman kitabı için tanıtım yapılmasından kaçınmaya çalışmıştır diye kendime soruyorum. Sanıyorum size bir örnek verebilirim. Taner Akçam'ın muhteşem kitabı "Utanç Verici Bir İş: Ermeni Soykırımı ve Türklerin Sorumluluğu Sorunu" ilk kez Türkçe olarak yayımlandığında – kitap soykırımın dehşet verici tarihsel bir gerçek olduğunu kanıtlamak için Osmanlı devlet belgelerinden ve çağdaş Türkçe raporlardan yararlanıyor – bu Türk tarihçi de hemen hemen aynı böyle bir tepkiyle karşılaşmıştı. Kitabı Türkiye'de "sessizce" ve hakkında tek bir eleştiri yazısı yayımlanmadan çıktı.

Türk yayıncımın durumuna karşı bütünüyle anlayışsız bir tutum içinde değilim. Ödleklikleri yüzünden onlara öfkelenmem, esip gürlemem ayrı bir şey; ama ben İstanbul'da değil Beyrut'ta yaşıyorum. Ve Hrant Dink'in iğrenç şekilde katledilmesinden sonra, Dink'i öldüren ırkçılığa karşı durmaları konusunda Türkiye'deki meslektaşlarıma ders verecek durumda değilim. Ben Beyrut'ta denizin yamacında sabah kahvemi yudumlarken, Bay Osman Osmanlı İmparatorluğu'nun eski başkentinde saldırıya uğrayabilir. Ama yine de ortada bir sorun var.

Bunda birkaç ay önce Türk yayıncım, avukatının meşhur 301. madde dolayısıyla – "yeterince Türk olmadıkları" için yazarları cezalandırmak için kullanılan madde – kendisine dava açılacağını düşündüğünü söyledi. Eğer dava açılırsa, benim (301'e göre suçlanması mümkün olmayan) bir yabancı olarak kendisiyle birlikte yargılanmak için mahkeme başvurup başvurmayacağımı öğrenmek istiyordu. Ona bir Türk mahkemesinde yargılanmaktan ve soykırım hakkında konuşmaktan onur duyacağımı yazdım. Şimdi öyle görünüyor ki, Türk yayıncım bir yandan kitabımı yasak pornografi gibi yayımlamak, ama eğer sağcı avukatlar 301'den dava açılması için başvururlarsa yine de kendisiyle birlikte sanık sandalyesine oturmamı istiyor!

Yayıncımın, mektubunda da yazdığı gibi, "milliyetçilerle neo-liberaller arasındaki anlamsız çatışmada" siyasi bir taraf tutmak istememesini anlıyorum; ama korkarım sorun bundan daha derinlere gidiyor. Türk polis memurlarının, Dink'in katili olduğu öne sürülen kişi yakalandıktan sonra gururla yanında durduklarını gösteren meşum fotoğraf neyle karşı karşıya olduğumuzu gösteriyor. Ama yine de Batılı muhabirlerimiz Osmanlı İmparatorluğu'nun 1915'deki iğrenç eylemleri konusunda gerçeği söylemiyorlar. Örneğin, Reuters [haber ajansı ç.n.] Dink'in katili olduğu düşünülen kişinin yaşadığı Trabzon'a Gareth Jones adlı bir muhabirini gönderdi. Jones, şehrin valisinin, Dink'in öldürülmesinin "hızlı şehirleşmeden kaynaklanan toplumsal sorunlarla" alâkalı olduğunu söylediğini aktardı. Jones'un aktardığına göre, olan bitenden "güçlü bir silah kültürü ve halkın öfkeye kapılmaya yatkın karakteri" sorumlu tutulabilirdi.

Hımm. Reuters'in niçin Trabzon'la Ermeniler arasındaki çok daha doğrudan ve korkunç bir bağlantıdan söz etmediğini merak ediyorum. Çünkü 1915'de şehrin Türk yetkilileri binlerce Ermeni kadın ve çocuğu gemilere doldurup Karadeniz'e götürmüş ve "denize atıp boğulmalarını sağlamıştı" (ayrıntılar Akçam tarafından ortaya çıkartılan orijinal Osmanlı belgesinde yer alıyor). Tarihçiler, bu cinayetlerden sorumlu olan kişinin Niyazi Efendi olduğunu bilmek isteyebilir. Kuşkusuz onun da "öfkeye kapılmaya yatkın bir karakteri" vardı.

Ama bu inkârcılık hâlâ devam ediyor. Associated Press (AP) bu hafta Ankara'dan bir haber geçti. Haberde, AP muhabiri Selcan Hacaoğlu, Ermenistan ve Türkiye arasında 1915 katliamına ilişkin "şiddetli bir tartışma" yaşandığını aktarıyor ve Türkiye'nin "öldürme olaylarının soykırım olduğunu şiddetle reddettiği" şeklindeki eski bildik nakaratı tekrar ediyordu. AP ne zaman uyanacak ve haberlerinde artık bu korkakça saçmalığa yer vermemeye başlayacak? Acaba AP altı milyon Avrupalı Yahudi'nin uğradığı eşit derecede

gerçek ve korkunç katliama yaptığı atıfların hepsinde, sağcı Holocaust inkârcılarının bir soykırım olduğunu "şiddetle reddettiğini" de ekler miydi? Hayır, eklemezdi.
Ama gerçek tarih mutlaka kazanacaktır. Yerel gazetelerin haberine göre geçen Ekim ayında Türkiye'nin doğusundaki [Mardin, Nusaybin'e bağlı –ç.n.] Kuru köylüleri bir akrabaları için mezar kazarken yaklaşık 40 kişinin kafatasları ve kemiklerinin bulunduğu bir mağarayı ortaya çıkardılar. Bu kafatası ve kemikler çok yüksek bir olasılıkla 14 Haziran 1915 yılında Kuru'da katledilen Oğuz köyünden 150 Ermeni'nin kalıntılarıydı. Geçen yıl bölgedeki Tük jandarması mağarayı inceledi, girişini mühürledi ve köylülere buldukları şeyler hakkında konuşmamalarını emretti. Ama Türkiye'de başka yüzlerce Kuru daha var ve onların da kemikleri yakamızı bırakmayacak. Kitapları "sessizce" yayımlamak bizi kurtarmayacak.

Notlar :
[i] Holocaust terimi esas olarak II. Dünya Savası sırasında Nazilerin Avrupalı Yahudileri soykırıma uğratmasına gönderme yapmak için kullanılmaktadır. Zamanla terimin anlamı genelleşmiş ve soykırım kavramıyla eşanlamlı olarak kullanılmaya başlanmıştır. – ç.n.
[ii] Kut'ül-Amare, Irak'ta Dicle nehri üzerinde bir şehirdir. I. Dünya savaşında İngliz ordusu bu şehirde Osmanlı ordusu tarafından kuşatılmış ve yenilgiye uğratılmıştır. Başbakan Tony Blair'e Irak işgalinin çıkmaza girmesinden sonra İngiliz basınında Kut'ül-Amare Lordu lakabı takılmıştır. – ç.n.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Ad, Soyad:	Meral Camcı
Doğum yeri:	İstanbul
Doğum tarihi:	15.03.1971
Adres:	Mühürdar Cad. No: 131 Da: 6 34710 Moda/ Kadıköy
E-posta:	meralcamci@gmail.com

EĞİTİM BİLGİLERİ

09/2007 - 06/2014	İstanbul Üniversitesi, Çeviribilim Doktora Programı
09/2002 - 07/2005	İstanbul Üniversitesi, Çeviribilim Yüksek Lisans
09/1998 - 07/2002	İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Amerikan Kültürü ve Edebiyatı Lisans
09/1988 - 05/1995	İstanbul Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Kimya Mühendisliği Lisans
1985-1988	İstanbul Şehremini Lisesi

İŞ TECRÜBESİ

09/2011- 09/2014	İstanbul Arel Üniversitesi İngilizce Mütercim Tercümanlık Bölümü Öğretim Görevlisi
02/2008- 09/2010	Beykent Üniversitesi İngilizce Mütercim Tercümanlık Bölümü Araştırma Görevlisi
09/2003 -12/2006	Okan Üniversitesi Yabancı Diller Koordinatörlüğü Okutman

BİLİMSEL ÇALIŞMALAR

Uluslararası bilimsel toplantılarda sunulan ve bildiri kitabında (*Proceedings*) basılan bildiriler :

1.”Çeviri İşlemleri-Tanım ve Uygulama”. T.C. Sakarya Üniversitesi Almanca Mütercim Tercümanlık Bölümü,**“ Günümüzde Çeviri ve Çeviri Sorunları” konulu Uluslararası Çeviri Sempozyumu.** 2004, Sakarya

2. “ Yazın Çevirisi- Yazın Çevirisi Yönü ve Varış Noktası Belli Olmayan Zorlu Bir Yolculuktur” T.C. Çanakkale Üniversitesi Almanca Mütercim Tercümanlık Bölümü, **Uluslararası Dil, Yazın ve Deyişbilim Haziran 2004**

3. “ Orta Dünyadan Günümüze Fantastik Bir Figürün Yazın ve Çeviri Macerası” İstanbul Üniversitesi Ed. Fak. Batı Dilleri ve Edebiyatları İngiliz Dili ve Ed. ABD., **“Akşit Göktürk Anma Toplantısı’nda-2005** Arş. Gör. Asuman Karakaya ile birlikte

4. "Çeviribilim Uygulamalı ve Kuramsal Alan İlişkisi", Marmara Üniversitesi, Yabancı Dil Eğitim Bölümleri, **"Uluslararası Dil, Yazın ve Deyişbilim**
5. "Translation Process of Intertextual References", Zaragosa Üniversitesi Alman ve İngiliz Filolojisi Bölümleri, **"International 13th Susanne Hübner Seminar", "Translation and Cultural Identity"**
6. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Batı Dilleri ve Edebiyatları Mütercim Tercümanlık Anabilim Dalları, **"Çeviri Etiği: Çeviri ve Çevirmenliğin Etik Sorunları"** Sempozyumu, **"Çevirmen 301. Madde'den Yargılanmalı mı? Yargılanmamalı mı? Çevirmen Sorum(suz)(lu)luğunun Açılım ve Sınırları", Aralık, 2006**
7. **"A Comparative Analysis of An Iniative Bibliography of Translation Education in Turkish and English"**, International Colloquium of Translation, İstanbul Üniversitesi, 21-23 Ekim 2009

ÇEVİRİ YAYINLAR

1. **"Bir Noel Şarkısı"** Charles Dickens- Bordo-Siyah Klasikler/ 2003
2. **"Aşktan Konuşurken Aslında Ne Hakkında Konuşuruz"** Raymond Carver- Aşk Öyküleri Seçkisi, Yayına Haz. Gökçen Ezber- Gendaş Kültür/2003
   " Küçük Günışığı"- En Güzel Çocuk Öyküleri Seçkisi, Yayına Haz. Rana Kahraman – Arion/2003.
3. Eylül-Kasım 2005, 9. İstanbul Bienali yayını **2YILDA1** gazetesi, çeşitli makale ve röportaj çevirileri.
   Sayı 2:
   "Çitin Üstünde Oturmak" İstanbul Bienali Eğitim Programı Üzerine Düşünceler / Mika Hannula
   "You Just Haven' t Heard It Yet, Baby" / Charles Esche
   Sayı 3:
   "Sınırlı Cemaatlerin Önlenemez Yükselişi" / Alexandra Mc Gilp
   Sayı 4:
   "Kahvedeki Yabancı" / Alexandra Mc Gilp
   "Hazan Mevsimi- Johanna Biling'in Sihirli Dünyası" / Mika Hannula
   "Peki, Bu Gerçek mi?" / November Paynter
   "Hikaye Anlatmak" / Charles Esche
   Sayı 5:
   "Yasaklı Diyarlardan Yedi Tepe'ye" / Alexandra Mc Gilp
   "Sebepli Bir Slap-Stick Komedi" / Mika Hannula
   Sayı 6:
   "Bu İşler Zaman Alır" /Charles Esche
4. Mayıs ve Haziran 2006, İstanbul Müzik Festivali ve Tiyatro Festivali broşür ve sponsorluk dosyası çevirileri.
5. 1-7 Mayıs 2006 tarihlerinde düzenlenen 1. Uluslararası İşçi Filmleri Festivali, **"The Take" ("İşgal")** altyazı çevirisi.

6. 1-7 Mayıs 2007 tarihli 2. Uluslararası İşçi Filmleri Festivali, **"The Back of the World"- ("Dünyanın Öteki Yüzü")** altyazı çevirisi.
7. 2010 **"Seksi"/** Joyce Carol Oates Can Yay. Gençlik Kitapları Dizisi
8. 2007 Avrasya Film Festivali, **"Soong Kardeşler"** altyazı çevirisi.
9. 2007 Garanti/Bonus Komedi Filmler Festivali, **"Annemin İlk Aşkı"** ve **"İntihar Kulübü"** altyazı çevirileri.